

ХРИСТО БОТЙОВЪ

(ОПИТЪ ЗА БИОГРАФИЯ)

„Той, който падне въ бой за свобода,
Той не умира; него жалѣять
Земя и небе, звѣрь и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣять“.

отъ

З. СТОЯНОВЪ.

ПЪРВО ИЗДАНИЕ.

— ❦ —

РУССЕ

Печатница Н. Л. Каравелова и С-іе

1888.

ВМѢСТО ПРЕДИСЛОВИЕ.

Нашиятъ герой, съ името на когото озаглавихме настоящата си книга, Христо Ботйовъ, е билъ човѣкъ роденъ и предназначенъ отъ необеснимите стихии да бжде голѣмъ човѣкъ, да води подиря си тѣлпите, да заповѣда и да прави епохи. Нещастенъ той, дваждъ по-нещастенъ неговиятъ роденъ градъ, триждъ по-злочестъ на-родътъ, на който е билъ синъ, а четири и петъ пѣти била пуста и суха епохата на неговиятъ човѣчески животъ! Ако той бѣше синъ на Италия, щѣше да бжде ако не Гарибалди и Мацини, то поне тѣхната дѣсна рѣка. Ако бѣше французинъ, съвременикъ на Юлската революция, или на Луи Наполеона, то пѣрвата барикада на градътъ Парижъ щѣше да са нарича «Ботйова». А кой знае?.. Може би щѣше да бжде и единъ отъ ношните съвѣтници въ палатътъ на Тюйдери, единъ отъ ония, които съ пишовъ въ рѣката налягаха малодушния авантюрисъ срѣщо 2 Декемврий, да са не бои и да не отстъпа отъ своето злодѣяние... Но това послѣдно предположение ние не вѣрваме, казахме го само като подхождаще и прилично обстоятелство на буйната и неспокойната натура, която само по нѣмане други занятия, би са рѣшила на подобни противорѣчащи на духътъ и на натурата предприятие.

Не сме виновате, ако и да допуснимъ това или онова предположение, защото ние нѣмаме работа съ чо-

вѣкъ, който да е живѣлъ животъ човѣчески, който да е билъ поне единъ день нормаленъ, който да са е огризилъ, варилъ и калилъ вече въ обществениятъ процесъ, който не да е не знаалъ какъ ще да осжмне и що ще да вечера, но да е прокобавалъ своето житейско съществуване за нѣколко години. Ние градимъ и съждаваме основи върху морските бури, ще да са основемъ на фактите и дѣлата само, които сж най-вѣрното и истинското оглѣдало на душата и животътъ на сѣкиго. Искаме да кажимъ, допушаме само и такава една фаза въ животътъ и въ характерътъ на хората, че ако Христо Ботйовъ да не бѣше са родилъ, расналъ и порасналъ въ живописниятъ Калоферъ, гдѣто отечественната Стара-планина е най-гигантна, памятникъ и олицѣтворение на воля и на свобода; гдѣто райските источники на Тунджа сж най-близо, които съ своето раскошно и дѣйствиено шумтение сж преспивали и будили нашия герой; гдѣто арамотите отъ казанлъшката долина не сж са съжпили; гдѣто утрѣнното слънце са е подавало въ ослѣпителна блѣскавость измѣжду ближните върхове на скромната въ сравнение на Мара-Гидикъ, Сръдна-Гора; гдѣто най-послѣ е вжрлувалъ надъ сички тие природни красоти необозданъ господарь-друговѣрицъ и неговъ ортакъ-надмѣненъ чорбаджия, то Христо Ботйовъ, отишелъ още младъ и крѣхагъ въ Одеса, можеще да излѣзи човѣкъ, сжвѣсмъ отъ други калъпъ. Тогавашиите необяснени и неопредѣлени още времена мѣжду отношенията на голѣмите и микроскопическите братия, имаха сичките шансове на успѣхъ. Ако хора съ твърде хрисими способности и дарби достигаха въ Русия високи военни чинове; ако самите съотечественници на нашия герой са сочаха съ пржеть отъ руската аристокрация по своите милиони и палати, то Хр. Ботйовъ по край дру-

гите свои дарби, можалъ е да отдѣли и нѣщо върху олтарѣтъ на коммерцията.

Тѣжките българе тжрговци въ Одеса и водители по онова време на бжлгарския елементъ въ тоя градъ — Тошковицъ, калоферци, подъ надзорѣтъ и почти подъ стрѣхата на които са е намиралъ Ботйовъ, заедно съ много още подобни нему бжлгарчета, не сж имали причини да му не благоприятствуватъ. Напротивъ, тие сж глѣдали още да не испустнатъ отъ контората си синѣтъ на даскалъ Ботя, на комуто дарбите и събудената натура не е вжзможно да не имъ сж биле извѣстни. Най-послѣ, ако не тѣжакъ тжрговецъ, ако не високъ чинъ въ армията, то Ботйовъ можаше да излѣзи отъ Одеса поне обикновененъ кандидатъ на правото, историко-филологъ, или друго нѣщо, каквито станаха и са завърнаха въ Бжлгария много негови съвременници и вратници. Да го туримъ най-послѣ на една джска съ Любена Каравеловъ, т. е. че той можаше да приживѣй скромно въ Русия десетина и повече години; да са явява по два-три пжти въ университетѣтъ, колкото за адетъ; да изучи и прехвжрле сичко каквото е било написано и създадено по онова време отъ рускиятъ умственъ животъ; да си пробие пжтъ и са запознае съ редакциите на нѣколко руски списания; да захване да съжбира съ желѣзно постоянство и съ убийственно спокойствие на книжевникъ бжлгарското народно творчество: пѣсни, гатанки, пословици, приказки и пр., съ които да запознава учениятъ славянски свѣтъ съ тѣмното още тогава свое поробено отечество; да пише свои разкази и повѣсти съ строга тенденция и агитация: че тоя народъ трѣба да са освободи, и най-послѣ да дойде по-на близо до брѣгътъ на своята бащина земя, отъ гдѣто да почне систематическа и постоянна борба, каквато е била вжзможна тогава и каквато по тогавашиите

понятия са е считала за полъзна. А Христо Ботйовъ, сички трѣба да признаятъ това, можаше да стори и извърши тая дѣятелность: на литераторъ, поетъ, агитаторъ, революционеръ, публицистъ и вѣстникарь.

Нито едното, нито другото. Ботйовъ хваналъ тоя пжгъ, които му билъ диктуванъ отъ неговата пламенна натура. По едно време, въ начало на своето отивание въ чуждата земя, въ Одесса, впечатлителната му душа не е можала да остане чужда на новиятъ миръ, не познатъ до сега нему. Високите руски катани, за които той въ своето дѣтинство не малко е слушалъ въ родното си село Калоферъ, горделивите генерали, които сѣки сочалъ съ прѣстъ и сѣки почиталъ; тѣхната ослѣпителна унеформа и други още сжблезнателни качества, увлѣкли го и отклонили го за време отъ неговите величественни планини, другари на дѣтските впечатления; отъ кресливите гайтанджийски чаркове върху рѣка Тунджа; отъ бащината му даскалка стрѣха; отъ витите хора на мегдантъ; отъ чисто бѣлгарския животъ. По това време именно, Стефанъ Зографски, пакъ ученикъ въ Одесса, сварилъ го нѣколко пѣти въ стаята му, самъ-самненичекъ въ слѣдующето положение: възглавницата запасана отпреди му, да изглѣжда голѣмъ и надутъ човѣкъ, каквито сж въобще генералите, главата му вирната на назадъ, рѣцѣте му турени на хълбоците, съ една рѣчь, цѣлото му сжщество парадно, диктаторско и полководско. Въ тоя надутъ кайфетъ, той слѣдвалъ да са расхожда изъ стаята си, маршерува, командва и дава заповѣдъ на *нижните* чинове, които са сжстояли отъ голи стѣни, отъ гурбетска мебели и отъ вѣтъръ. Веднажъ Зографски го сварилъ до толкова захласнатъ и екзалтиранъ отъ тая величественна поза съ възглавницата на коремътъ, щото не забѣлѣжилъ нито

появяването на своятъ гостъ, щито пакъ отговарялъ на въпросите, които послѣдниятъ му задавалъ.

Твърде естествена и обяснима е тая генералска болѣсть, щомъ познаваме епохата, когато са е тя появила въ душата на Ботйова — 1862 — 1864 година. Въобразилъ си е той минути тѣжественни и славни. Помислилъ си е, като какво величие би било за него, за родители, роднини и познайници, ако той са явеше въ Калоферъ, предъ черковата, въ черковния дворъ, или на хорото — съ сабля, съ еполети, съ червена шапка, съ пера и пр., възсѣдналъ на нѣкоя бѣла катана, а подиря му дружина, сичката него глѣда въ очите, той заповѣда, гони и са бие съ душманите, прави добрини и помага на своите! Идея и влечение, както виждате, което бѣше по онова време въ апогея, което не е можало да не бѣде идеалъ и на младиятъ Христа, съ неговата впечателителна душа. Ние сме бивали много пѣтисвидѣтели, по онова време, когато са случеше да са завърне въ своето родно мѣсто, градъ или село, нѣкой ученикъ отъ странство, отъ букурешкото медико-аптекарьско училище, отъ цариградската медицина, отъ виенската коммерческа школа или пакъ просто отъ нѣкой пансионъ, гдѣто има каква-годѣ униформица, двѣ-три жълти копчета, шапчица съ лостросано шеритче и пр. и пр. Тие щастливи чеда биваха герои на деньтъ, сичките очи, безъ разлика на полъ и на възраст са стрѣмяха завистливо къмъ щастливица. А ако имаше сабийка и ширите на дѣсната рѣка, съ каквито си дохождаха учениците отъ Цариградъ и Букурещъ, то генералъ Буланже трѣбаше да имъ полѣе вода. Кой като него? И каймаканинътъ даже, заедно съ своите башкетии, считаше го за нѣкаква си тайна длѣжностъ да пие едно кафе, колѣно до колѣно съ знаменитиятъ човѣкъ. Въ Котелъ, бѣхме свидѣтели, когато са бѣше

завърнал единъ момакъ отъ бугурешката медицина, съ червена шапка и нѣкакви си ширитчета. Слѣдъ черковенъ отпущекъ, сички граждани безъ разлика на богатство, са сирѣха срѣдъ черковния дворъ, заедно съ духовенството да поздравятъ милостта му, когото ситаха за обща гордостъ на цѣлото село. Подиръ, Каблишковъ, прочутъ по-послѣ агитаторъ въ априлското възстание, като са врѣщали въ родното си село Коприщица, отъ Галата — сарайското училище, бавялъ са по нѣколко деня въ крастовските и въ хисарските бани, за да са кара и сѣди на турските чапѣжни, които, както е знайно, цѣло лѣто прекарваха на баните, вжтрѣ спѣха, фдяха и пияха. Гдѣ бѣлгаринъ да са появи? Ако нѣкой клѣтникъ надикнеше изъ вратата крадишкомъ, хващаха го за рѣцѣ и крака и съ дрѣхите, съ главата на долу го бухваха. Когато той си подема душата и реве, тие си плѣскавъ рѣцѣте и пресиняватъ отъ смѣхъ. Каблишковъ, съ влиянието на своята сабийка и съ кѣсото си поскюлче е плашилъ и гонилъ тие бабанте, а тие са боятъ и уважаватъ тѣхния носителъ! Сиромаси турци, колко ги кѣсаше тѣхъ простотията. Тие дѣтински перення имаха въ своето време и ползите си, защото вдѣхваха мѣжду своите съотечественници извѣстна гордостъ, агитация и понятия за вѣнчашния свѣтъ и за новата ера, че е настанало вече време, щото и бѣлгаринъ да носи сабя.

Такава бѣше епохата, когато Хр. Ботѣвъ си опасвалъ възглавница на корѣмътъ. Какво му е вжприпятствувало да не облѣче мундиръ, ние ще да кажемъ понадолу. Сега ще да констатираме само това обстоятелство, че той е роденъ въ Калоферъ, въ подножието и величието на Стара-планина. Ние са дѣржимъ отъ това мнѣние, поне за миналите епископски времена на Бѣлгария, че Стара-планина е била онова вжлшебно мѣсто,

гдѣто е живѣлъ духътъ на свободата, гдѣто не е умирала идеята за стари славни времена, гдѣто юначеството, войводството и байрактарството е било легендарно. Самиятъ видъ на планината, нейните бѣлокожи букове, студентите извори, дебѣлите сѣнки, непрестѣпните усои, тайните пещери, гигантските вѣрхове, най-послѣ дѣвственността и неприкосновенността на това планинско море отъ турски кракъ — давали сѣ нѣкаква си надѣжда на бѣлжните жители, биле имъ сѣ, като допрѣ ножътъ до кокола, обѣжище и свѣрталище. Ние имаме и своите доказателства по тове мнѣние. Да захванимъ отъ старите войводи, които сѣ дошли до нашия вѣкъ. Отъ гдѣ бѣха тие родомъ? Отъ крайдунавския и монотоненъ Русчукъ, Видинъ, Свищовъ и Силистра? Отъ плоскатиный Т. Пазарджикъ и Пловдивъ? Отъ равния Чирпанъ, отъ делиорманския Разградъ, или отъ скрития мѣжду голите баири Шуменъ? Не; тѣхното котило сѣ градовците и селата, които стоятъ нанизани, като мониста сѣ по една линия, сѣ въ подножието на Стара-планина: Котелъ, Сливенъ, Шипка, Калоферъ, Карлово, Коприщица и пр. Балканска вода размѣсена съ букава шума сѣ пили старите войводи: Кара-Танасъ, Алтънъ Стоянъ, Калачлията, Караколю, Дончо Ватахътъ, Панайотъ Хитовъ, Хаджи Димитръ, Караджата и много други предвѣстници за бѣлгарското възраждане, а не меришлва кладенчева и азмашка вода. Сѣщото това ние виждаме и съ по-ранните народни борци: Раковски, Левски, Л. Каравеловъ, Бенковски, Каблишковъ и най-послѣ нашия герой, които сѣ родени мѣжду животворящия Балканъ.

Сѣществувала и друго обстоятелство, което е давало възможность на горѣпоменатите градови и села да бѣдѣтъ по-сѣбудени и тамъ именно да са отиваждатъ народни хайдутти и дѣатели. Това обстоятелство е, че като

остранени и безъ сѣобщения, каквато е и до днесъ Коприщица, Котелъ и др.; а най-главното, че сѣ биле чисто бѣлгарски центрове, съ особенни права, съ общинско управление, съ черкви, училища и знатни и влиятелни хора, каквито рѣдко е имало другагѣ. Турци, гърци и други господствующи и деморилизующи елементи сѣ липсвали отъ тие срѣди, съ исключение на Карлово. Па и тѣхната величественна и поетическа сѣсѣдка — Стара-планина, както казахме, е била бѣлгарски рай само. Стари хора отъ Шипка разказватъ, че тие, както и дѣдите имъ, не запомнили да мѣрсува по тѣхната планина турчинъ, а бѣлгарски юнаци не липсвали ни едно лѣто. Турските хайти държали пѣтищата по полето, селските корни и балтаджии, деня излизали, а ноцѣ са връщали.

И Раковски, и Л. Каравеловъ и Ботйовъ, когато са почвали да оплакватъ своето отечество, роднитѣ си градове Коприщица и Калоферъ да си препомнятъ тѣхните красоти, то най-напрѣдъ сѣ са обръщали къмъ планините, рѣките и другите балкански раскошности, гдѣто сѣ тие видѣли пѣрвъ пѣтъ божиятъ свѣтъ, гдѣто сѣ възприели пѣрвите впечатления. Кога Любенъ захване да описва своето родно село Коприщица, или Раковски прочутиятъ котленски Изворъ, усонте на Разбойна, пещерята Нирецъ, то отъ перото имъ капятъ сълзи. . . . «То бѣше село Калоферъ», говори самъ Ботйовъ въ пѣрвиятъ брой на в. *Дума*, въ статията: *Примѣри отъ турско правосѣдие*. Тѣжни спомѣни нахлуха въ главата ми, щомъ превалихъ баврѣтъ и видѣхъ онѣзи хубави къщи и черкви, презъ които като змия се измича бистрата Тунджа. Тукъ е рѣкохъ тя, мойта изгора, тукъ са и монте Лефтерюви *другари*,*) съ които прекарахъ петъ-шестъ мѣсеца най-свѣтли дни въ живо-

*) Хайдутѣ. Гл. Статията „Примѣри отъ турско правосѣдие.“

тътъ си, и запознахъ отъ близо Калоферъ, тоя «Алтънъ Калоферъ», който роди въ мене страстна любовъ, която тѣй рано загина, и дълбока умраза, която ще ма придружи до гробътъ . . . Въ Калоферъ познахъ азъ чорбаджиата и сиромасътъ, турчинътъ и народа . . .» Моля ви са, какво тие щѣха да описватъ, съ какво мило и неизгладимо отъ силното възбращение би биле свѣрзани, ако да бѣха родени и пораснали по край мѣстиятъ Дунавъ, въ пѣстрата Варна и въ еднообразниятъ Плъвень? Хаджи Димитръ ще минува въ Бѣлгария, още отъ влашката земя бѣлнува за своята любима «Агликина-поляна», близо при Сливень. Тамъ, той заповѣдва на своята дружина, който са изгуби и пропадне, да дойде; тамъ ще да бѣде рѣшено какво да правятъ.

Прочее, за да не са впусне Ботйовъ въ военното поприще и за да не хване едно какво-годѣ опредѣленно занятие, освѣнъ другите причини, които ще да кажимъ, когато му дойде мѣстото, е била и тая, че въ неговата поетическа душа сѣ са биле загниздили тѣхре дълбоко възпоменанията и впечатленията на райските балкански околности на родното му село. Съ тѣхъ живѣлъ той, тие му служели за утѣха, тие го въздушевляли въ тѣжките и гладни минути, въ тѣхъ той най-послѣ отиде да умря. Мнозина, ще да възразятъ, че нима само Ботйовъ е роденъ подъ полите на Стара-планина, нима само той е пилъ вода отъ Тунджа и е заспивалъ подъ шумтението на нейното стрѣмительно течение? Да, това е вѣрно, но ние не говоримъ тукъ за обикновенните смѣртни сѣщества, които сѣ безбройни подъ ясното небе, които са раждатъ, живѣятъ и умираатъ, само съ това отличително своество, че сѣ словесни; които, гдѣто и да сѣ са родили, гдѣто и да живѣятъ, въ планини, или блата, глухо и мѣртво е сичко околно царство за тѣхъ, освѣнъ насущиятъ и

многобройните други потребности, съприжени съ него, нѣщо, което е въ характерътъ и на другите животни. Ние говоримъ за Христа Ботйовъ, поетътъ, огнениятъ, комуто нѣма подобенъ, не само въ Каллоферъ, но и по цѣла Бѣлгария. Тоя Христо Ботйовъ, който са провиква отъ меризливите крѣчи на чужбина, голъ и босъ, гладенъ и презрѣнъ:

Тѣжко, тѣжко! Вино дайте!
Пиянъ дано азъ забрава
Туй, що, глуши, вий не знайте
Позоръ ли е или слава! ...

Въ числото на тие *глуши* влѣзватъ сички ония земни блаженни: богати, знатни чорбаджии, тѣжки тѣрговици, тѣжсти владици, царйове и князове. Ботйовъ съ голите лакти, който ѣде на двата деня единъ, пѣтъ, счита себѣ си за щастливъ, уменъ и блаженъ! Дава той на себѣ си това преимущество, защото като е работилъ за сиромасите и подритнатите свои братия; като е мислялъ денонощно какъ да са освободи поробеното му отечество; като е познавалъ поетически природните негови красоти, планини, рѣки, полета и долини, заедно съ робите, които сѣ ги населявали и като е правялъ сравнение мѣжду чуждата и заспала за него срѣда — той е билъ удовлетворенъ, считалъ са е за великъ. Ималъ е и право. Онова, което обикновенниятъ смъртенъ пипа и вижда презъ цѣлиятъ си животъ, като нѣщо мъртво и сжвѣсмъ безцѣлно, за необикновенните и поетическите натури сжставлява животъ, продължителна борба и неисчерпаемъ источникъ на храна. Следователно, нека веднажъ за винаги престанемъ да мѣримъ хората като Хр. Ботйовъ съ аршинътъ на обикновенните смъртни.

И така, той са родилъ въ поробена Бѣлгария, отъ роби родители. По своята необикновена натура,

какво мѣсто можаше да завземе той въ обществото, въ своето отечество? Да стане даскалъ да учи дѣца на а б и на граматически правила, па може би и да пѣе въ недѣленъ день въ черкова? Като прочитатъ читателите фактичската частъ отъ неговиятъ животъ, нека са произнесатъ сами: давали козелъ млѣко? Неговиятъ баща е билъ учителъ, ималъ е случай и възможность впечатлителниятъ синъ да види и да научи: що значаше да бѣдешъ по онова време учителъ, да та викатъ на общината щомъ имъ кефне, да изпълнявашъ капризите на нѣколко псалтерджии чорбаджии. И такавъ тѣсенъ крѣгъ — учителъ? — Това щѣше да бѣде бѣсилка за Христа Ботйова. Да стане тѣрговицъ, да дѣржи касова книга съ двѣ страници: «Далъ» и «Зелъ» — защо да си хабимъ думата по тоя въпросъ. Да са пусне по полето на книжевность като Л. Каравеловъ, да са затвори скромно мѣжду книги и рѣкописи — тукъ са е изисквало тѣрпение, постояненъ трудъ, редовенъ животъ и работа техническа, които положително сѣ бѣгали отъ нашиятъ герой. А да почне военно поприще, отъ което са е билъ увлѣкалъ, както видѣхме по едно време — това би значело да си тури двата крака въ капантъ, защото още на първиятъ день щѣха да го турятъ въ гауптвахтътъ. Да стане русски офицеръ, да вземе тѣжката отговорность на мундирътъ, която е драконска въ Руссия, да са затвори въ казармите, да даде клѣтва за вѣрность на царътъ и пр. и пр. — ами Бѣлгария, ами Каллоферъ и неговите планини? Какъ ще тие да са забравятъ и сжединятъ съ казармениятъ животъ, когато едното е барутъ, а другото — огнь?

Нѣмало е за него животъ въ Бѣлгария, а спокойствие и занятие вжнъ отъ нея. Сичко мрачно и черно за него, сичко трѣба да са са бори и унищожи. Неговото положение било таково, като че да е билъ пад-

налъ въ такава една страна, гдѣто хората му не разбиратъ отъ языкътъ и той отъ тѣхниятъ, гдѣто сѣлѣцето си считало за зараза, гдѣто сичко са вършало противъ човѣчската природа. Той си избралъ тоя пѣтъ, къмъ който го влѣчало неговото сѣрдце и душа. Той, подалъ рѣка, съединилъ са и отишелъ да раздѣля радостъ и сѣжръбъ съ ония, които почти цѣлъ народъ считалъ, че сѣ измѣтътъ на България. Тѣхъ той намѣрилъ най-подходящъ елементъ, съ тѣхъ той билъ убѣденъ, че може да са направи нѣщо за въ бъдѣще, че тие сѣ хората, които ще да разбиратъ най-лѣсно неговите идеали. Тие хора биле сички недоволни отъ редътъ и господствующите понятия въ България по тая или оная причина—за него било сѣ едно—сѣки протестующи неблагоприятни, много пѣти отъ само-себѣ си; сички, които сѣ биле простили вече съ мирниятъ и охолниятъ животъ, които живѣли днесъ за днесъ, които биле наклонни да сѣбарятъ и унищожаватъ, съ злоба и отмъщение. Тие хора биле: хайдутите, хѣшовите и гладниците, които лѣгали и ставали тукъ — тамъ по кѣшетата и мизерните отъ най-долню доредже механи. Той билъ въ вѣхещение отъ тѣхъ, лѣгнали му на сѣрдцето, а хайдутите, тие епически пилета отъ Старопланина, просто обожавалъ. Намислилъ той да стане хайдутинъ и бѣрза съ една пѣсенъ да обаде цѣлѣта си на своята майка:

«Не плачи, майко, не тѣжи,
Че станахъ азе хайдутинъ,
Хайдутинъ, майко, буцтовникъ,
Та тебѣ клѣта оставихъ
За пѣрво чедо да жалишъ!
Но кѣлни, майко, проклинай
Тѣжъ турска черна прокуда,
Дѣто насъ млади пролѣди
По тѣзи тѣжка чужбина —

Да ходимъ да са скитае,
Не мили, клѣти, не драги!...»

Сѣщото това, което Ботйовъ направилъ въ 1870 г., Любенъ Каравеловъ, много по-хрисимъ литераторъ, го сторилъ още въ 1862—1865 г., когато билъ въ Москва, като ученикъ. Неговите повѣсти и разкази, а послѣ и стихотворения, не сѣ друго нищо, освѣнъ идеализация на тогавашните войводи и хайдутини. А покойниятъ Раковски бѣше духомъ и тѣломъ хайдутинъ. Отъ любовъ къмъ тие смутители на турската държава, той стана да ходи едно лѣто въ тѣхното царство — котленскиятъ балканъ, пишеше имъ закони, клѣтви и молитви, като свои вѣхпитаници. Мнозина, ще да са обѣрнати и кажатъ, че това е било авантюризмъ и крайно не желателенъ компромисъ. Да, но и самото дѣло, самото предприятие е било въ фондъ, нѣщо като авантюризмъ, щомъ са поглѣдне на работата презъ очилата на държавенъ строй. Да са отбѣглишъ въ чужда земя и да започнишъ борба и анархия срѣщо една стара империя, да разваляшъ спокойствието на милиони сѣщества, безъ волята на послѣдните, съ помощта на нѣколко *голаци* — да са изразимъ консерваторски — нима това не е авантюра? Времената, обстоятелствата и дѣлото, изисквали и своите хора. Човѣкъ дигналъ кървово знаме да пали, сѣбаря и разваля—съ кого трѣбаше да са сѣдони за достиганieto на своите пламени и велики идеи? Съ еснафите? съ благоразумните тѣрговчета и съ интернационалните печелници? — Разбира са, че не съ тѣхъ, а съ ония, които изложихме по-горѣ. По онова време въ България, най-идеалниятъ елементъ сѣ биле хайдутите и хѣшпаците. Тие протестирали най-напрѣдъ противъ чуждото иго въ тѣхното отечество, въ тѣхните буйни и отчаянни глави са воцарила мисалѣта най-напрѣдъ, че тие можатъ да дойдатъ дохакъ на босфорскиятъ повѣ-

лителъ. Старите войводи обитатели по стара планина, били пѣшо като патриарси за младите апостоли — публицисти отъ вѣстниците: «Свобода», «Независимостъ» и «Знаме». Тѣхните разкази, че тие ѣдатъ по Ст.-планина печени агнета и гонятъ турските бюлюкъ-башии, като пилце, давали сила, куражъ и надѣжда, както на Раковски, на Любена, така и на Ботйова. Тие биле орлите, които имъ донасяли всѣка година «много здрави» отъ върхуветъ на обѣтованната и священната Стара-планина, тие подновявали у тѣхъ, далечъ въ чужда земя силите и надѣждите за великото бѣдѣще.

• Ние можемъ да кажимъ и нѣкой подходящи сравнения по тоя въпросъ. Въ нормални времена при управление чисто народно, съ свобода и закони, единъ агитаторъ, гладникъ за министерски постъ, за да сѣборе, безъ никакви уважителни причини едно министерство, събира около си най-отчаянните пияници, на които проповѣдь държи предъ нищо да са не спиратъ въ областта на лажата. Моля ви са, що е трѣбало да прави единъ сиромасъ емигрантинъ на чужбина, които е ратувалъ царство да сѣбори, вериги да кѣса, народъ отъ тиранство да освобождава? Мислимъ, че са разбираме. Сжвѣсмъ други щѣха да бѣдѣтъ срѣдствата, хората и материалътъ, ако Христо Ботйовъ и неговите сжмисленници бѣха повикани не да сѣбарятъ, а да сжздаватъ и нарѣждатъ. Напримѣръ, представете си, че слѣдъ като са освободи Бжлгария, Ботйовъ бѣше живъ и има честта, волею и неволею, да са покани да сжстави министерство и да нарѣжда новото управление на държавата? Сѣки ще да са сжгласи съ насъ, че въ тая фаза на неговата политическа дѣятелностъ, той не би са обжрналъ пакъ къмъ своите любими хайдутути и хжшлаци, на които дѣятелността и ролята бѣха изиграни вече.

Тукъ ние си припомнимъ крѣсците на нѣкои мом-

ченца отъ новиятъ ужъ калапъ, които съ пена на уста доказватъ, че отъ сжществующите партии въ Бжлгария, послѣ освобождението, ни единъ бжлгарски дѣятел нѣмало съ направлението и знамето на Л. Каравелова и Хр. Ботйова, никой нѣмало да раздѣля тѣхните идеали на революцията и разрушението. Това било жално, споредъ тѣхъ, т. е. новите; а намъ е дваждъ по-жално за послѣдните, че гласътъ имъ отива по мѣсечината. Каравелова и Ботйовъ бѣха революционери противъ турската държава. А кой би дигналъ ржка срѣщо шо сжздаденото бжлгарско княжество съ народно управление? — Идиотите и подкупниците!

Источници за сжставения на настоящиятъ опитъ ние сме имали слѣдующите:

Първо, вѣстниците на Ботйова *Дума*, *Будилникъ*, *Знаме*; Стихотворенията му и другите литературни работи. Каквато и да е написалъ той, както и да е казалъ, душата му всецѣло е участвувала въ думите му, въ плачатъ му, въ смѣхътъ му. Бѣдѣщите негови биографи и историци, задъ гжрбътъ на които ще да остане епохата, въ която е живѣлъ, само по едно негово стихотворение ще бѣдѣтъ въ сжстояния и него да характеризиратъ и епохата да опредѣлятъ, въ която е живѣлъ.

Второ, отъ собствените негови разкази на многобройните си приятели. Предъ тѣхъ той е разказвалъ цѣлото си минало и патими. Тие негови другари сж знаели не само неговиятъ животъ, но и биографиите на други негови приближени, особено за Калоферъ и калоферци. Той ималъ обичай и страсть само негова гласъ да са слуша, гдѣто и да било мѣжду приятели. Скоро тие послѣдните признавали, че това право е естествено негово, защото щомъ почвалъ да говори и разказва, сички други млжквали, сички се обайвали и слушали.

Най-обикновените предмети излизали от неговите уста увлѣкателни. За пустата воденица въ Букурещъ, за учителството въ Калоферъ, Задунайка, Исмаилъ и пр., за приключенията въ Браила и Галацъ, мнозина знаели най-тъжните подробности.

Трето, отъ комитетската кореспонденция за 1874—76 г., епоха отъ неговата дѣятелностъ, която кореспонденция ние притежаваме въ оригиналъ, благодарение на покойниятъ Д. Горовъ, Д. Хр. Попповъ, Ив. Драсовъ, Р. Райковичъ, Н. Обретеновъ и др. Отъ тая рубрика не малко ни спомогнаха собственоръчните негови писма на брой десетина-петнадесять. Както въ своите стихотворение така и въ писмата си, Ботйовъ ни рисува себѣ си, епохата и стрѣмленията. Не сж тие писма обикновени, пусти и надути съ дебѣли фрази. Въ тѣхъ говори сжрдце, душа и чувства са изливатъ.

Четвърто, за да туримъ въ редъ сжбитията и да опредѣлимъ хроника въ миналото на героятъ си, най-много ни послужи по край другите, записката (не издадена) на г. К. Тулешкова, другаръ и сжмисленникъ Ботйовъ въ тѣжки минути. За допълнение ни послужиха свѣденията отъ родителите, братията, сжпругата и роднините Ботйови.

Като описваме Ботйова поетъ и войвода, ние са распространихме и върху неговиятъ походъ съ 185-те души негови другари, съ които той мина въ България да си испжлне священното завѣщание. Тоя походъ ние мислимъ, че е негова собственостъ. Който описва него, трѣба да опише и Ботйова и обратно. Още повече, че до сега никой не е направилъ нито едното, нито другото. Свѣдение за него ние зехме отъ десетина и повече негови другари, па най-послѣ и сами ходѣхме да посѣтимъ мѣстността презъ която е миналъ и са е сражавалъ.

При живоописанието му намѣрихме за добре да приложимъ и сичките му литературни произведения, които сж такава рѣдкостъ, щото съ гелѣмъ трудъ и мжки едвамъ можахме да ги сжбиремъ. Тая икономия направихме ние по единствени сжображения, че тие произведения сж твърде малко не заслужаватъ по-своео количество да бждатъ издадени на отдѣлна книга, която нѣма да надмѣнава една обикновена брошура, лѣсно ще да бжде сжжсана и распеляна, когаго приложени при биографията ще бждатъ за винаги спазени. Въ това приложение ние турихме и нѣкои политически статии отъ вѣстниците *Дума* и *Знаме*. Като такива, тие сж много изгубили отъ своето значение, но като излѣзли изъ подъ перото на Ботйова, сжхранила са много сила и интересъ и за въ днешно време. Освѣтъ това, и тие хвърлятъ извѣстна свѣтлина върху характерътъ и политическите убѣждение на поетътъ-войвода.

Въ своята трудна задача, ако не на биографъ, то поне на простъ сжбирателъ на факти и документи, отъ страхъ за да не ни осждятъ въ пристрастие, а може би и въ недобросжвѣстностъ, ние не премжлчихме и нѣкои дѣла на Ботйова, които моралистите и хрисимите търговци сж въ правото си да осждятъ. Думата ни е за посѣганието върху чуждите имущества. Ние ги туряме съ строго убѣждение, че личността и дѣлата на Ботйова притежаватъ толкова свѣтли и непостижими високи страници отъ истински добродѣтель, щото тие падатъ само по-себѣ си и предъ тѣхниятъ авторъ, и предъ цѣльта, и предъ епохата. Ние ги туряме, защото махването имъ щѣше да сжставява една празнота отъ неговиятъ животъ и стрѣмленията му. Споредъ насъ и споредъ безпристрасните хора така; а за ония съ кривите души, Ботйовъ да бѣше чель само молитви, на ли е той Ботйовъ, на ли е написалъ *Борба* и *Молитва*,

сѣ ще да бжде глѣданъ съ лошо око. Работата е, че ние не пишемъ за тие послѣдните.

Ние предупреждаваме нашите увлекающе са читатели да не подражаватъ на Ботйова, било въ обирите, било въ омразата му къмъ сичко щото е доволно и сито, било въ бѣганието му отъ училищата и въ странния му животъ. Да не кажатъ, че той макаръ и да не са е училъ, макаръ и да е презиралъ сичко, пакъ станалъ поетъ, войвода и великъ човѣкъ. Това ще да бжде една отъ най-опасните игри. Да са не сравняваме ние съ Ботйова, който е отъ необикновенните хора, какъвто Бѣлгария рѣдко ражда. Онова, което е липсвало въ него като на обикновенъ човѣкъ, допълняло са е отъ талантъ и дарби, преимущества, съ които природа са твърде много сѣжи. Хората като Ботйова, съ неговите идеали и чувства не сѣ подседими на обикновените за сѣкиго сѣдилище. Тѣхъ сѣди историята и потомството. Мѣжду епохата, въ която живѣлъ и работилъ той и епохата днешна, сравнение е невъзможно. На своето време той билъ: и царъ, и законъ, и народна воля, и заемъ, и бюджетъ и сичко. Петъ милионна сѣщества, които са казвали бѣлгарска рая, биле нѣми, вързани, стадо отъ животни. Тѣхните страдания, рабските имъ вериги отъ една страна и бѣдѣщето имъ отъ друга, докарвали великата душа до полуда. За да не би да стане тѣжестъ човѣкъ, да не му влѣзатъ въ ржката богатства и други блага, т. е. за да не би да стане нему добре, той спѣлъ съ кучетата по пустите воденици, не влѣ по три деня, помагалъ на сички презрѣни, но не и на себѣ си. Той тѣрсялъ таково страшно срѣдство, съ което да унищожи сички ония тирани, които мѣчатъ народите, най-много неговото отечество. Смѣшно е да са сравняваме съ подобни хора, а е безсѣвѣстно да ги осѣждами, че за великата задача, за до-

брото на милионите, лишили одного да нѣма хиляда, а само петстотинъ.

Най-послѣ ние сме простъ повѣствователъ на факти и на сѣбития. Ето планътъ и цѣльта на настоящета ни книга, само върху тая ни крѣпостъ нека стрѣлятъ бѣдѣщите критици. Въ пипанието на фактите, на сѣбитията и на епохата, за която пишимъ, сме са старали да бждемъ вѣрни, безпристрастни и добросѣвѣстни. По-нататкъ, лозето е безъ пѣдаръ. Имаме още и тая опора, че сме безъ сѣкаква претенция на критико-исторически оцѣнителъ на тие факти. Ако сегисъ-тогисъ неволно сѣ казани нѣкои наши лични впечатления и сѣждения, гдѣто става дума за характеристика, то никога не сме мислели да бждемъ сѣдни. Ние може да грѣшимъ на много мѣста подъ влиянието на различни минали и сѣвременни сѣбития; но съ това ни най-малко не предрѣшаваме всемогущиятъ гласъ на историята. Ние сме сѣвременници, слабъ ни е гласецътъ за такава работа. Само тя, историята, трѣба да кажи като какво мѣсто ще да завземе Христо Ботйовъ мѣжду бѣлгарските писатели, поети, патриоти и дѣйци; какво е било неговото влияние и ще да бжде въ развитието на нашето политическо и нравственно възраждане.

За насъ ще да бжде доволно само едно удовлетворение, ако ни са признае, че Ботйовъ е билъ отъ ония наши дѣатели, комуто са слѣдва да има биография и че ние въ качеството си на такавъ, първи сме са явили и посѣбрали едно-друго, което поне за основа да послужи на по-достойните.

Руссе, 7 Августъ 1888 г.

ГЛАВА I.

Рождение. — Дѣтинство. — Ученически и юношески животъ.

Въ Тракия, въ село Калоферъ, пловдивски окръгъ, са е родилъ Христо Ботйовъ Петковъ, отъ родители чисто българи и православни. Това са е случило на знаменитъ день, на върхъ Рождество Христово 25-ий декемврий 1847 г., въ началото почти на още по-знаменитата за новите идеи и свободни начала — 1848 година. Самите дати на неговото появяване на бѣлъ свѣтъ, като че предказвали, че той ще да расте и умрѣ въ бури. По тая причина, че са е родилъ на Рождество, споредъ бѣлгарскиягъ обичай, турили му името Христо, именникъ на спасителтъ. Христо е билъ първа рожба на своите млади родители, ето защо неговото добивание е било безгранична радостъ на семейството, още повече, че рожбата била момче, което превъзходства твърде много надъ женскиятъ полъ. Последните сиромашкини, колкото и да са говори, че биле намъ що и какво, самото имъ появяване на бѣлъ свѣтъ са по-срѣща отъ родители, роднини, крѣстници и сжеѣди, малко студено и не толкова радосно. — «Какво има единая си?» са попитать любопитните и интересующи са сжеѣдки. — «Мома, мома! удрала на майка си или на баща си носѣтъ и вѣждите», отговарять знающите. — «Охъ, горката! аки бетъ, тя не можа да са види съ

мѣшка рожба, не ѝ хариза господъ тая радость! Нека ѝ живо, но Петръ или Павли, пакъ има да са чумери и сърди», заключать най-послѣ интерсепатурките. И дѣйствително, има такива мустакати монарси измѣжду българи, които по година не искать да видѣтъ съ очи дѣтето, че то било момиче. Сжществувать и такиви строги вискатели, които нѣколко мѣсеца до появяването на отрочето, заканватъ са и плашатъ неговата злочеста майка, че ако тя и тоя пѣтъ истѣрсе пакъ момиче, то нека си мисли за горчивите сѣтнени.

Даскалъ Петко, за когото имаме доказателство да вѣрваме, че е билъ и нѣженъ и обичливъ баща, не билъ тоя день ни на земята, ни на небето. Отъ заранята до вечерята той не можаль да си затвори устата, сѣ са смѣль и са поздравлявалъ, нѣмало отъ него по-щастливъ и по-блаженъ. Вечерята той са завърналъ отъ чорбаджийското кафене и малко съ курдисана глава, нѣщо, косто било пѣрви случай въ животътъ му. И имало защо да са радва. Дѣтето, пѣрвескичето, било ангелъ небесенъ. Очи черни на голѣми, чело широко и навесено надъ тие двѣ очи, като сжщенска Стара-планина, а ревъ и писъкъ—чуваль са чакъ въ женскиятъ манастиръ.

Родителите на Хр. Ботйова, макаръ и хора отъ срѣдня рѣка, и нѣщо по-долу даже, даскалски еснафъ, на много дереджета по-долни отъ сжществующите тогава чорбаджии въ Калоферъ, не сж биле турени въ селските и общите работи на подабающето си скромно положение. Тие сж биле уважавани и почитани почти отъ всички, служали сж за примѣръ, а даскалъ Петко, бащата на героятъ ни, малко по-малко, споредъ тогавашните времена и нужди, станаль като диктаторъ на селото.

Обясняваме си причините. Бако синътъ, така и

бащата не билъ отъ хрисимите и сложните хора, безъ воля, характеръ и инициатива, да слуша и са покорява на по-силните отъ него. Пѣрво условие, че той са билъ училъ въ Руссия, въ одесската семинария, знааль грѣцки, важно условие по онова време, билъ въ Калоферъ единъ отъ най-учените и най-знающите хора. Второ условие, че естествено той билъ човѣкъ съ силенъ характеръ, уменъ, справедливъ, реформаторъ, предприемчивъ, честенъ и строгъ. А тие качества, съ които са гордѣять и подражателите на Наполеона Велики, биле достатѣчни за единъ гражданинъ въ село Калоферъ, въ модната епоха на българското възраждане и сжбуждане, въ реакцията на старото и знатното, да го подигнатъ въ очите на старо и младо. Най-послѣ човѣкътъ знааль, занимавалъ са съ литература и история, а като знаешъ—кой нѣма та пита и ти са покорява? Русски възпитаникъ, семинаристъ, по ония времена е било ластевница презъ мѣсець януарий. Много градове въ България, като: Пловдивъ, Сливенъ, Русчукъ и пр. сж са лишавали отъ подобни учители съ подобно образование. Селото Калоферъ е било честито въ това отношение. Той ходѣль като сжшински лордъ, билъ човѣкъ съ вкусъ и съ манери. Правило му било да си порѣча изъ Руссия хубава шуба съ сжжни кожи. Единъ пѣтъ го видѣль съ нея пловдивскиятъ паша, комуто останали очите на тая дрѣха, казалъ, че и той ще да си испиши такава. Когато даскалъ Ботю минуваль презъ улицата, то сѣки обичаль да го поглѣдне, какъ гиздово е облѣченъ и какъ хубаво стѣпа. Родилъ са Ботю Петковъ въ Карлово и училъ при прочутиятъ по онова време еллино-български учителъ, Райно Поповичъ. Послѣ го викнали калоферци за учителъ на грѣцки языкъ, харесали го и въ 1840 год. го пратили на общински надивения въ Руссия. Върналъ са отъ учение въ 1845,

а въ 1846 са оженилъ и останалъ въ Калоферъ учителъ до смъртта си. За да са отърве отъ тогавашната горчива даскалска участъ, да са мѣсти сѣка година на нова мѣсто, това ние отдаваме пакъ на неговите способности и на взаимното уважение, които е съществувало мѣжду него и гражданите. Калоферци, които сж известни съ своето ученолюбие, отдавали сж нужните почитание на своятъ просвѣтителъ. Най-главните причини за да не остави това село е неговото задомяване въ Калоферъ. Той си намѣрилъ такава другарка, която била достойна сжпруга на даскалъ Ботя, типична бжлгарка и прочута хубавица, каквито само въ Калоферъ, въ Коприщица и въ другите подиланински мѣстности могатъ да бжджтъ сжвершенство и пжрво качество. По-наирѣдъ той либелъ друга една мома К. . . , но на ли е билъ човѣкъ съ еститически дарби, не е харесалъ, че имала голѣми ржцѣ. Баба Ботйовица или Ивана Стойкова Дрѣнкова, сжпругата на Ботя Петковъ и майката на нашиятъ герой е жива и до днесъ, жена на 60—65 години, видѣла и патила, прекарала презъ главата си много и много. Каква е тя била на млади години, сичките признаци е сжхранила въ своите чжрти, сѣки съ пжрво виждане, може да си сжстави понятие. А поговорете съ нея минута двѣ, ще да изнесете вѣрни заключения за душевните ѳ качества, отведнажъ ще да кажите, че «крушката паднала около корѣнътъ», че даскалъ Ботю билъ щастливъ човѣкъ. Баба Ботйовица, споредъ своятъ вѣкъ и споредъ възпитанието си, ако можемъ да са изразимъ така, е благородна жена въ сичките варации на това слово. Видѣхме е ние въ 1886 г., десетъ години послѣ убийството на най-голѣмиятъ ѳ синъ, Христа, а нѣколко мѣсеца само пакъ подиръ убийството, на Сливница, на най-малкиятъ ѳ синъ

—Бояна, младо двадесетъ годишно момче още, ученикъ, представенъ за офицеръ.

И какво? — Майката на Христа Ботйова, паметътъ на когото ѳ бѣ известно какъ са слави и почита въ Бжлгария, на мѣсто сжлзи, ахания и охания, оплаквания, че ако той да би билъ живъ, то тя щѣла да бжде такава и онакава; че като отивалъ на бойното поле, еди-кой си ѳ говорилъ, че тя ще да бжде носяна на ржцѣ отъ цѣлиятъ бжлгарски народъ, а сега не е поглѣждалъ и не попитвалъ никой и много още подобни претенции, общо правило и повѣдение на сички ония спекулативни баби и бабички, които сж имали синове и братия обикновенни поборници — хрисима като муха! Говори спокойно, весела и засмѣна, справедлива и умна, вжхитена отъ борбите и успѣхите на бжлгарите, радва са, че доживѣла да свари и види подобни славни минути. А нищо, ни дума, ни ума за жертвите: Христа и Бояна. Най-послѣ, отъ уважение и почитъ кжмъ нейната личностъ, старостъ, понятия и майчини чувства, нарушихме общото течение на разговорътъ и заявихме сжболѣзнование за участъта на Бояна.

— Клѣтникътъ! отиде младъ и зеленъ, не можяхъ и да го видя . . . Колко му говорихъ, че е още малакъ, че трѣба да почака брата си, Кирила, че на него ми са надѣждите! . . Младо и лудо — не послуша. Богъ да го прости! Много приличаше на баща си Христа, отговори старата жена и са обжрпа на страна да не покаже на присжествующите своите двѣ едри сжлзи, които блигнаха въ очите ѳ.

Повече нищо. Отри си очите и пакъ са обаде да продължи общиятъ разговоръ. Е, такава жена, грѣхъ би било ако не родеше Христа Ботйова, поетътъ, революционерътъ и войводата! Баба Ботйовица е родомъ отъ Калоферъ.

Повече отъ двадесетъ години е учителствувалъ въ Калоферъ, бащата на Христа Ботйова. Сички сжбудени калоферци, които сжставляватъ най-голѣмъ процентъ въ сравнения съ другите бжлгарски градове и които ние виждаме днесъ на чело на много общественни работи, сж ученици на Ботя Петкова. Щомъ са заприкажишъ съ тѣхъ и попиташъ за тѣхниятъ учителъ, тие отварятъ уста да го характеризиратъ съ таково страхопочитание и респектъ, като че вечерята ще да са явяватъ на предя му за испитъ. Сички едногласно приказватъ, че той билъ страшенъ и неумолимъ човѣкъ къмъ сички, безъ разлика на чорбаджийски протекционизмъ, на хатъръ и на незачитание къмъ сиромашките синове, а най-много си тѣглялъ неговиятъ мждръ синъ Христо, на и Киррилъ по нѣкога. Най-много тие стоели на колѣни. Когато той влѣзвалъ въ класовете, то гробна тишина наставала, сѣки ученикъ отсичалъ врагъ върху книгата, никой не смѣлъ да го поглѣдне да не навлѣче върху си строгостта му. Строгостта, твждриятъ му характеръ и суровите му обнаски сжотвѣтствували и на физическите му качества. Той ималъ грамаденъ растъ, голѣми и свѣтли очи, а пржстите на ржцѣте му сж останали въ пословица въ калоферската хроника, а най-повече въ памятьта на учениците му. «Пржстѣтъ на даскалъ Ботя», когато са спомѣнялъ, то било нѣщо равносилно на сабушка тояга, на страхъ и трепетъ. Когато той билъ най-много сжрдитъ и когато искалъ да наказва нѣкой ученикъ по пжрва степенъ, то си дигалъ показаницѣтъ и посочвалъ къмъ виновниятъ. Поговорка сжществува и до сега въ Калоферъ: «той бие, като даскалъ Ботя». Епохата, въ която са е подвизавалъ тоя човѣкъ, притежава такива данни, които оправдаватъ неговото строго и монархическо повѣденіе.

Сжщите тие строги и диктатурски отношения, Ботю

Петковъ поддържалъ и въ общината, гдѣто са рѣшавали селските общи работи, отъ гдѣто са давало тонъ на цѣлото село, гдѣто са сжздавали политическите убждения, гдѣто са опредѣляло кои мнѣния сж отживели вече, кои трѣба да са поддържатъ само за очи и кои трѣба да са распространяватъ. Разбира са, че човѣкътъ, който най-много знаелъ и разбиралъ отъ новите течения, въ когото вѣрвали и бие убѣдени въ добрите му намѣрение, неговиятъ гласъ и неговата дума са приемала за рѣшающа. Гдѣто са явявала оппозиция, то доволно било отъ негова страна да кажи: «ти ли знаешъ, който си са училъ въ Цариградските хамбари, или азъ?» Той искалъ да вкара Калоферъ въ пътѣтъ на просвѣщеніето и на сжвременните идеи, за което и успѣлъ до колкото е било възможно. Въ черковниягъ тогавашенъ въпросъ, който заключаваше въ себѣ си, и политика, и прогрессъ, и патриотизмъ, Ботю Петковъ взелъ най-рѣшително участие мжду другите, той исхвърлилъ отъ училището гржцкиятъ языкъ, на който билъ понапрѣдъ, въ по-тжмните времена, преподавателъ. Пишалъ и въ тогавашните цариградски бжлгарски вѣстници. Вѣстникъ «Бжлгария», органътъ на Д. Цанкова го е нападалъ твжрде жестоко, защото и той нападалъ редакторътъ му за неговото паписташество, въ колоните на «Цариградскиятъ Вѣстникъ». Въ 441 брой на тоя послѣдниятъ вѣстникъ е помѣстена слѣдующата дописка:

„Г-не Издателью Ц. Вѣстника.

КАЛОФЕРЪ, 1859 Іюліа 14-ый.

Издатель-тъ на «Бжлгарія» Д. Цанковъ прѣмна предѣли-ты на благоразуміе-то, и починъ вече безъ разборъ да вмѣстятъ чтото му ся поднесе, като стана орудіе на най-низки и развратни челоуѣцы. Благодараме Ви че сте вмѣстили отговоръ-тъ на наши-ты тамкашны пріятели срѣщу гнуснавж-тж оная статіж, вмѣстена въ Вѣстникъ-тъ му съ намѣреніе да

потъпни чeсть-тѣ на оныя, кои-то са ся пожъртвовали за просвѣщеніе-то на свой народъ, та за то молиме да вмѣстите и слѣдущее-то:

«Съ голѣмо негодованіе прочетохме въ 14 брой на Българскіи хулиж-тѣ статіи срѣщѣ учителя ни Г. Ботѣ. Безименный съчинитель на гнуснѣ-тѣ статіи — избралъ за прѣдмѣтъ непразднуваніе-то деня на св. Кирилъ и Методий и сплита гнусны хулы врѣху учителя ни; но и прѣво-то е дебела лъжа и второто низка клевета: Зачто день-тъ на Българскы-ты просвѣтителѣ и лавѣ и тѣхъ годинѣ ся иразднова съ особенна трѣжественность, украси ся и съ прилично на празника слово произнесено отъ Г. Ботѣ, нѣ това не ся счете за нужно да ся обнародва въ Българіи. Сплетены-ты хулы врѣху учителя ни сѣ низка клечета; за оправданіе на кого-то ся рѣчува дванадесѣти-годишнѣ му учителство въ Калоферъ, въ растояніе на кое-то той е поминѣлъ съ неукоризненно поведѣніе, отъ кое-то всегда сме были довольни. За това щемъ бѣдемъ и мы и потомци-ти ни признателни Г. Ботѣ за неутомямы-ты му трудове, кои-то той спорядъ силѣ-тѣ си е принесялъ на Калоферското юнашество.

Желали быхме издатель-тъ на Българіи за свое добро и за добро-то на народа да не вмѣстѣва безъ разборъ всякавы статіи, които му ся допращатъ, нѣ да бѣде малко остроженъ.

Епитропъ училищни

Драганъ Манджуковъ.

за всички-ты жители Калоферскии.

Съ една рѣчь, той билъ учитель не само на дѣца, но и на стари и млади, на политика, на гражданска доблестъ, на медицина и игиена, цѣлъ реформаторъ, каквито бѣха по онова време сичките малко-много сѣбудени българе. На негово време, близо при училището имало крѣжмица, добриятъ пелинъ на която превличатъ священниците като пчели. Щомъ преминувалъ даскалъ Ботѣ, святеня имъ лѣгали по земята да не ги види презъ прозорците. До толкова тие имали сѣрахъ-тъ му. Другъ единъ священникъ, попъ Пенко, ката ѣбѣлъ херувикото въ черкова на срѣщо единъ даскалъ, казалъ му: и-не-

не не си ѣшь б Даскалъ Ботѣ наложилъ на попецъ-тъ 40 деня да не стѣпа въ черкова за тоя свой либерализмъ.

Отдавна той водилъ борба съ мѣстните пѣрвенци, съ суевѣрните понятия и предразсѣдци за изважданието селските гробища далечъ отъ селото, които биле въ дворове на черковите и манастирите и вредата на които е позната. Опозицията била силна. Най-послѣ сполучва не безъ революция, особенно отъ страната на жените, които въ тоя случай са най-чувствителните и най-рутинните. Ново жилище за покойниците било избрано на мѣстото називаемо *Лила*, на сѣверна страна отъ селото. Да са случи да умрѣ на скоро виновникъ-тъ на тая реформа, и най-напрѣдъ него да погрѣбѣтъ тамъ! Суевѣрниятъ женски, а особенно бабешки миръ, тѣржествувалъ въ своите вѣрованія.

— Видите ли? и господъ не го стѣрѣ за гдѣто той са подигра съ душите на нашите умрѣли бащи и майки! говорели тие. — Нека сега го мѣчатъ дяволите на поляната, самъ-самненичекъ, като вапиръ.

Ботѣ Петковъ е обогатилъ и книжнината ни съ нѣколко сериозни трудове. Той е превелъ и напечатилъ въ 1853 г. (въ Земунъ) трудъ-тъ на Ю. Венелина: *Критически издирвания за Българската история*, книга отъ 204 стр. и една Всеобща Географія. Въ нецѣлни и празнични дни той помагалъ още въ черковното богослужение, като пѣелъ отъ дѣсна страна. Починалъ въ 1869, на 26 Юлій безъ да види синъ-тъ си, който бѣше са простилъ вече съ България и съ родителската стрѣха. Въ послѣдните дни на животъ-тъ му, материалното му положение са понижало до плачевность. Калоферската община, на която толкова заслужилъ, давало му нѣщо като пенсия около 1500 — 2000 гроша, колкото да може да са прехране. Дѣца,

освѣтъ Христа, той е ималъ още шесть, по малки, а именно: Анна, Петръ, Стефанъ, Кирилъ, Тота и Боянъ.

На сичките свои чедѣ, още презъ животътъ си, той са постаралъ отъ гола душа да даде образование, споредъ силите си, не са е задоволявалъ само съ калоферското основно учение. Христа, както ще да са види по-долу той испратилъ въ Одеса; Стефана въ Чешко подпомаганъ отъ г. Е. Георгиевъ; Кирилъ въ одринското католическо училище; а Боянъ (слѣдъ смъртта му) — въ Николаевъ. Стефанъ е хваналъ бащиното си благородно поприще и учителъ. Такъвъ бѣше въ Панагюрище, гдѣто споредъ брата му, прочутъ вече, турското правителство го подири, и но той успѣ да избѣгне въ Ромъния, ужъ при брата си да са настани, гдѣто пакъ захвана учителство. Той е извѣстенъ още и като книжевникъ, съ преводътъ счинението на М. Чайковски — «Кърджалъ». По-късно, избѣгва отъ България и Кирилъ, които така сжщо стана учителъ въ Гюргево.

II.

Такива сж биле родителите и фамилията на Хр. Ботйова. Като какво грижливо възпитание сж са старали тие да дадатъ на своятъ най-голѣмъ синъ, за това не може да бѣде и дума. Щомъ той навършилъ своятъ дѣтинека възраст, постѣпилъ въ калоферското училище при баща си, гдѣто биле още учители: Сотиръ Зафировъ и Славиди. Въ успѣхите той билъ пѣрвъ мѣжду своите сжученици. Онова, което другите научавали въ единъ день, той го изучавалъ за нѣколко минути, само отъ едно прочитание, когато приближавала минутата на испитите. Повечето свое време той употребявалъ въ различни буйства и немирности. Да са присмива, да са

подиграва и закача сѣкиго, старъ и младъ, който са отличавалъ съ каква-годѣ оригиналностъ въ селото — това сжставлявало негово исклучително занятие въ ученическата епоха. Да групира учениците, да имъ става началникъ и да ги предвежда на разни приключения да са сражавать и дѣлять царство, олицетворено въ горня и долня махала; да са показва най-голѣмъ гонителъ на учителската дисциплина и благоговѣнието предъ учителите.

Строгиятъ, справедливиятъ и безпристрастниятъ баща награждавалъ на пълно заслугите на синътъ си. Ако двама души имало въ день бити и наказани, то непременно единътъ трѣбало да бѣде Христо. Да сѣди на колѣни и да опитва дългите прѣсти и дланъ на баща си, това било нѣщо обикновено. Но земалъ ли Христо отъ тие работи, измѣнявалъ ли си е той повѣдението? — Никакъ. Станало време за влизание на учениците въ предаване, а тие послѣдните отсъствувать на половина. Гдѣ ги? Тогавашните надзиратели-гавазии ги потърсватъ и докладжатъ на своите монарси-учители, че Христо даскалъ Ботйовъ ги сжбралъ въ нѣкое кѣоше и имъ разказва характеристики изъ цѣлиятъ Калоферъ: за чорбаджиите, за поповете, за бабичките, за игуменската отъ женскиятъ манастиръ, за учителите, въ това число и за баща си; а учениците увлѣчени въ неговите разкази, слушать го съ убийствена тишина. Пакъ бой, пакъ наказание, а Христо, сѣ пакъ Христо, презъ която улица премини, кучетата не млжкватъ цѣль день. Най-много го наказвалъ баща му, защото бѣгалъ и не искалъ да пѣе въ черкова, да канерха на баща си. Това почетно занятие, което мнозина плѣнеше по онова време, не са харесвало на Христа, не плѣняло неговата душа.

Така или иначе, но той свършилъ блѣскаво кур-

сътъ на калоферското народно училище. И самиятъ му баща, който са раздражавалъ най-много съ него, билъ доволенъ отъ края на учебната година. На послѣдните испити, той декламиралъ нѣкакво си стихотворение, съ такива жестови, чувства и огнь, щото учителското тѣло и многобройното събрание отъ калоферски граждани, онѣмвало и опулило очи.

Нѣмало вече въ Калоферъ учителъ, който да учи Христа; нѣмало и поприще за него, а ученолюбивиятъ баща горѣлъ отъ желание да даде на чедото си по-големо образување. Работилъ, трудилъ са, чрезъ помощта и влиянието на своите познайници и съотечественици въ Одесса — Тошковичъ, сполучилъ да натъкми синътъ си въ Одесса на разноеки на българското настоятелство. На 17 годишна възраст, въ 1863 или 1864 год., Христо отишелъ въ Одеса и постъпилъ въ классическата гимназия. Най-напрѣдъ го приготвилъ частно, Христо Павловъ, и той можалъ да влѣзи въ III классъ. Братия Тошковичъ, отъ най-напрѣдъ показали къмъ него голѣмо благоволение, едно, че сжглѣждали въ него способности, а второ — че билъ синъ на даскалъ Ботя.

Онова, което било въ Калоферъ, повторило са и въ Одесса. И въ тоя послѣдния градъ, нашиятъ герой си останалъ сжщиятъ, пакъ продължавалъ да си живѣе и да са учи по своята система, която му са диктувала отъ буйната негова натура. Хрисимъ и покоренъ изглѣждалъ той само нѣколко мѣсеца дордето му прогледналъ калоферските очета въ чуждиятъ градъ, до като са запознае съ най-ближните си, до като научи малко отъ чуждиятъ языкъ. Никаква дисциплина, приличие и послушность не спирали неговите естествени влечения. Ученикъ отъ цѣлата гимназия, който ималъ най-лоши бѣлѣжки за своето повѣдение, билъ той. Гдѣто

са появявала най-малка протестация било противъ началството на завѣдението, било противъ нѣколко отъ учителите, то Ботйовъ непременно трѣбало да бѣде тамъ. Често той билъ подлаганъ на наказания, предписани отъ училищниятъ правилникъ. Дошле до баща му извѣстия за това повѣдения на синътъ му. Като запознатъ съ тѣжката руска дисциплина въ учебните завѣдения, той написалъ едно и повече писма на Христа, който като билъ далечъ вече отъ него и не са боялъ отъ дългите му и жилавите му прѣсти, сжвѣтвалъ го само отечески и го убѣждавалъ съ сжлзи, да влѣзи въ мирниятъ пѣтъ на ученикъ, да не убива своето бѣдѣще и да не отваря на баща си рани, който е вече остарялъ. Сичко на праздно, не билъ Христо отъ ония характери, които са биха огннали отъ едно писмо. Той пишалъ на родителите си твърде на рѣдко, и то повечето да му пратятъ срѣдства, отъ които, естествено е, че са е лишавалъ. Тие срѣдства той получавалъ много ограничено, защото, както видѣхме, баща му не ги е ималъ. Около 1865 година, той пишелъ на баща си. «Невъзможно е да са тѣрни и стои. Тукашните учители и нарѣдби не сж човѣшки, но звѣрски. Тряба да бѣде човѣкъ отъ камакъ, та да може да ги истѣрни...»

За руските учебни завѣденне по онова време нѣма са распростираме, тие сж сѣкиму извѣстни по своята строгость и тирански редъ, както и по изборътъ и сжставътъ на учителското тѣло. За сѣко не отивание въ черкова, за сѣко волно слово, за незачитание тогова или оногова отъ началството, или за не любовь къмъ законъ божий — ученикътъ е трѣбало да са земи предъ видъ и са подложи на наказания. За хора съ неговиятъ характеръ, подобно завѣденне било тѣмница.

Както и да е, благодарение още на юношескиятъ му възраст и на неразвигнето му, той можалъ да ос-

тане въ гимназията около двѣ години. Въ расстояние на това време, десетина пѣти билъ арестуванъ въ *карцеръ*, а нѣколко пѣти въ полицията, за разни безчиния и волности. Ако той да бѣше русинъ, то отдавна би билъ изгоненъ и нѣщо повече, но тогавашните завѣдения, макаръ и сегашните въ Русия, глѣдаха на бжлгарите много снисходително, презъ прѣсти така да са кажи. Гдѣ свършили, гдѣ не, че биле съ неудовлетворително повѣдения, презъ купъ за грошъ, даваха имъ въ рѣцѣте по едно парче книга и ги пращаха въ Бжлгария да будятъ своите съотечественици. Храни боже, както правятъ днесъ нашите училища съ помачетата. Посѣко нѣщо има своите граници; най-послѣ учителскиятъ свѣтъ рѣшилъ изгонването изъ гимназията на Христа Ботѣова за не добро повѣдение. Тая мѣрка изпълнила и запазила само формалната частъ на дѣлото, защото Ботѣовъ и така вече билъ напусналъ завѣдението по само себѣ си, по мѣсеци не стѣживалъ въ классовете.

Одесското бжлгарско настоятелство, или кантората Тошковичъ, която бѣше покровителката и свѣрталището на бжлгарските ученици и чрезъ която, мислимъ, са даваха паричните помощи на степендиантите, отдавна вече била произнесла своето окончателно вето: че отъ снѣтъ на даскалъ Ботѣа, нѣма стане човѣкъ. Тая кантора най-много тѣжала върху вратѣтъ на Христа, и едва ли ти не е по-голѣмата причина, да са опрости той съ гимназията. Бжлгарските ученици са глѣдали и третирали като сѣщенски просияци, а отношенията на повечето членове отъ настоятелството биле надмenni до виша степенъ и чорбаджийски. Чорбаджилѣкъ смѣсенъ съ руски аристократизмъ и съ поза на *баринъ*, вжобряваме си до коя апогея е достигалъ. Титлите: «благородие» и «ваше високоблагородие», трѣба ли да са съблюдаютъ най-тѣжно. Учениците отъ разни учебни

завѣдения въ Одесса, които на често ходѣли въ домѣтъ на Тошковича по своите нужди, длѣжни биле по нѣколко часа да чакатъ на вѣнъ въ входѣтъ, гдѣто нѣмало огнѣ и гдѣто барините благоволявали да си оставатъ само дебѣлите шуби и топли обуца. Много пѣти, мѣжду другите, чакалъ тука на крака и Ботѣовъ. Появявалъ са по едно време Тошковичъ, по халатъ и съ пошна капа на главата и слѣдъ като изглѣждалъ сички на рѣдъ, започвалъ да чете моралъ: «Защо не слушали, защо еди-кой си не ходилъ на черкова, защо бѣлѣжките имъ биле слаби, защо туй и онуй, дошле сж тукъ само да ги хранятъ, като просияци и пр. и пр.»

Най-голѣмиятъ процентъ отъ тие забѣлѣжки падали върху главата на Христа.

— А твоя милость, какъ не та е срамъ да са явявашъ напрѣдъ ми? са обрѣщалъ Тошковичъ къмъ него. — До кога, ти, ще да ни срамишъ тука предъ хората и началството? Защо си са бунтовалъ, защо си не ходялъ редовно въ гимназията? Я са поглѣданъ какъвъ си испукъсанъ, на какво си заприличалъ? Ще ма принудишъ да каже на полицията да та изгони вѣнъ отъ държавата. Ти си билъ достоянъ само за пѣдаринъ и за извощикъ, а не и за ученикъ мѣжду благородни хора! . . .

Тошковичъ и другите настоятели до толкова биле фамилиярни съ учениците, щото единъ пѣтъ, Тошковичъ, въ своята кантора, разсѣрдилъ са и дрѣпналъ та скѣсалъ палтото на нѣкого си ученика, Константинъ Ташевъ. Тамъ билъ и Ботѣовъ. Безъ да глѣда на своето положение, той са възмутилъ и извикалъ: «Това е тиранство!» а послѣ си излѣзалъ. Ако той мѣлчалъ и мигалъ само предъ величието на Тошковича и неговите свѣсти, това било въ пѣрвите времена. Послѣ, когато са поогризалъ и понаучилъ, то нито стѣпналъ вече въ

палатите на тие аристократи, които съставлявали за него нѣщо чуждо и противно. Отъ най-напрѣдъ обаче, като синъ на даскалъ Ботя, по своята красота и превликателностъ, по своите дарби да говори, да декламира и да пѣе, той е можалъ сполучливо да забавлява охолното и интересующето си до една степенъ отъ бѣлгарскиятъ животъ семейство на Тошковича, т. е. можалъ е да си извоюва добър и ласкавъ приемъ, морално и материално потрѣбенъ за него. Сичко това сж го правили мнозина други бѣлгарчета, но то не е било работа и за Ботйова. Споредъ неговата натура, домътъ, срѣдата и вечеринките би стѣснявали свободата му и достоинството му. Да сѣди той въ богато мебелиренъ салонъ, гдѣто свири фортопиано, движено отъ нѣкой тѣжки прѣстета; да си подгъва краката ученически; да говори по правило; да не смѣе да даде миѣние и са присмѣе и подиграе — минутити му са би сторили дни; а дните — години. Той тѣреилъ и обичалъ такива общества, гдѣто можалъ да говори и са обрѣща безъ цензура, гдѣто той да е пѣрвъ и негова гласъ да са чува най-много. А подобни вечеринки, сѣки знае, че са намирали изъ скромните стаи на учениците и по крачките. Тамъ билъ и Ботйовъ.

Одесското настоятелството приемало и давало срѣдства на ония само ученици, на които бѣлѣжките биле най-добри. Слѣдователно, Ботйовъ, щомъ работата са е мѣрjala съ тоя аршинъ, падалъ на най-низкото дѣредже. Отъ слѣдующиятъ фактъ ние са научаваме, че той влизалъ нѣкого въ дома на Тошковича. Престигнала отъ вѣтрѣшностите на Русия нѣкоя си бѣлгарка Ш. . . . , ученица, която отивала за Бѣлгария и която естествено въ домътъ на Тошковича трѣбало да са отбие и си извади паспортъ, толкова мѣчно добиванието му въ монархическа Русия. Било кжсно, джждъ валяло, парахо-

дътъ, който въ десетъ дѣня единъ пѣтъ отивалъ за Цариградъ, наближавало да трѣгне, а нѣма кой да придружи момата да премини презъ тѣжките баждарници на полицията, на паспортното писалище и агенцията на параходите. Въ това време на вратата са показалъ Ботйовъ.

— Ето «скандалистътъ»! той ще да свѣрши тая работа сполучливо, казалъ Тошковичъ и пратилъ момата съ него.

Трѣба да ви кажа, че нашиятъ герой са наричалъ отъ бѣлгарското настоятелство и въ гимназията «скандалистъ», име, което той самъ си извоювалъ съ своето примѣрно повѣденіе. Като испратилъ ученицата Ш. . . . сполучливо до параходътъ, тя му благодарила крайно и му поискала да ѝ даде портрета си, като дала и тя своятъ, да са не забравятъ. Подиръ нѣколко години, когато вече той са завърналъ въ Калюферъ, Ш. . . . била учителка тамъ. Ботйовъ отишелъ да посѣти учителите, гдѣто била и Ш. . . . , и безъ да са познаятъ единъ други, понеже са видѣли лично въ Одесса ноцно време и понеже тогава той билъ съ дълги коси, а сега остриганъ и съ фесъ, тя, Ш. . . . , извадила нѣколко портрети на свои приятели въ Русия, които показвала и обяснявала кой какъ са казва и какъвъ е.

— А съ негова милостъ са запознахъ ноцно време на параходътъ, комуто името не знаа, но чухъ като го наричаха «скандалистъ», казала тя като дошло време да обяснява и портретътъ на Ботйовъ. — Помни, че бѣше чорлавъ, оджрпанъ и малко блжснатъ.

Учителите, а заедно съ тѣхъ и самъ Ботйовъ, които стоели на около, са исмѣли презъ глава. Наивната учителка са сконфузила. — Госпожице, «скандалистътъ», за който говорете, сжмъ азъ, казалъ Ботйовъ. — Благодаря, че не сте ма забравили.

Учителката са зачервила още повече и истръпнала на мѣстото си. Това е сѣстояние, което е най поетическото въ жените, особено въ момите, преобърнало сѣрдцето на Ботйова, почитател и цѣнител на сичко хубаво и естетическо. Той почналъ да са либе и тя него, което са продължило дордето той стоялъ въ Калоферъ. Ако Ботйовъ завелъ любовъ платоническа, по високи чувства, само да намѣри занятия неговата распалена глава, то госпожицата ако малко много е цѣнила хубостъта, трѣбало е да са счита за щастлива, че има любовникъ като Ботйова.

Трѣба да ви кажа, че Христо е билъ образецъ на хубостъта, въ пълна смисаль на тая дума. Растъ класически, очи голѣми и черни като на гарванъ, вѣжди пиявици, чело испъкнало и широко, което красяло кадравата глава, като вѣнецъ, носъ римски, брада и мустаки черни, коса кадрава, лице и рѣцѣ бѣли и деликатни, гърди и плѣщи широки, да му са не нагледашъ. Той приличалъ въ сичко на майка си. Отъ лѣва страна на челото му имало една жила, дебѣла като гайтанъ, която са появявала само тогава, когато той е сѣрдитъ и възбуденъ, когато ораторствувалъ или декламиралъ нѣкое свое стихотворение, т. е. когато чувствата тържествували надъ разумътъ. При това, прибавете огненото му и ораторско слово, дарбата на разкасикъ да описва и представлява въ живи краски сичко, за каквото говори, да пронизира и увлича и ония отъ слушателите си, които напада — вие ще да имате пълния портретъ на Христа Ботйова.

Когато той оставилъ втори пѣтъ Калоферъ, оставилъ завинаги и своята любовница. Писалъ подиръ мѣсець два да дойде при него въ Ромъния, за да са вѣнчаятъ, но това било проста една обязаность отъ негова страна, плодъ още на послѣдните прѣсни впечатления,

защото нито той билъ за женени, скиталець и гладенъ по чужда земя, нито пакъ вѣрвалъ, че тя ще да дойде да го дири. Отпослѣ, ней е посвячено стихотворението: «До моето пѣрво либе», ней той казва: «... Забрави туй време га плачахъ».

III.

Въ тая епоха, когато нашия герой са учалъ въ Одесса, извършили са важни сѣбития, които ако не и всемирни, помърдали духовите въ руската държава. Едно отъ тие сѣбития било, освобождението ужъ на руските роби, наречени *крестиани*, а второ — възстанието въ Полша противъ тие освободители — руското правителство. Пѣрвото отъ тие сѣбития потикна руската интелигенция и даде воля и предметъ да заговори малко по-свободно и да закачи косвенно ония обществени въпроси, които бѣха остаряли вече въ другите западно-европейски царства. Провикнаха са руските писатели и патриоти, че са трѣба свобода на руския народъ, ограничение на варварската администрация, наказание на хищните чиновници и тиранетвующи помѣщници. Печата и литературата вжобше искараха на яви такива грозни сѣбития, плодъ на робството, щото борбата и идеята за нови реформи и правдини, ставаше бѣсна така да се каже. Тая епоха, отъ Кримската война до Полското възстание, сѣставлява вѣнецътъ отъ царствуванието на Александра II, по свободата на словото и на мисальта въ Руссия. Днесъ (1887—1888), тая послѣдната не притежава едната десята часть отъ тая свобода която е сѣществувало тогава (1857—1863).

Подвизавали сѣ са тогава въ полето на литера-

турата и журналистиката не хора обикновени и посредствени, но гении и таланти, гордостта на руският народъ. Носило са е тогава отъ ржка на ржка, като евангелие, периодическото списание, «Современникъ», въ което са работили тие сили, като: знаменитиятъ Чернишевски, Добролюбовъ и пр., които отъ самото провъдение сж биле повикани, да разбудятъ заспалото, да наранятъ тиранинътъ, да живятъ и въздушевяватъ хората цѣли вѣкове. Сѣ по сжщото това време е воювалъ въ Лондонъ и Женева, славниятъ А. Герцинъ, на когото списанието, «Колоколъ», макаръ и забранено въ Руссия, чело са е подъ ключъ, въ присѣдствието на многобройни опоеени слушатели. Вжрвалъ е ржка подъ ржка съ движението и Ив. Тургеневъ. Въ това време е пушалъ той на бѣлъ свѣтъ своятъ романъ «Отцы и Дѣти», който е билъ начало на ново сжвременно движение, който за пхрвъ пхтъ изобразилъ и представилъ типътъ на новия човѣкъ — «нихилистъ». Гжрмалъ Добролюбовъ, електризиралъ Чернишевски, съ една рѣчь, епохата и духовите по това време биле такива въ Руссия, каквито биле въ Франция въ надвечерieto на великото движение — 1793 г. Сѣ по това време вжскресналъ и Бѣлински, сжчиненията на когото излѣзаха второ издание, въ едно сжбрани и нарѣдени.

Новата школа отъ смѣли ратници, които и до день днешенъ вжлнуватъ Руссия и каратъ нейниятъ повѣлителъ да сѣди задрѣнъ въ своите палати; които по-полсѣ напжлниха Сибиръ и Сахалинъ; овиснаха на бѣсилките и измрѣха по затворите за своите убѣждения — са сжздаваше и вжспитаваше по онова време. Не реализирана и не опредѣлена още, въ строга смисаль на тая дума, находяще са въ своето зачатие, тя бѣше въ апогеята на пламенността, както това става обикновенно. Горѣщи попражатели на героите отъ «отцы и дѣти»,

да глѣдатъ ценически на сичко сжществующи и направено отъ вѣковете; идеализатори отъ романътъ на Чернишевски: «Что дѣлать?», които да глѣдатъ на своятъ животъ като на модна дрѣха, която за винаги можешъ да хвжришъ, съ една рѣчь революция, вжзбуждение и надприварвания, като хора заспали, които сж са на скоро разбудили и бѣгатъ да достигнатъ заминалиятъ вече кervанъ. Вжзбуждението бѣше до такава степенъ, щото самъ Чернишевски, славенъ политико-икономъ, критикъ и публицистъ, захвжри всичко на страна и са завзе да пиши романи, работа, сжвѣтъ не за него. Съ това искаше да помогне до колкото е вжзможно повече на идеалната епоха, на теорията за разрушаванieto на сичко въ Руссия, което дѣйствително бѣше невиносимо, както е още до днешенъ день. Писаревъ, по-полсѣ, младъ и даровитъ писателъ, въ когото тенденцията и вличението недмина и Чернишевски и Добролюбова и други мнозина, жестоко нападна на искуството и поезията, които биле залжгалка на народите и които нѣмали право на сжществувание. Въ това свое учение, пламениниятъ Писаревъ не пощади и лирата на Пушкина, която тогава минуваше за богъ въ Руссия, а и сега още. По сичките линии на литературата, въ чистото искуство и поезия, владѣеше силна тенденция, мисжльта и идеята преобладаваха. Така го изискваше рускиятъ животъ, така е и до сега, дордето въ тая джржава владѣе абсолютизмътъ.

Нѣма нужда да обясняваме на джлго и на широко, че нашиятъ герой, около когото сж ставали, врѣли и кипели тие огненни и идеални борби, на равна степенъ е билъ наелектризиранъ и цѣль-цѣплиничекъ увлеченъ отъ тие стрѣмления на епохата, заедно съ самите руси. Друго-яче бѣ невжзможно и да бжде, защото почвата хармонираше по сичките линии съ неговата впе-

четлителна и поетическа натура. Дръбни и прозаически кйшета за мирни и тихи работи, за коммерчески идеали и други подобни работи не съществували въ неговата душа. Генералско величие, отъ което той билъ увлеченъ по-напрѣдъ, както видѣхме, когато го сварилъ Зографски съ припасана на коремътъ вжзглавница, окончателно изчезнало отъ него. Това мигнато увлечение било въ проходната епоха, когато градътъ Одесса блѣсналъ най-напрѣдъ върху неговата балканска природа, когато двѣте противоположности — чуждата и бащината земя, Балканътъ и морскиятъ климатъ, демократическиятъ Калоферъ и военно-аристократическата Одесса са съжитизава ли още върху единъ и същъ предметъ.

Съчиненията на горѣпоменатите руски списатели по онова време, които биле евангелие за младото и идеалното: Бѣлински, Добролюбовъ, Чернишевски, списанията: «Современникъ», «Отеч. Записки» и други, завзели цѣлото същество на Хр. Ботйовъ. Споредъ разказътъ на съвременниците му ученици бжлгарчета: Д-ръ Браделъ, Хр. Павловъ, Зографски, подполковникъ Филовъ и други, той лѣгалъ и ставалъ съ тие автори. Пушкинъ и Лермонтовъ, така също го увличали, отъ които той много стихотворения знаелъ да декламира изуеъ. Вжсприелъ и са влюбилъ той въ руската борба и литература, пжрво като човѣкъ, а второ и като бжлгаринъ. Като човѣкъ той зелъ страната на руските честни патриоти и свободолюбци, по своята висока, поетическа и справедлива натура, която са вжзмутявала отъ сѣко тиранство било то турско, руско, нѣмско и пр. Тиранинътъ, или борецътъ за право и свобода, билъ той облѣченъ въ каквато и да е дрѣха и форма, еднакво са мразялъ и уважавалъ отъ него, както това показва неговата по-сѣтншна дѣятелност. А като бжлгаринъ и бждщъ войвода, той срѣцналъ и намѣрилъ

въ борбата на русите нѣщо свое, нѣщо еднакво и ближно съ потребностите на своето отечество. Той видѣлъ, че подъ същите условия са намиралъ и бжлгарскиятъ народъ, както и рускиятъ. Било е още вжпросъ, да ли повече страдае бжлгарскиятъ рая, или рускиятъ «мужикъ» и «крѣпостной човѣкъ». За руското правителството и за официална Русия бжлгаринътъ подъ турското яго билъ човѣкъ изгубенъ и най-окаянъ, въ най-реалната смисаль на тая дума. Но за реалността, въ интереса на истината, за Ботйова и за сички умни и честни хора, безъ фанатически предразждаци, рускиятъ мужикъ, който отивалъ да мрѣ на Дунавътъ и на балканътъ за своя по вѣра и кржвъ «братушка», билъ сто пжти повече робъ и повече нещастенъ, какъвто си е останалъ и до днесъ още. Разликата била само тая, че руските патриоти желаели да освободятъ своятъ народъ отъ своето тиранско правителство, а Хр. Ботйовъ отъ чуждото.

По тая причина, тоя послѣдниятъ истиналъ кжмъ гимназията и нейните сухи предметъ, които му станали противни и мжртви, не го увличали. Неговите естествени стрѣмления побила върхъ и го завлѣкли по своятъ начертанъ пжтъ, ученическиятъ периодъ билъ удавенъ и прискоченъ, подранилъ Христо Ботйовъ, станалъ поетъ, патриотъ, дѣятелъ и бунтовникъ, преди да бжде още добръ ученикъ, преди да свжрши своето пжлно образование, преди да бжде строго приготвенъ, както са виражава за хората съществуещото понятна. Моля ви са, послушайте, какво той пѣе, като са обржща кжмъ майка си:

... «Що ма си майко продала
На чуждо село аргатинъ:
Овци и кози да паса,
Да ми се смѣятъ хората

И да ми думатъ въ очите:
 Да имамъ баща вайвода
 Надъ толкостъ мина дружина,
 Три кази да е наплашилъ
 Да владѣй Стара-планина,
 А азъ при вуйча да сѣда —
 При този сирмашки изѣдникъ!
 Копилито му да бавя;
 Часъ по часъ да ма нахоква,
 Че схмъ са и азъ увѣличилъ,
 Че човѣкъ нѣма да стана,
 А ще да гния въ тѣмница,
 И ще ми капнатъ мѣсата
 На Кара-баиръ на кола!...
 Проклѣтъ билъ човѣкъ вуйка ми!
 Проклѣтъ е майко — казвамъ ти —
 Не ща при него да сѣда
 Копилито му да бава
 И крастите да му завращамъ
 Ъли ги свраки и псета! —
 При татка искамъ да ида,
 При татка въ Стара-планина;
 Татко ми да ма научи
 На к'жвто иска занаятъ»...

Майката са расплакала отъ тие страшни думи на своето «хубаво и писано дѣте», на което отговаря:

«... Таткото ѝ снощи доходялъ,
 За тебъ синко да пита, —
 Много ма ѝ сѣдилъ и хокалъ,
 Що схмъ та синко пратила
 При вуйча ти, а не при него —
 Да види и той че има
 Хубаво дѣте юначе;
 Далечъ ли да го проводи,
 На книга да са научи,
 Или хайдутинъ направи,
 По планината да ходи
 Триста ѝ зараци заржчалъ,
 Въ недѣля да та провада

На хайдушкото сборище...
 Ще идешъ синко Чавдаре,
 Едничко чедо на майка!
 Ще идешъ утрѣ при него;
 Ала та клѣтва заклинямъ,
 Ако ти ѣ мила майка ти,
 Да плачешъ синко да искашъ
 Съ дружина да та не води,
 А да та далечъ проводи,
 На книга да са научишъ —
 Майци си писма да пишишъ,
 Кога на гурбетъ отидишъ...»

Тие думи сж исказани отъ героятъ ни въ пѣсенъта *Хайдутин* (баща и синъ), писана сѣ по това време, още въ Одесса, въ класовете на гимназията, а излѣзла на бѣлъ свѣтъ чакъ въ 1871, въ 3-ий брой на в. *Дума*, редактиранъ въ Браила пакъ отъ него. Цѣлата пѣсенъ той испратилъ на преглѣдъ а може би и за обнародване на дѣда Славейкова, въ Цариградъ. Да ли тоя послѣдниятъ я е получилъ, да ли е обжрналъ на нея внимание, ние не знаемъ. Знаемъ само това, че не е излѣзла въ колоните на тогавашниятъ отъ него редактиранъ вѣстникъ *Гайда*. Отъ сждржанието, идеята и тенденцията на тая ученическа и пѣрва почти поема на поетътъ, ние констатираме двѣ нѣща. Пѣрво, че човѣкъ, който пише подобни пѣсни, отдавна са е опростилъ вече съ училищните предмѣти; и второ, че величието на хайдутите и на Стара-планина сж издржжели анибаловска побѣда надъ сичките окрѣжающе го течения, идеи и сръди. Надъ сичко той стѣпилъ съ кракъ и си останалъ бѣлгаринъ, съ бѣлгарски идеали. Когато майката на *Чавдара* извѣстила, че баща му слѣзаль отъ планината и заржчалъ да отиди синъ му при него на «Хайдушкото Сборище», то той плѣсналъ рѣцъ отъ радость.

«Рипна ми Чавдаръ отъ радость
Че при татка си ще иде,
Страшни хайдути да види
На хандушкото сборище;
А майка една жалостна
Дѣте си мило пригърна
И... пакъ зарѣди заплака!...»

И други факти да не знаяхме изъ животътъ на Ботйова, и други дѣла да не бѣха останали послѣ смъртта му, то пѣсенята «Хайдути» само, отъ която вздѣмъ тие откъслаци би била въ състояние да даде материалъ и характеристика за неговиятъ животъ. Въ нея е олицетворенъ Ботйовъ цѣль-цѣлиничекъ, нейните идеали е той изпълнявалъ до послѣдната минута отъ животътъ си. Въ Одесса, презъ 1864—65 г. я е писалъ, въ 1871 г. я публикувалъ, а за винаги, когато е бивалъ потъналъ въ скърбъ или въ високо възбуждение—декламиралъ я съ сичкото свое величие и огнь на поетъ. Тя е била много още дълга, споредъ увѣренията на близките му, но никѣдъ не е бивала написана отъ него, а само на изусть я е декламиралъ. Въ 1871 г., Киро Тулешковъ, който му е билъ другаръ въ редакцията на в. «Дума», едвамъ го принудилъ да напише само първата часть, обнародвана въ 3-ий брой на «Дума», отъ 8-ий Юлий 1871. Героятъ на поемата, «Чавдаръ», е билъ още псевдонимътъ на Ботйова. На краятъ на в. «Дума» е подписано: «Редакторъ Д. Чавдаръ».

И така, първата борба, която възпитала и спомогнала да опредѣли по-строго Хр. Ботйова за въ бѣдѣщите негови дѣйствия, била борбата на руските интелегенти съ тѣхното правителство. Ботйовъ са дружилъ съ най-буйната руска младежъ, участвалъ съ нея заедно въ много демонстрации, направени сръщо различни стѣснения, но никога не забравялъ, че е бѣлга-

ринъ, никога той не намиралъ, че чуждиятъ калпакъ може да прилѣпни на бѣлгарската глава. Тая борба била умствена и културна, която послужила като най-необходимата школа за неговото каляване.

Второто сѣбитие, което ознаменувано тая епоха въ развитието на героятъ ни, било възстанието въ Польша и славните борби на полските патриоти сръщо московскиятъ тиранинъ. Но само себѣ си са разбира, че послѣдното това сѣбитие било сто пѣти по-ясно, по-опредѣленно, по-реално и по-отъ голѣмо естество да увеличи и распазва необикновенните хора. То приличало на нашите бѣлгарски борби по-послѣ, 1868—76 г., когато бѣлгарскиятъ народъ са дѣлеше на два лагеря спрямо отоманската империя, на умѣрени и на непримирими, или на такива, които съ политика и съ просвѣщение искаха да извоюватъ за Бѣлгария правдини, и на тѣхни противници, които съ революция, съ крѣвъ и съ ножъ, искаха отведнажъ да придобиятъ тие правдини. Реформите въ Руссия, като освобождението на робите и пр., приличатъ на нашите фирмани по черковниятъ въпросъ; а възстанието на поляците, да рѣгнатъ право въ сѣрдцето своятъ тиранинъ—сѣ нашите революционни усилия противъ Турция.

Когато тоя смѣлъ народъ издигналъ своите знамена въ Варшава и другадѣ, то руските патриоти и свободолюбци, не само че не имъ подадахъ братска ръка, но ги още и осѣдиха, косвенно. Вижда са работата, че рускиятъ народъ е билъ задъ деветъ планини далечъ отъ културата и интелегентността на поляците. Водителите на свободното течение въ Руссия, увлечени сѣзнателно или безсѣзнателно отъ идеите на западъ, искали и мисляли да прескочатъ една епоха отъ сѣвремениятъ политически институтъ. Тие готвели за Руссия социало-демократическо управление, републиканска форма

съ комунически равноправности. Не сравнили, че Русия не е Франция, нито Германия, гдѣто пролетариятѣтъ ималъ вече своята история. Забравили и не взели предъ видъ, че конституционната форма, която въ Русия са считала за Астраханска чума, била са оджвкала и остаряла вече на западъ. Не обжрнали внимание на тоя важенъ фактъ, че на западъ тжрсели хората отъ своето правителство, не политически права, свободно слово и свободни сжбраниа, но икономическото робство; непожтното още и до днесъ, искали да разбиатъ. Испунали отъ предъ видъ, че въ цѣла Европа, въ това число и Турция, нѣмало таково монгалско чудовище, каквото било тѣхното правителство. Именно, противъ това на пжрвъ планъ зло вжзстанали поляците. Махното то единъ пжтъ — свободни биле руските интелегенти да си избиратъ каквато щатъ форма на управление.

Ако за минута даже бѣхме предположили, че Ботйовъ е миналъ на страната на руските свободолюбци, ще рѣче противникъ на полското дѣло, то срѣщата му съ поляците въ Одесса е искоринила окончателно това мнѣние. Той ималъ много млади поляци ученици за другари, които естествено, джржели сж го въ течението на сжбитията, станали въ тѣхното отечество. Страшните тие сжбития, юнашката защита на полската земя отъ казашките орди, изгарянето на цѣли села, бѣсението жени и моми, звѣрътъ Муравевъ, подобенъ на когото не може са намѣри по цѣлъ свѣтъ, най-послѣ, пращаннето на заточение на сичките млади и интелегентни сили на тоя народъ — нѣма нужда да казваме като какво впечатление са произвели вжрху Ботева. Христо Павловъ, сжвременникъ на Ботйова въ Одесса, разказва още, че нѣкоя си стара полячка въ сжщиятъ градъ, произвела силно влияние на него. Тя

била почтенна жена и полска патриотка, която испратила трима синове въ полското вжзстания. Отъ тримата, единъ падналъ въ боятъ съ казаците, вториятъ обѣсили въ едно село, а третиятъ испратили въ Сибирь. Най-порезително впечатление извлѣкалъ Ботйовъ отъ това обстоятелство, че старата жена на мѣсто да плачи и скжрби за своето богатство, гордѣяла са напротивъ съ своите сжщи жертви.

За необикновенните като Ботйова хора, тие сжбития биле достатъчни да го опредѣлятъ и вжспитатъ още въ младите му години. Споредъ темпераментътъ си, той клонялъ най-много кжмъ страната и стрѣмленията на полските патриоти. Тукъ въ Одесса, той са запозналъ още и съ Савва Раковски, който бѣше обявенъ вече за бунтовникъ и който скиташе по разни джржави да опознава свѣтътъ съ стрѣмленията на своятъ народъ. Безъ сжмнение, че учителътъ и ученикътъ сж влѣзли по *сжществото* на дѣлото.

IV.

Около края на 1865 година, Ботйовъ трѣбало да са прости вече съ Одесса и съ ученическите столове. До толкова на прѣдъ отишелъ, щото нито бжлгарското настоятелство допушало минутно предположение, че отъ даскалъ Ботйова синъ може да стане вече човѣкъ, нито учителскиятъ сжвѣтъ отъ гимназията не мислялъ едногласно, че той е пропаднало и изгубено момче, нито пакъ Одеската полиция можала да са убѣди, че той не сжвпада подъ рубриката на «празноскитающите» са. Нѣмало вече за него никакво милость и прошка, а отъ друга страна, нѣмало и пукнѣта пара за дневна прехрана. Да са вжрне въ Бжлгария, той не желялъ още

по много причини, а най-главната, че нѣмало срѣдства и паспортъ. Одесското настоятелство, което не искало да го види, за наказание не му давало и паспортъ. После, той са помолилъ на докторъ Брадея, който го снабдилъ съ своятъ паспортъ. Изчезването му отъ Одесса станало съвѣтъ не забѣлжено, даже и мѣжду другарите му бългачета, особено мѣжду: Смилова и докторъ Брадея, съ които той въ една квартира живѣялъ. Никому са не обадилъ, не си взелъ даже книгите, учебници и други.

— На кой ли са интересуваше отъ него по онова време? говореше ни единъ отъ неговите одесски познаници. — Ако го знаехме тогава, че той ще бѣде Христо Ботйовъ, поетъ, революционеръ и войвода, то да сме го носили въ пазвата си.

Подиръ мѣсець, два, чули въ Одесса ближните му приятели, че той са настанилъ учитель въ едно бѣсарабско бългачко село, Задунайка. Тукъ буйната натура вжѣдахнала отъ двѣ годишниятъ градеки животъ, отъ тѣжката учителска дисциплина, отъ моральтъ на бългачкото одесско настоятелство и отъ разни други стѣснителни за него мѣрки. Кой му е намѣрилъ нему това мѣсто, за колко и до кога са е условилъ, ние не знаемъ. Знаемъ само това, че щомъ той са условилъ и стѣпилъ вече въ даскалското поприще, свободна професия, нарѣдилъ са по бългачки, започналъ тоя широкъ и волентъ животъ, който водилъ до гробъ. Най-напрѣдъ той изявилъ желание, че ще да са примѣсти да живѣе въ зданието на училището. Това училище било вжнъ отъ селото, опустяло и развалено, безъ прозорци и съ счупени врати. То било гвѣздо на кукумявки, на прилѣпи и на други ношни птици, така щото и срѣдъ бѣлъ день, хората са бояли да го посѣтятъ. Сжществували още и предрасждани, че това здание не е чисто

отъ злите духове. Едни казвали, че то било свжрталище на *сладките* и *медените* (юди и самовили), които са сжбирали на сборъ подъ неговата стрѣха, за да рѣрѣшаватъ своите пжкленни планови. Едни говоряхи, че ги чули ношно време, когато прѣли на своите чекржчета, мотали на мотовилки, пѣли мжртвешки пѣсни, смѣли са и играли. Втори увѣрявали, че виждали пакъ ношно време черна хржтка, която ставала ту куче, ту ери, а най-послѣ човѣкъ съ едно око. Трети разказвали, че цѣла ношь, дордето крѣснатъ пжрвите пѣтли, чумата на злите духове, работали вжтрѣ дюлгери, камаците на които биле човѣшки глави, а чуковите човѣшки пищели. Какъ да са случи пакъ щото тамъ на близо имало стари гробище, които още повече излагали това здание на различни примѣждия; а кукумявките, тие грозни и подозрителни гадини, още повече говоряхи за въ полза на горѣизложенните слухове.

Когато Ботйовъ настоялъ, че е рѣшенъ да си избире за жилище тая опустяла страхотия — училището, то вжпросѣтъ отъ уста на уста, преминалъ на обсжждение въ цѣлото село. Сички дигали рамени и са чудели, какъвъ човѣкъ е тоя даскалъ, който си е прижжалилъ младините и отива доброволно да стане жертва, защото никой освѣнъ него, не билъ още замржквалъ въ училището. Ботйовъ, жеденъ за приключение и за сюрпризи, останалъ неприклоненъ. Пжрвата и втората вечеръ, селото било въ безпокойствие. Стотина кукумявки и толкова гарги, блокирали по вжздухътъ зданието, кукали и грацали отчаянно презъ цѣлата ношь.

— Носятъ даскала, сжжхтахъ го, магйосаха го! говоряхи суевѣрните.

А даскала, спокойно и доволно си отспивалъ подъ тоя дивъ концертъ, който напротивъ му правялъ още и удоволствие. Ако хвжрковатите гадове протѣстирали,

то това било по тая единствена причина, че той имъ нарушилъ осамотеното жилище, съ своето присъствие, жилище, което било неприкосновено за тяхъ. Послѣ тая неострашимостъ, Ботѣвъ, отъ единъ пътъ придобилъ нѣкакъвъ си атворитетъ въ селото. Въ скоро време, макаръ съ прости жителски отношение и обноски, безъ никаква тенденция, той станалъ човѣкъ необикновенъ и прочутъ по сичката околия. Свадби, годежи, сѣденки, хора, угощения, заговѣзни и пр. бжлгарски увеселения не ставали безъ него. Когато са появявалъ на сѣденките, или на хората, тогава момите запѣвали, заигравали и са стрѣсвали най-много. «Даскалъ Христо иди,» «аѣма го» или «ще да дойде,» за винаги сжставлявало интересъ на присъстващите и ги карало да си извиватъ вратовите. Той пѣялъ отъ сички най-добре, разказвалъ божественно подходяще разкази и приказки, характеризиралъ познати и извѣстни личности съ поетическа дарба, която била оцѣнявана и отъ простите; играялъ хоро и скачалъ най-много; той кога повеждалъ хорото, то ставало най-живо и пр. и пр. По свадбите играялъ на ржченици, ставалъ деверъ, ходялъ междюджня и калесвалъ. Бжлгарите въ с. Задунайка, по наслѣдство отъ турците, на сѣка свадба изваждали да са борятъ пехливани, съ гайда и тжпани, на които глѣдали съ любопитство сичките отъ селото. Ония, които навивали, получавали извѣстни подаръци, най-голямиятъ малко тайче, теле или овенъ, а най-малкиятъ — червена карпица, или нѣколко аршина домашно платно. И можете ли да си представите, че Ботѣвъ, поетътъ, основателятъ на една школа, джржалъ пжрво мѣсто мѣжду селските пехливани? Като засвирвали гайдите, той почвалъ да трепери, хвжрялъ си дрѣхите, сжбувалъ са босъ, мазалъ са съ масло, плюшалъ ржцѣ и трушилъ кокали на мегдантъ! Гдѣ да са е подадалъ строгиятъ

му баша и види своето чедо, колко то е отишло на напрѣдъ въ науката и възпитанието! Колкото за него самого, той билъ сто пхти по-доволенъ и по-благодаренъ на сѣденките, хората и пехливанскиятъ мегданъ, отколкото въ одесската гимназия и въ аристократическите концерти.

Ималъ и любовница, селенка, грабялъ ъ отъ главата цвѣтето, закачалъ я, подмигвалъ ъ, завиждалъ я отъ другите ергени обикалялъ я като отива на вода и пр. Земалъ участие въ сичките ергенски занятия, съествени на бжлгарите. Напримѣръ, по сѣденките, участвувалъ съ другите момци да крадатъ гжски, кокошки и месирки, които крели подъ покриватъ на свято обществено здание — училището, а послѣ са сжбирали, пѣкли ги и са гощавали. Участвувалъ въ ноции експедиции да кжртятъ плетътъ на нѣкоя горделива мома, да ъ скубятъ моминската градинка, да ъ цапатъ портите съ катранъ и други такива наказания. Много селски другари, които са биле убѣдили и увѣрили въ неговата искренность и умѣние, поисквали му ржката да ги придружи въ грабването на нѣкоя мома, която била сжгласна на сжюзътъ, но баша ъ, или майка ъ не я давали и тя са рѣшявала да престани. Нашиятъ герой са присламчалъ около плетищата и бордеите, чупелъ врата, насиялъ и навличялъ отгорѣ си много бели, които особено нему, можали да бждатъ тжврде неприятни. Въ послѣдниятъ родъ подвизи, той са отличилъ най-много, селските момци едногласно са унижили и признали въ него превжходство, почнали малко по-малко и да са боятъ отъ него, защото на сичко му идяло отръжки предъ нищо не отстъпвалъ. А училището, заедно съ своите програми, правилници и ученици, положително сме увѣрени, че е цжхвяло въ лицето на своятъ учителъ. Онова, което знаемъ за положително е

това, че тука той, въ тоя периодъ на животътъ си, никаква книга не земалъ въ рѣцѣте си да прочете. Това е естествено. Буйната глава тѣрсила разнообразие. Два-три годишното му стоение въ Одесса, далечъ отъ природата и отъ простиятъ животъ, трѣбало да са допжлни въ село Задунайка. Въ Одесса той билъ пиле въ кафезъ. Ако той прилѣпналъ къмъ селскиятъ животъ, ако си дирилъ гърлото да пѣе по сѣденките, да са бори и да краде гѣски, то не било и не происхождало отъ чувства на селска култура и понятия, но просто отъ нѣмание какво да прави нѣщо по-важно и по-сериозно. А да стои миренъ, да са затвори да чете и да са занимава съ селските суполиви дѣца — това би било престѣпление отъ страна на човѣкъ като Ботйова. Тѣжко и горко, ако истинските поети и необикновенни хора, изучаваха хората и тѣхните сѣрдца мѣжду четири стѣни и върху мѣртвата книга. Тѣхната школа и сѣкровище е живото и естественното.

Но и селскиятъ животъ съ своята неискуственна естественностъ, съ своето широко и нестѣснено разнообразие, съ своето небѣ, съ своите ниви и ливади и съ своятъ свободенъ въздухъ, несжстоятелни са показали къмъ калоферскиятъ гигантъ. Така е и трѣбало да бжде. Село Задунайка, съ своите плоскати равнини и гйолища, слаба е била да насили човѣкътъ, който е чувалъ хучението на Стара-планина, който е писалъ по-напрѣдъ поемата «Хайдути» и е възпроизвелъ Чавдаръ войвода. Неговиятъ сжотечественникъ, подполковникъ Филовъ, нещастниятъ по-послѣ руссенски бунтовникъ, който го посѣщавалъ по онова време въ Задунайка, защото и той билъ учителъ тамъ на близо, въ село Кубей разказва купъ оригиналности за него. Въ училищниятъ дворъ си завадилъ различни гадови и животни: кокошки, гѣски, пуйки, котки, кучата и други, които имали различни

имена и различни характеристики. Зарапъ и вечеръ, той са исправялъ срдѣтъ дворѣтъ, заобиколенъ отъ сичките, които хранялъ и гаялъ. Кучатата и паятата го блокирали и са възправяли върху му да го ближатъ, давяли са едно друго, отъ завистъ; хитрите полководци — пѣтлите, подплашени отъ тая разнообразна сгжнь, групирани на страна своите покорни подданици: клочки, ерчици и пиленца, като протестирали въ сжщото време за интервенцията на кучатата; глупавите пуйки вириали своите червени глави, ту на една, ту на друга страна; хитрите и свирѣпите котки, въздраснали по плетищата и по чантията, слагали своите глави и стрѣляли съ огненните си очи, ту къмъ пилетата, ту къмъ заклѣтите си вѣковни душмани — кучетата; а самъ Ботйовъ, са наслаждава по мѣжду имъ.

Той искалъ да прави опити, да ги сближава по мѣжду имъ, да вѣдворява братство и сжгласие, да са не каратъ и ѣдатъ. Хваналъ малки кукумявчета и тѣхнии яйца, които хвѣрлялъ въ положите на кокошките, пакъ за асемелация. Ималъ въ стаята си и двѣ джрти кукумявки, туряни въ кавезъ, като канарийки!

Кунилъ си още, или самъ хваналъ, защото са занимавалъ и съ ловджилжкъ, нѣколко малки вжлчета. Пekoпалъ имъ въ училищниятъ дворъ единъ трапъ, и тамъ ги джржалъ, като ги хранялъ съ ржката си и са занимавалъ съ тѣхъ. По едно време, дошло му на умътъ да ги затвори въ една клѣтка заедно съ малките паятата, да си живѣятъ братски! Паятата скимтятъ и са вжртятъ, като че въ запалена пещъ ги вкарали, свирѣпи вжлчета, съ вирнати уши вжршатъ харманъ и ровятъ земята съ крака да ѣгатъ — Ботйовъ примира отъ смѣхъ и са удовлетвува на братството. Малко по-малко, сичките животни и гадове, отъ опити и усилия за побратимяване, напуснали своятъ любезенъ стопанинъ.

Кокешките прехвърляли въ комшийските дворове, кучатата вирнали опашки на каждѣто имъ видягъ очите, а свирѣпите вълчета лишени отъ свобода, измръли въ своятъ трапъ. По-послѣ, Ботйовъ, когато са спущалъ да характеризира своето минало и патимите си, забравялъ и домакинството си въ Задунайка съ концертътъ отъ различни гадови и животни, какъ не сполучилъ да прокара по-мѣжду имъ братство и съгласие. Най-големите ми симпатии оставали на вълчетата, които за своята свобода, никакъвъ компромисъ не приели, но издъхнали въ трапътъ. Тие характеристики, той сравнявалъ съ животътъ на хората.

Заловилъ са и на ловджилжкъ, да ходи за зайци, вълци, лѣсици и други хвѣрковати гадини. Купилъ си пушка, фишеклицы, паласки, торби и други принадлежности, ходѣлъ да обикаля кѣрищата и друмищата. Една нощъ са спрѣлъ да пази въ селските гробища за лѣсици и вълци, заедно съ кучето си. Случайно, изъ ближниятъ пътъ преминувалъ единъ селенинъ съ колата си, когато като видѣло кучето, впуснало са и го нападнало. Селенинътъ, който не зелъ кучето за просто куче, а за нѣщо свѣрхестественно, тѣй като то са подало изъ гробето, изривалъ и тѣрилъ да бѣга кѣмъ селото, като си оставилъ и колата. За да му дойде на помощъ, Ботйовъ са надигналъ отъ гробищата и извикалъ на уплашениятъ да са не бои и да чака. Кучето иди-дойде, но излизанието на човѣкъ нощно време отъ гробищата, било равносилно съ най-опасните срѣщи въ човѣческиятъ животъ. Полумъртавъ престигналъ уплашениятъ въ селото, безъ кола и волове и предалъ на нощната срѣща такава боя, която неподлежала на никакви оправержения.

— Най-напрѣдъ видѣхъ, че свѣтна огнь въ гробищата, а послѣ са появи една буре, отъ която ми

пиенаха ушите, разказалъ селенинътъ, съ поеманне на душата си. — Воловете захванаха да треператъ и да колѣничатъ на земята. Азъ са крѣстя и вѣрвя, но ето ти едно куче съ рога, което са подаде отъ единъ гробъ и трѣгна кѣмъ мене. Тѣрихъ да бѣгамъ и чувамъ подиря си човѣшки гласъ, който ми са моли да са спра. Обърнахъ са — що да видишь? — кучето съ роговете, станало на човѣкъ съ четири очи!...

Селените отъ Задунайка, които и така вѣрвали, че гробищата имъ не сѣ чисти отъ сладки и медени, отговорили едногласно: «Боже, пази и брани отъ такава срѣща!» Въ това време, когато селените биле наобиколени разказвачътъ на страшното происшествие и го слушали сериозно, скръщнала кола изъ улицата.

— Това са моите вола! казалъ селенинътъ и са растрепералъ.

Сички събрани излѣзли на вѣнъ не безъ предубѣждение да видѣтъ човѣкъ ли кара колата, или невидими духове? Замразна ли на мѣстото си, като видѣли своятъ учителъ, който водялъ воловите за юларите, съ пушка на рамо, а кучето съ *роговете*, са преплита изъ краката му, че господарьтъ му спечелилъ кола.

— Бе серсемъ, защо не са спрѣ като ти викахъ? Ще та изямъ ли? Земай си колата! Развали ми ловджилжкътъ, казалъ Ботйовъ на зачудениятъ селенинъ и на още по-зачудените други селени, които биле рѣшили вече, че отъ тукъ на татѣкъ не трѣбва да са замръзва около гробищата.

Обясненията на Ботйова, какъ е станало происшествието и присѣтствието на кучето, категорически оправергали първото впечатление и заблуждение, произведено отъ страна на уплашениятъ селенинъ. Селените поглѣднали на нашиятъ герой още съ по-големъ респектъ и страхъ.

И ловджилъкът не наситил распаяната глава. Ней трѣбало приключения отъ по-голяма важностъ. На мислил да си купи конь и да изучи ъздението. Не знае макъ, попада при него нѣкой си малорусецъ, *Ивановичъ*, бивши офицеръ. Тоя Ивановичъ, когото ще да видѣтъ читателите по-на татакъ е билъ човѣкъ, чиста стока. Никой, освѣнъ Ботйова не знаелъ неговото житие битие, но той билъ бѣженецъ отъ армията за твърде тѣжко престѣпление. Негового появяване въ с. Задунайка, било щастие за Ботйова. Той го приелъ на своята роскошна квартира, хранилъ го, обличалъ го, живѣли като сѣщенски брати, уйдисали си, и по мнѣния и убѣждения, и по характеръ и дѣйствия. За голѣмо сжжеление, повече ние не знаеме за тоя Ивановича, който е другарувалъ нѣколко години съ Ботйова, слѣдователно, интересна и любопитна личностъ е за насъ. Въ сѣки случай, *Ивановичъ* е билъ не отъ простите хора, не за обикновенни престѣпления е билъ станалъ бѣженецъ и си е оставилъ офицерскитъ чинъ. Самъ Ботйовъ, който по-послѣ е искавалъ и майченото си мѣлѣко, гдѣто са е рѣкло предъ приятели, за миналото на Ивановича е казалъ най-дълбока тайна. Спомѣнавалъ само името му, казвалъ, че билъ човѣкъ *въренъ* другаръ, благо душа, и нищо повече.

Тоя Ивановичъ са завзелъ да го учи на ъздение. Въ скоро време, той можалъ да напръдни до толкова, щото свободно можалъ да са смѣква подъ коньтъ отъ долу, да са навежда до земята и да усвои сички останали искусства въ ъздението.

Сѣ по това време, въ село Задунайка дошло едно отдѣление казаки, конница, заедно съ своите офицери и подофицери, пратени отъ правителството за маневри. Като нови хора въ селото, предметъ за новъ животъ, и черкези да сж биле, то пакъ сжставлявали щастие за

Ботйова, по-добро занимание, отколкото да вѣди вѣлчета, да са бори по свадбите и да живѣе съ кукумявки. Той ги посрѣщналъ като скѣпи гости, отрекомандовалъ имъ са, прочелъ имъ тѣхната история съ вариация отъ Гоголювиятъ Тарасъ-Булба и най-послѣ, заговорилъ имъ по вѣпроса за добрите коние и по ъздението, вѣпроси, които сж най-чувствителната струна на казашкото сѣрдце. Станалъ той съ тѣхъ твърде близень приятель, земалъ участие въ сичките имъ веселби. Единъ тѣхенъ конь, който билъ вече натиренъ, като негодянь, Ботйовъ го зелъ подъ свое попечение, цѣрилъ го, хранилъ го, и слѣдъ нѣколко мѣсеца, негодниятъ добитѣкъ минавалъ за единъ отъ пѣрвите коние. Това обстоятелство, го препоръчало въ казашката срѣда. Началникътъ на казашкото отдѣление ималъ много добръ конь, който са славялъ въ околността и който притежательтъ му глѣдалъ, като свое чедо. Едно високо военное лице изъ Кишеневъ, което знаело тоя конь, пратило извѣстие до офицеринтъ да му продаде коньтъ си. Офицеринтъ, съ сжлзи на очите, поискалъ сѣвѣтите на Ботйова, какъ да постѣпи въ тоя случай, за да не му зематъ любимиятъ конь.

— Много лѣсно, удрежи му едното ухо! отговорилъ Ботйовъ.

А за да не са помисли, че това е станало нарочно, той научилъ офицерътъ да распусне слухъ, че ужъ коньтъ билъ болѣнь отъ такова болѣсть, отъ която само като му са удрежи ухото, можалъ да оздрави, и че отъ тие болѣсти разбиралъ бѣлгарскиятъ учитель въ селото, на когото бащата ималъ въ Турция конски заводъ! Стратегемата сполучила, и Ботйовъ станалъ още по-уважаемъ мѣжду казаците. Въ тѣхниятъ лагерь са преселилъ той, съ тѣхъ вѣлъ, лѣгалъ и ставалъ. Тѣхниятъ весель и безгриженъ животъ, тѣхните пѣсни и игриге «каза-

чокъ» и др., като балежмъ лѣгнали на неговото сѣрдце. А училището, а учениците, а домакинството?—Пакъ на гаргите и на кукумивките останали.

— Христофоръ Ботйовичъ! Ти братъ, си настоящий казакъ-удалицъ, защо не са запишишъ при насъ волноопредѣляющій? Захвърли това бабишко занятие—учителството, му казалъ единъ день началникътъ на казаците.

Христофоръ Ботйовичъ не си поплюмъ на ржката. На вторииятъ день той влѣчалъ вече казашка шашка и шинелъ, влѣзалъ въ полка доброволецъ. Да не кажите, че това е било за чинъ, за карриера и отъ голѣма нужда? Не; за разнообразие и за удовлетворение на жедната за приключение душа, която неможала да си намѣри покой никѣдѣ, ни въ училище, ни по сѣденки, пехливалнѣщи, вѣлчи и кучешки общества. На скоро са случило да иматъ казаците маневри. Ботйовъ получилъ отличие. Макаръ и простъ солдатинъ, той билъ тѣсенъ приятель съ офицерите, първо мѣсто държалъ въ тѣхните интимни и не военни работи. Кражбата въ казашките полкове не е отъ голѣмите пороци. Ботйовъ са подвизавалъ заедно съ вѣрното товарищество по границата. Една нощъ, съ десятиина още казаци, той ходилъ на десѣтъ часа разстояние въ едно ромѣнско село, да крадатъ единъ добръ конь, който отдавна сѣблазнявалъ казашката алчностъ за хубави коние. Гдѣто отивалъ, сѣ «молодецъ» са показвалъ.

Но дълго ли можаше да остане Ботйовъ, казакъ и солдатинъ, гдѣто сѣ е билъ подложенъ на дисциплина, когато той неможа да стои ученикъ, не сравнено по-свободенъ и учителъ, сѣвсѣмъ независимъ вече човѣкъ? Тоя въпросъ е излишенъ за сички ония, които до тука сѣ слѣдели нашиятъ човѣкъ и неговиятъ характеръ. Нѣколко мѣсеца само, дордето казаците биле на лагеръ

и на полегко и весело занятие, стоялъ той при тѣхъ, а послѣ заявилъ, че му е невѣроятно вече да стои. Офицерите, които му биле най-ближни, не му правили никакви припѣтствия. Освѣнъ това, миналъ по онова време Раковски презъ селото, който бѣгалъ отъ одеската русска полиция, която искала да го арестува, като бунтовникъ. Той зель на Ботйова коньтъ, да бѣга по-скоро и нѣколко рублици, които ималъ списени и заминалъ кѣмъ влашката граница, а на Ботйова казалъ, че е срамота да си убива златното време и младините въ пиянство съ казаците.

V.

Въ 1867 година, кой именно мѣсець, не знаемъ, Ботйовъ цѣлувалъ ржка въ Калоферъ на своите родители. Плакали тие отъ радостъ и съ сѣлзи пригръждали своето чедо, макаръ, че строгиятъ баща да не билъ никакъ доволенъ отъ синьтъ си, който въ нищо не му оправдалъ надѣждите: отишелъ за ученикъ, а са завърналъ казакъ. Баща му го пита за профессорите, за Топковичови и за други свѣтски знаменитости отъ Одесса, а той разказва, че са научилъ да ѣзди на конь, да върти шашка, да прави боршъ и други такива. Бащата въздъхналъ и поклатилъ глава. Не можалъ той вече да употреби своята костелива ржка върху гърбьтъ на Христа, едно че на тоя послѣдниятъ горнята устна почнала вече да почернява, а друго — че билъ вече остарялъ.

— Не бой са, тате, ти глѣдашъ и сѣдишъ на работите по старата школа и понятие, възразило чедото, весело и засмѣно.—На твоего време, хората гѣлтали и зобали сѣка глупостъ, която излѣзвала изъ ус-

тата на педантътъ учител и на още по-педантския учебникъ. Тие идиотски времена са минаха, нѣма ги вече въ Одесса и другагѣ, както това е било по твоего време. Азъ не зная катихизисътъ, много аритметически правила и сухи дати отъ историята и пр., но можа да са бора съ сѣки профессоръ и ученъ. Твоите Ламаносовци и Державиновци, съ които ви пѣлняли едно време главите, днесъ не струватъ лула тютюнъ.

Да ли отъ нужда, или отъ любовъ къмъ своите родители и планини са е вѣрналъ Ботйовъ въ Калоферъ, ние не можемъ да знаеме. По сѣка вѣроятност и едното и другото е имало рѣка въ неговото врѣщане. Послѣ гимназията, учителствуванието му въ Задунайка и службата му въ казашкия полкъ, което било отъ трѣнь та на глогъ, за него не оставало вече друго поприще въ чуждата земя. Калоферъ, бащината стрѣха и бащиниятъ му старъ занаятъ — учителството, трѣбало да го опиратъ.

Отъ село Задунайка до Калоферъ, въ Сливенъ му земаме ние дирите, въ тоя градъ показалъ той, че е Ботйовъ. По онова време, въ Сливенъ квартируваше така нарѣчениятъ казашки алай на Саджкъ паша, тоя полякъ писателъ, когото рускиятъ тиранизмъ бѣше принудилъ да стане паша и турчинъ, да си губи времето въ различни авантюри. Нашиятъ пѣтникъ конди салъ на единъ ханъ, гдѣто имало на конакъ и солдати, нарѣчени *казази*, но чисти бѣлгари, отъ колъ и отъ вѣжи събрани. Споредъ тогавашните господствуещи понятие, Ботйовъ не можалъ да глѣда съ добро око на тие бѣлгарски синове, които са продали духомъ и тѣломъ да смужатъ и на така силната турска империя. Отъ дума на дума, той са скаралъ съ тѣхъ, произлѣзло скандалъ, явилъ са единъ офицеринъ, Ботйовъ му наговорилъ нѣкои зеде приказки, отвѣли го на по-го-

лѣмо мѣсто, гдѣго така сѣщо далъ свобода на азикътъ си, дордето най-послѣ, пожелалъ да го види и самъ Саджкъ паша, понеже му расправили, че непознатиятъ не е отъ простите и тукашните хора. Пашата са удивилъ отъ свободните му манери, живиятъ и ораторскиятъ тонъ, съ който той почналъ да са защищава и оправдава отъ нападателите солдати. Заговорилъ му по-мягко, а когато захванали да са разговарятъ на руски, то го поканилъ и да сѣдни.

А когато разбралъ вече отъ думите му и отъ патимите му, че той не е руски-панславистически агентинъ, то станали приятели. Почнало са разисквание на политика, литература, оцѣнка на писатели, руски и полски, за които предмѣти, Ботйовъ давалъ такаво мнѣние, което вѣсхитило талантливиятъ и учениятъ *паша*. Като го попиталъ съ какво ще да са занимава въ Калоферъ и има ли богатъ баща, Саджкъ паша поканилъ нашиятъ пѣтникъ да го произведе офицеринъ и направи свой адютантинъ, отъ което той ще да научи много работи. Ботйовъ, колкото и да билъ съ сѣвременни идеи, не можалъ да мисли като пашата, т. е. че Турция трѣба да даде свобода и на неговите поляци и на Ботйовите бѣлгаре. Рано било още. Обѣщалъ са само, че слѣдъ като си види родителите, ще да са вѣрне и по-стѣпи въ полкътъ. На трѣгвание далъ на Саджка нѣколко руски книги, мѣжду които била и историята на славянската литература, отъ Пипина. Пашата, който билъ жеденъ за сѣко ново литературно произведение, а лично, положението му не го допушало да получава официално руски книги, останалъ твѣрде благодаренъ отъ подарѣтъ на Ботйова.

Подиръ нѣколко мѣсеца, на вѣрхъ на Велик-денъ, въ Калоферъ са явили двама казази, нарочно пратеници отъ Саджка, да поканиятъ Ботйова и го отведатъ

въ Сливенъ, т. е. да си изпълни обѣщанието и постижни офицеръ и адютантинъ. Сега, при родители и приятели и запознатъ и ориентиранъ вече въ духътъ на времето, който владѣеше по онова време изъ България, той отказалъ по начинъ по-категорически, като благодарилъ въ същото време на Саджкъ паша.

Останалъ да живѣе той при своите родители, въ Калоферъ. Съвременниците му разказватъ, че той билъ до толкова веселъ, доволенъ и въсхитенъ отъ второто виждане на Калоферъ, щото на да ли би са намѣрило въ селото по-щастливъ човѣкъ отъ него. Гдѣ сѣднѣлъ и паднѣлъ, той идеализиралъ и въспѣвалъ сичко щото е българско, щото расте, вирѣе и живѣе подъ българското райско небе. Дошелъ си вечеръта късно, станалъ заранъта рано и като погледналъ къмъ гордиятъ и величественниятъ балканъ, заигралъ като дѣте и почналъ да декламира огненни стихове, за войводи, за юнаци, за хайдужки пладница и пр. . . . «Въ безкрайна сѣкрѣбъ, съ страшна злоба въ гърди влѣзяхъ въ стаята си и са залѣпихъ на прозорицѣтъ, говори той самъ въ своите въспомѣнания за Калоферъ, когато видѣлъ; какъ турците мѣчили и вѣрзали народните хайдуги, другари на Добря войвода, което са случило, когато той ужъ влѣзвалъ въ Калоферъ. — «На срѣща по кафенетата чорбаджии играяха на тавли и книги; други съ жените си отиваха на расходъ и весело разговаряха; черкова клѣпеше и викаше народа на молитва . . . А азъ — въ главата ми са вѣртяха страшни мисли — и думяхъ си: пролѣли сѣ тие, пролѣлъ ли сѣмъ азъ, и ще пролѣяли толкова кръви, колкото сѣлзи проля днесъ невинниятъ народъ?

Бѣдниятъ народъ! Проклѣти да сѣ предатели, проклѣтъ да е сѣки тиранинъ, помазаникъ Божий!» . . .

Жеденъ и гладенъ нашиятъ герой за дѣвственната

и чистата природа, рипналъ като отвѣрзанъ левъ да отиди и са насити, да пипни самъ съ рѣцѣте си онова, коего му е било най-милъ и най-скѣпо въ растояние на три години. Ходилъ той по сичките вирища и водопадчета на Тунджа, ловилъ раци, тѣрилъ риба, къпалъ са, бѣгалъ и скачалъ, качялъ са по дърветата, ходилъ за гѣби, пѣлъ, викалъ и декламиралъ, съ една рѣчь, родилъ са втори пѣтъ, радвалъ са и подскачалъ като дѣте, некалъ да остане да спи въ планината.

— Азъ са чуда, какъ сичките калоферци не сѣ станали поети и хайдуги! говорѣлъ той, като изглѣждалъ високите бѣлокожи букове.

Когато той са наситилъ вече на поетическия балканъ, тогава чакъ трѣгналъ да са вижда и говори съ хората. По тогавашниятъ обичай и понятия, на праздно чякали селските чорбаджии и голѣмци да имъ отиди Ботѣвъ на крака, да слуша смиренно тѣхните наставления и да тѣрси помощта имъ и протекцията имъ. По крѣжмите, гдѣто са събирали и си отпочивали така нарѣчените хѣшпаци: пѣдари, бекчии, кираджии и чужди служители, тамъ са мѣдрѣлъ и одескиятъ питомникъ, синътъ на даскалъ Ботѣ, обожателътъ на Пушкина, Бѣленски, Чернишеви и други. Тие момци биле: Кара-Болю, Стефанъ Делиякъ, Христо Брадиновъ, Нено Христовъ, когато мнозина отъ читателите са виждали въ Народното Сѣбрание накаченъ съ 10—15 ордени, Иванъ Талигаджията, Никола Мутката и др. Съ тѣхъ той раздѣлялъ мнѣния и убѣждения, съ тѣхъ са смѣялъ и веселялъ. Неговиятъ гласъ са чува само въ крѣжмата, а сичките го слушатъ съ четири уши. Разказвалъ имъ такива работи, които биле достѣпни на тѣхъ и които имали какво-годѣ сѣдѣржане. Описвалъ имъ животътъ на анегдотичните тогава казаки, какъ тие живѣели безгрижно, какъ крадели хитро и искусно, какъ са каняли

да дойдатъ въ България и хвърлятъ ферджите на сичките каджии.

— Тие сж истински хора, които разбиратъ отъ животъ и отъ тоя свѣтъ, говорилъ той. — Къща, покъщнина, робование цѣла година за парче хлѣбъ, треперение надъ жена и дѣца сж работи смѣшни и бабишки. Азъ като имъ казахъ, че ще си дойда да обикаля баща си и майка си, тие са хванаха за коремтъ и умрѣха отъ смѣхъ.

— Ахъ, дяволъ да го земи, какъ азъ да са докопамъ до такива хора, съ тѣхъ да си умра! възразилъ единъ Ботйовъ комшия, който си отивалъ само по срѣдъ ноще у тѣхъ, и който биялъ жена си сѣки день, че нѣмала касметъ.

— Единъ конь и една пушка, която са дава отъ царщината, ето ти пакъщината на казакътъ, продължавалъ Ботйовъ. — Пѣсни, веселби, рахати, какъвто у насъ и чорбаджи Недѣлчо, съ своятъ шеникъ жълтици, не може да види.

Голаците съ скъсаните потури си издъхвали отъ дълбочината на своятъ гладенъ стомахъ при тие разкази, благоприятни за тѣхната черга. Разказвалъ имъ още Ботйовъ, че само тука въ България, а най-много въ тѣхниятъ Калоферъ, хората зянали глугово въ устата на чорбаджиите и са бояли отъ тѣхъ, а сиромаштъ сѣки подритвалъ. Въ другите земи, гдѣто той ходилъ, свѣтътъ билъ сжвѣтъ на опъки. Тамъ напротивъ, сиромаша била на почитъ, а богатите, като кърлеше на чуждъ потъ, сѣки ги мразилъ и презиралъ. Имало единъ неговъ другаръ, ученикъ, който излѣзвалъ по улиците и въ градината по чехли и по бѣли гащи и покъщнината на когото била само отъ едно стъкло, което му служало за три работи: за вода, за свѣщел-

никъ и за други нужди... Той са обичалъ отъ сичките другари най-много.

— Е въ такава земя да испаднишъ, разбирамъ да бждешъ като насъ фукария! не можалъ да са стърпи, но са обадилъ единъ отъ слушателите.

— А ми нашите голѣмци, Тошковичови, парите на които казватъ, че съ гемия са стоваряли — какъ я каратъ? съ сжжеление почти попиталъ други голакъ, който въ тая минута са чувствувалъ, че много по-високо и по-щастливо стои отъ Тошковичови.

— А, на тѣхъ имъ викаме по улицата, като на мечка! отговорилъ Ботйовъ. — Тие са читатъ калоферци ужъ и приятели на баща ми, но само единъ два пѣти сжмъ ходилъ на къщата имъ. Тие ходѣтъ съ файтони изъ града, а азъ сжмъ си кривналъ шапката, вжрвя като бюлюкбашия и имъ глѣдамъ право въ лицето.

Хайдутите и сички горски обѣтатели, говорилъ той, сж най-честните въ България хора, които най-много милеятъ за сиромаша.

— Ахъ, тѣхниятъ животъ е животъ! а ние -- ние сме кокошари и само да тѣглимъ и да работимъ, сме родени. — Она ми ти войвода, брадатъ и косматъ, опасанъ съ четири-петъ кратуни барутъ, съ фишеци и старо шешени на рамо, повѣлъ си момчетата като пилци — отъ гдѣто премини, трѣва не расте вече, и гората му са покланя. Отиди на овчарското пладнище, држине костурата, и овчарътъ засуква скути да коли и вжрти на шишъ най-хубавото шиле. Сѣднатъ момчетата около своятъ баща до главата на нѣкой студень изворъ, изгърмятъ съ пищовите, па тогава захващатъ да ѣдатъ. Царъ и Султанъ? Що е царътъ при единъ горски войвода?

Това казвалъ пламенииятъ Ботйовъ и почвалъ съ експромти да декламира нѣкое стихотворение за войводи

и хайдутѣ, които вѣдушевлявали него, запалили и тѣлпата, сиромашката тѣлпа, която треперяла и която са чувствувала, може би за първъ път презъ животътъ си, че и тя е нѣщо, че и отъ нейните голи лакте и жилави мишници ставало нѣщо. Тѣй и трѣбало да бѣде. Поетъ и гений говорялъ тука, а не нѣкой фалшивъ и надутъ агитаторъ, мирската калъ на когото достигала до ушите. Гласъ и слово божествени са хабили тука, въ простата крѣпча, които ако да са раздаваха отъ нѣкоя трибуна, гдѣто са рѣшаватъ сѣдѣбните народни, или въ лагерътъ на нѣкой корпусъ, то чудеса би произвели. Но кой е кривъ? Не Ботѣова трѣба да обвиняваме ние въ това, а историята, сѣбитията, бѣлгарските безъ цѣль и безъ сѣкакво направление царѣове, които сѣ си водили единъ други очите, дордето извадятъ и тѣхните.

И така, въ кѣсо време, нашиятъ човѣкъ запалилъ духовите въ родното си село Калоферъ. Той билъ балсѣмъ на рана въ тая епоха на възражданието, на отрицанието и разрушението, слѣдователно той ималъ почва и прогрессъ. Друго-яче не можало и да бѣде. Поетите, истинските поети само за това сѣ велики, че биватъ огнище и възпроизведение на ония идеи, тѣглила, стрѣмления и благодѣйствия, които сѣ господствуващи въ народътъ и епохата, на които принадлежатъ и живѣятъ. Ботѣовъ, по сичкото свое сѣщество, съ което вѣрваме да сѣ са опознали вече читателите малко-много, не можаше да бѣде контрастъ на окръжаващото го сфера и течение. Напротивъ, той билъ вѣренъ барометръ на най-малките и тѣжките измѣнения и течение. Когато той проповѣдвалъ и са цѣлувалъ съ своите сиромашки братия въ калоферските крѣчми, въ сѣщото това време, по-рано или по-късно — за насъ е безразлично — Филипъ Тотю «хвѣрковатиятъ», Панайотъ Хитовъ войводата и

неговиятъ байрактаръ Василъ Левски даяконътъ, родомъ отъ близкото Карлово, стоели вече подъ народните байряци, давали клѣтва за «свобода или смѣртъ.»

Повината, огненната и хвѣрчащата новина, че издхналиятъ преди петстотинъ години Бѣлгарски левъ е пакъ възкресналъ; че Филипъ-Тотю са бие при Вѣрбовка съ турците; че Панайотъ Хитовъ преминалъ презъ Мара-Гидикъ и побилъ байрякъ надъ Карлово, а послѣ хваналъ златишкиятъ мюдюринъ, е била новина смѣсъ отъ барутъ и огнь, падналъ вѣрху слама.

Както ще да видѣтъ читателите отъ самиятъ разказъ на Ботѣова подъ заглавие: *Примѣри отъ турското правосѣдие*, освѣтъ прости пѣдари и крѣчмари, въ това време въ Калоферъ е имало и нѣколко души истински хайдутѣ, съ които най-свѣтли минути билъ прекаралъ отъ животътъ си. Тие биле другари на прочутите войводи: Ангелъ, Лефтеръ и Добри Копривенинътъ. Споредъ думите на Ботѣова, когато убили Лефтера който бѣше испоплашилъ цѣль Анадолъ, то Добри Копривенинътъ дошелъ въ Калоферъ и тамъ извелъ на Стара-планина една хайдушка четица, която била бичъ за турците и чорбаджиите, дордето най-сѣтне предателска рѣка турила край на тие народни защитници. Ботѣовъ, самъ видѣлъ, или пакъ си представлява минутата, когато юнаците биле разбити и хванати, които той ето какъ оплаква: . . . «Но кои бѣха тие злочести, като звѣрове заковани въ желѣза? О, единъ тѣхенъ поглѣдъ, една тѣхна дума и доста бѣше . . . Другарите ми, наши другари, братя! хайдутѣ, народни хайдутѣ! Мѣчно посрѣщнахъ тѣхните поглѣди, ала поглѣда на одного пропизима въ сѣрдцето, сѣлза слѣдъ сѣлза покапаха по гърдите ми. Никола Дели Стояновъ, болѣнъ отъ трѣска, осакатенъ отъ бой и просвѣтналъ отъ мъжки и страда-ния, качаха го въ талига, а той като мѣтна поглѣдъ

къмъ народътъ, който погледъ срѣщнахъ и азъ — извика: «предатели ма изѣдаха, майко!» . . .

Сички тие трескави събития, стари и нови, океанъ мѣжду лѣнивото минало и неизвѣстното пълно съ бури бѣдѣше, не сѣ биле чужди и на калоферските жители, почти първокласни мѣжду по-събудените по онова време наши съотечественици.

Моля ви са, Калоферъ бѣше село, безъ казаа и безъ каймакаминъ, безъ джамии, безъ видинска хапучна, безъ силистренски Хаджи Ибрахамъ паша, безъ шумненски аскерски къшли и ордии, безъ сливненска фабрика, безъ варненски гагаузи, безъ русчукски Хаджи Величковци, безъ карловски мютювелии и безъ софийски шопи; но Калоферъ би билъ въ състояние да стѣпни върху вратовете на сичките помѣнати чужди и съмнителни величия. Мѣстниятъ бѣлгарски Калоферъ е селце съ султански фирманъ, не отъ новите султани, съ панталони и съ ржкавици; но отъ ония, които треператъ отъ посланиците на Руссия, Англия и пр.; но отъ ония горди калифи, които носяха на главите си златотѣжкани чалми, които караха европейските посланници да имъ са представляватъ на колѣне и съ отсѣчена глава къмъ земята, а щомъ имъ са разсърдиха нѣщо, испращаха ги да имъ отпоратъ по нѣколко сопи въ крѣпостта Еди-кула. Отъ ония славни и велики султани, които заповѣдаха въ: Пеша, Букурещъ, Атина, Загребъ, Бѣлградъ, Одесса и пр.

Ферманътъ на калоферци е билъ «петель», което само по себѣ си, безъ джлги и широки коментарии, значи: свобода, воля, бабаитлжкъ и сербезликъ. Презъ улиците на Калоферъ не е можало да премини турчинъ съ кованъ конь, нито пакъ да роди каджна! Подъ впечатленията на събитията, въ които пишемъ тие редове,

нека ни бѣде позволено да са осжмнимъ, че и комунарите да завладѣятъ Европа, пакъ нѣма са намѣри подъ ясното небе такавъ градъ или село, който да са едобие съ правата на Калоферъ. Великодушни султани!

За да испечели тие права малкиятъ Калоферъ, като са основаваме на тая класическа истина, че права са не даватъ отъ когото и да било дордето не ги заслужилъ и не са препорѣчашъ, по само себѣ си излиза, че праотците на днешните калоферци не сѣ са предали кокошарски на чуждиятъ завоевателъ. Когато на горделивиятъ турчинъ не са е позволявало да премини съ кованъ конь презъ калоферските улици, то въ Видинъ на бѣлгарите не са е позволявало да носятъ червено, зелено и жълто; въ Русчукъ бѣлгаринътъ не е можалъ да прави свѣщи, да брѣсни, да бѣде кайкчий, да са занимава съ бжчеварство и пр.; а въ София бѣлгарите сѣ биле въ расположение всецѣло на своите аги, заедно съ своята честь, животъ и имотъ. Отъ сички бѣлгари на балканскиятъ полуостровъ, калоферци сѣ колонезирали най-напрѣдъ отоманската столица, тогава, когато отъ другите градове, който са сподобяваше да отиде до Цариградъ, по десѣтъ деня са говорило въ сѣка къща за това девѣто чудо, и името на героятъ на деня е оставало «стамболията». Такива фамилии сѣществуватъ: въ Русчукъ, Котелъ, Тѣрново, Пловдивъ и пр. Султанъ Махмудъ, най-напрѣдъ видѣлъ своята рая въ лицето на нашите калоферци, питомци отъ прочутите цариградски хамбари. Единъ день, той пожелалъ да му са представятъ официално, предъ палатътъ. Майсторите, съ голѣми махмудии фесове, съ черни калоферски мустаки, стоели на първите редове. Послѣ тѣхъ идѣли калфите, а най-подиръ — младите чирачега, сичките съ кржтосани на поясътъ рѣцѣ, по турската етикеция. Майсторите

държали въ рѣцѣте си ножици и аршини. Благородниятъ Султанъ билъ въ вѣсхищение.

— Нима това сѣ българи, моя рая, въ моята държава живѣятъ? са обжрналъ той и попиталъ своите паши, които са трупали около му.

А черните очи на бѣлите ханѣми, за които и най-ничтожниятъ вѣнкашенъ предметъ е интересенъ, горѣли като вжглени по прозорците и вжспѣвали черните подбалкански мустачуни. Тоя день имало зефетъ на хамбардийската войска и парични подарѣци. Такива сѣ биле калоферци, така рано сѣ биле тие българи, когато сѣ-оточественниците имъ отъ другите градове спѣха още отъ джлбокия.

Станалъ учитель Хр. Ботѣвъ въ родното си село, или по-добре, замѣстилъ е стариятъ си вече баща, който са билъ тѣжко разболялъ по това време. Учителство, вжспитание и Христо Ботѣвъ! Това е било подигравка и съ двѣте страни. Скоро родителите на учениците забѣлѣжи влиянието на новиятъ учитель. Правилата и предметите, които биле за него чума презъ цѣлиятъ му животъ, биле захвжрлени въ калоферското училище. Неговото преподаване са сжстояло отъ разкази, най-много по историята, облѣчени въ груба тенденция. За Бориса за Симеона, Асѣна и др., за сжрбското и грѣцкото освобождение и пр.—ето въ какво са е сжстояло неговото обучение. По едно време, захваналъ да учи учениците на казашко военно упражнение, което по онова време бѣше толкова зажигателно изъ мѣжду бжлгарите, както въ Франция бѣше идеята за републиканска и комунарска форма. Строгиятъ и сериозниятъ баща пжшкалъ, като глѣдалъ, какъ синъ му разваля направаното отъ него, но нѣмало що да чини, едно, че билъ болѣнь, а второ, както казахме, хранялъ вече извѣстенъ респектъ къмъ Христа.

Отличилъ са още той по това време, да говори слова въ различни тжржественни случай. Въ тая епоха на нашето вжзраждане, словата или както ги наричаха: «скаските», бѣха нѣщо като политическите клубове въ надвечерието на френските революции, бѣха гжби, послѣ джждовно време. Скаска въ читалището: «Напрѣдъкъ», «Здравецъ», «Надѣжда», «Пчела», «Сжлза», «Искра», «Зора», «Изворъ» и пр. въ тоя или оня градъ; скаска при училищните испити; скаска на святи братия Кирилъ и Методия, — и ето ти цариградските вѣстници отворили своите колони и поглжщатъ съ жедность гениялните произведения, наредени една подиръ друга. «Господине редакторе»! Нашиятъ градецъ, който са мжчи да не остане назадъ отъ другите градове въ отечеството ни, по пжтътъ на просвѣщението, толкова нуженъ за нашиятъ не пробуденъ още отъ ли-таргическиятъ сжнь народъ, бѣше щастливъ да присжтствува миналата недѣля на «скаската», която джржа «главниятъ ни учитель» и слѣдва вече описанието на това знаменито сжбития, както и самата скаска. Болѣстѣта на скаските бѣше достигнала до такова дередже, щото по тѣхъ са цѣняха и учителите. Комуто работи ченето да бжрбори различни фрази, ни въ клинъ, ни въ ржкавъ, той са викаше най-много отъ общините за *главенъ* народенъ учитель.

Но скаските на Христа Ботѣвъ не сѣ приличали на ония, които сѣ пѣли химни на святата Екзархия, на чловѣколюбивиятъ Султанъ, на Кирилъ и Методия, на ползата отъ читалищата и просвѣщението. И въ тие скаски той билъ цѣль-цѣлниничекъ Ботѣвъ, Ботѣвъ на отрицанието и разрушението, Ботѣвъ на новата школа. Въ едно слово, което той джржалъ на Св. Кирилъ-Методия, въ училището, вжзлязалъ отгорѣ на чюшмата, така са увлѣбалъ, тжй на далечъ отишелъ, щото на

по-буйните и съ еришката кръвь настрахнали космите, а умѣрените и «консерваторите» са принудили да го свалятъ отъ трибуната. Той пада, но устата му още говорятъ, така щото станало нужда да затулятъ тие уста съ ржа.

Ножътъ почналь вече да допира до кокольтъ. Калоферските чорбаджии, които биле отговорни по сичките линии за вѣрнопопданническите чувства на своето село Калоферъ, предчувствували, че новиятъ даскалъ ще да имъ развали спокойствието, наготвили са вече да отворятъ противъ него своите батареи. Най-напредъ пови-кали баща му, комуто прочели една дълга и твърде неприятна лекция.

— Ти, киръ даскале, знаешъ въ какви времена живѣемъ, казали тие на нещастниятъ даскалъ Ботя. — Даскалувашъ отъ петнадесять години, билъ си единъ отъ най-работните хора по селските ни работи, давалъ ни си схвѣти и си ни служалъ, съ общо и братско схгласие много можахме да направимъ, много бели да отмахнимъ отъ селото . . . Сега, сичко наше направено са развали отъ джното, и отъ кого, даскале? Отъ вашия синъ, богъ да го поживи на родителите му! Той развали и приготвя на селото, на сиромасите, такава една бела, която и мъртвите отъ гробътъ не ще да могатъ да отвърнатъ! За туй, киръ Ботйо, викали сме та, не го вържи за кусуръ, стори заплъ Христа—той е уменъ и ученъ човѣкъ. Ти си баща, сичко ммашь право да направишь . . .

Чувствителниятъ баща, който и така са топялъ отъ дертове и кахаре за Христа, сега билъ поразенъ още повече. Въ расстояние на толкова години, не билъ наученъ той да чува лекции отъ тоя и она невѣжа чорбаджия, а на противъ, той самъ правялъ забѣлжки и заповѣдалъ на другите. Работата са касаяла за него-

виятъ синъ, не можалъ той да говори така свободно, както му билъ обичаятъ и нравътъ. Обѣщалъ са, че ще да упражни своето родителско право и воля и станалъ та си излѣзалъ съ пребити крака. Намръщенъ и нагрозенъ вечерята, той почналь съ строгъ и сериозенъ тонъ да убѣждава и схвѣтва Христа, като му докаралъ отъ девядесять деветъ дерета вода; а майка му съ кръстосани рѣцѣ, стояла отъ страна съ пречупени колѣни и такава поза изобразявала, съ която, безъ да говори, искала да повлияе съ майчина и съ сжпружеска любовъ и меккость, щото распрата да бѣде рѣшена по любовно.

— Ти ма прости най-напрѣдъ, тате, че азъ схмъ принуденъ да не мисля като тебѣ и да ти доказвамъ категорически съ своите дѣйствия, че малко полза ще да видишь отъ мене на стари години, обадилъ са да вържи Богйовъ на баща си: — Ти си човѣкъ уменъ и достатъчно развитъ за да можешъ да разбирешъ, че епохата въ която си живѣлъ ти е била друга, а днешната е схвѣтъмъ противното. Ти бѣ вѣренъ служител на тая епоха! Позволи и на менъ да бѣда вѣренъ на своята, да си изпълня джлгътъ, да не правя престѣпление. Сички ония, които са та сѣдили и натѣжвали за мене сж идиоти. Азъ схмъ длжженъ да са исповѣдамъ предъ тебѣ, като предъ достоанъ баща, че никога нѣма преклоня глава да стана вѣренъ попданникъ на Султанътъ и покорянь рабъ на калоферските чорбаджии! Знай го това за положително, че синътъ на Ботя Петкова, никога презъ животътъ си нѣма да служи своето човѣческо достоинство, никога нѣма да отстѣпи предъ своите святи убѣждение, които ти самъ си цѣнилъ и уважавалъ за сѣкиго малко-много развитъ човѣкъ . . .

— Хайди слагай да хапваме, че не ми е добре тая вечеръ, казалъ нещастниятъ баща и си турилъ едната ржа върху испжкналото и набѣрханото чело,

като са обжрналъ кжмъ старата си стопаница, майката на нашия герой.

Тая послѣдната испуснала болѣзненна вжздишка и почнала да слага вечеря; а синътъ, когото не можала да не развжзнува тая сцена, излѣзалъ на вжнъ на дворътъ и почналъ да декламира нѣкакви си стихове. Бащата казалъ да са слага вечеря, но това било само поводъ да са премини на другъ вжпросъ. Той не турилъ тая вечеръ хапка въ устата си и отишелъ да си лѣгне рано, рано. Христо билъ мраченъ нѣколко дня, послѣ тие горчиви обяснения съ своите родители, но това происхождало не отъ борба и колибания въ своята вѣра, а отъ милость и джлбока любовь кжмъ ония, които той почиталъ и любилъ да послѣдна минута.

ГЛАВА II.

Политическа и литературна дѣятелность.

I.

Подъ тая рубрика ние ще да опишимъ Ботйова поетътъ, публицистътъ, вѣстникарьтъ, революционерътъ, комунистътъ и най-послѣ—войводата.

Както трѣбаше и да са чяка, скоро са той наситилъ и на своето родно село Калоферъ, и на бистрата Тунджа, и на райскиятъ Балканъ. Огненната натура искала работа, желѣзна дѣятелность, бури и крамоли, сжсипвания и преврати. Калоферъ билъ тѣсенъ за тоя родъ дѣятелность, не биле сичките калоферци съ Ботйова умъ, съ неговите понятия, идеали и темпераменти. Па имало и турско правителство, сжществуваши и отговорни предъ властѣта чорбаджи, които не можаха джлго време да тжрпятъ да имъ са копае пропасть. Словата на Ботйова по кржчмите и изъ мѣжду хжшлаците биле много тжнки и отвлѣчени, не давали още поводъ за наступателни дѣйствия. Ако нашия герой си позволеше да извжрши нѣщо по-реално и по-грубо за оная епоха, то на минутата още щѣше да са види вжрзанъ и испратенъ въ Карлово. Самъ баща му, тоя честенъ и родолюбивъ бжлгаринъ, щѣше да бжде принуденъ да подпише мазхаръ противъ своятъ любимъ соколъ.

Такава бѣше епохата. За негодоющите противъ режимъ на турската империя, нѣмаше още право на гражданство и свободно сѣществувание. Мнозина имаше, които скриваха своите чувства и противъ волята си пѣяха химни на Султанъ и на чорбаджиите, но трѣба да признаемъ веднажъ за винаги, че Ботйовъ стоеше погорѣ отъ тие мнозина. Ако влашката и сѣрбската земя са пълнеше отъ различни посредствени и обикновени личности, които бѣха напуснали Бѣлгария отъ нѣмакъ, то Ботйовъ имаше стотина по-оправдателни причини да стори това. До мъчнало му и докривяло му нему, намислилъ да потърси за живѣние друга земя, нови разнообразности и приключения. Новото и неопитаното, за винаги притежава по-големи надѣжди за щастие и благодѣнствие. Той ималъ предъ видъ Ромъния и Сѣрбия, които отдавна биле вече пиемонтъ за бѣлгарите, за гонените и нетърпеливите да глѣдатъ какъ турчинътъ господарува въ земята имъ. Захваналъ да става Ботйовъ замисленъ и сериозенъ.

Отъ друга страна, баща му не му давалъ миръ и спокойствие. Той искалъ, било що било, да си довърши синъ му учението. Съки день му четялъ лекции, превождалъ му примѣри, че ако той остане въ Калоферъ, ще да бѣде най-нѣщастниятъ човѣкъ. Ще го пѣдятъ съка година отъ даскалството, ще принуди хората съ своятъ буенъ характеръ да са оплакватъ отъ него на правителството, ще го потърси само правителството, ще изгнѣе въ хапусаните, ще са опрости младъ и зеленъ, а най-послѣ ще са завърнатъ въ Бѣлгария по-учени хора, за него нѣма да остане и просто прищипавание.

Дошла са най-послѣ до едно рѣшение: Ботйовъ да трѣгне за Москва, съ намѣрение да постѣпи въ тамошниятъ университетъ. Новината била распрасната изъ цѣлото село. Радвали са родителите, радвали са родни-

ни, зарадвали са и калоферските пѣрвенци, че ще да са отжрватъ отъ своятъ неприятель, който не ги оставалъ на мира и който имъ висялъ на вратовете, като воденчерски камакъ.

— Честита радостъ, даскале! Нека ти е живъ и здравъ. Тѣй трѣбаше. Като са поскита и похлуска мѣжду чуждите хора и капии, ще са завърне момче, като ангель, хрисимъ и мирно като агне, казалъ Хаджи Недѣлчо на Ботйовиятъ баща, когато са научилъ, че тоя послѣдниятъ остава Калоферъ.

Хаджи Недѣлчо билъ по онова време, пѣрвиятъ чорбаджия въ селото. Тие са обичали съ нашиятъ герой, като кучето и котката. Единъ пѣтъ, при испитъ въ училището, Ботйовъ сѣдналъ до една учителка съ която говорялъ и както са вижда не пазялъ сѣвременните строгости на приличieto.

— Ти младо даскалче, вижда са работата, че не правишъ разлика мѣжду Одессата и Калоферъ, казалъ той на Ботйова, съ чорбаджийско достоинство. — Стари хора сѣ дошле тука, сѣдятъ като въ черкова, а ти правишъ безчиние на прѣдя имъ! Не е тукъ мѣсто за либени!

— Ти си пази устата, защото като направишъ на меня зло, азъ ще да направя на синътъ ти, който е въ рѣцѣте ми, отговорилъ Ботйовъ почервенялъ отъ срамъ и отъ злоба.

Съ това той искалъ да кажи, че синътъ на Хаджи Недѣлча, Стефанъ, е подмамянъ вече отъ него за бѣдѣщъ комита. Както и да е, но и самъ Ботйовъ са радвалъ, че ще да напусне вече Калоферъ, комуто омразналъ и ще да отиди на нова почва. Радвалъ са той, но радостта му граничала съ оная на родителите му. Отъ гола душа, кое пазаемъ, кое съ лихва, сиромасите родители сѣбрали около тридесетъ и петъ лири, разноски до Москва. Мно-

го милостиви майки и сестри, които имали синове и братя въ Москва и въ други градове на Руссия, надпреварвали са да носят на пѣтникътъ разни армагани, пастърма, пестилецъ, ризка, кърпица и по едно писмо, съ молба да ги предаде той на тѣхъ и да имъ кажи по едно «много здрави». За пѣтътъ кѣмъ Москва нѣколко деня било въпросъ мѣжду бащата и синътъ. Първиятъ, който изучилъ вече добре синътъ си и който ималъ свѣдения, че Ромѣния е станала огнище на хора отъ неговиятъ косъмъ и табихатъ, настоявалъ щото Христо да отиди презъ Цариградъ, като му обѣщавалъ стотина преимущества и му давалъ рекомандателни писма до много търговци и свои познайници въ Одринъ, Цариградъ и Одесса. Синътъ, който така сѣщо не можалъ да бѣде чуждъ на движенията и новите предприятия въ Ромѣния, който горѣлъ отъ желание да види, истъжалъ са съ хиляди доказателства да хвали пѣтътъ презъ Габрово-Търново, Русчукъ-Букурещъ. Бащата отстъпилъ.

Триста зарѣжки и порѣжки са чели на послѣдната прощателна вечеръ отъ практическите родители, най-много отъ бащата разбира са, щото синътъ да са остави вече отъ своите лудини да забрави миналото и дѣтството. Примѣрите, по-долу ли ще да остане той отъ синътъ на еди-кого си, бащата комуто не знае да си запиши името, блѣскавото и горчивото бѣдѣще отъ това или онова повѣдение — валили като градъ. Ботѣвъ слушалъ ужъ, но съ такова благоговѣние и смиреностъ, щото нѣколко пѣти ставалъ на крака да декламира и пѣе.

— Идиотски свѣтъ! какво ще да го правишъ? казвалъ той.

Въ краятъ на сѣщата година 1867, презъ мѣсецъ Септемврий, потѣглилъ той отъ Калоферъ за Мос-

ква. Раздѣлата съ родители, братия и другари, била една отъ най-горѣщите. Най-много билъ трогнатъ съ Христо, като че предвиждалъ, че той нѣма види вече ето любимото село, бистрата Тунджа и нейниятъ баща — Балканътъ. При раздѣлата съ родители и съ родно мѣсто, той не приличалъ на Христа Ботѣва, станалъ обикновененъ човѣкъ, съ обикновени чувства и любовъ. Цѣлувалъ ръка на баща и майка, пригръщалъ са, въздишалъ и най-послѣ заплакалъ. Тая раздѣла станала при крушата «Червенакъ», възъ отъ селото, гдѣто приежествувалъ и Нено Христовъ, комуто сме длѣжне и за тие свѣдения.

На вториятъ день той билъ вече освободенъ отъ тие родителски дисциплини. Споредъ собствениятъ му разказъ, на върхътъ на шипченския балканъ, когато са обжрналъ да поглѣдне ребрата на Мара-Гидикъ, сините върхове на Сръдня-гора и заклѣщената по мѣжду имъ долина, съ змѣобразна Тунджа, той обикналъ втори пѣтъ Бѣлгария, втори пѣтъ са запечатили въ неговата душа величествениятъ Балканъ. Когато слѣзвалъ въ Търново на ханътъ, въ сѣщото време пристигнали и нѣкакви си чужди пѣтешественици. Тие биле русска миссия, дошла въ Бѣлгария съ научна цѣль. Като ги чулъ Ботѣвъ да говорятъ на руски языкъ, безцеремонно са препорѣчалъ. Пѣтешествениците останали зачудени и въсхитени, първо, че срѣщнали лице, което да говори на руски, а второ отъ дарбите на това лице. Поканили нашия Ботѣва да имъ стане водачъ и терджоманинъ изъ Бѣлгария, като му обѣщали, че сигурно ще да го помѣстятъ въ петербургския университетъ. Ботѣвъ почти са сжгласилъ и са спрѣлъ отъ пѣтътъ си, безъ да му мисли много-много, при сичко, че два деня не са биле изминали още отъ деньтъ, когато баща му съ сжлзи на очи му даваше сжвѣти.

Обиколилъ съ пѣтешествениците сичките тѣрновски развалени, останалъ при тѣхъ нѣколко деня; но като отишелъ да си вади друго тескере, обратно за навѣтрѣ въ Бѣлгария, тѣй като старото било подписано за Руссия презъ Русчукъ, ударилъ на камакъ, отказали му категорически. Изваждането и каптенето въ турско време на пѣтническо тескере, бѣше въпросъ отъ най-трудните. За най-малките формалности, за инагъ, или просто за кефъ на ефендето-тескереджия, пѣтникътъ биваше принуденъ да изгуби по нѣколко деня, или пакъ да са отрѣче отъ пѣтувание. Сѣществувалъ анекдота отъ областта на тескеретата, че когато единъ бѣлгаринъ отишелъ да си подписва тескере за Силистра, името на който градъ ефендето не можалъ да напише правилно, обжрналъ са къмъ пѣтникътъ съ такавъ единъ въпросъ:

— Бе чорбаджи, гдѣто ще да ходишъ на *Силистра*, не можешъ ли да отидишъ на *Силиврия*? За тебъ е сѣ едно!

Отпослѣ, Ботѣвъ разбралъ, че единъ бѣлгаринъ, влиятелно лице въ конактъ, който препорѣчалъ на пѣтешествениците единъ свой роднина, съ сѣщите условия, да го помѣстятъ въ руските училища, пошувналъ на надлѣжното мѣсто, да не му са дава тескере. По тая причина, Ботѣвъ билъ принуденъ да си продължи пѣтътъ за Русчукъ. Въ послѣдния тоя градъ, безъ да отиде на ханътъ, той питалъ за домътъ на Стоила Поповъ, калоферецъ и приятелъ на баща му. Да са случи, че бае Стоилъ са женялъ по това време, подиръ дватри деня щѣлъ да са вѣнчѣе.

— Е, тя писна! Не та пушамъ, «тенеке» съ тенеке отъ тукъ до тамъ да мрѣднишъ, дордето не свършимъ свадбата, извикалъ бае Стоилъ, щомъ видѣлъ своятъ сѣотечественикъ.

— Само единъ калоферецъ ще има на свадбата ми; ти ще да бѣдешъ и за баща и за майка.

Сѣотечественикътъ на бае Стоила не правилъ опозиция. Той билъ като свой на свадбата. Зелъ една гайда, игралъ та са покѣсалъ. А кой не познава бае Стоила, колко е той сарбъ на моабетътъ, колко му е широко и распуснато сѣрдцето, какъ той душа дава за весели, безгрижни и моабетчни хора.

— Що ти грѣба тебъ московлукъ, холамъ? я си налѣгай парцалите тука! Баща ти като паси толкова години на патриката магарето изъ Одесса, много е прокопцалъ, говорялъ бае Стоилъ и давалъ своите сѣвѣти на сѣотечественикътъ си.

Но на другиятъ день, бае Стоилъ заговорилъ на другъ языкъ.

— Замириса! Хайде по-скоро да та нѣма въ Русчукъ, чести са... Кюлханешка работа! мѣмрилъ бае Стоилъ.

Какво е дало поводъ да «замирише», ние не знаемъ на вѣрно; но по сѣка вѣроятность, непредпазливостта и волните манери на самиятъ Ботѣва, както го видѣхме вече единъ пѣтъ въ Сливенъ съ казаците на Саджъ паша. До сега, той бѣше живѣлъ само въ Калоферъ и Одесса. Русчукъ, Метхатъ пашовата полиция и новите «тефтиши» биле сѣвѣмъ новъ миръ за него, Калоферъ, въ сравнение съ Русчукъ, билъ Швейцария. Да не забравяме още, че въ тие мѣсеци са рѣшиваше още по турските кетипници и кафенета: да ли Тотю войвода е билъ роденъ отъ майка си още съ крила, или отпослѣ са му порастнали?

II.

Ромжния, нейните хора, нейната конституция и свобода, а най-много българският хъшовски и хайдушки миръ въ тая свята земя, никакъ не бѣха познати на нашия герой. За сичко това, той имаше твърде тъмни понятия. Престигналъ въ Гюргево, тоя исторически за българите градецъ, и шомъ са настанилъ на ханътъ, излѣзалъ да са расходи. Нито язикъ, нито пакъ нѣкой позвайникъ ималъ той въ тоя градецъ; но по онова време, на сѣка крачка и презъ сѣки дюгень, имаше и българинъ. Първата негова грижа и желание било, да заприказва съ нѣкой българинъ за едно за друго отъ дневните въпроси; а втората, да може да са срѣщне и са удостои да са запознае съ нѣкого отъ хъшовите и хайдутите, неговъ идеалъ, скоро нарѣчени: «комити».

Неговото желание не било отъ трудните и не възможните, особено като идялъ той отъ Турско и ималъ въ себѣ си 35 турски лири. На едно мѣсто му казалъ единъ българинъ, хлѣбаръ, че сичките тукашни българи сж хъшове и войводи. На друго мѣсто, другъ единъ българинъ, съ кривнатъ калпакъ му са препорѣчалъ, че сѣко лѣто има обичай да минува въ Турско и да заклава по десять души турци. Тоя послѣдниятъ до толкова надмѣненъ и горделивъ билъ, щото на нѣколко пѣти докачилъ и оскърбилъ нашия честолубивъ герой. Но той тѣрпѣлъ, благоговѣялъ и съ смирение заничалъ тоя непознатъ още за него свѣтъ. На третѣю мѣсто си разказалъ житието и битието предъ такива посрѣдствени и обикновенни личности, отъ които малцина имало, да знаять и си запишатъ името.

— Пустѣ келеше съ келеше! азъ ги мисляхъ, че богъ знае какви сж гении, а тие биле: кой бозаджия,

кой кебапчета пече, кой слуга и пр. сичките кокошари, разказвалъ той послѣ и премиралъ да са смѣе, че много простъ излѣзалъ, мислялъ, че сѣки българинъ, който са е преселилъ да живѣе въ влашката земя, непременно е горско пице.

Истинските хъшове биле изобилие въ Гюргево но той не познавалъ още никога, не имъ знаялъ гнѣздото и свѣрталището. Освѣнъ обикновенните, тукъ живѣлъ и самъ Хаджи Димитръ, който още не билъ извѣстенъ, но сѣ за войвода минувалъ, сѣ ималъ право да мѣмри, да заповѣда и наказва по хайдушки другите балкански пицета. Около него са вѣртели и други по-забѣлжителни хъшляци, като: Дѣдо Трандафилъ, Д. Дишлийски, Иванъ Плюшковъ отъ Базанлъжъ, Коджа Ибрахимъ Захаралията, старъ хайдутинъ, съ митическо уважение мѣжду хъшовите за своята опитностъ и много други още. Тѣхна милостъ, сичките почти, биле редовни посѣтители, лѣтно време, по Стара-планина, подъ байряците на различни войводи. Тая година — 1867 — тие прекаралѣ нова школа, школа съ политическа и революционна тенденция. Тие биле останки отъ разбитите чети на Дѣда Панайота Хитовъ и на Тотя войвода. Сега, едвамъ преди нѣколко деня, тие престигнали въ свята Ромжния, отъ разни страни и отъ различни мѣста на балканътъ, гонени и преслѣдвани, ранени и полубити духомъ. Въ Балканътъ са тие раздѣлили, при нападението на турската потеря, единъ за другото мислели, че сж станали жертва, а тукъ, въ конституционниятъ градецъ Гюргево са срѣщнали, пригърнали са, цѣлунили са и си спомнили за живота раздѣля въ своето отечество.

И безъ нашите обяснения, читателите ще да могатъ да си въобразять, каква е трѣвало да бѣде радостта, веселието и животътъ на тие отчаянни хора, които сж прескочили презъ нѣколко бюлукбашийски пус-

сии и пакъ сж са видѣли и срѣщнали живо и здраво на безопасно мѣсто. Тѣхниятъ животъ билъ вече харизма, кяръ и артжкъ, както са виражаватъ хората отъ тоя еснафъ. Преминали презъ такива страшни примѣждия, ромжнските закони биле за тѣхъ нѣщо като играчка и забава. Щѣли да го затворятъ въ «пушкарията» за нѣколко деня, да ги питатъ, изслѣдватъ и фотографиратъ. Че що значи това? Какво общо мѣжду тие конски работи и турските куршуми, препичения на огъньтъ, бѣсилниците и бюлюкбашийскиятъ даякъ? Най-главното и най-утѣшителното било това, че ромжнските власти, каквото и да правяли, примѣръ нѣмало, щото да настѣпятъ на своето християнство и предадатъ нѣкого юнака на турските власти. Правяли, стрували, биели, мѣчели, но у себѣ си, дома. По тая причина, тие лѣтни птици отъ Стара-планина, видѣли са единъ други въ свободната земя, празнували своето избавление, своятъ втори животъ и кяръ. Мило за драго давали, съ благодарение и радостъ приемали сичките неприятности, които имъ са случвали отъ страна на полицията. Сжществувало още и това преимущество, че на скоро дошли отъ печалба, отъ Турция, отъ страната, въ която за тѣхъ нищо свято не сжществувало, освѣнъ сиромасите раи; слѣдователно, гдѣто имъ прилѣгнало, пообрали, близнали нѣкоя и друга пара, за черни дни за влашко, за шестмѣсечната зима, презъ която тие трѣбало да квартируватъ пасивно, да ѣдатъ *готово*. Сезонътъ за тѣхното трѣгване за Стара планина бѣше отъ Гйоргйо-день до Петров-день, а врѣщанието имъ — отъ Кржстов-день до Димитров-день, слѣдователно, мѣсець Септемврий и Октомврий биваха за тѣхъ най-тѣржественните, най-плодородните отъ кѣмъ пари. Презъ зимата, презъ мѣсець мартъ особенно, тие са обириха, вмирисваха и распаднаха.

На шестиятъ день отъ своето престигване въ Гюргево, Ботйовъ можалъ да са ориентира и да подуши и научи, кои сж истинските хашове и гдѣ може да са срѣщне човѣкъ съ тѣхъ. Научилъ и той, че деня и ноця, особенно вечеръ, тие са веселели въ кржмата на нѣкого си Дочу Царский, бѣлгаринъ, близо до черковата Успѣние. Приготвилъ са той отъ рано, като че щѣлъ да са яява на ауденция при нѣкоя коронованна особа. Щомъ мржнвало, той са отправилъ за това хайдушко свѣртилище. Миналъ единъ пжтъ, миналъ два, потретилъ, а сѣ не смѣе да бутне, стѣснявалъ са да са подаде и излѣзе лице срѣщо лице съ голѣмите хора, които той мислялъ, богъ знае за какви надмѣнни и горделиви, както си ги представлявала неговата отжнчена фантазия. Чувалъ вжпросъ: викове, смѣхове, пѣсни, псувни, шумъ и глѣчки, които още повече го навеждали на мисълта, че тие хора сж неприкосновенни. Най-послѣ настѣпилъ на своето малодушие и бутналъ вратата съ поемание на душата си. Той си вжображавалъ, че сички поглѣди ще да са стрѣлнатъ вѣрху му, ще го запитатъ отъ гдѣ е, кой е, какво тѣрси мѣжду тѣхъ и пр. и пр.

На противъ, никой не обжрналъ внимание на неговото появяване, никой го не запиталъ нищо, нито го пакъ поканилъ нѣкой да са приближи и сѣдни. Па и кой ли го е забѣлѣжилъ? Когато той влѣзалъ въ палатите на Доча Царски, то отъ тютюневъ димъ и отъ печение на кебапчета, пастърма и други артикули, такава дебѣла мѣгла са влѣкла и плувала мѣжду четирите стѣни, щото крлявата ламбичка, около която бржмчели нѣколко хиляди мухи, мѣждеяла, като че била покрита съ девять ката сертми. Физиономите на присѣтствующите гости блѣщуквали като сѣнки и изображавали нѣкакви си нощни видѣния. Нашиятъ герой престѣпалъ

по ноти съ молитвенно благоговѣние и са спрѣлъ до една масса слѣдъ като поздравилъ присѣдствующите, отъ които само нѣколко души му отговорили. На крѣжмипата, принадлежаше на Доча Царски, билъ ударенъ печатътъ на сичката сиромашия, мезерия и на епохата на хѣшлакѣжкѣтъ и хайдушкото царство. Двѣ-три маси, криви като самото здание, копувани се отъ стариятъ пазаръ, кърпени съ боядисани и съ небоядисани дѣски; десетина стола, отъ десѣтъ форми, плетени съ лико и съ гемеджийски седжимчета; около врѣстъ канапета отъ голи окалени и кирляви дѣски; въ едното кѣоше малка преградка, съ наредени стѣкла, оки, половиници и чаши; по-на вътрѣ оджаче за правяние на кафе; таванътъ, отъ посѣщеннето на многобройните мухи и постоянниятъ димъ приелъ свой колоритъ, така щото за да го опиташъ съ каква краска е вапцанъ, трѣба да стѣржишъ съ ножъ. На около стѣните, работа на единъ габровчелинъ, иконописъ, представляватъ Стара-планина съ сичките нейни прелѣсти: зелени буки, долини, рѣтлинни и рѣки. Отъ единъ букъ, Бѣлгария въ видъ на жена, вързана съ тѣжки синджирѣ, отъ рѣцѣте, за шиѣта и краката. До нея турчинъ, съ голѣма гѣжва, съ чибукъ и нѣтъкнатъ съ пищове, прави кефъ. По-нататѣкъ, подъ лай-гѣстите букове, хѣшове, съ левове и пера на главите, са биятъ съ турците, и замѣчително, че единъ отъ тѣхъ не падналъ мъртавъ, когато отъ турците са нѣтъркаляли половината. Ония отъ тѣхъ, които са крѣпятъ още на крака, очите имъ избодени съ ножове отъ разни распалѣни посѣтители на заведението. По срѣдъ тие стѣни и мобили, са расхожда Дочу Царски, съ бѣла престилка на поясътъ, нашарена съ девѣдесѣтъ дѣмги и съ кривнатъ до ухото калпакъ, което значи, че и нему едното око е въ Балканътъ.

А дружината била въ най-весело настрѣеніе. Та

бѣла и пила, смѣяла са и са разговаряла съ онаѣ безгрижностъ и охолностъ, която може да са прояви само въ хора хѣшлаци, безъ дѣте и коте и безъ никакви занятия. Дордето едни бѣли, други пѣли; втори играѣли на рѣченици; трети разказвалъ и предсталѣвалъ, какъ заклалъ единъ турчинъ на едно беклеме; четвѣрти ахалъ и охалъ, защо господъ далъ зима и ограничилъ лѣтото, така щото трѣбало да са напуща балканътъ и да са прави политика на распасаните власи; пети удрялъ отъ земята сичките винени чаши, които му подали да пѣе и господарски сочалъ съ прѣстѣта си на строшените останки, като викалъ:

— Пиши, Царски! Пиши куче нѣдно, да не ми го опѣвашъ утрѣ, че сѣмъ та батѣрдисалъ. Това азъ не приемамъ, харча пари съ ножъ печелени!

— Да пукне, Царски! Парите ни зема и злото ни мисли, гарги и свраки го бѣли, обадили са та извикали нѣколко души.

— А бе, пезевенкъ, ти защо вчера са отказа да дойдешъ съ насъ въ канѣтъ по Дунава къмъ Русчукъ, да продадемъ малко чалѣмъ на Мехтатъ паша? са обѣрнало къмъ Царски едно младо хѣшовче, което прилично по-вечето на мома, отколкото на хайдутинъ.

— Защо, твѣрде просто и ясно, отговорилъ за свое оправдание Царски. — Първо, че азъ не влизамъ въ кѣща безъ корѣни. Кой знае, една буря излѣзи не надѣйно, и хайде Царски въ Дунавътъ на дѣното да го бѣдатъ рибити! Послѣ, кой ще да приѣква и испраща като васъ млади момчета? Гладни и жедни измирати. Второ, че азъ не сѣмъ като васъ хѣшлаци, но самъ голѣмъ човѣкъ, Дочу Царски, за сѣки косѣмъ отъ главата ми, турците даватъ по хиѣлада жѣлтици. Отъ гдѣ знаете, че Мехтатъ паша не е турилъ хора по Дуна-

вътъ да ма пазятъ и хванатъ? Тогава не пропадали България? Аджанъ хора сте вие!

Веселата дружина са иземъла презъ глава отъ тие шегѣ на Царски, засмѣлъ са и нашиятъ екзалтиренъ герой, който сѣ продължавалъ още да стои отъ страна. Дочу Царски билъ отъ ония спекуланти крѣчмари въ Ромъния, които отъ рано осѣтили течението и духътъ на времето, и съ разни емблеми отъ хѣшовско-хайдутските идеали, като исписване картинки по стѣните отъ Стара-планина, даване стотини клѣтви, че тие сѣ отворили крѣчми само за *народностъ* и отечество, псувание най-много Султанътъ и Мехтатъ паша, изцеждали отъ хѣшовскиятъ джебъ и послѣдниятъ гологанъ. Освѣнъ това, Царски ималъ секретенъ кабинетъ въ крѣчмата си, гдѣто цѣрѣлъ отъ разни болѣсти хѣшлаците по своя метода и съ свои собствени лѣкарства. За наставка той употребявалъ слѣдующата рецепта: земалъ малки пиперки, нарѣчени петелки, сварявалъ ги въ вода, изваждалъ ги въ малка паничка, размазвалъ ги на кашлица, капвалъ вътрѣ спиртъ и съ тоя смѣсъ мажаль тѣлото на своятъ пациантъ. Ботѣвъ разказва, че самъ билъ очевидецъ единъ день, когато сжблѣкли единъ хѣшъ да го растриватъ по тоя начинъ. Хропутьница или хрема, Царски цѣрѣлъ съ синя дебѣла книга, съ която увивать сахарътъ на глави и съ трици. Както книгата, така и триците са туряли върху една кермида жарава, а болниятъ, съ загнната глава са кадялъ надъ кермидата, а господинъ докторътъ викалъ надъ главата му:

— Зяпай, зяпай да отиди димътъ по сичките дамари!

И съ лѣчението на тая болѣсть, както и на други, неспокойните момчетия са подигравали. Болѣстьта за тѣхъ представлявало нѣщо коконско и изнѣжено. Когато зяпалъ единъ болѣнъ надъ кермидата, другъ единъ не-

говъ по орѣжие другаръ, като искалъ да са подиграе, минало му на рѣката парче отъ галошъ, което той хѣрзулилъ въ кермидката. Страшна удушительна меризма, като на умрѣла котка испѣхлила стаичката, т. е. секретниятъ кабинетъ на Царски, който не билъ по-голямъ отъ единъ два брашовски сандѣци.

— Зяпай, зяпай да не отиди на пуста плачѣтъ! Пари ще давашъ за него, викалъ майтапчинята хѣшъ и си стискалъ юмрукътъ надъ главата на Царски, да не казва тайната.

— Охъ, бе Царски! на поганъ мериши тоя пусти цѣръ; ще бѣлвамъ, пѣшкалъ и говорилъ подкаденитъ.

За сѣрцеболъ и суха кашлица, Царски давалъ рецепта ракия и чернъ пиперъ, стоплени на огнѣтъ; за рани предписвалъ една вода, която са наричала калѣчъ-оту, а ако неможало да замини отъ нея, тогава пуцаль въ ходъ по-радикални срѣдства — срѣдата отъ бѣлъ хлѣбъ, натопенъ въ оцетъ. А венерическите болѣсти лѣкувалъ съ бѣлъ таманъ, който трѣбало да гѣлта на гладно сѣрдце болниятъ и т. н.

Подиръ шегите и закачките тоя вечеръ въ завѣдението на Царски, дружината престѣпили кѣмъ политически въпроси, които най-много настроили нашиятъ цѣтнингъ да слуша и внимава. Разбира са, че не Наполеонъ и рускиятъ царъ трѣбало да бѣдѣтъ предметъ на тѣхниятъ разговоръ. Сиромашката Турция и нейниятъ злочестъ Султанъ си попатили тая вечеръ, както и за винаги бивало това.

— До пролѣтъ, ако е рѣкалъ господъ да доживѣе, да не са хвала и да не казвамъ голѣма дума, но въ тая крѣчма на Царски, ще да пиеме и ѣдеме заедно съ Мехтатъ паша! казалъ единъ отъ хѣшлаците и тупналъ масата съ своята костелива рѣка. — Съ петдесетъ

души момчета, каквито азъ знаа да са избира, ако не влѣза въ Русчукъ, въ хареми на това мржсно куче, да го вържа като овца, то тие ги обръсвамъ и хвърлямъ, прибавалъ той, като стисналъ съ едната си ръка крайщата на своятъ половинъ мустагъ.

— И азъ ще да дойда, пребързалъ и възразилъ Царски. — Друго нѣ ми трѣба: само герданите на ханжките да пипна!

— Мжлчи, хей гарга съ гарга! отговорилъ другъ единъ хжшъ, които полувѣрвалъ въ думите на първиятъ, че е възможно да са влѣзи въ Русчукъ.

— И ти ако можешъ са озжби, както трѣба на едно келево заптие въ Русчукъ, то азъ ей сега отивамъ въ конаците на Мехтата и му ставамъ чибукчия, са обадишь трети.

— Че вие, какво мислите, турците бе? Какво става отъ тие табансжсъ хора? викалъ и са сжрдялъ душманинътъ на Мехтата паша. — Единъ казакъ или единъ бжлгаринъ — това е сѣ едно — може да гони на предя си и да са бие съ сто души читаци! какво ми, вие менѣ байте за бжлхи? И турчинътъ, може ли да има отгорѣ си юначество? Той има само сербезликъ, защото има царщина. А азъ като му са подамъ изненадѣйно, като го нападна нощно време, ще бѣга на предя ми като овце.

— Ако това го би казалъ Панайотъ Войвода или Тотю, нѣма какво да са препирамъ. Но твоя милость, който си още чиракъ въ тие работи — да ма простишь, са обадишь трети хжшъ.

— Азъ ще да кажа пакъ друго. Ако Мехтата паша живѣше въ сливненскиятъ балканъ, на *Вратникътъ*, въ *Джендемите*, или на *Самодивското кладенце*, разбирамъ да го хванеме. Но срѣдъ Рус-

чукъ да стори човѣкъ това, не ми са вѣрва заключилъ други.

— Царски! какво слушашъ, бе серсемъ? Войвода ли имашъ намѣрение да ставашъ? Напжлни и отъ мене, казалъ други.

Разговорътъ на дружината са мѣталъ отъ сжбитие на сжбития и отъ въпросъ на въпросъ съ поразително еднообразие, както е разнообразенъ и самиятъ животъ на хората, а най-повече на ония, които не биле никому подданныци и владѣли Стара-планина. Единъ или нѣколко души, говорали и критикували управлението на Мехтата паша, а други двама си припомнѣли съ чашите въ ръка за тая годишните приключения въ Балканътъ, когато трети са радвали и разказвали, какъ еди-кой отъ полицията сержентъ, или жандармъ, съ едно почервяване само, казалъ, че вие сте добри момчета и наши братия, ние нѣмаме нищо противъ васъ, синца ви въ градътъ познаваме. И сички тие разговори и разнообразни разисквания са говорали и критикували на такавъ високъ гласъ, така явно, щото присѣтствующите въ кржчмата земали участие въ препирните, не само жандармите, които са трупали около вратата на кржчмата и часъ по часъ влѣзвали вътрѣ ужъ да си палятъ цигарята и да видѣтъ часътъ колко е слушали; но и проходящите по улицата имали възможность да разбиратъ отъ сичко.

— Помнишь ли, бае Димитре, като ма накара надъ Мжглишъ на Балканътъ, да удрѣжа главата на оная зелка? попитало едно младо хжшче, не че имало да говори по тоя предметъ, но проста така да спомене и отвори дума за това важно приключение. — Пустото му куче, свраки очите му да кжлватъ, девять дена наредъ го сжнувахъ! Турчинъ, турчинъ, ама сѣ човѣкъ бей!

За първъ път, като не си вършил такива работи, бая са испотивашъ, свършило младото хъшовче.

— Стига, холамъ, стига си са хвалилъ съ тоя пусти турчинъ, ушите ми проглуши! Той бѣше умрѣлъ, бе, а войводата да та испита, колко пари ти струва кельтъ, накара та да го колишъ и ти въ страхътъ си не можа да го познаешъ! възразилъ други отъ дружината, думите на когото произвели всеобщъ смѣхъ.

— Ти ще да си знаешъ устата какво дрънкашъ, че като подигна половиницата, ей сега ще потече маджунътъ! извикало докаченото хъшче.

— Мирно, мирно, че ще да чупя зъби, казалъ важно оня хъшлакъ, който говорялъ най-малко, като погледналъ искриво и двамата противници.

Ботйовъ, който стрѣлялъ съ очите си и испитвалъ сичките момчета, отдавна успѣлъ да забѣлже вече, че човѣкътъ, който стоялъ подирянь важно и сериозно, който говорялъ най-малко и който слѣдялъ за тишината, като казвалъ, че ще да чупи зъби, ималъ най-голѣмо уважение. Него глѣдали сички, той като почвалъ да говори, сички мълчели, той билъ облѣченъ съ най-скъпи дрѣхы: съ писани кулчаклии потури, съ чепкенъ, подплатенъ отдолу съ аляно сукно, съ чухенъ джаманданъ, на който висели пискюли и съ черно астраганияно калпаче, което стояло нахлупено до самите му вѣжди. Той билъ самъ Хаджи Димитръ, бѣдѣщъ за идущето лѣто герой въ караенските лозя, въ Кална-кория и на Бузлуджа. Разговорътъ са видоизмѣнилъ въ крѣжмата, послѣ строгата бѣлѣжка на Хаджията.

— Космите ми на главата настрѣхвать, като си помисля само, че цѣли шестъ мѣсеца ще да грѣба да са пасландисваме тука по тие пиенски крѣжми, да слагаме глава предъ суполивите полицаи, да ги черпимъ и

цѣлуваме, казалъ съ вѣздишка Коджа Ибрахимъ Захариалята.

— Охъ, сякашъ, че сѣмъ вѣрзанъ на колъ! Нито ми са ѣде, нито ми са пие, възразилъ други.

— Хайде попейте, джанамъ, стига толкова философии! са обадилъ пакъ Хаджи Димитръ. — Нека бѣде благословена земята, въ която така свободно можимъ да са располагаме и да ходимъ въ конакътъ съ хайдушките си дрѣхы.

— Да живѣй царя-ромѣянеска! извикалъ Дочу Царски.

Двѣ-три млади момчета са приближили до Хаджията и го замолили той да викне нѣкоя старовремска пѣсенъ, отъ ония, които пѣялъ по Стара-планина.

— По пѣй, бае Хаджи, «Алтѣнъ Стояновата», ние ще да ти пригласаме, говоряли момчетата.

— Нека са чуе гласътъ на Дѣда Трандафила, па тогава азъ, отговорилъ Хаджията.

Дѣдо Трандафилъ са искашлилъ, опжналъ едно вино, члѣдисалъ мустаките си съ два прѣста, потпрялъ си главата и кимналъ на нѣколко момчета да са доближатъ до него. Сгисналъ си той очите, дигналъ си главата къмъ таванътъ и почналъ:

Вѣлко, Вѣлко, Вѣлко башъ байрактаръ,
Свивай байрякъ, дѣдѣ да го не вали.
«Некъ го вали огнь да го гори!
Ние бѣхме деветима братя:
Осемтима подъ байрякъ измрѣле,—
Добаръ господъ и заради мене.»
Още Вѣлко това неизрѣкалъ,—
Пукна пушка изъ гора зелена,
Та ударе Вѣлка въ кѣто сѣрдце.
Вѣлко викна, та гората ѣкна:
«Ей ви вазе, ви вѣрна дружино,
Несете ма и занесете ма.

Занесте ма на път на кръстопът;
На крака ми байрякът побийте,
За байрякът коня ми вжржете.
Кой е младо, коня да вжзсѣдне,
Да вжзсѣдни тая врана коня,
Да понесе тоя кръстатъ байрякъ,
Да спомене Вѣлка башъ байрактаръ.»

Дѣдо Трандафилъ самъ захваналъ пѣсенъта, а когато я довжршалъ, то сичките пѣли съ него, заедно и Хаджи Димитръ. Провиквания: хе-е-е-е!! удряние массата и стѣната, поржчвания на кржчмара да донесе вино и пр. и пр. биле на мѣстото си. Нѣкои отъ по-нетжрпеливите и по-съ запалената кржвъ, като си напомнили за Стара-планина и за нейните райски кѣшета, похванали са на гърбътъ отъ гдѣто извадили скрити тапан-джи да изгжрмятъ, което дѣйствиe е апогеята на сѣки хайдушки моабетъ.

— Долу ржцѣте! Долу, че ще да блжскамъ... казалъ Хаджи Димитръ и си посочилъ стиснатиятъ юмрукъ кжмъ запалените.

— А бе, бате Хаджи—само по единъ път да си гржмнимъ, да си припомнимъ Балканътъ, са моляли момчетиите.

— Не може! отговорилъ той диктаторски.

Испѣли са още много пѣсни. На паятъ на Хаджи Димитра паднала слѣдующата, която той самъ си избралъ:

Янка презъ гора вжрвѣше
Съ крушевъ листецъ свиряше
И на гората думаше:
«Горо ле, горо зелена
И ти водица студена!
Вижда ли, горо хайдуци
Кара-Танаса войвода
Изъ тебъ горо да ходи
И мойто братче да води?»

Птичка испѣща въ усое:
«Янке ле булка хубава!
Защо си толкозъ хубава,
Кога си така глупава?
Ако би гора думала,
Не би я сѣкли джрваре,
Не би я пасле овчаре,
Не би ти крила хайдуци
Подъ своя бука зелена.»
Още пиленце пѣеше,—
Ето, че иде дружина;
Кара Танасъ я водяше,
Иванчо байрякъ носяше,
Джлги имъ пушки на рамо,
Златенъ ятаганъ на поясъ,
Отъ чисто злато паласки
И двойки пжстри пищове,—
Неможешъ да ги познаешъ
Кой имъ е юнакъ войвода!
Янка си отри сжзлите,
Па ми са викна провикна:
«Горо ле, горо зелена!
Я развий листе широко,
Искарай клоне високо,
Направи сѣнка дебѣла,
Че имамъ братецъ хайдутинъ,—
Подъ твоите сѣнки да ходи,
Отборъ юнаци да води,
Да сѣче наши душмани
И цариградски султани.»

Когато и тая пѣсенъ са свжршила, то сички чаши и стжкла, които стжрчели по массата, изгжрмели на земята, разбити на нѣколко парчета, сѣки по едно хвжрлилъ за своя смѣтка, за душата на Кара-Танаса войвода и на неговата дружина.

— Такива войводи е имало едно време, преди насъ, започналъ Хаджията, който самъ не малко билъ вжсхитенъ. — Кара-Танасъ е родомъ отъ с. Катунница, близо

до р. Кобилишница, гдѣто въ 1862 г. обрэхме хазната съ Панайотъ войвода. Пѣсенъта право казва. Кара-Танасъ е водачъ само осемъ момчета, сичките въ едни дрѣхы облѣчени, съ едни пушки и съ едни пищове. Дрѣхите имъ сж биле само сирма и клаподанъ. По неговото време, както разказватъ стари хора, Букурещъ и Гюргево като сж биле въ турската царщина, на дюлгери и други работници плащали тука по петъ гроша гюнделикъ, когато по насъ са работяло по 15 пари на день. По тая причина, мало и голѣмо дохождало да работи въ Влашко. И Кара-Танасъ съ момчетата си тржгвалъ продълтно време за Влашко, съ тесли и триени, които закопавали въ земята и нарамяли пушките. Като падалъ листътъ на гората, скривали пушките и пакъ изваждали сѣчавата, които истривали добре, ужъ, че работяли съ тѣхъ, и хайде въ село. Гдѣ тогавашното? . . . Тескерата не биле излѣзли още. Сжмнителните хора, които лѣтно време липсували отъ селата си, като са връщали есенно време, аените и субашите имъ глѣдали рѣцѣте. Ако по рѣцѣте имъ имало: слинове, пришки и пукнатини, признаци на работнически рѣцѣ — оставали ги свободни. Нашите юнаци не пасяли трѣва. Като наближавало време да са вжрнатъ, земали джрвета и ги удрали отъ земята дордето имъ излѣзатъ рани на рѣцѣте, па тогава си тржгвали. Нѣкои отъ тѣхъ пакъ, които сж биле подъ крилото на нѣкой ага, тоя послѣдниятъ имъ давалъ да работятъ на харманътъ му и удрятъ съ тояги сламата, пакъ за сжщата цѣль.

Дружината като онѣмвала слушала тие лекции и вжздишала. Но най-много ги слушалъ Ботйовъ, комуто ние сме длжни за предаването на тая срѣща въ кржчмата на Доча Цареки, както той я разказвалъ по-послѣ на приятелите си. Страшно впечатление му е произвела нему тая хайдушка дружина въ Гюргево, нейните раз-

говори, веселби и животътъ имъ вжобще. Той излѣзвалъ нея вечеръ нѣколко пѣти навжнъ отъ кржчмата, за да го невидѣтъ, като си грие сжлзите, сжлзи отъ радость и вжсхищение. Най-много му било тѣжко нему, че не е тѣхенъ другаръ, че не може да имъ са препоржча и ги увѣри, че е тѣхенъ братъ; а тие не подозирали даже, че веселието имъ е удостоено отъ оногова, който е живѣлъ само съ тѣхните идеали, който умрѣ въ тѣхната Стара-планина! Младъ и неопитенъ още съ калофери-одеески попятня, той си вжображавалъ, че хайдутите отъ Стара-планина сж авторитетъ и съ претенции на етикеция, при които трѣбало да са приближи човѣкъ съ препоржжи.

Дружината въ кржчмата оставила пѣените и почнало хоро, хоро хайдушко, ржчиници и капитанъ Николовата пѣсенъ, която двѣ момчета чудесно играяли съ голи ножови въ ржка. Хитриятъ полицаинъ, на когото истекли очите да глѣда презъ стжжлата на кржчмата отъ пжтѣтъ, като видѣлъ, че блещатъ ножове, нарѣкалъ са, че ще си пали цигарята и бутналъ вратата сжвѣсѣмъ ахмашката.

— Домно полицаѣ, да живѣешъ! извикала още похитрата дружина и сѣки грабналъ чаша да го черпи съ вино и тютюнъ, който е расковничето на сѣки ромжнинъ. — Ще пиешъ съ насъ, ние сме братия! говоряли хжшовите и хляди комплементи правяли.

— Е, *сатреяска* *) Булгария, да пукне царя-турчяска, казалъ домно полицаѣ и неушилъ нѣколко чаши съ вино.

Е послѣ това, туряли влахътъ хаменъ токо-така ржка на своите *братия-хжшлаци*? Че дава не си е излѣлъ умътъ въ гладните години!

Мжду хайдушката дружина са намѣрилъ и единъ

*) Да живѣй.

кавалджия. Той извадилъ изъ поясътъ си своятъ кавалъ, запрѣтналъ ржцѣ, намазалъ го съ масло, стѣпилъ гордо, навелъ си главата, затворилъ очи, за да изобрази безжизнено богонята на музите и го надулъ. Тукъ Ботйовата натура пламнала вече цѣла-цѣлниничка, сѣрдцето му подскочило, забравилъ са и въ това електрисано състояние, доближилъ до голѣмецътъ на дружина, до Хаджи Димитра.

— Вашъ покоренъ, Христо Петковъ, родомъ отъ Калоферъ, бивши ученикъ въ Одесса, да ви са препорѣчамъ, казалъ той. — Господине! бждете увѣрени, че презъ цѣлиятъ си животъ, едвамъ тоя вечеръ азъ осѣтихъ, че съмъ бжлгаринъ, че има защо да живѣе и да са гордѣе на тоя свѣтъ! Да ви е живо името, да живѣй славната ви дружина, да живѣятъ народните хайдуты! Отъ тука нататакъ азъ съмъ вашъ вѣренъ и нераздѣленъ другаръ, ако ма приемите, разбира са.

Тие нѣколко думи Ботйовъ искавалъ съ такавъ огнь и съ такива чувства, щото самъ Хаджи Димитровото кураво сѣрдце и на дружината му, биле трогнати. Той подалъ своята груба ржка на Ботйова, по хайдушки и го поканилъ да са приближи и сѣдне на общати трапеца.

— Слушай, байо! извикалъ Ботйовъ. — Сичкиятъ масрахъ, който е направенъ тая вечеръ отъ почтенната дружина, да го миннишъ на моя смѣтка. Сега, дай двѣтри оки вино да са почерпимъ и запознаемъ, притурилъ той и сложилъ на массата двѣ турски лири, отъ ония, които баща му, богъ знае какъ бѣше събралъ въ Калоферъ, за пѣтни разноски до Москва.

— Живо здраво, байо! Какъ е работата? са доближилъ единъ хжшлагъ отъ дружината и са протегналъ ржката на Ботйова, твърде учтиво.

— Хайде, добре дошелъ, господине! казалъ другия който така сжщо подалъ ржка.

— Охо, добре сме са видѣли, приятелю! Кога допадна? Отъ турско идешъ? казалъ трети.

— Какъ си, младо момче? Какво правятъ турците? Иматъ ли хабаръ, че на пролѣтъ, ако е рѣкалъ господъ, ще разиграваме каджни по червени гаши? добавилъ най-послѣ четвърти съ хайдушка гордость.

Нашиятъ герой, вжнъ отъ себѣ си, давалъ съ своественната нему распаленность нужните отговори и обяснения, които му са задавали отъ дружината, повече отъ това, че той зелъ на себѣ си тѣхниятъ масрахъ и дръжналъ на массата двѣте лири. Тие го помислили че е нѣкой кескинъ тжрговче отъ турско, дошло въ Ромжния да ѣде на баща си парите, или пакъ избѣгало съ крадени пари. Отъ послѣ са разбрали единъ други. Той станалъ редовенъ посѣтителъ въ кржчмата на Царски. Говорилъ слова, вжспѣвалъ хайдутлукътъ и неговата полза за Бжлгария. Когато една вечеръ, издекламиралъ :

«Я надуѣ дѣдо кавала,
Слѣдъ тебъ да викна—запѣя
Пѣсни юнашки хайдушки,
Пѣсни за вѣхти войводи—
За Чавдаръ страшенъ хайдутинъ,
За Чавдаръ вѣхта войвода—
Синътъ на Петка Страшника!
Да чуютъ моми и момци
По сборове и по сѣденки;
Юнаци по планинити,
И мжже въ хладни механи:
Какви е дѣца раждала,
Раждала, ражда и сега
Бжлгарка майка юнашка;
Какви е момци хранила
Хранила, храни и днеска

Нашата земя хубава!
 Ахъ, че менъ дѣдо додѣя,
 Любовни пѣсни да слушамъ,
 А самъ за тѣгло да пѣя,
 За тѣгло дѣдо сюрмашко
 И за свойте си кахъри,
 Кахъри черни ядове!
 Тѣжно ми ъ дѣдо, жално ми ъ,
 Ала засвири—не бой са,— ...
 Кой не знай Чавдаръ войвода,
 Кой не е слушалъ за него?
 Чорбаджия ли изѣдникъ,
 Или турските сердари?
 Овчаръ ли по планината,
 Или пакъ клѣти сюрмаси!
 Водилъ бѣ Чавдаръ дружина
 Тѣмъ до двацѣтъ години.
 И страшенъ бѣше хайдутинъ
 За чорбаджии и турци;
 Ала за клѣти сюрмаси
 Криво бѣ Чавдаръ войвода.
 За туй му пѣе пѣсеньта
 На Странжа-баиръ гората,
 На Иринъ-Пиринъ трѣвата;
 Мѣденъ имъ кавалъ приглаша
 Отъ Цариграда до Сърбско,
 И съ ясенъ гласъ ми жѣтварка
 Отъ Бѣло море до Дунавъ—
 По Румелийски полета

Когато той издекламиралъ тая пѣсень, казваме ние, съ своественниятъ нему огнѣнъ, то хайдушките груби выражения биле преведени въ иступление. На мнозина отъ тѣхъ са явили сжлзи върху загорѣлите имъ очи, тие плѣскали съ рѣцѣ и пригрѣждали Ботѣова.

— Пустото му момче, сякашъ че ангелъ говореше! говорили тие на страна.

— Расплака ма на стари години! казалъ други.

— Хората не сж като насъ недодѣлани буки! учението какво не прави обадилъ са трети.

— Добръ писаръ става за четата, повторилъ четвърти.

III.

Въ десятина-петнадесѣтъ деня бавание въ Гюргево, нашиятъ пѣтникъ и ученикъ не само са запозналъ съ своите идеализирани хора, но имъ станалъ вече и нераздѣленъ приятель. Съ тѣхъ лѣгалъ и ставалъ, съ тѣхъ са расхождалъ и веселялъ. Заедно съ по-немирните момчета слизали деня кѣмъ скелата да са закачатъ съ турците и да имъ правятъ различни пакости. Единъ отъ тѣхъ са испрѣче предъ турчинътъ да си пали ужъ цигарята, а другиятъ го недобно изозадъ, пѣхне въ чалмата му цѣла кутия кафѣ-кибритъ, запали я, и сичките си истѣпять на страна примрѣли отъ смѣхъ. Турчинътъ, съ турско бабаство престѣпа изъ улицата, а гжжвата са пуши като купа сѣно, безъ той да подозира до тогава, дордето не му препари на обрѣснатата глава. Снѣма гжжвата, лѣсни са фенерътъ—още по-голѣмъ смѣхъ. Послѣ ходѣли на митницата, гдѣто скоро ставали приятели съ стражарите, за малко тютюнъ или за едно почеривание и агитирали, щото когато са претърсватъ турците, да ги каратъ да исплнѣнятъ ония формалности, които сж са тѣхъ най-противни и най-унизителни. Напримѣръ, да си смѣквали чалмите и да си отвързвали потурите, ужъ че тѣрсятъ тютюнъ и други артикули. Тогавашната епоха и духътъ на времето, ситаше подобни работи отъ сферата на патротизмътъ.

Армаганите, които, както видѣхме вече, много калюферски майки пратили до своите синове въ Руссия,

чрезъ Ботйова, тукъ, въ крѣмата на Царски си изели мѣжду дружината. А писмата, които придружавали тие армагани, Ботйовъ ги турилъ въ единъ пликъ и ги вжзвѣрналъ обратно въ Калоферъ, понеже не имъ знаелъ адресите въ Русия. Писмата са получили благополучно и произвели своето дѣйствие на зачудване. Родителите му са безпокоили, и твѣрде основателно, да не е постигнала синътъ имъ по пѣтътъ нѣкоя бела. Писали, питали разни познайници въ Москва и други градове, но никакво извѣстие, никой не виждалъ и не чувалъ Христа Ботйова, пропадналъ безъ вѣсти.

Но ние заедно съ читателите, нито са боимъ, нито са безпокоимъ, както въ Калоферъ, защото знаеме Христа, че не е на лошо мѣсто, въ Гюргево е, живъ и здравъ, прекарва съ другари най-щастливите минути отъ животътъ си. Трѣба ли да казваме, че тая му срѣща съ хъшовите въ Гюргево е рѣшила по-нататашната негова сѣдба и участь? Тукъ той са е опростилъ веднажъ за сѣкога, и съ университетъ, и съ учение, и съ миренъ и тихъ животъ, и съ родители и роднини: рѣшилъ да стане хайдутинъ, да са бори противъ редътъ и законите на своето отечество, да трѣгне въ нелегалниятъ пѣтъ, да разрушава и сѣбаря. Ето защо ние така на дѣлго са распространихме въ описание Гюргево и бѣлгарската хайдушка чета въ тоя градъ, които сѣ имали рѣшающи влияние въ неговата сѣдба, както той самъ е увѣрявалъ за това. Съ Хаджи Димитра той вжрвялъ вече подъ рѣка, заедно съ него и съ други, кроялъ планове за бѣдѣще на пролѣтъ дѣйствия по Балканътъ.

— Ти си лудъ, ако испуснишъ това време и отидишъ да си губишъ времето въ Русия, му казалъ единъ денъ Хаджиата, когато той спомнилъ, че е трѣгналъ за Русия, за учение, а много са забавилъ въ Гюргево.

Тридесѣте пѣтъ лири, които му сѣбралъ и далъ

баща му въ Калоферъ, въ Гюргево още биле намалени на половина. Безпокойната му натура не можала да го задържи само въ Гюргево. Искалъ той да обиколи и на други мѣста, да са срѣшни и съ други бѣлгари, да види и чуе на сѣкѣдѣ. Подиръ двадесѣтъ деня бавяние въ Гюргево, заедно съ Хаджи Димитра и съ други още хъшове, заминалъ за Букурещъ. Въ послѣдниятъ тоя градъ той слѣзаль въ хотелъ «Бѣлгария», който по самото си име, трѣбаше да бѣде испялненъ и посѣщаванъ отъ много бѣлгари, сичките отъ «непримиримите». И тукъ са повторило сѣщото, което видѣхме въ Гюргево. На мѣсто да тѣрсятъ него хъшлаците, като новодошелъ отъ Турция съ 15—20 лири въ джебътъ, които по онова време не бѣха малко пара и които той не скриваль, защото на лѣво и на дѣсно черпаль—той самъ ги тѣрсялъ и са запознавалъ съ тѣхъ, като имъ сѣбиралъ мвѣнията и възгледовите. Мѣсець и повече са вжртялъ изъ Букурещъ, безъ никаква работа, само съ емигрантите да са сѣбира и проповѣдва идеята за въ Старопланина. Захванали да му са довжршатъ вече парите, които той раздавалъ на лѣво и на дѣсно, който му поиска. Наситилъ са и на Букурещъ, както и на Гюргево, наотвилъ са да пѣтува по други градове. По онова време, въ Букурещъ не сѣществуваше още никакъвъ хъшовски центръ, нѣмало революционенъ комитетъ, нѣмало Л. Каравелова съ своята «Свобода», а Раковски билъ починалъ вече.

Градътъ Браила бѣше тогава, токо рѣчи бѣлгарски градъ, съ бѣлгарска интелегенция, съ бѣлгарски печатници, съ бѣлгарски вѣстници: *Дунавска Зора* и *Зорница*. За тамъ рѣшилъ да отиди нашиятъ пѣтникъ, гдѣто и престигналъ около краятъ на мѣсець Октомврий 1867. Новъ и неопитенъ още, но и тукъ той успѣлъ въ кѣсо време да са запознае, както съ хъшо-

вите, така и съ младежите отъ по-лека ржка. Въ Браила са намиралъ по онова време, освѣнъ многобройно число момчета, обитатели на Стара-планина, и самъ Дѣдо Желіо войвода, помощникътъ на П. Хитова, който така също едвамъ що бѣше са завърналъ отъ Стара-планина съ своята смѣла четица. Нѣма защо да справяме и повтаряме, че той билъ приетъ въ хъшовската срѣда като балсжмъ. Дѣдо Желіо го обикналъ съ първо виждане и издалъ указъ за назначението му бѣдѣщъ неговъ байрактаръ въ Стара-планина за идущето лѣто. А въ Браила, той станалъ писаръ на стариятъ войвода, понеже тоя послѣдниятъ е безкниженъ. Запозналъ са той и съ браилската интелегенция, но отбѣгвалъ отъ нея, странялъ, и тая послѣдната много пкти бивала свидѣтель, какъ Ботйовъ посрѣдъ пладнѣ, обиколень отъ десетина души горски пилета, расхождалъ са горделиво изъ улици, безъ да обрѣща внимание на полицията, която ги слѣдяла отъ четири страни. Чудяли са и маели браилските интелегенти, какъ е възможно и мислимо, щото човѣкъ като Ботйова, младъ, красивъ, уменъ, деликатъ и ученъ, да отбѣгва подобните нему, а да ходи съ голите и простите хайдутѣ, на които никой свѣтски човѣкъ не би си унизилъ достоинството да имъ подаде ржка публично? Трѣба да констатираме и тоя фактъ, че както въ Браила, така и по другите ромѣнски градове, имаше много поклонници на сиромасите братия хъшове, но малцина имаха гражданска доблестъ да имъ подадатъ ржка, да трѣгнатъ и сѣднатъ съ тѣхъ, или пакъ да ги поканятъ на кѣщите си. Тие ги обикваха тѣхъ чякъ тогава, когато са чуеше вече, че сж избити въ туреко. Ако нѣкой имъ спущаше въ попуканата ржка два-три цванца, то ставаше тайно, задъ вратата и нищо повече.

Съ Ботйова ставало противното. Той билъ най-

честитъ когато ѣде и пие, ходи и разговаря съ тие хора. По тая причина, едновременно, когато за него захванали да приказватъ изъ градътъ и да го хвалятъ, че е дошло едно учено бѣлгарче, въ същото това време циркулирила мѣлвате че това учено бѣлгарче е забѣлѣжено вече отъ полицията. Но само това са знало за Христа, че билъ младо и учено бѣлгарче. Че той е поетъ, талантъ, великъ и предназначенъ да сжздава епохи — за това никой го не подозиралъ въ това число и най-близните му другари — хъшовите. Около единъ мѣсець дордето са превършатъ парите, било неговите, било на другарите му, спечелени въ Туреко — братството и сжгласието владѣяло, политиката отивала добре, моабети, разни веселия и пр. биле въ редътъ си. Но щомъ настѣпило криза и въ двѣте страни, щомъ повѣялъ сѣверниятъ вѣтръ и замразналъ Дунавътъ, борсата дала фалитъ. Практическите хашлаци излѣзли на лагерь: кой въ колибата на нѣкой градинарь вѣнъ отъ градътъ, кой на нѣкой мушия, гдѣто ималъ свои познайници, кой слуга и пр. и пр. Нашиятъ герой, който не билъ въ сжстояние да направи, нито одного, нито другото, па и не приемалъ да го направи, опиталъ за пѣрвъ пѣтъ горчивините на животътъ, които го послѣдвали до крайтъ на животътъ му и на които той отпослѣ обрѣгналъ. Дѣдо Желіо като сѣки войвода, трѣбало да ходи по разни градове на Ромѣния, едно да са хране на юнашка вересия, а друго да наглѣжда момчетата. И неговите финанции биле въ разбѣркано положение. Войвода и голѣмецъ да му са слуша гласътъ, той билъ на Стара-планина, подъ зелените буки. А тука, въ конституционна и мирна Ромѣния, дереджето му било равноправно, заедно съ останалиятъ гурбетликъ.

Въ това време, Киро Тулешковъ, сварилъ Ботйовъ въ печатницата на прочутиятъ Дѣда Паничка, словосла-

гатель на в. «Дунавска Зора», издаванъ отъ покойниятъ Д. Войникова. Какво е било неговото словослагателство и колко е деня траяло то, читателите може да си обяснятъ сами, като знаятъ колко е миренъ и спокоенъ човекъ билъ той. Нѣколко деня само са повъртять той изъ печатницата, скаралъ са, или друго нѣщо такова и си зелъ сбогомъ. Но успѣлъ и да са отличи въ нѣщо, за да покаже, че е Христо Ботйовъ. Въ словослагателството, или въ коректурата, тикналъ нѣкои остри и неприлични думи за турците и чорбаджиите, които излѣзли въ вѣстникътъ безъ да ги сжглѣдаа отговорникътъ редакторъ. Тоя последниятъ билъ принуденъ да си сжбуре и задържи вѣстникътъ. Сѣ по това време, въ Бѣлградъ са нарѣди известната бѣлгарска легия, гдѣто са затекаха млади распалени момчета отъ сичките краища на Ромѣния, отъ Балканътъ хъшовите, па и отъ нѣкои още градове изъ Бѣлгария. Наготвили сж отъ Браила да отидатъ нѣколко момчета, съ които билъ и Ботйовъ. Но дѣдо Желйо ги раздумалъ, па и самъ Ботйовъ който не можалъ да истърпи гражданската дисциплина въ едно училище, не е желаялъ да си вирѣгне вратътъ въ суровата воинщина. И така, той станалъ жителъ на Браила презъ цѣлата зима (1868) и презъ лѣтото до мѣсець Юлий, като ходилъ нѣколко пѣти насамъ на татъкъ, но пакъ са заврѣжалъ.

Наумяватъ си читателите, че по онова време на нашето възраждане, театралните представления бѣха на мода, както въ собствена Бѣлгария, така и въ Ромѣния. На тѣхъ са стичаха мало и голѣмо, старо и младо, сиромашко и богато. Тие бѣха за насъ бѣлгарите, като нѣщо новооткрито, както по-послѣ телефоните, електрическото освѣтление и пр. Криво лѣво, презъ купъ за грошъ, въ зданието на училището, занавеса отъ черга, оркестръ — цигулари или кавали; актьорите — учители;

актрисите — нѣкой дваѣсе петъ годишенъ бабаджанъ; освѣтлението съ лоени свѣщи — ето ти театръ. Грѣхъ — той най-много са правяше — викъ, очудване, задоволствие и пр., край нѣматъ. Казаха сме на друго мѣсто, че тие представления на пиесите като: «Изгубена Станка», «Покръщение на бѣлгарите», «Геновева» и други още, бѣха дѣйствителна народна школа въ тѣхъ времена. Тѣхната полза ще да бѣде констатирана отъ съкиго повѣстувателъ на тая епоха.

Душата на бѣлгарската драматургия и театръ живѣеше въ Ромѣния, въ Браила. Той бѣше покойниятъ учителъ, Д. Войниковъ, който макаръ и посрѣдственъ и ефектиранъ, можалъ е да заслужи на времето си и да бѣде единъ отъ сериозните мостове за сжбужданието на своите сжвременници. Той учителствуваше, издаваше вѣстникъ, пишаше драми и ги представляваше, като крѣтосваше по разни градове изъ Ромѣния. Имаше си нѣщо и като своя трупица. На 11-ий Май, деньтъ на нашите апостоли, помѣнатиотъ Войниковъ, по желанията на браилските бѣлгари, приготвилъ са да представи за пѣрвъ пѣтъ бѣлгарска пиеса, въ тоя градъ, новата своя драма: «Покръщанието на Бѣлгарите.» То не било токо така просто представления, но цѣло сжбития, както за бѣлгарите отъ градътъ, безъ разлика на еснафи, така и мѣжду власите. И гърците даже, тоя враждебенъ по онова време на бѣлгарите елементъ, осѣтиль сжбитieto и са разшавалъ. Най-много билети купили тие и си напѣлнили джебовете съ лукъ, да хвърлятъ на актьорите, да подсвиркватъ и да правятъ различни скандали, тѣй като биле убѣдени, че отъ простите бѣлгари нищо добро не може да излѣзи. А бѣлгарската колония шавала, като че са приготвявала не за представления, а за дѣйствителность, да посрѣщне самото Царя Бориса. Репетиции, готвение на дрѣхы, на оужия и други потребо-

ни декорации; продавания билети, разисквания кому каква е униформата и какво сж говоряли власите, гжрците и евреите — биле въпроси текущи. Нѣколко дена до представлението, актьорите демонстрирали по улиците, кжщите и кафенетата, отдавна са именували съ имената на дѣйствующите лица отъ драмата, сѣки ги сочаль съ пржстъ, завиждалъ имъ на славата. Зели участие въ представлението и аристократическите фамилии, като Матилда Поповичъ и други.

Нашиятъ герой падалъ като мехлемъ за такива работи. Макаръ и да изгорилъ вече единъ пжтъ душата на директорътъ на театрътъ, Д. Войникова, но тоя последниятъ, като признавалъ въ него талантъ и дарба, поканилъ го да му даде нѣкоя рола. Ботйовъ, който знаялъ вече на пржсти тая драма и нейните герои, поискалъ самъ да си избире рола. Той си избралъ и предпочелъ жрецътъ Свѣтолида, който бунтова народътъ да не слуша царьтъ си и да са не покржщава. Залата на представлението побирала въ своите стѣни тая вечеръ сичко щото е бжлгарско. Имало и много ромжни и представители на властѣта. Разбира са, че странните костюми, появлението на бжлгари на сцената и безъ никаква драма, само да излѣзатъ и са скарать, пакъ щяла да произведе своето дѣйствие. Харесало са на чуждите, а за бжлгарите не иска и дума: тие хвжрчали по седмото небе и са подгигялвали на гжрците, които отъ гнѣвъ и завистъ, че представлението било увлѣкателно, забравили своите лукови глави и си отишле. Но най-много харесалъ и привлѣкалъ на хората вниманието нашиятъ човѣкъ. Така би трѣбало да бжде. Колько души е имало като него на сцената? Разбира са, че ни единъ. Цѣлото му отечество не е раждало още подобень нему, та Браила ли ще да заявява претенция!

Въ една бжлгарска драма, въ своята рола на Свѣ-

толида, на сцената, въ присжтствието на такава публика, въ идеалите му и стрѣмленията му за бжджи геройства въ Стара-планина — той билъ въ апогеята на своята поетическа фантазия и величие. Щомъ са подалъ, съ сичките жестови на бунтовникъ, щомъ заговорилъ съ своественното нему краснорѣчие и огжнь — ржкоплѣсканията гжмнали измѣжду публиката. Той билъ великъ наистина. Когато му извѣстили на сцената, че бжлгарскиятъ царъ Борисъ изневѣрилъ вече и приелъ християнството, той скокналъ, разлютилъ са като тигръ и тропналъ съ кракъ. Публиката онѣмяла. Като клѣкналъ на колѣно, като си распрострялъ ржцѣте кжмъ идолопоклонскиятъ богъ, така гжмливо и страшно апелиралъ на бога Перунъ, щото множество дами измѣжду публиката си закрили лицата съ ржцѣте.

— Какъвъ страшенъ, боже мой! Охъ, пазете ма отъ него! казала една госпожа сжвѣмъ безсжзнателно.

Подиръ онѣмяванието и стрѣсванието на публиката, тая последната изривала «браво»! «Да живѣешъ» и продължила своето ржкоплѣскание на нѣколко минути. Гласове: «кой бѣше тоя момакъ? какъ му е името?» и пр. циркулирали по столовете. Самъ Войниковъ, авторътъ на драмата, въ своето вжсхищение, ималъ смѣлостъ да си вжобрази, че тоя огжнь, тоя ентусиазмъ, било отъ страна на актьорътъ, било отъ публиката, са длжжи на неговото скромно перо. Радвалъ са най-много отъ сички и провокиралъ публиката да го поздравява. Той не подозиралъ, сиромашътъ, че актьорътъ, когото зель по милость почти е великъ.

Тие предетавления отъ една страна давали на Хр. Бѣтйова храна на неговата не спокойна натура, а отъ друга, станали причина да са прочуе повече измѣжду ромжнските бжлгаре. Онова, което горѣло въ неговите гжрди и намѣрения, той си испжжнялъ ахтѣтъ и волята, вре-

менно и мислимо на театралната сцена. Въ «Покръщанieto на българиите», ние видѣхме, че той си избра рола въ лицето на бунтовникътъ Свѣтолида, да бунтова народътъ да са непокорява на своятъ владѣтель. Въ драмата «Иванку», той си избра рола на самиятъ Иванка за да убие царътъ! Въ «Стоянъ Войвода», той дигналъ источень въпросъ да земе ролята на войводата, да води юнаци, да бунтова народътъ. За да земе ролята на Иванка, той отишелъ нарочно въ Букурещъ, тамъ да убие стариятъ български царъ. Сжжелявалъ прѣдъ приятели, че Иванку, бунтовникътъ, царевбийцътъ е нарисуванъ много слабодушенъ и нерѣшителенъ, но той пакъ го приемалъ само за фактътъ — че ще убива царъ!

— Жално ми е, казалъ той единъ пътъ на Вазова, че нѣма да са представи скоро у насъ драмата на Шиллера. — Азъ бихъ игралъ Карла Моора, азъ непременно искамъ да сжжмъ Карлъ Мооръ.

Въ горѣщето си желание, че на лѣто непременно ще да стане хайдутинъ, ще да захване животъ нелегаленъ и бунтовнически, той продължавалъ да живѣе сжжсѣмъ распуснато и волно, да не кажемъ нѣщо повече. Съ своятъ образъ на животъ, той протестираалъ и горчиво са подигравалъ съ сжжествуващиятъ политически и нравственъ катихизисъ и съ понятията на хората. Нищо не било добро за него освѣнъ пжжлните съ димъ и съ нечистотии кржжчи, гдѣто са сжжбирали голите, бездомните, отритнатите, презрѣнните и докараните до такова положение хора, щото да имъ е черно сичко на свѣтътъ. «Богъ да го прости, колко сжжмъ го жжжмралъ и училъ да си глѣда работата, да сѣдне и са залови за талантливото си перо, разказва, добродушиятъ Дѣдо Паничъва. — А бе Христо, а бе чедо, защо не бжждешъ по-мирничекъ? На кого си са мѣтналъ? Баща ти бѣше

човѣкъ строгъ, но работяше, умно и разумно постжжпаше; а пакъ ти? Много ще си оплаквашъ младините! Сжжмъ говорилъ често, пакъ той умира да са смѣе. Запозна са съ едно калоферче на име Дишката и Стойно Троечето, отъ които орталжжкътъ припища отъ тѣхъ въ Браила. Ноця ходѣха съ пушки, а деня спѣха въ таванътъ на печатничката ми.»

Че бжжлгарскиятъ народъ е робъ, че Стара-планина е омжжрсено, че въ Цариградъ царува Султанъ, а въ Калоферъ — чорбаджии, тая мисль така засѣднала въ поетическата и буйната глава, щото само куршумътъ въ челото можалъ да я избие и огаси. Прочее, сѣки, който не глѣдалъ така мрачно на своето отечество, който не намиралъ, че хайдутите и хашлаците сжж най-сжжвременните и полезни за уважаване хора — то тоя сѣки билъ за него вреденъ, ненуженъ и непотрѣбенъ. Що да прави самъ? Не била епохата на Чингисъ Хана, на Атила и други, а то той би сжжбралъ орда и би унищожилъ сичко нему ненавистно. Искать да кажатъ, че великите нации ражда ли и велики хора, по наслѣдство. Това правило, или законъ, нѣмать въ себѣ си нищо правдоподобно, защото не личностите са раждать велики и ставать такива отъ утробата на майка си, а условията, сжжбитията и обстоятелствата ги правятъ такива, отпослѣ вече. Колко бжжлгаре сжж са родили за Наполеоновци, Робиспиеровци, Гарибалдеви, Кожутовии и пр., но мизерното положение на своятъ народъ, сжжждало е отъ тѣхъ дрѣбни чорбаджии въ нѣкое село, хайдуги по Балканътъ, или незамѣтни доброволци въ Гжжрция, въ Сжжрбия или въ руските полкове. Впрочемъ, за тие въпроси ние говорихме и на друго мѣсто въ настоящата книга.

По това време, Ботйовъ си спусналъ черните-ласжави коси, които достигали до раменете му.

— Ти изображавашъ отъ себѣ си, руски студентъ, безъ да си билъ такавъ, го попиталъ единъ пѣтъ единъ влашки адвокатинъ, споредъ както сжебшава Киро Тулешковъ.

— Не; лажите си, господине! Съ дълги коси сж ходѣли старите бжлгарски войводи по Балканътъ, които сж защищавали сиромасите и угнѣтените и на които азъ сжмъ поклоникъ и обожателъ. Тѣхъ азъ подражамъ, отговорилъ Ботйовъ.

IV.

Но наближилъ хайдушкиятъ и хжшовскиятъ сезонъ, желата била убийственна въ край-дунавските градове, прахътъ излизалъ като отъ пещъ, мжтната дунавска вода мершала на сѣкакви нечистотии... А Балканътъ? Неговите дебѣли сѣнки, бистрата му и студена като ледъ вода, божествениятъ му вжздухъ, байрякътъ, потерите, печените агнета, най-послѣ святата идеи и златната надѣжда—карали момчетата сжнъ да не спатъ, да сжнуватъ и бжлнуватъ: Агликина поляна, Вратникътъ, Чемерина, Мара-Гедикъ и други балкански сборища. Нито имъ са бѣло, нито имъ са пило, нито са пакъ на работа захващали. Не е шегга. Тая година бѣше знаменитото за хжшовите лѣто—1868 г.

— Язжкъ, пропаднахме, засрамахме са, останахме въ тая пуста Влахия, да ни фдатъ вжшки и да са кланите на влашките жандарми! говоряхи тие. — Тефтерътъ на Хаджи Димитра са испжлнилъ вече, както говорятъ, гдѣ ще ние да отидемъ, подъ кой байрякъ ще да са запишимъ? Ето нѣ, лѣтото са минува вече, мѣсець и нѣщо остава до богородични пости! Дѣда Желйо, отиде и пропадна... Нѣма и писарътъ му.

Дѣдо Желйо и писарътъ, който не е другъ никой освѣнъ нашиятъ герой, дѣйствително ги нѣмало по това време въ Браила, мѣжду своите момчета. За да поздравятъ Балканътъ по-тържественно, за да дадатъ страхъ на неприятелътъ, тие намислили да заминатъ и Хаджи Димитра и Караджата. Кроели да извадятъ една чета най-малко отъ 500 души момчета, съ която да са вмжкнатъ въ Бжлгария презъ Делиорманъ, около Тутраканъ. Момчета имало доста, но най-главното — оржжия липсували. Николай М. Тошковичъ, отъ Одесса, съ контората на когото са запознати вече читателите, когато описвахме Ботйова въ тоя градъ, ималъ около 3000 и повече пушки, купени нарочно за вжзстание въ Бжлгария. По настояванието на Ботйовъ, че той са познава съ Тошковича, че има надѣжда да са зематъ пушките, ако не сичките, то поне нѣколко стотини, заедно съ Дѣда Желя, заминали за Одесса въ началото на Юлий сжщата година. Войводата и писарътъ, много прага истрили, на мнозина са моля ли, казвали, че идатъ отъ страната на хиляди юнаци, готови на Дунавътъ; че народътъ въ Бжлгария ги чака съ отворяни ржцѣ, но нищо не помогнало. Тошковичъ, когото отдѣляла пропасть отъ поаятията на двамата почтени делегати, пукната пара не давалъ за сѣко движение и работа, което ставало безъ волята на государъ-императорътъ. Той чякалъ онова щастливо време, когато запѣли казаците.

И така, нашите хора са вжрнали изъ Одесса съ праздни ржцѣ и съ убитъ куражъ. Въ тѣхно отсжствие са получила телеграмма въ Браила отъ войводите Хаджи Димитра и Стефанъ Караджа, която каняла, разбира са условно, дѣда Желя, Пехливанинътъ и Ботйова, да тржгватъ вече презъ Дунавътъ. «Да са видимъ на *Агликина поляна*»*), свжршала депешата. Покой-

*) Глѣдай книгата: „Четите въ Бжлгария“.

ниятъ Пехливанинъ, който са намѣрилъ въ Браила, да чяка своите другари изъ Одесса, получили телеграммата, но са отказалъ да тръгне безъ дѣда Желя и безъ Ботйова, за което билъ въ правото си. Когато Желѣо са завърналъ въ Браила, то той обявилъ своето намѣрение на браилските по-богати и патриоти българи, които са завзели споредъ силите си да му стѣкмятъ четицата. Приготовлението било още въ своето начало, когато ромънското правителство било сериозно заплашено, че позволява на разбойниците да са вжоржаватъ въ неговата земя и минуватъ въ империята. Причината на тая строгостъ била, че Хаджи Димитръ и Караджата съ своите 125 души юнаци, правяли вече първа битка мѣжду Скржаръ и Караесенъ (7-ий Юлий). Браилските власти подирили закжселите другари на Хаджи Димитра, които лѣсно сполучили да напипатъ при заварено престѣжение, като готвятъ едно друго. Дѣдо Желѣо, Пехливанинътъ и мнозина още отъ първа рѣзка момчета, биле хванати и затворени на минутата. Подбрали и нашиятъ герой. Той са отхрвалъ съ своите джлги коси, като казалъ, че е членъ на българската театрална трупа подъ директорството на профессоръ Войникова!

По тоя начинъ, той неможалъ да види тая година Стара-планина, кривото хайдушко хоро, байрякътъ и болятъ, негови горѣщи идеали, за които останалъ въ Ромъния, за които бжлнувалъ деня и ноця. Той си билъ приготвилъ вече и дрѣхите, царвулите, единъ револверъ и други още принадлежности. Билъ са приготвилъ вече да мре, направилъ и своето завѣщение къмъ родителите си, което са сѣстои въ пѣсенъта «На прощавание въ 1868 година»^{*)}:

^{*)} Погрѣшно е казано въ изданието на Манчева "1879 год."

«Не плачи, майко не тжжи
Че станахъ азе хайдутинъ»
и пр.

Тдѣ, какъ и при какво положение и сжстояние на духътъ са е написала тая пѣсенъ, Киро Тулешковъ, девять годишниятъ не раздѣлимъ приятель на Ботйова и неговиятъ сжучастникъ въ сичките неволи, ни обажда обстоятелствено . . . «Единъ день азъ отидохъ на бжлгарското кафене, *Стара-планина*, и го заварихъ сѣдналъ до една масса, вджлбочилъ са и пише, разказва Тулешковъ въ своите неиздадени мемоари. Приближихъ са до него и го попитахъ: какво драже, а той нито главата си дигна да ма поглѣдне, нито ми отговори. Оставихъ го спокоенъ и сѣднахъ на страна при друга масса. Слѣдъ нѣколко минути, той престана да пиши и си дигна главата. Като му сжглѣда, поздрави ма и ма попита: кога сжмъ дошелъ. Повикнама при себѣ си и почна да ми чете стихотворението: «На прощавани», което каза, че написалъ въ кафенето, като ма питаше харесвамъ ли го. — «Азъ сжмъ увѣренъ, продължи той послѣ, че щомъ освободятъ дѣда Желя, то ние пакъ ще да можемъ да преминемъ. И ти ще да дойдешъ ли съ насъ?» Отговорихъ му, че нѣма са вжрна отъ думата си, никого нѣма го остава. Разговорътъ ни са продължи около половина часъ. Той са прозява, протяга и най-послѣ ми каза: нѣмалъ ли сжмъ нѣкоя пара да му дамъ на заемъ, защото два деня ставало, какъ не билъ хапвалъ, а ношно време спѣлъ по пейките на кафенетата. Отговорихъ му, че и азъ страдаю отъ сжщата болѣсть. — «Тогава, не можешъ ли да отидишъ и намѣришъ поне една *тонка* (хлѣбъ по хжшовски), каза той засмѣно и пакъ са наведе да продължава своята пѣсенъ»^{*)}.

^{*)} Тукъ му е мѣстото да забѣлжимъ, че сѣко Ботйове сти-

По-напрѣдъ, преди да ходи той въ Одеса съ дѣда Желя, ималъ единъ скандалъ въ браилската градина, който са сжстоялъ въ слѣдующето. За едно съ И. Кършовски са расхождали въ градината, гдѣто имало и нѣколко души турци отъ многобройните въ Браила гемии. Като преминали край една група отъ тие послѣдните, Ботйовъ гордъ и надмѣненъ, съ вирната глава и съ дълги до рамената коси, както казахме вече и като ги изглѣдалъ крѣвнишки, съ който поглѣдъ искалъ да излѣе сичката си ненависть, която храни къмъ тѣхното плѣме, единъ са обадилъ и казалъ:

— Тоя кяфиринъ, кому продава чалъмъ? Попъ ли е, какъвъ дяволъ, но не прилича на влахъ.

Ботйовъ, който чулъ и разбралъ тие думи, не искалъ да ги пригълни. Преминалъ по край турците, втори и трети пѣтъ, пакъ ги изглѣдалъ, пакъ сжщите докачения отъ тѣхна страна. На третиятъ пѣтъ зелъ отъ далечъ още пѣсжкъ въ кривача си, който хвѣрля на турчинътъ въ лицето, като го и напсувалъ въ сжщото време. Турците, които биле повече отъ десетина души и които го разбрали, че е бжлгаринъ, на хвѣрляли са вжрху му твжрде яростно. Той бѣше човѣкъ здравъ и физически, разбиралъ и отъ пехливанство, както го видѣхме въ село Задунайка. Едно му ударилъ муштра, друго плѣсналъ, трети блжсналъ, а четвжрти хваща за гржкланътъ, който премира и пада на земята. Другъ единъ турчинъ са затичва, грабва единъ остаръ камакъ и посѣга да удари Ботйова по главата. Той отжрва изъ ржцѣте му камака и него самого стоварва по главата, който така сжщо полита да пада. Турците дохождатъ до послѣдно отчаяние, нападатъ по-смѣло, Ботйовъ са искуб-

хотворение си има своята история и причина, не безъ поводъ и хаменъ токо така е написано, отъ гевезеликъ и нѣмание какво да прави. По-на долу ще говоримъ обстоятелствено по тоя предметъ.

ва отъ ржцѣте имъ и иска да бѣга, но единъ отъ тѣхъ го хваща за палтото и са влѣче подиря му. Той ще го сжбличе, но мисжльта, че нѣма друго, спира го още отъ тоя рискъ.

Бжлгари, власи и гжрци, които са намирали въ градината, обикалятъ арената, и само по себѣ си са разбира, че симпатии имъ сж за нашиятъ нападателъ. Тие го насжрдчаватъ и сжвѣтватъ да сжблѣче дрѣхата, което и направя. Турците слѣдватъ още да го гонятъ, но той сварилъ и са бутва въ кафенето на Сима, нашъ бжлгаринъ, и като такавъ, нѣма нужда да казваме коя страна е джржалъ. Противниците му чякатъ предъ затворената врата на кафененцето, блжскалъ, дигатъ шумъ, викатъ полиция и не са вижда, че ще са помирятъ, защото двамата имъ другари лѣжатъ още въ градината. Работата зела дебѣлъ край, трѣбало са предпазливостъ. Дордето турците и полицията, която успѣла вече да дойде на мѣстото, са расправяли и споразумявали, нѣкой си дѣдо Иванчо, волентиръ отъ севастополската война, извадилъ едни ножички, остригалъ джлгите коси на Христа, далъ му своето палто и му казалъ да са не мая.

— Да не е тоя? попитали жандармите, когато са подалъ отъ кафенето Ботйовъ.

— Не! Оня прилича на попъ, казали турците.

Така евтено отжрванъ, Ботйовъ са затѣкалъ и са мрждналъ въ печатницата на «Дунавска Зора», въ пи-салището на Войникова, когото нѣмало въ това време. Полицията като ималъ отмѣтки, че човѣкътъ съ попската коса са навжрталъ въ тая печатница, не са забавила да я нападне. Тя са придружавала и отъ драгоманинътъ на турското консулато. Ботйовъ одраскалъ и отъ тука и са скрилъ въ таванътъ на бжлгарското училище, което било въ единъ дворъ съ печатницата и

въ което нѣмало ученици по причина на ваканциите. Около четиридесетъ дѣна той останалъ скритъ, дордето го забравятъ комисарите.

Пуснали Желя войвода отъ затворътъ, макаръ и на скоро, но работите са обжрнали така, щото птиче не можало да прехвържне презъ Дунавътъ, а не и чета. Хаджи Димитръ съ своите двадесетъ четири души смѣли другари, билъ погрѣбенъ вече на върховете на Бузлуджа. Настанала реакция и униция въ срѣдата на хъшовите, изчезнала вече братска любовъ и духовни свръзки, онѣмjala славата на Стара-планина, гладътъ и голотията са представили съ сичката своя свирѣпостъ, нѣщо, което по-напрѣдъ не било забѣлѣжено въ такава остра форма. Сѣки си потжреилъ гечинмекътъ въ влашката земя, сѣки забравилъ букввата сѣнка и байрякътъ и са помирилъ съ сичките нарѣдби и закони на Романия. Едни станали градинари; втори отишли по мушини; трети кермидари; четвърти задигнали стомните съ бозата и така нататѣкъ. Ботѣовъ са видѣлъ въ скоро време оставенъ отъ любимите нему хора и другари. Не можалъ той да предприеме ни едно отъ тѣхните занятия. То би било голѣма несправедливостъ да утвърждаваме, че като е имало въ Ромѣния прехрана за хора отъ най-долни и проста рѣка, хора като Ботѣова, сѣ можали да останатъ на улицата. Напротивъ, въ Ромѣния по онсва време е имало по-голѣма кариера за бѣлгарите, отколкото въ собственното имъ отечество. Достатъчно е да си препомнимъ само имената: на Христа и Евлогия Георгиеви, роднина на Ботѣова; дѣдо Маринчо Бени; Стефанъ Беронъ; владиката Рашеевъ, Грудовъ; Станковичъ; Колони и др. много, които отъ прости чирачета, бѣха заминали степенята на чокои. Въ Браила много търговски кѣщи го канили да имъ стане писаръ, но той сѣ отказвалъ, считалъ го за унижение на своето

достоинство и на идеите си, да сѣ помира и слугова на ония, които считалъ, че трѣба да са унищожатъ и преобжрнатъ въ хайдутѣ.

Останалъ гладенъ срѣдъ улиците на чуждиятъ градъ, безъ никакви надѣжди за бѣдѣще идеали, той си рѣшилъ да земи такава работа, която никакъ не го стѣснявала и която можалъ да зарѣжи когато му скимне. Войниковъ готвялъ трупа отъ любители да замине за Букурещъ за да даде «Покръщението на Преславскиятъ дворъ» на букурешката сцена. Най-голѣмъ интересъ ималъ той да тури на рѣка и Ботѣова. Последниятъ са сѣгласилъ, но поискалъ да му даде Войниковъ нѣкоя и друга пара да си купи дрѣхи и заприлича на човѣкъ малко, защото ония, които ималъ на гърбътъ си, отдавна биле излѣзли отъ употребление. Практичниятъ Войниковъ са сѣгналъ отъ най-напрѣдъ, не му давала рѣка да брои на Ботѣова напрѣдъ пари, защото го познавалъ горѣ-долу отъ коя е пасмина. Но като го увѣрилъ и далъ честно слово, че ще си испълни задлжженията да отиди до Букурещъ, далъ му стотина-двѣста франка. Очевидци разказватъ, че тоя день по браилските улици, подиръ Ботѣова вжрвали 7—8 души хъшове, понеже го осѣтили, па и той самъ имъ са похвалилъ, че има пари. Успѣлъ да си купи само единъ катъ дрѣхи, които пазарили и избрали нѣколко души; а останалите пари са раздали по приятели и сѣчувственници, така щото на другиятъ день той билъ пакъ безъ петъ пари въ джебътъ.

Отишли любители въ Букурещъ, но нѣмали честъ да дадатъ представление. Ромѣнското правителство насилено и бомбардирено тогава съ ноти отъ В. порта по причина на Хаджи Димитра, бояло са отъ сѣки бѣлгаринъ, особено отъ различни трупи, любители и дружества, така щото запрѣтило на Д. Войникова да дава

каквито и да биле пиеси. Разбира се по самс себѣ си, че трупата отъ любители, хора практични и скромни, прѣналя са да си тѣрятъ гечинмекѣтъ, а нашиятъ герой останалъ въ Букурещъ, срѣдъ улицата. Потѣрилъ той тогова и оногова отъ хашлаците, съ които са запозналъ преди нѣколко мѣсеца, както го видѣхме; обиколилъ хотелъ «Бѣлгария», «Габровени» и «Трансилвания», но нѣма никого, се хора непознати и чужди. Неговите познайници въ това число и Хаджи Димитръ, биле изѣдени вече отъ балканските орли, спуснали своята лепта върху народниятъ жертвеникъ.

Ходилъ день, ходилъ два и повече, а никѣдѣ нѣма срѣда като за него, не може да срѣщне хора, хора отъ неговата черга, сиромаси, голи и боси, които биле билка на неговите рани. Живъ билъ още по онова време, Христо Георгиевъ, неговъ съотечественникъ и роднина, парите на когото излизали на милионни; който хранялъ и поддържалъ стотина западнали и негови служители; който би приелъ и Ботѣова съ отворени обѣтия и го би направилъ *човѣкъ*, въ сѣвремена смисълъ на тая дума и пр. и пр. Но кой е Христо Ботѣовъ? Можалъ ли да бѣде той *човѣкъ*? Приличалъ ли е той на другите? Възможно ли е било да стане той пѣрвъ писаръ на Христа Георгиева и да забрави и презрѣ своите любими хора? Нека читателите сѣдятъ на основание на казаното до тука за него, а ние ще да продължимъ да нарѣждаме фактите изъ собственниятъ му животъ.

Той не попиталъ даже, гдѣ живѣе Христо Георгиевъ, не знаелъ улицата, въ която са намиратъ неговите палати. Срѣщналъ са въ Букурещъ съ нѣкого си Христа Карловченинѣтъ, такавъ тѣнакъ гурбетъ, около когото съ огниво да цѣкнешъ, дрѣхите му ще да са подпалятъ като суха праханъ. Когато станала пѣрвата срѣ-

ща, Ботѣовъ не билъ ѣлъ отъ единъ день, а Христо — отъ два.

— Ако си бѣлгаринъ, братко, и ако знаешъ какво ще да кажи сиромашия, то купи ми единъ хлѣбъ! казалъ Христо Карловченинѣтъ и задрасилъ съ сѣлзи своите хлѣтналы очи. — Не са умира, госпадине, душа кучишка, а то, хиляди пѣти би билъ по-благодаренъ.

— Знаешъ ли гдѣ са продаватъ и куповатъ тука вѣхти дрѣхы? билъ отговорѣтъ на Ботѣова.

— Ей тука близичко; преди една недѣля си продадохъ балтонѣтъ, отговорилъ съ очарование Христо Карловченинѣтъ.

Това биле пѣрвите обяснения мѣжду двамата Христовци, единѣтъ Калоферецъ, а другиятъ — Карловецъ. Отишле на стариятъ пазаръ, Ботѣовъ влѣзалъ вѣтрѣ въ единъ еврейски дюгень, затулилъ са мѣжду разнообразните дриши и попиталъ еврейнѣтъ: колко цванца ще да даде за сичките му дрѣхы, които сѣ по гѣрбѣтъ му.

— А ти нима голъ ще да останешъ? запиталъ еврейнѣтъ зачудено.

— Ще да ми дадешъ едни по-стари, а остатѣкътъ на парите ще броишъ, отговорилъ нашиятъ.

Лѣсно са сѣгласили. Отъ еврейскиятъ дюгень двамата Христовци отишле право на една мезерна гостилничка, гдѣто хапнали и сѣрѣбнали братски. Наближило да са мрѣква, да са пребира сѣки въ домѣтъ си, нашиятъ Христо казалъ на чуждиятъ Христа, че е време да намѣрятъ нѣкое сиромашко ханче, гдѣто са плаща най-евтено, като го попиталъ въ сѣщото време, да ли незнае тамъ на близо подобно завѣденне.

— Не зная, твоя милость, да ли ще да приеме, но азъ си имамъ ятакъ, безъ да плащамъ пукната пара, казалъ Христо чуждиятъ, слѣдъ едно малко заекване. — Това мѣсто е една опустяла воденица, безъ врата и

безъ сайбия, въ която правили нѣкога си брашно за феде.

Нашиятъ Христо са съгласилъ и трѣгналъ подиръ своятъ адашъ въ тѣмната нощъ. Преминали чаршията, влѣзли въ най-тѣмната на градътъ махала, изминали и фабриките, оставили вече Букурешъ на нѣколко крачки задъ гърбътъ си, а нѣма още безплатната квартира.

— Още малко, още малко, дойдохме вече! бжбралъ чуждиятъ Христо въ отговоръ на нашиятъ, който захваналъ да са безпокои.

Дошле най-послѣ до пустото здание, което тѣмнѣло още по-страшно отъ нощниятъ мракъ, а вратата му зѣли, свободни и достѣпни за сѣкиго, за сичките ношни гадове и животни. Самъ Ботйовъ разказва, че като наближили да влѣзатъ, чувало са отвѣтрѣ отчаянна распра на кучата, съжбрани отъ разни махали на нощно спокойствие, които неможали да раздѣлятъ по мѣжду си кѣшета. Когато престѣпили презъ прагътъ, Христо Карловченинътъ имъ направилъ приличните забѣлѣжки, като вжртялъ въ сѣщото време на лѣво и на дѣсно съ една цѣпеница. По-учтивите и по-дисциплинарините, подгънали опашки и дали отпоръ на навжнѣ изъ вратата, а една бѣла кучка, която завзела най-почетното мѣсто, единъ напжлненъ санджкъ съ слама, гдѣто билъ собствениятъ покой на Христа Карловченинътъ — турпила са въ опозиция. Безъ да стане отъ мѣстото си, което била вече затопила, слѣдвала да лае на тревога и заявявала своите права чрезъ очите си, които блещукали въ нощната тѣмнина, като два запалени вжгляна. Христо Карловченинътъ, като по-домашенъ и по-фамилиаренъ въ завѣденнето, взелъ нападателно положение, пусналъ въ ходъ цѣпеницата и скоро превзелъ позицията, а конкурентката му одраскала изъ

вратата и тамъ на близо по поляната, аппелирала кжмъ стихните съ своятъ тжнакъ и пронизителенъ гласъ.

— Пущината, сѣка вечеръ ми прави тие главоболия, прибавилъ Христо Карловченинътъ и пованилъ нашиятъ Христа да са успокои вече.

Въ единъ санджкъ отъ брашно или отъ друго, напжлненъ съ слама, сѣно и други парцалаци, лѣгнали двамата Христовци, и подиръ нѣколко минути, сладко сладко заспали! За завивка имъ служели тѣхните собствени дръхи, за вжзглавница — едната имъ ржка, а за постелка — сламата и сѣното, както казахме. Зданието, като сѣко пусто, безъ врата и прозорци, стѣните му и покривътъ биле покрити съ паяджини, а подътъ му посланъ съ една педа буклукъ и нечистотии. Туѣ, гдѣто го казватъ: джрвеници, бжлхи и други отъ тѣхната пасмина животини — обитавали и царствували въ апогеята на своето величие. Тая воденица сега не съществува вече. Ние ходихме лично да я тжрсимъ, показаха ни само семтътъ ѣ, гдѣто сж вжздигнати други нови здания. Това мѣсто е отъ сѣверо-источна страна на града, близо до табашката махала.

Отъ мѣсець Октомврий 1868 г. до мѣсець Февруарий 1869, двамата Христовци сж живѣли въ тая воденица, гдѣто сж са пребирали вечеръ кжсно, за спане, а заранъ рано, щомъ са е зазорявало, тичали въ градътъ да влѣзатъ въ нѣкое хжшлошко кафене или кржчма, да си огрѣятъ кочениясалите крака и ржцѣ. Тая епоха отъ мезерниятъ животъ на нашиятъ герой, безъ преувеличение може да са каже, е най-отчаянната и критическата. Не е било день, не е било два, а цѣла зима, остра като калжчъ, съ студове и мразове и карпатски вѣтрове, а той гладенъ по два и повече деня, голъ и босъ, съ разбити идеали са е влѣкалъ като пребитъ изъ роскошните букурешки улици. Казахме вече на нѣ-

колко мѣста, че той е тѣглилъ отъ своите строги понятия за достоинството на човѣкътъ, за несправедливостта въ свѣтътъ, съ която веднажъ за винаги рѣшилъ да са непомирява. Доволно бѣ отъ негова страна само едно желание, и той можеше да има: топла стая, хубави и чисти дрѣхи, човѣшко ѣденіе и пиіе, нравствено и физическо спокойствие, а не да спи съ кучетата въ пустините и развалените, гдѣто не приемалъ да стѣпи и послѣдниятъ букурешки пияница и просякъ. Но Ботйовъ е това, а не другъ нѣкой. Човѣкътъ са рѣшилъ да разваля и да унищожаваштастливи, а да облагодѣтелствува поробени и презрѣнни, прочее, той самъ трѣбало да бѣде презрѣнъ, самъ да показва примѣри на жестока злоба и ненависть на заклѣтите врагове на човѣчеството!

Тѣхното жилище въ воденицата порасвало и са намалявало периодически, отъ членове голи бѣлгари, отъ тѣхниятъ еснафъ. Единъ пѣтъ оставали трима, послѣ четирма, петима, а сѣтне пакъ двама съ Христа си оставали. Новодошлите, нѣмалі кучешката душа на двамата Христовци да имъ са тракатъ по цѣла нощъ жбите и да отмаляватъ отъ стисканіе и прегѣвание. Дневната храна са добивала по нѣколко пѣтя, отъ които по-главните биле слѣдующите. Христо Карловеца притежавалъ два занаята: да играе на билиардъ, отъ която игра, ако не сѣкога, то повечето пѣти можалъ да спечалва по два-три бана, които биле общо достояніе. Вториятъ му занаятъ билъ, да купова за по десетина пари нѣщо и да дава по-голъма монета: като цваниць и пр. Когато земалъ на ржката си парите да ги брои, така устрѣмително ударялъ съ единътъ си прѣстъ единъ или два бана, щото са спирали подъ ржкава му чякъ до лакатътъ. Послѣ заявявалъ, че парите сѣ ексикъ и дюгенджията, който билъ далечъ отъ сѣкакво подозрѣние,

защото сичко отпредя му са вършало, дотѣмнявалъ сумницата. И Ботйовъ отъ своя страна не стоялъ съ сгърнати рѣцѣ предъ жестоката борба на гладътъ, и той са мърдалъ. Нарочно отивали по нѣкога да ѣдатъ на нѣкоя гурбетска ахчийничка, гдѣто той икономисвалъ подъ дрѣхата си: било хлѣбъ, било лѣжници, хърколица, пията, ножъ и пр. ахчийски принадлежности, а послѣ ги оставяли депози на нѣкой вѣренъ бѣлгаринъ!

Той ходѣлъ и въ букурешкото бѣлгарско читалище, «Братска любовъ», да чете вѣстници и книги, гдѣто никой не обрѣщалъ на него внимание, глѣдали го като единъ отъ стотината бѣлгари емигранти, които пѣлниха по онова време ромѣнските градове. Свивалъ са въ едно кѣоше, навеждалъ очи и челъ, безъ да са казва кой е и да са препорѣча нѣкому. Вижда са работата, че мезерията, която го е блокирала отъ сѣка страна, дрѣхите по гърбътъ му и окѣсаните му обуца, които зяпали като ламя — произвеждали сѣ известна скромность и срамъ. Трѣба да кажимъ и това, че Ботйовъ е обичалъ твърде много да са носи чисто и прилично, съ бѣла риза и съ черни дрѣхи. Въ това отношение, той не прилича на хората съ неговите идеи и принципи, било въ Руссия, било другагдѣ. Веднажъ, когато имало въ читалището високи посѣтители, съ самурените кожухи, той откачилъ на одного палтото, което испукало на гърбътъ му, и станалъ невидимъ кѣмъ воденицата. Една нощъ само са загннали съ тая топла дрѣшка, защото по-скоро трѣбало да са продава.

— Тая нощъ сѣ чорбаджийски манджи и топли соби сѣнувахъ, казалъ Христо Карловецьтъ на зараньта, когато трѣбало да са прости съ шубата и да остане пакъ съ своите голи лакте.

Шубата била променена съ едно старо и охлузено палто, което Ботйовъ облѣкалъ. Случало са да нѣма

той панталони, и това палто, което било до земята дълго, изпълняло длъжността и на панталони. По бѣли гащи, ботуши до колѣните и палтото отгорѣ — никакво подозрѣние не можало да са възбуди, че съществувало криза въ тоалетътъ, свободно ходѣлъ той по «Подмогошой.» Единъ пѣтъ, когато билъ въ залата на читалището, гдѣто имало невиносима горѣщина отъ собата, единъ аристократъ забѣлѣжалъ на Ботйовъ, защо той е до толкова грубиянъ, та не си хвърля меризливото палто? Ботйовъ навелъ глава и излѣзалъ безъ сѣкакви критики, но задигналъ галошите на аристократътъ, които далъ да носи другарътъ му Христо, който билъ останалъ съвсѣмъ босъ. Когато замръжвали въ воденицата гладни отъ цѣлиятъ день, нашиятъ Христо, комуто не са спало, обикалялъ около стѣните и декламиралъ разни стихове, като са прозявалъ отъ време на време, псувалъ и са смѣлъ.

— Ти не правишъ добре, са обаждалъ отъ време на време чуждиятъ Христо да прави бѣлѣжки на своятъ съжителъ, който не лѣгалъ като него въ сламениятъ санджкъ. — Многого говорение и ходѣние твърде удря на гладъ. Ако искашъ да са рахатландисашъ, лѣгни си като мене и са замисли сѣ за голѣми работи, ужъ, че ти ги правишъ. Нѣма да осѣтишъ по тоя начинъ, какъ ще да заспишъ.

Ботйовъ билъ на противното мнѣние по тоя животъ въпросъ. Съ смѣхъ, съ горчиви подигравки и проии искалъ той да убие своето отчаянно положение.

— Ей, Христо, да ти е сега единъ печенъ свински кебашъ, както го правятъ по насъ въ Карлово и Калоферъ, отжркалянъ въ кайдиежнъ лучецъ, насоленъ съ черъ пиперъ и захлупянъ въ саханче! говорялъ той на своятъ другаръ, който са мѣчалъ да спи въ санджкътъ. — На една препѣчена питка, пресѣена презъ

тънкото сито и остъргана по краищата и бжклицата да са мѣдре до коляното ти, като млада булка! Олиле мале, че збѣ имъ бихъ ударилъ! Ами, Христо, я слушай: помисли са сега, че на скарата са пекатъ нѣколко прѣсни скомрии и ти рѣжишъ лимонътъ на двѣ части да го изцидишъ отгорѣ имъ...

— Моля ти са, адашъ, за сичко хортувай, само лимонъ не дѣй спомѣнава, че устата ми са напжлниха съ лиги, дращи ма нѣщо въ корѣмътъ, отговарялъ сиромасъ Христо, комуто ченетата са биле склучили отъ гладъ.

Това давало поводъ на Ботйова да са смѣе въ тъмнината и шегува; но смѣхътъ му билъ горчивъ и свирѣпъ. Една вечеръ, когато обитателите на воденицата си биле лѣгнали гладни и сжнували топалъ хлѣбъ и карначета, предъ вратата на зданието са чули стѣпки отъ хора и човѣшки гласъ, нѣщо необикновено и ново.

— Драга, азъ ма е страхъ да влѣзя въ това здание, вертепъ на дяволите! бжрборалъ непознатъ женски гласъ.

— Охъ, душице какъ смѣешъ да са боишъ ти, до като сжмъ азъ при тебѣ? са обадилъ мжшки гласъ, въ който звѣняло, и рѣшителность, и отчаянность, и страсть, и смѣсъ отъ любовъ.

Непознатите, само двама, влѣзли въ воденицата, преминали по край санджкътъ на нашите приятели и са спрѣли тамъ на близо до стѣната. Цѣлувки, млѣскания, ахъ и охъ, обяснения въ любовъ, думи пламени и страстни и пр. биле пуснати въ ходъ и чути отъ нашите двама Христовци, които мжлчели убийствено и чякали по-положителни разяснения.

— Драга, дордето са сжмне, има още година, казалъ мжжкиятъ гласъ. — Може да изгладнѣмъ. Хайде

ти постои тука, а азъ да са спусна на бързо до първата крѣпча и зема едно друго за хапване.

— Охъ, да са не събуди пустото дѣте на коконата! Ще да полудей да ма вика и тѣрсе... Боже мой, какво ще да прави? говорѣлъ женскиятъ гласъ нерѣшително и двусмислено.

Нѣма нужда да хвърляме свѣтлина върху непознатите двоица, които и така читателите сѣ разбрали, че не сѣ интересни нѣматъ отгорѣ си нищо романтично: слуга и слугиня, каквито има въ роскошниятъ Букурещъ сѣ хиляди, откраднали са отъ надзорѣтъ на своите господари и дошли въ пустото здание да прекаратъ на само нѣколко щастливи минути, безъ да знаятъ разбира са, за високото присѣствие на нашите хора. Кавалерѣтъ настоялъ на своето и са затекалъ тамъ на близо да земе нѣщо за хапване; а дамата останала да го чакатъ въ растреперено състояние. Почнала тя да си говори сама на себѣ си, да са стрѣска отъ сѣко скръзване на мишките и да подозира стѣните, а нашите хора, които разбрали сичкиятъ драматизмъ на работата, сѣ пипание са споразумявали да ли не е време да излѣзатъ отъ пасивность. Христо чуждиятъ хакалъ сѣ рѣка нашъ Христа да му иска съвѣтите, а тоя послѣдниятъ му зель рѣката и я натѣпкалъ въ устата му, което значаю: да чакатъ дордето дойде кавалерѣтъ сѣ хапването, и тогава да направятъ постѣпки. Послѣдниятъ не закъснялъ. Щомъ той сложилъ едно друго на земята и поканилъ Долцина Таболска да хапне, Ботйовъ са исправилъ на рѣцѣте си и изривалъ колкото си може на влашки: «Бре, кучи синове, какво тѣрсите тука? Дрѣжте жандарми!... Нѣщо като свѣтканица са премѣрчало на вратата и нищо повече. Удрѣнието на четири пети отъ земята приличало на четири конски крака.

— Охъ, господъ, животъ и здрави да ви дава

добри хорица! Либете са, земете са, челедъ та ви да са плоди като звѣздите на небето, казалъ Христо Карловченинѣтъ и исконналъ изъ сандѣжѣтъ като левъ да отиде и обира баберки върху мѣстото на престѣпленieto. — Христо, аратликъ, я ела да видишъ! Цѣлъ хлѣбъ, стѣкло сѣ вино и нѣщо завито въ книга, което прилича да е кокошница, продължилъ той.

Сичко това било истина. Двамата адаше хапнале и сръбнале богато, като на заговѣзни и на сѣка дума благодарили на виновниците на тѣржеството. Като сѣмнало заранѣта, тие намѣрили още: единъ калпакъ, галосе и шалъ, които сѣщиятъ още день икономисали на еврейскиятъ дюгенъ.

Неумолимата сѣдба завидяла на животѣтъ на двамата Христовци, вмѣкнала са по мѣжду имъ и успѣла да отвори зинала пропасть на тѣхниятъ другарлѣжъ. Една нощъ, нощъ тѣмна и свирѣпа, студъ и мразъ — камакъ и дърво са пукало, букурешките кокони и чокони го считали за рискъ и героизмъ, който отъ тѣхъ са рѣшавалъ да отиде сѣ купето си до «Théâtre National». Нощѣта била мѣжду Игнаж-денъ и Рождество Христово, двамата другари спѣли по обикновенно му въ пустата воденица. По пѣтляно време било, когато нашиятъ Христо са събудилъ отъ необикновена глѣчка.

— Кой сѣмъ азъ, бре-ее! Кой сѣмъ? Наполеонъ има да ми дава хиляда минца... Царъ Александръ ми праща писмо да са ожена за дѣщеря му, Султанѣтъ, ми иска прошка, ама да има да зема!... Кой сѣмъ азъ, кой сѣмъ! На караулъ!... Удряйте... викалъ човѣкъ изъ воденицата толкова на високо, щото разбудилъ и кучетата отъ ближната табашка махала.

Тоя гласъ билъ на сиромѣхъ Христа Карловченинѣтъ, вѣрниятъ сѣжителъ на нашиятъ герой. Думите му показватъ, че той билъ изгубенъ вече за тоя свѣтъ:

полудялъ. Щомъ Ботйовъ го чува, отива та го намира въ мърчената и почва да го утѣшава и смирява съ другарска нѣжностъ да млъкне и да си лѣгне, да не чуе полицията, като го увѣрявалъ, че тукъ нѣма нито Наполеонъ, нито Александръ, а само другарътъ му Христо.

— Караулъ! Тичайте, че къщата гори . . . викалъ нещастниятъ Христо, а послѣ падналъ въ несвѣстъ и заспалъ.

Заспалъ и Ботйовъ подиръ нѣколко часа, но като са разбудилъ заранъта и потърсилъ Христа, намѣрилъ му само дрѣшките, сжблѣчени срѣдъ воденицата, а него нѣмало, исхулилъ са като змия отъ своята пролѣтна риза. Надникналъ изъ вратата и видѣлъ Христа, че тича по замразналата земя голъ-голненичекъ, както го е майка му родила. Достигналъ го Ботйовъ, грабналъ го презъ врѣстътъ и го донесалъ на гърбътъ си пакъ въ воденицата, а той са чупе и крищи, като че го носятъ на касапница. Ботйовъ са моле и го прегръща, но сиромашътъ билъ далечъ вече да разбира отъ подобни нѣжности. Принуденъ билъ вече нашиятъ герой да излѣзи официално, да искара на яви тайното жилище — воденицата, само и само да спомогне на своятъ нещастенъ другаръ. Оставилъ го въ воденицата и са затекалъ до въ градътъ да събира помощъ и му помогне. Най-напрѣдъ хлѣтналъ въ магазинята на нѣкого си богаташъ бѣлгаринъ — Станковичъ. Съ скрита гордостъ, съ презрѣние и съ явно унижение, той расправилъ на кратко халътъ на своятъ другаръ и помолилъ богаташа да му спомогне съ нѣкоя пара или съ влиянието си да спаси една млада душа. Станковичъ са исмѣлъ презъ рама и му посочилъ вратата.

— Да бждете проклѣти, звѣрове и разбойници!

Змия да са вие въ пѣлните ви съ злато санджци! . . казалъ той и си излѣзалъ.

Успѣлъ да събере само нѣколко хлѣба, единъ два цванца и едно старо палто, които му дали отъ познатите крѣчми и съ които са той вжрналъ скоро въ воденицата. Послѣ нѣколко деня, една заранъ той са надвесилъ надъ Христа, хваналъ го за ржката — студения; послушалъ го — тихъ и миренъ; сжзрѣлъ му ушите и носътъ — изгризени отъ мишките! Простилъ са сиромашъ Христо съ сичките свѣтовни блаженства. Ботйовъ истървалъ нѣколко сѣлзи надъ мѣченическите му останки и отишелъ да събоще на надлѣжното мѣсто. На другиятъ день, една проста каруца, единъ конъ, единъ талигаджия и единъ пиянъ попъ, влизали въ гробищата на болницата «Колентина». Скоро-скоро, на двѣ, на три, запжпнали тие покойникътъ и си тржгнали безъ да са обжрнатъ да поглѣднатъ на страникътъ, който обиколилъ два три пѣти гробътъ съ наведена глава и пребиралъ съ ржцѣ прѣстѣта. Тоя страникъ билъ Христо Ботйовъ . . . А за покойникътъ Христа, ние не знаемъ повече подробности, що за човѣкъ е билъ той и съ какво минало?

V.

Тѣжко било на Ботйова послѣ тая участъ съ вѣрниятъ му сжжителъ. Той влизалъ вечеръ въ воденицата съ нѣкакви си отвлѣчени предрасжждения, оглѣждалъ са, ослушвалъ са, мжно затворялъ очи, сѣ му са струвало, че ще да дойде Христо. Но щастieto му помогнало да си намѣри другъ другаръ, другаръ подобенъ нему, другаръ сжжпъ и великъ, въ лицето на когото, той скоро са опростилъ съ памятьта на Христа. Тоя

другарь билъ самъ Василь Левски, пакъ карловченинъ, който по онова време не бѣше още прочутъ, както и самъ гороятъ на настоящата книга, не бѣше си опредѣлилъ и начхрталъ великото и благородното звание— апостолъ на свободата. Василь Левски на скоро са билъ завхрналъ отъ Бѣлградъ въ Букурещъ, гдѣто (Бѣлградъ) лѣжеше въ болницата отъ една тѣжка операция. Щомъ са побавилъ въ Букурещъ, запознали са двамата едномисленници, двамата бѣдѣще огнени хора, и като нѣмаме никакво схмнение, че и Левски не е билъ въ положението на Ботйова, то не е мѣчно да си обяснимъ, защо и той е станалъ гостъ на послѣдния въ пустата воденица. Левски билъ нравствено тѣжество за Ботйова. Като по-опитенъ, по-съ твѣрда бѣлгарска натура, той го схвѣтвалъ да не бѣде толкова крайнъ, страненъ и да почне да живѣе малко по човѣшки, за да бѣде примѣръ на другите въ сичко.

— Вие сте хора учени, постѣпайте така, щото да произвеждате почитъ на другите ни братия. Учете ги съ перо и съ думи, какво значи свобода, отечество, човѣщина, честность, постоянство и любовь единъ къмъ друго, говорялъ Левски на Ботйова. — А ти си са затворилъ въ воденицата, като испадналъ тѣрговецъ. Да знаяхъ азъ колкото тебѣ, то чудеса щѣхъ да направя. Земи примѣръ отъ Раковски. Ако Хаджията умрѣ съ сто и дваѣсе души, ние трѣба да умрѣме съ хиляда! . . .

Ботйовъ слушалъ и са оправдавалъ, че духътъ на бѣлгарите е убитъ именно отъ горчивата участъ на Хаджията и на неговите другаре. Както и да е, но по това време, той са запозналъ съ нѣкои бѣлгаре отъ читалището «Братска Любовь», влѣзалъ съ тѣхъ въ разговоръ по разни въпроси, политически и общественни, а за Ботйова било доволно да размѣни само нѣ-

колко думи и даде на своятъ схбѣседникъ да разумѣе, съ кого има работа. Заинтересували са хората, намѣрили са мнозина, които почнали да го запатъ въ устата.

— Твоя милость кога допадна въ Букурещъ и гдѣ си са спрѣлъ? попита ли го нѣкои тѣрговчета, които желяели да влѣзатъ по-тѣсно въ неговата схдба.

— Скоро схмъ дошелъ въ една частна кѣща, тамъ на краятъ, живѣя, отговорилъ нашиятъ сериозно и си представилъ воденицата въ сичкиятъ ъ раскошъ.

Подиръ нѣколко деня, при входътъ на това завѣдение било залѣпено извѣстие: «идущата недѣля ще да са дѣржи скаска отъ младиятъ бѣлгаринъ, Христо Петковъ (така са наричаше тогава Ботйовъ— вмѣсто името на баща си, туряше онова на дѣда си)». Скаската му била политическа съ скрита революционна тенденция, за старото величие, за настоящето рабско и унизително положение на бѣлгарския народъ и срѣдствата за подобрене. Скаските са повторили и потретили, младежите биле трогнати, името на Христа Петковъ, който тайно продължавалъ да живѣе въ познатата воденица, захванало да става предмѣтъ въ много аристократически кѣщи. Когато той си дѣржалъ скаската въ читалището, то и Василь Левски присѣтствувалъ тамъ скромно и сиромашко сѣдалъ въ най-затѣтеното кѣшо и са радвалъ въ душата си на тоя прогрессъ. За животътъ му въ тая воденица и за скаските въ читалището «Братска Любовь», той пише на Кира Тулешковъ по това време, въ Браила, слѣдующето:

. . . Пишате приятелю, че азъ останахъ тука (Букурещъ) съ намѣрение да стана учителъ на бѣлгарското училище; но силно са излѣгахъ. Достигнахъ до таково жалостно положение, което не можа ти описа. Живѣе схвършено бѣдно, дришите, които имахъ са схдраха, и менъ ма е срамъ да излѣзя деня по улиците. Живѣя на самиятъ край въ Букурещъ въ една вътраничава воденица, заедно съ моятъ схотечественникъ, Ва-

силъ Дяконътъ. За припитанието ни не питай, защото едвамъ на два и три дена намираме хлѣбъ да си уталожимъ гладътъ... Тие дни мисля да държа скаска въ читалището «Братска Любовь», но какъ ще да са явя, не зная! При сичкото това критическо положение, азъ пакъ си не губя дързостта и си неизмѣнявамъ честното слово... Приятелътъ ми Левски, съ когото живѣемъ е нечутъ характеръ. Когато ние са намираме въ най-критическо положение, то той и тогава си е такъв веселъ, както и когато са намираме въ най-добро положение. Студъ, дърво и камакъ са пука, гладне отъ два или три дена, а той пѣе и сѣ веселъ. Вечеръ дордето ще лѣгнемъ той пѣе; сутрина щомъ си отвори очите пакъ пѣе. Колкото и да са намирашъ въ отчаянностъ, той ще та развесели и ще та накара да забравишъ сичките тѣги и страдания. Приятно е човѣку да живѣе съ подобни личности!!...

Букурешките младежи и на дѣло поискали да за-свидѣтелствувать, своите симпатии къмъ младото «българче». Тие му предложили да завѣжда читалището, да бжде нѣщо като библиотекаръ, служителъ и пр. съ една скромна заплатица отъ 40—50 франка. Ботйовъ приелъ, но нали имало дисциплина, отговорностъ, заповѣди, подчинения и чорбаджилжкъ, подиръ нѣколко дена, той хвѣрлилъ ключевите и са озовалъ пакъ въ старото си жилище, воденицата, при своите другари. Нѣкои отъ букурешките българи патриоти пакъ не искали да го оставатъ, при сичко, че той строго скривалъ своето просешко положение и квартирата си—воденицата. Мнозина му предлагали парични и други помощи, но той ги отхвѣрлялъ съ Ботйовска гордостъ. А Димитръ Ценовичъ, познатъ дѣятелъ по българските патриотически движения въ Ромъния, излѣзалъ по-практиченъ. Скрытомъ отъ сѣкиго, той са приближавалъ до нашиятъ герой и му спущалъ въ джебътъ, тайно и отъ него по нѣколко жълтици. Ботйовъ, слѣдъ като ги намиралъ, събиралъ него денъ сичките голтаци около си и ги угощавалъ на своя смѣтка.

Пакъ по ходатайството на тие българе, той успѣлъ да постѣпи въ букурешкото медицинско училище на разноски на правителството. Билъ осигуренъ отъ сѣка страна. Когато баща му са научилъ за това, то той тѣжествувалъ него денъ, на синътъ си написалъ писмо, че му прощава сичко до сега, че го обича като свой достоенъ наслѣдникъ и моли всевишниятъ да бди надъ него. Зарадвалъ са и Левски, зарадвали са сички, които познавали рѣдките способности на Ботйова, но чякайте да видимъ какво ще да каже самъ предмѣтътъ на тая радостъ, самъ Ботйовъ? Потѣрлялъ нѣколко мѣсеца и скоро са наситилъ. Програма, испити, дисциплина и пр. биле смъртенъ приговоръ за Христа Ботйовъ. Той подалъ прошение да го освободятъ, като турилъ за причина, че баща му е зле болѣнъ. Ако той са излѣгалъ да постѣпи въ медицината, това било само за разнообразие, да онита, нѣмали неспокойната му натура да намѣри удовлетворение поне въ едно ромънско учебно завѣдение. Освободили го отъ училището, и хайде пакъ въ воденицата, въ санджакътъ съ сламата!

Седемъ-осемъ мѣсеца са изминали вече какъ той живѣлъ сѣ въ единъ градъ, сѣ съ едни хора, сѣ при едни предмѣти, а това било твѣрде много за него, наказание за характерътъ му. Въ една зима, да са услови за актьоръ, да стане библиотекаръ на читалището за нѣколко недѣли, ученикъ въ медицината нѣколко мѣсеца съ жилище пустата воденица—малко наказание ли е било това за него? Нему ли са даде да тѣрпи и кюхне сѣ на едно мѣсто? Трѣбало да са порастѣнче малко, да си промѣне хавата, да са срѣщне съ нови хора, нови мѣстности, та дано поне тамъ намѣри лѣкъ за своите болки. Пролѣтъта презъ мѣсець Майй 1869 г., той трѣгналъ за ромънскиятъ градъ Александрия, гдѣто му обадили, че има праздно мѣсто за учитель въ

българското училище. На тръгване са простили братски съ Василя Левски, който го изпроводи до край градът. Ботйовъ го заклѣлъ въ името на вѣрното имъ другарство, че щомъ са появи нѣщо народно движение, или чета за Стара-планина, то да не тръгва безъ него. Левски, както е извѣстно, на скоро презъ това лѣто тръгна вече за България по своята трудна миссия, и разбира са, че е нѣмало защо да извѣстява и Ботйова въ своите първоначални опити.

Въ Александрия Ботйовъ дѣйствително останалъ учител на българското училище, но колко време е стоялъ, съ какво характерно са е отличилъ, защо е напусналъ — намъ е неизвѣстно. Но като знаемъ миналото му по-преди и по-послѣ, то аналогията нека допълня тая празнота. Знаемъ само това, че на отиване, по пътятъ мѣжду Букурещъ и Александрия, спрѣлъ са да пощува въ едно ханче, което са намирало на полето, само-самненичко, доволно подозрително. Каруцаринътъ, който го каралъ, много го убѣждавалъ да не слизатъ на това ханче, което било «алдраколе» (дяволско) и въ което пропадали много пѣтници.

— Трѣба да знаешъ, че азъ съмъ отъ ония, които си тѣрсятъ смъртта и белата, отговорилъ Ботйовъ и заповѣдалъ на каруцаринътъ да тѣгле право въ ханчето.

Дѣйствително сичко било подозрително въ това ханче. И ступанинътъ, и гостите му, па и самите стачки, които биле тѣсни и продълговати, като гробове. Въ една отъ тие Ботйовъ билъ введенъ самъ. Приготовлявалъ са вече за спане, когато са зачулъ въ стачката му, въ едно отъ кѣшетата ѝ страшенъ и гръмливъ гласъ, като че излѣзвалъ изъ подъ земята. Ботйовъ са уплашилъ отъ най-напрѣдъ и тѣкмо що са приготовлявалъ да духне свѣщъта и земи позиции въ

тѣмнината, вратата са отворили и той са намѣрилъ лице срѣщо лице съ таково едно страшно чудовище, което било въ сѣстояние да замрази на мѣстото си сѣкиго живъ човѣкъ. То било облѣчено съ червена дрѣха, рѣцѣте му черни, като катранъ, на лицето му безобразна маска, съ дѣлагъ носъ и съ свински зѣби, на главата му три рога, съ разни величени, а въ рѣката му коса. Ботйовъ трепналъ още повече отъ първото появяване на чудовището, но скоро са завзелъ. Сиромасъ и обитателъ на воденицата, но той никѣга не ходялъ безъ револверъ, който му билъ душата. Чудовището заревало свирѣпо, растреперило рѣцѣ и потрѣгнало кѣмъ него да го нападне.

— Стой и не мърдай, че ей сега ще да прокарамъ шесть куршума презъ гърдите! извикалъ той още по-гръмогласно и опрѣлъ револверътъ въ гърдите на сатаната.

— Авулюй, домну търговецъ! . . . Азъ са шегувамъ съ тебъ! . . . заговорила сатаната и полетяла да рухне на земята.

Нашиятъ герой я стисналъ за вратътъ, сѣборилъ я долъ, стѣпилъ ъ на гърдите и гръмналъ съ револверътъ си на въздухътъ, като извикалъ колкото си може: «тичайте!» Най-напрѣдъ довтасалъ стопанинътъ на ханчето, уплашенъ и растреперанъ, помолилъ Ботйова да пусне своята жертва, която не е друго нищо освѣнъ неговата мила женица, и обичай ъ било, да са облича въ такива дрѣхи и плаше пѣтниците. Ботйовъ насочилъ кѣмъ него орѣжието си и той избѣгалъ. Дошли други гости и каруцари, които плашливо са приближавали до сцената, а сѣкой са крѣстялъ. По настояването на Ботйова, проводили за примаринътъ въ близкото село.

— Дойдете да разгледаме дяволътъ, казалъ той и сжблѣкалъ червената му дрѣха съ роговете.

Дѣйствително излѣзла жената на ханджията, която надъ своята басменя роклица облѣкла дяволското рухо. Арести и претѣрвения са извършили още заранѣта. Намѣрило са, че отъ кладеницѣтъ, който билъ предъ ханчето, имало прекарани трѣби подъ земята, които отивали въ станте на пѣтниците и влизали въ една праздна стовна, закопана въ земята. Когато приближавало да са яви въ стаята чудовището, самъ стопанинѣтъ отивалъ на кладеницѣтъ и почвалъ да вика презъ трѣбата, гласѣтъ на когото кѣнтялъ въ празната стовна. Тоя гласъ чулъ най-напрѣдъ и нашиятъ пѣтникъ. По тоя начинъ, открило са едно разбойническо гнѣздо, съ много участници: каруцари и други, които обирали пѣтниците, като ги уплашвали отъ най-напрѣдъ чрезъ чудовището, а нѣкой и убивали. Ето защо, ханчето са наричало «дяволско» и сѣло ужасъ и трепетъ на пѣтниците и въ околията. Заранѣта още са разчуло въ близните села за геройството на нашиятъ пѣтникъ, и жителите не са забавили да са явѣтъ и да са надпреварватъ единъ презъ други да му благодарятъ, че ги е отѣрвалъ отъ това разбойническо гнѣздо. Той тѣржествувалъ.

Учителствуванието му въ Александрия не е било повече отъ 7—8 мѣсеца най-много. Но ние са сжмняваме и въ тоя срокъ. Какъ е можалъ Ботѣвъ да протѣгли таково едно наказание, въ малкото граденце Александрия, да остане тамъ осемъ мѣсеца? За невѣрване! Както и да е, като незнаемъ на вѣрно, прекланаме глава предъ невѣроятността. Но за да наваксува изгубеното толкова дълго време сѣ въ единъ градъ и сѣ въ едно занятие, намислилъ да си отмѣсти. Като са дрѣпва отъ Александрия, почти отъ западниятъ край на

Ромжния, озовава са чякъ въ Исмаилъ, на противоположната граница. Викалъ ли го е нѣкой въ тоя градъ, той ли е чулъ, че тамъ живѣе нѣкой неговъ приятель, ние не знаемъ. Последното е за вѣрване, защото въ Исмаилъ живѣлъ неговиятъ сѣотечественникъ докторъ Чобановъ.

Презъ лѣтото на 1870 г., ние го намираме въ балтата, която е срѣдъ Дунавѣтъ мѣжду Исмаилъ и Тулча, заедно съ малорусинѣтъ Ивановича, руски офицеръ, съ които го видѣхме вече единъ пакъ въ село Задунайка, когато бѣше учителъ. Какъ сж са подушили, случайна ли имъ е била срѣщата, или сж са тѣрсели, ние пакъ не знаемъ. Съ ловджийски пушки на рамо, съ хлѣбъ въ чантите и съ една тенджерата, тие са преселили да живѣятъ въ тоя островъ, въ една рибарска колиба. Биели птици, лебеди и други, ловили риба, клали огнѣ съ безплатни дѣрва, а тенджерата стояла постоянно на огнѣтъ, туряна вѣрху два камака. Въ нея са варяло, ту риба, ту птици и други гадове. Дунавѣтъ шумялъ, слѣнцето грѣло, вѣтрѣтъ билъ прохладенъ, ясното небе поетическо, съ една рѣчь, животъ и царство, каквото тѣрсяла душата на Ботѣва. Тие ходѣли тукъ по бѣли гаци, съ блузи, обуца отъ най-простите, на босѣ кракъ, неомити и несчесани. Отъ никого не зависели, никой имъ не заповѣдалъ и не искалъ данѣкъ, а тенджерата ври на огнѣтъ! Въ своето въспоменание за миналото си, Ботѣвъ мислялъ и спомнялъ най-много за тоя островъ.

— Друго на тоя свѣтъ не искамъ: да ма направятъ царъ на циганите и да ми дадатъ право да имъ наредя царството на тоя островъ, говорялъ той на смѣхъ.

Вѣртели са рибари казаки (некрасовци) около тоя островъ. Ботѣвъ и Иванъ Ивановичъ са сдружили съ тѣхъ, ходѣли съ канците имъ на риба, глѣдали имъ

смѣтките, помирявали ги, като са карали по мѣжду си, учили ги на нравственност и пр.

Сжщата година презъ мѣсець Септемврий, той постѣпилъ учитель въ исмаилското бѣлгарско училище. Направилъ си черни салонни дрѣхы, наконтиль са, въ скоро време станалъ предмѣтъ въ малкото граденци, и на бѣлгаре, и на руси, и на ромѣни, съ една рѣчь, имало данни, че той ще да почне вече миренъ, редовенъ и човѣчески животъ. Запозналъ са съ началници, сѣдници, аристократи и учени, мѣжду които може би, той е билъ най-развитиятъ. Посѣтилъ много семейства, земалъ участие въ балове и други увеселителни сѣбрание. Съ свободното говорение на трите мѣстни языка: бѣлгарски, руски и ромѣнски, щомъ са отваряло дума за политика, литература и други предмѣти, то неговиятъ гласъ са слушалъ най-много. Счесанъ, омитъ и наконтенъ, съ своето классическо чело и кѣдрава глава, съ своите орлове очи и манери, Ботѣвъ билъ идолъ мѣжду женскиятъ свѣтъ. Най-много той посѣщавалъ кѣщата на извѣстниятъ бѣлгарски богаташъ, Шопова. Храненицата на послѣдниятъ, младо и хубаво момиче, останали му очите подиръ нашиятъ герой. Не знаело то сиромашкото, че Ботѣвъ не е отъ обикновените хора, не е той роденъ да либе и обича само единъ предмѣтъ! Веднажъ, когато си отишелъ дома отъ кѣщата на Шопова, намѣрилъ въ палтото си, което билъ сѣблѣкалъ отъвѣнъ, нѣжно писамце отъ помѣната храненица, която си откривала сѣрдцето предъ него и нѣколко бонбони, завити въ книжка. На това писмо той отговорилъ на момата, че я обича, но не е за нея, защото ще да я направи най-злосластната на свѣтътъ, отъ гладъ трѣба да умрѣ. Друга една дама, нѣкоя си мадамъ Петровичъ, малко останало да напусне мѣжътъ си за Бо-

тѣова. Тя просто била омаяна отъ него, полудявало ако го невиди презъ деньтъ.

Вжобще, тая зима въ Исмаиль той живѣялъ така, щото нѣмалъ нищо общо съ она Ботѣвъ, какъвто го видѣхме преминалата зима въ воденицата съ Христа Карловченинятъ. Съ тоя образъ на животъ, той е искалъ може би да докаже самъ на себѣ си, че може и знае да живѣе като другите хора. Но Иванъ Ивановичъ, тоя тайнственъ казакъ, въ продължение на това време не оставалъ Ботѣва. Имало още други двѣ непознати лица въ Исмаиль, които му държели подкозирокъ, като солдати. Имало и единъ еврейня, учитель на еврейската община, съ когото ималъ тѣсни сношения и за когото е често спомѣнявалъ, че билъ човѣкъ съ «ангелска душа.» Както за него, така и за Иванъ Ивановича, за Флореска, когото читателите ще да срѣщнатъ по-натѣкъ, Ботѣвъ не е искалъ да говори по-подробно. Нѣма сѣмнение, че тие сѣ биле хора нелегални, за тѣжко престѣпление избѣгали отъ своето отечество Руссия, така щото и имената си скрили. А кое е най-тѣжкото престѣпление въ Руссия? Социализмътъ, конституционизмътъ и сички вжобще хора, които желаятъ да са промѣне въ тая дѣржава татаро-монгалската система. Да ли тие, Иванъ Ивановичъ, Флореско и други още, повечето малоруси, които сѣ са явявали при него сегиятъ, сѣ биле военни, учени, студенти и пр. тая тайна била извѣстна само Ботѣви, който я занесалъ съ себѣ си въ гробътъ.

Въ Исмаиль бѣлгарската община, не му платила учителската заплата за пѣла половинъ година, макаръ той и да си искалъ правото сѣки день. Никой не изваждалъ да му даде пукната пара, а той са билъ наситилъ вече на пустото еднообразие, омразнало му и запятие, и хора, и увеселения, искалъ да отиде и тѣрсе

нови хора, нови приключения. Било сръщо святи Киррилъ и Методия, който и исмаилските бжлгаре намислили да празнуватъ, ако не за друго, то поне да продадатъ малко салтанатъ на гърците. Трѣбало са пари. Кой ще да ги събира отъ тогова и оногова? Разбира са учителътъ. Захваналъ Ботѣовъ отъ богатите и свършилъ съ сръдната ржка, станало една сума отъ около 20—30 жлтици. На другиятъ день трѣбало да са почне приготвлението, имало вече наредено и нѣщо като программина, отъ която са виждало, че даскалътъ ще да държи тврде дълга и интересна сказка. Но даскалътъ замржкналъ въ Исмаилъ и не осжмналъ. Сжбралъ сичките парици, сжбирани отъ него и одраскалъ неизвѣстно на кждѣ, заедно съ Иванъ Ивановичъ. Суммата, която отвлѣкалъ покривала горѣ-долу неговото земание отъ общината, така щото работата са замжлчала и станала *квитъ*, само празникътъ не можалъ да стане тжржественно. Исмаилчени джлго време не вѣрвали, че даскалътъ имъ е одраскалъ, защото като отишле да го потжрсятъ въ квартирята му, намѣрили сичките му вѣщи на мѣстото си, нищо не зель съ себѣ си. Що му трѣбать подобни главоболие?.. Чякъ на третиятъ день, единъ неговъ вѣренъ приятель, комуто той сжобщилъ сичко, казалъ му въ сжщото време да обади на гражданите, какво го е принудило да направи това.

VI.

Отъ Исмаилъ Ботѣовъ отишелъ право въ Браила. 20—30 жлтици въ джебътъ му, така чувствително го бодяли, щото той мислялъ деня и ноця що да прави съ тѣхъ, въ какво да ги употреби? И измислилъ той

дѣло благородно, дѣло, за което престжпление би било отъ негова страна ако го не захванеше, вмѣсто да ходи съ тенджера по балтите и да са скита тукъ-тамъ сжвѣмъ безцѣлно. Той намислилъ да стане публицистъ, да си опита силите въ полето на журналистиката и литературата, осѣщаль са, че е въ сжстояние да направи това и си испжлне сжвѣстно високата задача. За пжрвъ пжтъ въ своятъ животъ, на 10-ий Юний 1871 г., почти мѣсець слѣдъ избѣгванието му отъ Исмаилъ, той издалъ пжрвиятъ брой отъ своятъ политически вѣстникъ подъ заглавие: *Дума на бжлгарските емигранти*. Вѣстникътъ е напечатенъ въ печатницата на Х. Д. Паничкова, Браила, редакторъ е Д. Чавдаръ (псевдонимътъ на Ботѣова). Въ заглавието стои: «Думата ще да излазя сѣки четвъртакъ. Цѣната е годишна и предплатена: за Ромжния фр. 10, по вжнъ фр. 12. Отъ дѣсна страна на вѣстника има мото: «истината е свята,» а отъ лѣва — «свободата е мила». Пжрвиятъ членъ въ I брой, който носе заглавие «На мѣсто программа», е слѣдующиятъ, който ние заемаме изцѣло за да го чете сѣки и си сжстави понятие за идеите и направлението на редакторътъ.

«Една отъ най-главните причини за неуспѣхътъ на нашите вѣстници, особено на тие що сж са издавали и издавать отсамъ Дунавътъ, е и тая, гдѣто программата и сждържанието на сѣки почти вѣстникъ, мѣжду обѣщанията и испжлнението на редакторите, почти сѣкога е имало такава разлика, каквато има мѣжду мохаметанскиятъ рай и християнската мжка. Нашите редактори въ програмите си обѣщавали сж златни гори на читателите си, но тутакси слѣдъ тѣзи обѣщания, слѣдъ тѣзи сладки и медени, вѣстникътъ имъ завява*) на голо поле безъ цѣль, безъ характеръ, на което на мѣсто обѣщаните гори, читателътъ вижда нѣкакви си тржне, случайно накачени съ безцвѣтни дрипи отъ разни материи, пригот-

*) Мѣстото на тая дума е запапано, така щото не може да са разбере да ли е: „завява“ или „запява“.

вени за дрѣха на оголялиятъ народъ. И робътъ, който чяка да му покажатъ враговете на неговото нравствено и политическо освобождение, да види помощъ въ вѣковната си инстинктивна борба срѣщо тѣхъ, вижда само пилинките въ очите си увелечени въ кубъ и квадратъ, а горите, що тѣжатъ на пѣщите му и възпиратъ дишаннето му, означени съ едни само точки. Тѣй едни отъ враговете му са потулиха, други оставиха, а трети са дору показаха за негови приятели — за патриоти. Такавъ е билъ Всеобщиятъ бѣлгарски вѣстникъ (?), който отъ начало до край бѣше органъ на нѣкакви си млади чорбаджии; такавъ стана вѣстника на Волните Бѣлгаре, който избрацолюви най-серioзната страна на политическия ни въпросъ съ устата на единъ лудъ Дивъ-дѣдо; такавъ е и сега недоносениятъ истѣраскъ на нашите двигатели на пищеварението — политическия и книжевния вѣстникъ «Отечество».

Този триумвиратъ, който искаше да представи ужъ миѣнията и стрѣмленията емиграционни, падна именно за това, защото нѣмаше нищо общо съ емиграцията: пѣрвиятъ бѣгаше отъ нея, вториятъ са смѣше и подиграваше, а третиятъ отъ височината на чорбаджиѣжкѣтъ си дѣлобоко я презираше и презира, и сичко това ставаше отъ туй, че тѣ служаха на нѣкакви си партидки, кои *) нито народа познаваха, нито пакъ народътъ тѣхъ. Съба отъ тѣхъ викаше, крѣщеше и проповѣдаваше свобода, сѣка насѣрдчаше войводите и емигрантите, и въ сѣщото време сички бѣгаха и никому рѣка не подаваха; тѣй щото думата «хѣшъ» бѣше станала дума за укоръ, за презрѣние, за недовѣрие, и тѣзи що имаха злочестината да я носятъ, тѣгляха крайни нужди, като не намираха нийдѣ мѣсто за работа, ики ако и да намираха, то съ сигуранца, че трудътъ ще имъ е изѣденъ...

Но «Народность» **) и «Дунавска Зора» умрѣха и погрѣбаха са въ самите си идеи, а «Отечество» ако и да не е още погрѣбано, за кое грѣба да благодари влиятелните си агенти, кои по низкопоклоничество кѣмъ патроните му, исполлагали сѣ цѣлъ свѣтъ простаци за да имъ събератъ нѣколко стотинѣ абонати, — но и то е отдавна вече умрѣло и неговата

*) Въ пѣрвото свое появяване на литературното поле, Ботйовъ е писалъ относителните мѣстоимения безъ членове. Това, по примѣрътъ на Раковски може би. А останалото му правописание е на Л. Каравелова.

**) Редакторъ, Пв. Касабовъ.

мѣчителна смѣртъ е отвратителната категория, въ кои са намиратъ «Право» и «Турция».

За да не падне и нашата «Дума», ако ще би и въ категорията на спомѣнатите блаженопочивши срѣдновѣковни рицари, ние ще да са въздържимъ отъ сѣкакви общания и, като мислимъ, че сѣдѣжанието на пѣрвите два-три броя отъ вѣстникѣтъ ни ще обясни и программата му, възпираме са само да кажемъ нѣщо върху названието му — Дума на бѣлгарските емигранти.

На послѣдната нова емиграция, коя отъ день на день са умножава съ бѣженци и изгнаници отъ вселовие на нашия народъ, ние глѣдаме като на пѣрвъ гранитенъ камакъ, който са хвѣрля срѣдъ пладиѣ върху голата тиква на тиранинѣтъ, като на сѣщъ народенъ протестъ противъ общественото му положение мѣжду народите, — дору и повече, нашия емигрантинъ, като правъ и законенъ наслѣдникъ на классическия ни хайдутинъ, приелъ и упазилъ е завѣщанната борба съ сичките му социални стрѣмления, които сѣ едни отъ най-хубавите чѣрти на народния ни характеръ. Полякѣтъ любя и пролива крѣвѣта си за сичко, що е полско, що говори языкѣтъ му — за магнати, за шляхта, за езуите. — Бѣлгаринѣтъ напротивъ, каквато умраза хране противъ турчинѣтъ, такава (може и по-дѣлобоко като е по-вѣта) и кѣмъ чорбаджиѣтъ, и духовенството, тази непорината воня, коя предаде и сѣсипа народѣтъ, а днесъ носе на шия ключовете на неговите окове.

Който иска да са увѣри въ това, нека вникне въ смѣхѣта на нашия хайдутинъ епосъ, нека припомне шопското, браилското и Дѣдовото Николово възстание; за насъ сѣ доста отношенията на чорбаджиѣството отвѣдъ и отсамъ Дунавѣтъ кѣмъ днешната емиграция и онѣзи на народѣтъ, и обратно. Съ какви тренетни надѣжди, съ каква трогателна гордостъ са отзовава бѣдния народъ кѣмъ своите си прокудени синове и каква антипатия показватъ неговите изѣдници — чорбаджиите и по-горнето духовенство!

Сами сме биле свидѣтели и сами на себѣ си сме испитали това като пропагандистъ отвѣдъ и емигрантинъ отсамъ Дунавѣтъ... И то само ние ли? Колко други злочести проповѣдници са предаха отъ тѣзи народни пиявици, и колко други са укрива и криятъ въ народѣтъ! А тука, тука не направили ли най багабонти, шарлатани, чалѣжни и сичко, що

може да излѣзи изъ устата на едни баснословни невѣжи, каквито сѣ нашите чорбаджии? Или бѣхме глухи и слѣпи, та не видѣхме тѣхния прѣстъ и въ несполуката на Петрушанското схитие и на рѣшителните приготовления на Желя и Филип-Тотя? Нека ни възрази нѣкой на това, съ фактове, съ живи фактове ще да му избодемъ очите и ще да докажемъ, че несполуката ни не бѣ, че идеята за освобождението не е развита у народътъ, както мислятъ Ивановци и Стояновци, а частните тѣзи не народни припятствия. Собствено идеята за освобождение не е никогѣ угасвала у народътъ, и ако неговата емиграция днесъ за днесъ приутихна, то тя не е умрѣла и не спи, а са е сложила да си почине и отдѣхне отъ несполуки и изново, съ нови сили да са залови за работа и са приготви за ударѣтъ.

Ето съ какви убѣждения, съ какви надѣжди и мисли раскриваме ние уста и викаме предъ грозния часъ сѣби емигрантинъ, сѣка благородна душа, сѣки свѣсянъ бѣлгаринъ, кой е оставилъ бащино огнище не за да промѣни едно робство на друго; викаме ги да издуматъ сичко, що са е набрало въ гърди, въ тѣзи злочести четири години, да повдигнемъ въпросѣтъ на нравствено-политическата свобода и да са откликнемъ на страждоуещиятъ народъ, който задъ рясата и калимявката посѣга врѣзъ чалмата на босфорскиятъ болванъ и глѣда да ритне и едното и другото. Откъмъ Дунавътъ, бѣлиятъ Дунавъ, е чикалъ той нѣкога си своите освободигели отъ византийското иго, къмъ Дунавътъ и сега обрѣща очи! За това ние трѣба да са сплотимъ, да мислимъ, да думаме и да работимъ. Пакъ ако е имало до сега рѣка, коя да ни отбѣи или въспре ударите, то кѣса ще да е вече да ни затули устата и прекѣсне думата...

И гласъ искренъ благороденъ
Въ сѣрдца отзивъ ще намѣри,
Той е станалъ гласъ народенъ,
Та врагътъ ще потрѣпери!...

Тая программа отъ пѣрвата литературна и публицистическа дѣятелностъ на нашия герой така ясно говори сама за себѣ си, така открито характеризира нейния авторъ, щото намъ малко остава да говоримъ. «Чорбаджии, рясо, калимявка и пр. биле ненавистята народна, а хайдутите, хайдушкиятъ славенъ епосъ, трѣ-

бало да бѣде идеалътъ народни! Епохата тогавашна, духътъ и душата велика и неспокойна са изобразени въ тая программа, съ поетическо наблюдение. Въ тая программа, ние виждаме Ботѣва цѣль-цѣлниничекъ, какъвто той бѣше въ поемата «Хайдутѣ», въ «Борба» по-послѣ, въ «Моята молитва», въ «Живъ е той живъ» и пр. и пр. Читателите, които съ насъ заедно видѣха Ботѣва, когато той са боряше по свадбите въ с. Задунайка и храняше вѣлчета, когато спѣше въ воденицата съ Христа Карловицкѣтъ и когато са сражаваше съ таласимите въ ханчето «алдракулуй», едва ли ще да повѣрватъ, че сѣщиятъ Ботѣвъ пише горнята программа, въ сѣщите тие гърди са е криелъ тоя огънь. Такива биватъ истинските поети!

Редакцията, администрацията, печетарството и техническата частъ на вѣстникътъ са распредѣляла на равни части така: Ботѣвъ — редакторъ; Дѣдо Паничка — печетаръ; Киро Тулешковъ гурбетътъ — словослагателъ; а Братия Василеви тютюнджии въ Браила — касиери и нѣщо като гаранѣти за сигурността на вѣстникътъ. Съ една рѣчь, сичко на редъ. Въ заглавието добре стои, че вѣстникътъ ще да излиза сѣка недѣля — четвъртакъ. Въ практика излиза сѣвсѣмъ противното. Петте броя, които имаме на рѣка сѣ излѣзли, както слѣдва: пѣрвий брой, както казахме — на 10-ий Юний, вторий — на 25, сѣщиятъ мѣсець; третий брой — на 8-ий Юлий; четвъртий — на 17-ий Юлий (слава богу); а петий — на 25-ий Августъ! Редовно си вършилъ човѣкътъ работата, нѣмало е защо да негодоватъ абонатите му. Въ пѣрвиятъ и вториятъ брой нѣма никакво оплакване относительно финансовата частъ и другите стопански потребности. Но въ третиятъ брой, подъ заглавие: «отъ редакцията», четемъ:

«До настоящиятъ трети брой Думата не можа да излѣ-

зва редовно по причина, че печетаринът послѣ и словослагателите бѣха са поболѣли (спромасите, какъ пакъ така отъ единъ път да ги налѣгне болѣсть! Р.) и друго — нѣмахме гарантъ и покровителъ. Днесъ съ благодарение извѣстяваме, че сичко това са управи и ние ще слѣдваме редовно, като г-да Братия Василеви отъ съчувствие къмъ идеите ни приеха длъжността на гарантъ на Емигранската ни Дума.

Подиръ това, нека нѣкои си интриганти въ Браила, на кои като тръгнѣ въ очите е политическиятъ ни вжирсъ и кои са зарадваха за спирането на Свобода и немъррихна на появяването на Думата—нека прѣскатъ слухове, че ние не ще можимъ да слѣдваме. Признаваме са съ слаби срѣдства начнахме (то неможе да бѣде! Р.), но вѣстникътъ ни нѣма разноските на Свобода, и редакторътъ му не живѣе по хотели и не държи цийтори, като тѣзи, що прѣскатъ подобни слухове... Свободните хора подъ сичките меридиани съчувствуватъ единъ другиму и нашите емигранти нѣма да ни оставатъ да мълкнемъ»...

Послѣ това извѣстие, което има духътъ на утилитатумъ, въ което съ благодарение са обажда на читателите, че *Думата* е гарантирана и си има вече своятъ управителъ, сѣки трѣба да чяка и са надѣва, че тя трѣгва вече редовно. Но само послѣдующиятъ брой IV, както казахме по-горѣ, са явилъ на време — 17 Юлий и безъ оплакване. А петий—чякъ на 5-ий Августъ са отпечатва, и то съ такова мършаво съдържание, което ясно показва, като бѣлиятъ день, че Ботйовото перо е отсъствувало вече. Нѣма ни едно стихотворение, както е било въ I, II, III и IV броеве, гдѣто ги има по едно и по двѣ; нѣма никаква статийка, която да пуца искри, съ исключение на подлистникътъ: *Българските въстанници на 1868 г. подъ войводството на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджа*, разказътъ: *примѣри отъ турско правосъдие*, които сж продължение отъ другите броеве и подписъ: *Д. Чавдаръ*. Извѣстието даже, турено на чело на 5-ий брой, въ което са обаждатъ причините на закъсняването, и то е

писано отъ чужда посредствена ръка. Вмѣстеме го за любопитство:

«По причина, че редакторътъ бѣше яко болѣнь, вѣстникътъ не можа да излѣзи редовно минувшата седмица. За това и ние съчувствувахме като не можахме да съобщиме единъ яко относителенъ членъ за неугодието на «Книжеството Дружество», негодие, което дѣйствително съществува, какъ са уже видя въ годишното му на 25 Юлия събрание.»

Подиръ това извѣстие слѣдва една глупа и преглупа статия съ още по-глупо заглавие, нарѣчено «Граждански изглѣдъ», въ която са расправя съ единъ варварски стилъ, какъ Стефанъ Беронъ са исправилъ на крака и подарилъ на «Дружеството Книжевно» сжрдцето на Д. Берона, заключено въ една обработена о тому *способу отъ аржантъ-плака кутия!* Срѣщатъ са и таиива фрази: «вотъ и резоните отъ тому способу» и други още руссизми и малоруссизми, отъ които заключаваме, че ближните тайнствени приятели на Ботйова, малорусси, като: Иванъ Ивановичъ, А. Шапченко, Гримарди Флореско и други, сж написали и испѣлнили 5-ий брой отъ *Думата*.

За да напустне Ботйовъ вѣстникътъ си и да позволи да са пишатъ въ него такива безграмотни и безсждржателни статии, главната и уважителната причина е била тая, че той е падналъ въ това време тѣжко болѣнь, както гласи и самото извѣстие. Болѣстьта му била тифосъ. Печетарътъ му Дѣдо Паничка и словослагателътъ му — К. Тулешковъ, разказватъ, че той заболѣлъ, слѣдъ като искаралъ четвъртиятъ брой на *Дума*. Петиятъ излѣзалъ, когато билъ вече болѣнь, а шестиятъ, за съществуването на който ние лично са сжмняваме, излѣзалъ ужъ по-послѣ, и това е то сичкото съществуване на в. *Дума*. За болѣстьта и положението на Ботйова по това време, К. Тулешковъ, който му е служилъ за винаги като адютантинъ, разказва... «Той нѣмаше ни

една пробита пара, когато лѣгна болѣнь, нѣмахъ азъ, нѣмаха и ония негови другари, които са въртяха около му. Отидохъ да заложа часътъ си, но никой не рачи да го приеме (защото е билъ много добръ по сѣка въ-роятностъ и отъ достовѣрно и неподозрително лице са е залагалъ Р.). А той болѣнь на умирани и гладенъ. Най-послѣ отидохъ при неговъ единъ приятель, на Ботйова, комуто извѣстихъ за критическото положение на послѣдниятъ. Тоя Ботйовъ приятель, когото като, че глѣдамъ сега - напредя си, щомъ чу, тръгна съ мене заедно и отидохме при единъ докторъ, когото повикахме и го заведахме въ стаята на болниятъ. Преглѣда го и написа рецепта, и като са научи, че болниятъ е билъ вѣстникарь и редакторъ, отказа да иска пари за трудътъ си. Сичко излѣзи добро, но кой ще да заплати рецептата? Спицеринътъ приготви лѣкътъ, но го тури на страна, като са и разсърди още, защо не сжмъ му казалъ, че нѣмамъ пари. Какво да права? Отивамъ при Ангелака Саввичъ, но и тоя добродушенъ и искрененъ патриотъ, бѣше испадналъ по това време. Той са трогна и на часътъ скочи да отиде при Стефанъ Беронъ, когото помоли да спаси единъ младъ момакъ. Беронъ прати една картичка до спицеринътъ, който даде цѣровете. Дордето ги земимъ минаха са два-три часа, а онова което трѣбаше да са заплати, не надминаваше 2—3 франка . . .»

Четири броя, но и тие сж достатъчно да може да са опредѣли и характеризира Ботйовъ, било неговите политически убѣждения, по разни въпроси, било литературните му и поетически дарби. За Бѣлгария, както сме казали вече на много мѣста, той желае истребването на сичките основи, които прямо или косвенно поддържатъ «босфорскиятъ балванъ». Чорбаджии, духовенство, мѣршаве вѣстникари, безъ идея и строга опре-

дѣленностъ и сѣбакви други просвѣтители, сж за него вредителни и пусти елементи. Хайдутите, предъ тѣхните идеали и послѣдователи са клане той само, тие трѣбало да бжджтъ знамето на честните емигранти . . . «Нашиятъ емигрантинъ, като правъ и законенъ наследникъ на классическия хайдутинъ, приелъ и упазилъ е за-вѣщанната борба съ сичките му социални стрѣмления, които сж едни отъ най-хубовата чѣрта на народниятъ ни характеръ», говори той.

Въ това малко вѣстниче, отъ три тѣсни колонки, въ четерѣте му броя, успѣлъ да кажи и нѣколко думи за славянската конфедерация, толкова още нова въ онова време. За това му е подало поводъ новопоявившиятъ са сѣрбски вѣстникъ, «Югославия».

«Честитимъ появяването на бѣлгаро-сѣрбскиятъ вѣстникъ, «Югославия», говори той . . . «Идеята за югославянска конфедерация, е идея на западните панслависти, въ противностъ на ония, на руските, программата на които са заключава въ думите на великиятъ имъ поетъ:

. . . Славянските рѣки ще са влѣятъ въ руското море
Инакъ, то ще да пресъхне

Нѣма славянинъ юженъ или западенъ, нѣма свѣстенъ човѣкъ, кой би можалъ да сжчувствува на такава абстрактна идея, каквато е тѣзи на русите, съ осжществяването на коя са поглѣщатъ цѣли народности, отдѣлени една отъ друга, съ история, литература, права и обичаи. Съ химическото сливане на подобни народности, става композицията на робството, на яда, който приема почти цѣло столѣтие — болната Польша. Напротивъ нѣма славянинъ юженъ или западенъ, който да не сжчувствува на идеята за южнославянската конфедерация, която нѣма принципътъ на робството и сливането на разни народности; а напротивъ сигуранция е за свободното развитие на тие народи, които ще да я сжставятъ.

Отъ скоро са е появила такава идея въ южните славяни; но малко е развита тя мѣжду нашиятъ народъ по причини, че му е проповѣдвана неискренно и въ ущербъ за цѣлостта му. Германското сжединение съ своята деспотическа

Пруссия и италианското единство съ своятъ Пиемонтъ и подъ своятъ Викторъ Емануилъ, сж примѣри, които плашатъ нашиятъ народъ, защото нито Руссия е за него Пруссия, нито Сърбия Пиемонтъ. Югославянската Конфедерация трѣба да са проповѣда и основе на други свободни начала, тѣй щото ни една отъ народностите да не бѣде онеправдана. Прусектъ е нѣмецъ, пиемонтиктъ—Италианецъ. Но нито бѣлгаринтъ е сѣрбинъ, нито сѣрбинтъ—руссецъ...

Тие начала и идеи, изказани въ тая кратка забѣлѣжка, най-ясно характеризирѣтъ Христа Ботйовъ и като бѣлгаринъ, и като славянинъ, и като човѣкъ най-послѣ. Той е глѣдалъ още тогава, преди 17—18 години, така на тоя въпросъ, както днесъ глѣдатъ вече въ отечеството му бѣлгарските патриоти. Но за тие послѣдните, въ сравнение съ Ботйова не съществува почти никаква палма, защото очите имъ са отвориха отъ оглушителния гърмежъ на факти и събития (1885—1888 г.). Слѣпи да бѣхмѣ ние сѣвременниците, пакъ трѣбаше да си отворимъ очите и са освѣтимъ по въпросътъ на славянството, кое именно славянство е спасителното и желателното, и отъ кое пада носѣтъ само като са померили. Съ Ботйова е въпросътъ съвсѣмъ друго-яче. На основания на дълбоко изучаваня само историята на славянските племена и тѣхниятъ жестокъ покровитель; сжгласно своите собствени чувства и патриотически побуждения—той можалъ да отгатае и предвиди онова, които обикновенните разбраха само слѣдъ грубите факти и събития. Така би трѣбало и да бѣде.

Въ това време, когато той издаваше своята *Дума*, въ Франция, собственно въ Парижъ са бѣха извършили велики събитие. Френските работници въ Парижъ, възползуване отъ паданието на своятъ авантюристъ императоръ, Наполеонъ III нарѣченъ, дигнаха глава противъ своите угнетители: аристократи, буржоази, чиновници, попове, калугери и пр. Основаха временно правителство,

изгориха палатътъ на класическите тирани, сѣбориха паметникътъ на Наполеона I, исклаха лицѣмерните попове и калугери, съ една рѣчь, за свой пай, нанесаха пѣрвъ ударъ на старата Цезаровска школа. Хората отъ Версалъ: Фавръ, Магъ-Магонъ, Тиеръ и пр., сѣбраха сили, жандарми, войска и свои вѣрни послѣдователи, удариха на комунарскаиятъ Парижъ и слѣдъ една отчаянна битка, станаха му господари. Сѣчь, огнь и кръвъ, каквито не е виждалъ ни Батакъ отъ башибозуците, ни Дамаска отъ арапите, са захвана мѣжду единъ и сѣщъ народъ, мѣжду работници и чорбаджии. Дрѣвни дѣца, нарѣчени *петриолчици* са коляха по улиците, ранените са убиваха по болниците съ матрелиози, републиката мина презъ труповите на около 25,000 сиромаси и побѣ знамето на своето тѣржество, слѣдъ като проводи на заточение още нѣколко хиляди. Това страшно клане въ цивилизованиятъ Парижъ, тая борба мѣжду сиромаси и богати, едвамъ що бѣше са извършила преди нѣколко мѣсеца, когато Ботйовъ почна своята *Дума*.

Разбира се, че симпатии на свѣтътъ бѣха за версалското правителство, което введе въ Парижъ *порядѣктъ*. Думите *коммуна* и *коммунари*, бѣха равностойни съ нѣкаква си кучешка породица, хора вагабонти, разбойници, плячкаджии и грабители, като нашите башибозуци и черкези. «Изгорили най-хубавите палати и паметници, опустошили прекрасния градъ и пр. още охания и ахания са чуваха отъ сѣкиго любителя на хубавото. И жителите на градътъ Браила биле на такова мнѣние, т. е. и тие не можали да намѣрятъ думи, съ които да окачествятъ и испсуватъ коммунарите. Ботйовъ правялъ исключения заедно съ тайнствениятъ Флореска. Тие ходѣли отъ кафене на кафене и други публични заведеня, гдѣто са сѣбирали бѣлгаре и гдѣто имъ минувала думата, за да проповѣдатъ и

разясняват, че комунарите сж спасители на човѣчеството, мъченици за сиромасите, робити и пр., но глупците не можали още да разбиратъ тая тайна. Въ такова едно кафене единъ път, едно младо търговче, която са отличавало съ това, че знаело да държи добре тефтери и сметки, обадило са и възразило, че парижките комунари сж кучета.

— Долу шапките! На колѣне, подлечи! извикалъ разерено Флореско, като плѣсналъ шапката отъ главата на умното търговче. — На колѣне, когато говорите за сто хиляди души, паднали за една идея!...

Търговчето са навело та си зело шапчецата и заедно съ другата публика, покорно излѣзло изъ вратата. Сички са разбѣгали. Споредъ нѣкои свѣдения, пакъ отъ самиятъ Ботйова, Флореско е билъ не само комунистъ по теории, но са и сражавалъ на парижките барикади съ версальската войска, а послѣ сполучилъ да побѣгне, като си мѣнявалъ името въ сѣки градъ и държава. Иванъ Вазовъ ми разказваше, че по това време нашиятъ герой е билъ такавъ лютъ комунистъ и защитникъ на парижките сѣбития, што въ нѣколко срѣщи съ него, той, Вазовъ, захваналъ да вѣрва, че комунарата ще да спаси свѣтътъ. Когато и хора като Вазова съ хрисими характери и съ благи души сж можали да са увлекать, то сѣки може да сѣди за краснорѣчивото и убѣдителното слово на Ботйова.

Най-послѣ, ето и самата негова защита на комунарите, напечатана въ 2-ий брой на *Дума*, подъ заглавие: *Смѣшенъ плачъ*.

«Плачете за Парижъ, столицата на развратътъ, на цивилизацията, школата на шпионството и робството; плачете филантропи за палатите на страшните вапири, на великите тирани — за паметниците на глупостта на варварството, изградени съ отсечените глави на толкова прѣдѣщи, на толкова

велики мислители и поети, съ углозганти кости на толкова мъченици за насущния хлѣбъ — плачете! — Лудите неможе никой утеши, бѣсните неможе никой укроти!

Кѣлнете комунистите, че сжсинаха столицата ви и измрѣха съ разбойническите за васъ думи: свобода или смъртъ, хлѣбъ или куршумъ! плюйте на тѣхните трупове и на труповете на онези жертви на цивилизацията, които сте прегръщали и прегръщате въ лицето на жените си, на сестрите си, на майките си, и днесъ наричате бѣсни блудници, защото имаха още сила да сж хванатъ за оръжия и избавятъ отъ вертена на разврата! Хвѣрляйте калъ и камане върхъ гроба на Думбравски *), защото не стана слуга на нѣкоя коронясана глава, а поборникъ на велика идея, на висока цѣль и съ гърди твърди са опрѣ на прѣдателите на Франция и виновниците на толкова злочестини въ човѣщината.

Цѣлъ свѣтъ оплака Парижъ, цѣлъ свѣтъ покля комунистите, и нашата бѣдна журналистика и тя не остана надира, и тя заплака за бездушното и проклѣ разумното. Смѣшанъ смѣхъ! като, че отъ Нимврода до Наполеона, отъ Камбиза до Вилхема войната не прѣдстави един и сѣки зрълица, една и сѣзната цѣль съ един и сѣщите сръдства. Като че Наполеонъ въ името на цивилизацията и Вилхемъ въ името на Божия промисалъ не направихъ повече зло, повече варварство въ 19-ий вѣкъ, отъ колкото е направилъ Александъръ Македонский

*) Домбровски (Ярославъ) е полякъ. Дѣте още, билъ зетъ отъ своите родители и даденъ въ военното училище на благородните, нарѣчено Константиновско, заедно съ други млади поляци. Цѣльта на императоръ Николай е била, што то тие да забравятъ своята народност. На 17 год. билъ артиллерийски поручикъ, билъ са по Кавказъ, и послѣ постѣпилъ и свършилъ военната академия и назначенъ въ варшавския гарнизонъ. Тукъ той станалъ членъ отъ революциониятъ Центръ. Комитетъ на полските патриоти. Хванали го, до възстанието и го осѣдили на смъртъ; но по нѣмание още по-сериозни слѣди — билъ опростенъ и испратенъ въ Сибиръ на 15 годишно заточение. Сполучилъ послѣ и избѣгалъ. Въ борбата на Парижаните съ Версалъ той предложилъ на първите своите услуги, т. е. на комунарите. Назначили го команданти на Парижъ. Неговата енергия и хладнокрѣвие му поразили не само парижкото население, но и неговите врагове. Тьеръ и министрите му не единъ път са опитвали да го подкупятъ, но съ срамъ трѣвало да са сѣзнатъ, че Домбровски не е човѣкъ отъ тѣхната правствена страна. Домбровски падна убитъ на барикадите. Не е чудно, че Флореско, тайнствениятъ другаръ на Ботйова, е билъ подъ командата на Домбровски. Р.

Ботйовъ

съ походите си прѣди толкова вѣкове. Но тамъ е варварството, тамъ сѣ укорите и проклѣтията, дѣто робътъ, човѣкътъ, като не чуять думите му, разумътъ му, увавя са за крайностъ, и са бори на животъ и смрътъ до колкото му позволяватъ сръдствата, които сѣ низки, защото сѣ малки, а малки само за туй защото сѣ имъ ги отнели господарите. Тогава човѣкътъ наричатъ разбойникъ развратникъ, низкъ и варваринъ! Такива бѣха и комунистите.

Християнството има своите мъченици които робътъ нарича, «синъ божий», синъ човѣчески; има ги и революцията за да «направи скитски гражданинъ»; има ги и ще ги има и социализмътъ, който иска да направи човѣка повече отъ синъ божий и гражданинъ — не идеалъ, а сжщъ човѣкъ и отъ него да зависи градътъ, а не той отъ града.» Християнството, революцията и социализмътъ — монархията, конституцията и републиката — тѣ сѣ си фактове и епохи исторически, кои ще отрече само тоя умъ, който не признава прогресса въ човѣчеството.

Училището и само училището, казва баба Македония, ще избави Еврѣна отъ социаленъ превратъ — училището и само училището, извтараме ние, ще я приготви за тоя превратъ; но не училището на Златоуста и Лойала; на Вилхелма и Наполеона, а онова на Фуриа и Прудона, на Кюве и Нютона — и училището житейско.

Комунистите сѣ мъченици; защото не сѣ важни сръдствата въ борбата имъ за свобода, а идеята на тѣзи борба, «И свободата ще има свойти езуити,» казва Хайне.

Нека сега нашата журналистика задържи сжлзите си, както ще ги задържи и европейската — за да оплача други столици, други варварства и страдания, когато робътъ извика на господаря си: кой си ти що плачешъ? мъжъ ли си жена или хермафродитъ — звѣръ или риба? И ще бжде день — день пхрви!

И тука ние пѣма да приложимъ нищо на онова, което казалъ самъ Ботйовъ за комунарите. Въ своите горѣщи симпатии за тѣхъ, той е доказалъ, че е човѣкъ, че желае за свободата и правата на цѣлиятъ свѣтъ, на сичките народности, безъ да му прече за това неговата бжлгарщина и славянщина. Съ това той е показалъ, че

е истински поетъ, че е най-напрѣдъ човѣкъ роденъ, послѣ бжлгаринъ, и тогава славянинъ. За туй ще да бжде и великъ. И въ Бжлгария желаелъ ли е той парижка коммуна? Ние ще да протестираме въ името на неговата память, че това не е вѣрно. «Полягътъ, говори той, пролива кръвта си за сичко що е полско, що говори языкътъ му — за магнати, за шляхта, за езуите. Бжлгаринътъ е сжвѣмъ противното.» За Бжлгария той е желаалъ политическа свобода и демократическо управление съ републиканска форма, ако е вжможно, както това сжщото е желаелъ и Любенъ Каравеловъ, Левски, Кжнчевъ и пр. Школата бѣше една. Въ качеството си на революционеръ за своето отечество, сжвременникъ на Наполеона III, на Александра II и на усмиряването на Полша, естествено и логически, той трѣбаше да симпатизира на комунистите въ Франция и на нихилистите въ Руссия. Егоизмъ, фаятизмъ въ патриозмътъ би било отъ негова страна, ако той мразеше само Султанъ Абдулъ Азиза, а защищаваше Лудовикъ Наполеона и Алексанра II, че сѣ по-свободолюбиви монарси. Тая позорна роль би била достояние на посредственните националисти, на православните аскитици и пр., а не и на Ботйова поетътъ. Махни въ Бжлгария турското управление и чорбаджиите, или пакъ само пхрвото, защото чорбаджия безъ паша и кадия е нищо — ето ти че въ Бжлгария са ввежда цѣлъ комунизмъ и нихилизмъ, какъвто желаели въ Франция и Руссия.

Ако Ботйовъ, единъ русски нихилистъ и единъ френски комунистъ би са сръщнали и почнали по мъжду си такавъ единъ разговоръ: Ботйовъ ги кжлне и напада, че иматъ свое народно правителство, своя войска, своя литература, сичко свое, и пакъ са бунтовать и колятъ, когато трѣбаше да са сжединятъ и помогнатъ за изгонването на султаните и пашите. Защо? питать

сжѣседниците му. Защото бжлгарскитъ народъ страдае и пжшка подъ турците, ще отговори по сѣка вѣроятностъ нашиятъ герой. Сѣки уменъ човѣкъ, знаючи френскитъ и русскитъ народъ, да би билъ на мѣстото на Ботйова, защото въ Франция и Руссия, народътъ е тѣглилъ сто пжти повече отколкото бжлгарите. Бжлгаринътъ въ турско време е билъ господаръ на себѣ си, какъвто френицътъ и русидътъ не сж сжнували. Бжлгаринътъ е билъ само обираиъ, битъ по нѣкога и псуванъ, рабъ политически. Френицътъ е ималъ гола свобода, носилъ е пищовъ на голъ коремъ, а е гладувалъ и живѣлъ така, както у насъ малцина. Нещастниятъ пакъ русинъ, не е ималъ и пищовъ на голъ коремъ. Той е тѣглилъ и едното и другото, той живѣлъ поскотски отколкото добитакътъ на бжлгарина. Ако по цѣла Бжлгария са е случвало, щото въ годината да отвлѣкатъ турците четири петъ момичета, повечето съ тѣхно сжгласие, то въ велика Руссия това са е вжршало сжвѣтъ по християнски. Ние можемъ да наброимъ отъ нейните помѣщици нѣколко души, които сж обезчестили на своя глава по 50 дору и 80 момичета. Такавъ турчинъ, бей, ага, паша, ние не знаемъ въ Бжлгария. Но що говоримъ? Въ Руссия сж са продавали: двѣ момичета за една кучка! Сичко това го е знаялъ Ботйовъ, ето защо си е издигалъ гласътъ, гдѣто е робътъ, тоя неговъ братъ, безъ разлика на вѣра и на народностъ. Не бѣше той министръ, държавенъ мжжъ, консулъ и пр., та за хатърътъ и за играта на дипломацията и политиката, да мжчи и да са държи въ резерва. Понататакъ, когато дойдемъ до вториятъ му политически вѣстникъ—*Знаме*, ще да поговоримъ по-на пространно за неговите възгледи на различни общественни вжпроси

и политическите му убѣждение, като човѣкъ, славянинъ и бжлгаринъ.

Думата на бжлгарските емигранти са е отличавала още съ поетическите произведения на нашиятъ герой. И въ четерьте броя, които имаме на рѣка има по едно стихотворение, а въ нѣкои—въ пжрвиятъ брой—двѣ: *до моето пжрво либе* *) и *Дѣлба*, посвятена на Л. Каравелова. Въ вториятъ брой е: *На прощавание въ 1868*; въ третиятъ: *Хайдути*; а въ четвъртиятъ: *Пристанала* (посвятена на Г-ца М. И. Г-ва**). Въ пжрвиятъ още брой той побжрзалъ да обаде на своето пжрво либе Ш., да млжне, да забрави минало дѣтство и лудории.

Остави тазъ пѣсень любовна,
Не вливай ми въ сжрдце отрова,—
Младъ сжмъ азъ, ала младостъ непомня.
Пакъ и да я помня, не рова
Туй що сжмъ вечъ намразилъ
И предъ тебѣ съ крака погазилъ.
Забрави туй време, га плачахъ,
За поглѣдъ милъ и за вжздишка:
Робъ бѣхъ тогазъ—вериги влачахъ,
Та за една твоя усмивка,
Безуменъ азъ свѣтътъ презирахъ
И чувства си въ калъта увирахъ!
Забрави ти онѣзъ полуци,
Въ тѣзъ гжрди вече любовъ не грѣе
И не можешъ я ти сжбуди
Ти имашъ гласъ чуденъ—млада си,
Но чуешъ ли какъ пѣе гората?
Чуешъ ли какъ плачатъ сиромаси?
За тосъ гласъ ми копнѣе душата
И тамъ тѣгле сжрдце ранено
Тамъ, дѣ е се съ кръве обляно!...

*) Пжрвото издание — Дума е: до либето ми, а въ второто—До моето пжрво либе.

**) Неизвѣстно коя е тая М. И. Г-ва.

Четете това стихотворение *До моето първо либе*, отъ което заемаме горните откъслаци и вие ще да видите вътрѣ Ботйова цѣль-цѣлниничекъ, заедно съ епохата, съ сичката своя мрачностъ, отчаянностъ и злоба къмъ сичко щото е доволно, сито, благодарно и има чувства да либе, обича и са увлича. Било едно време, казва той, когато за поглѣдъ милъ и въздишка, плачалъ; но това време загинало безвъзвратно, робъ билъ тогазъ и безуменъ. И дѣйствително, животътъ на Ботйовъ билъ вече отравенъ, нѣмало за него спокойствие и миренъ животъ. Още повече. Той забранява и на другите да бѣдѣтъ весели и доволни, иска цѣлния свѣтъ да стане като него, въ това число и любовницата му, слабо и некадѣрно сѣщество.

Велико Поповъ, така сѣщо неговъ вѣренъ другаръ, разказва, че когато той издавалъ *Думата на бѣлгарските емигранти* и болѣдувалъ, положението му било таково: Край градътъ имало нѣкой си калоферицъ, крѣчмаринъ, отъ най-долня степенъ, гдѣто са сѣбирали талигаджии, хамали и слуги. Въ сѣщата тая крѣчма живѣлъ и Ботйовъ, безъ пара и безъ кредитъ. На сѣщата оная масса, гдѣто си чукали чашите пиените власи и бѣлгаре, гдѣто говорили двайсе души, а само той слушалъ, са пишали рѣкописите за *Думата*, за правото на комунарите и за звѣрствата на монарсите! Тукъ са сѣчинявали и стихотворенията *до моето първо либе*, *престанала* и пр. и пр. Тукъ въ тая крѣчма му било и лѣглото, нощните покои. Креватътъ му са сѣстоялъ отъ една дѣска—пейка—която деня и вечеръ до вѣсно служала за сѣдание на гостите, и чякъ посрѣдъ нощъ, когато тие послѣдните благоволявали да си отидатъ, тогава той си лѣгалъ. Нѣколко пѣти, нахоквалъ тие гости да си излѣзатъ и го оставятъ спокоенъ, но стопанинътъ-крѣчмаръ са начюмерилъ и

далъ ултиматумъ на героятъ ни, че неговиятъ животъ и хлѣбъ излиза отъ тие пиеници, които той пѣдѣлъ. Много пѣти, подпринъ на едната си рѣка и свитъ на кѣлбо — да има мѣсто и за други—читалъ вѣстници и книги, а нѣкой отъ пианите посѣтители, който сѣ душмани на подобни занятия, правяли му различни пакости. Едни му затуляли свѣтлината отъ малката ламбичка, втори го питали скоро ли ще има война съ *царя турчяска*, трети му казвали попъ ли ще да става та се чете и т. н. За постелка, покривало и възглавница му служели собственните дрѣхи и обуша. Когато нѣмало дѣрва, запалѣлъ вѣстници и на тѣхъ си печалъ мѣсо! Като сѣмвало, рано, рано, трѣбало да дава ауденция на своите многобройни адютанти и другари, десять пѣти по-голи и по-сиромаси отъ него. Завиждали му, че той спи въ крѣчма и на дѣски, когато тие нощували изъ вѣрбалакътъ и по улиците.

— Хлѣбъ, господинъ Христо, говорили тие отчаянно. — Ако и ти не ни помогнешъ, то ще да трѣбва да са нахвѣрляме въ Дунавътъ.

VII.

Оздравѣлъ Ботйовъ сѣвершено отъ своятъ тифосъ, етѣпилъ пакъ на юнашка нога, сѣбралъ си силите да запѣе пакъ съ своята *Дума*, но едно го бѣркало, едно му не достигало, лѣсна му минала пѣтъ: парици нѣмалъ. Дѣдо Паничка, печетарътъ му са борилъ Наполеоновски съ пустата сухоѣжбина; а Киро Тулешковъ — словослагателътъ му са кокорѣлъ отѣжтакъ Дунавътъ, въ турскиятъ градъ Мачинъ, пратенъ на заточение, за примѣрно поведение и тихъ спокоенъ животъ! До десѣтина петнадесѣтъ души гладници: бѣлгаре, русси, евреи и

други въри, влѣчили са подиръ Ботйова, като мѣгла и викали: «хлѣбъ бае Христо!»

Тая епоха отъ животътъ на Ботйовъ както ще да са види, послѣ преставанието на *Думата*, е една отъ най мрачните, отчаянните, авантюрни и пропадналите. Ние са чудимъ, като я изучаваме, какъ той е можалъ да исплува отъ нея, какъ не е станалъ пияница, комарджия, контрабандистъ; не са го намѣрили удавенъ на Дунавскиятъ брѣгъ, или испратенъ до животъ въ влашките тузли? Чудимъ са. Само неговиятъ желѣзенъ характеръ, неговата твърда воля и ягка натура му сж спомогнали, да го видимъ подиръ година двѣ пакъ редакторъ, пакъ поетъ, общественъ дѣятелъ и завоевателъ най-послѣ на *Радецки*. Казахме вече, че послѣ поражението четата на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджа, въ срѣдата на бѣлгарските хѣшове въ Ромѣния, настана реакция. Ботйовата буйна фантазия не искала да са склони предъ фактите и събитията. Той кроялъ и измислилъ планове, увѣрявалъ, че една чета, по-голѣма отъ Хаджи Димитровата, ще да може да направи чудеса отвѣдъ Дунавътъ. Веднажъ тая идея засѣднала въ главата му, той издалъ приказъ по кръжките и градините, че вѣдѣто има гладно, голо и недовошно, да са стяга за на пролѣтъ. Сѣ по това време, прочутъ вече отъ своята *Дума*, галацките бѣлгаре го избрали за свой представителъ въ браилското «книжевно дружество», гдѣто той развилъ съ удивително краснорѣчие най-жизненните въпроси и цѣли на това дружество. Деня засѣдавалъ въ дружеството, разисквалъ въпроси за прогресъ, наука и литература, вечеръ щомъ са мръжвало, тръгвалъ по затънтените кръжмички, да прави съвѣщения съ хѣшлаците-комити.

По само себѣ си са разбира, че сичките авторитети отъ хѣшовската срѣда до най-долниятъ, едногласно

са исказвали, че сж трѣбать *пари*. Безъ пари отъ тукъ до тамъ неможать са мръдна; а останалото отъ задачата имъ като: преминување, купование орѣжне, успѣхи по Балканътъ и пр. и пр., биле море до колѣно. Ботйовъ станалъ и казалъ официално, че за пари нѣма какво да са грижатъ, то не е тѣхна работа, тие сж готови. Това той казалъ официално, а въ себѣ си, самъ знаелъ, че другарите му имали пѣлно право, защото и той самъ не билъ ѣлъ отъ нѣколко деня. Какво да прави? Подиръ много мисления, какъ да поддържи духътъ на ония, за които мислялъ, че тие ще да спасятъ Бѣлгария, рѣшилъ да са възползува отъ чуждото злато. Тѣжко по това време, той разнасялъ по хѣшовите въ Браила едно писмо отъ Левски, въ което му пишалъ така: «Бѣлгарскиятъ народъ отдавна престана да е рая на султанътъ. Той слуша мене, готовъ е сѣки часъ да дигне революция, но гдѣ е орѣжнето му? Пари и пакъ пари. Който намѣри пари и въорѣжи бѣлгарскиятъ народъ, той ще да бѣде най-голѣмиятъ патриотъ. Ето защо ти не дѣй спа, но намѣри злато въ влашката и руската земя, по който начинъ можешъ . . .» Ботйовъ пламналъ отъ това писмо, писано отъ патриархътъ на революционерите. Той разсѣждавалъ така: да обира единъ богаташъ, ще да положи извѣстенъ рискъ, когато той, за да спечели своите пари, безъ сѣкакъвъ рискъ, ползувалъ са е само отъ подлости, грабилъ е хората не за нѣкаква си идея, за общо благо, но да даде на дѣщерите си по-голѣма зестра. Той е расплакалъ много довици и сирачета. Напротивъ, азъ сжмъ съвѣтъ противното. Ако има 5,000 жѣлтици, ще му зема само половината, ще го увредя, щото намѣсто да си направи къща на три ката, ще са задоволи само съ два, отъ което бѣлгарскиятъ народъ нѣма да изгуби нищо. Съ тие пари азъ ще да направи чудеса. Ще купя пушки,

които ще изгърмятъ за българската свобода, за щастieto, за робътъ. Ще да дамъ тие пушки на хора, които ще да отидатъ да умрѣтъ за доброто на друго... Като трѣгвалъ Ботйовъ отъ тая точка, естествено е, че неговото дѣло са явявало, не само простително, но и едно отъ най-благородните. Той са рѣшилъ да обира...

Заедно съ него, ние нѣма да са посвенимъ отъ читателите си да изложимъ сичките негови подвизи по тая часть. Хора като него, като Раковски, Левски, Хаджията, Караджата и пр., които самото провидение е опредѣлило да помагатъ на слабите, да умрѣтъ за свободата на другите; които сж си продавали и керлявата риза отъ гърбътъ за великата идея, такива хора трѣба да направятъ исключения отъ общиятъ кодексъ. Тие и тѣхните дѣла сж не подсѣдни на общите сѣдилища за обикновенните хора. Тѣхъ ги сѣди по висша инстанция — историята. Хора, които сж можали да бѣдѣтъ най-щастливите на тоя свѣтъ, а сж лѣгали и ставали съ последните сиромаси и сж си давали на тѣхъ, както казахме, щото сж имали, съ подобни хора, ние обикновенните не можемъ да са сравнимъ. Позорно, осѣдително и безнравствено е за ония кални и мазни сжщества, които сж крали и обирали за собственото свое гърло, за увеличение капиталътъ си и зестрата на чедата си.

Тоя свой планъ Ботйовъ сжобщилъ само на най-испечените и вѣрните хшове, които биле въ сжщото време достойни за тая работа. Тие негови другари биле: двѣ калоферчета, нарѣчени Дишката и Кйосето, Стойно Троенчето, Иванъ Джлгиятъ, Киро Тулешковъ, тайнствениятъ коммунистъ Флореско, А. Шапченко и още едно малорусче, избѣгало отъ киевскиятъ университетъ. Съ тие последните иностранци, Ботйовъ ималъ особенни цѣли и планове. Велико Поповъ участвувалъ единъ ежтъ въ сжбранието имъ и чулъ, че тие цѣли биле слѣдую-

щите: да са сжставяло едно социалистическо-хшовско общество отъ българе емигранти, което да имало своя печатница, свой органъ, библиотека, программа, устав и пр. Да влѣзело въ сжобщения съ другите социалисти и консператори по Европа, въ программата на които можало да влѣзи и освобождението на България. Флореско предложилъ и настоявалъ да са приеме, щото за тая висока и благородна цѣль да са употребятъ простени и не простени срѣдства, да са необрѣщало внимание на подлите буржоазни морали, да са глѣда на тѣхната плячка нарѣчена *собственностъ*, като на кражба, ограбена и отнѣта хайдутки отъ сиромасите. Ботйовъ са сжгласилъ и одобрилъ това мнѣние, а послѣ са впусналъ да идеализира до колко полезно ще да бѣде това общество. Подиръ два три дена, една вечеръ, когато В. Поповъ си влизалъ въ квартирата, достигналъ го Ботйовъ и съ нѣкакво си унижение, поискалъ му единъ два гроша да си купи единъ хлѣбъ и маслини, защото отъ два дена не билъ ѣлъ. По това време, той не билъ още интименъ съ В. Попова. Тоя последниятъ, учителъ въ Галацъ, най-учтиво го поканилъ да отидатъ и вечерять заедно на гостилницата.

— Имамъ и другари, отговорилъ Ботйовъ.

Подиръ единъ часъ, нашиятъ герой влизалъ въ една кръжма, съ хлѣбъ подъ мишницата и книга съ маслини. На една масса сѣдели петъ-шестъ души одрипане емигранти. Ботйовъ ги напсувалъ най-напрѣдъ, а послѣ сложилъ маслините и расчупилъ хлѣбътъ на предя имъ.

— Господъ, животъ и здрави да ти дава, бати Христо, казали тие и заедно съ батя си Христа са навели вѣрху скромната вечеря.

Ние казахме на едно мѣсто, че когато Ботйовъ живѣеше презъ 1869 г. въ воденицата, е водилъ най-буенъ животъ. Но подиръ спиранието на *Думата*,

презъ 1871—1872 г., той излиза вече съвсѣмъ отъ пѣтьтъ, става нетърпимъ въ очите на сичките хора, освѣнъ на хашовите, на Флореска и други. Въ 1869 г. той бѣше отчаянъ скиталецъ, но пасивенъ. Въ 1871—1872 г. той става вече активенъ, пицятъ отъ него двата крайдунавски града: Браила и Галацъ. Въ крѣчмата на нѣкого си Софийски, въ Галацъ, случайно Ботйовъ са запознава съ нѣкого си ромѣнски младежъ, доволно чисто облѣченъ, който са препорѣчалъ, че е бивши прокуроръ, но пострадалъ и отчисленъ за своите убѣждения, че билъ демократъ противъ чокоите и богаташите. Като видѣлъ вече, че за него нѣма животъ въ тая Ромѣния, земя на подлостъта и на благородниятъ грабежъ, стягалъ са да заминува за Америка, гдѣто имало настояще братство и идеално право. Ботйовъ, който и подъ земята тѣрсялъ протестующи елементи, запалъ въ устата на непознатиятъ страдалецъ за идеи и убѣждения.

— Но имамъ на умътъ си единъ планъ, който мисля да изпълня, на тогава да трѣгна, казалъ тайнствено непознатиятъ и са оглѣдалъ на около си. — Тоя планъ е, да туря на рѣка златото на нѣкой разбойникъ аристократъ, което споредъ мене е нѣщо протително, пришепналъ непознатиятъ на ухото на нашия Христа.

Това било доволно. Отъ тоя вечеръ, Ботйовъ и непознатиятъ бивши прокуроръ са побратимили за взаимни дѣйствия. А знаете ли кой е билъ негова милость, бившиятъ прокуроръ? Нико Георгеско, познатъ вече на бѣлгарските читатели по-късно, по своите дѣйствия въ Стара и Нова-Загора *). И започнали вече борба срѣщо

*) Ботйовъ билъ твърде довѣрчивъ човѣкъ. Той повѣрвалъ на Георгеско, че е мѣченикъ за идея, и щомъ са запозналъ съ него, пише на К. Тулешкова: „Намѣрихъ единъ приятель, влахъ, който

буржоазната собственность, която са нарича на коммунистически язикъ: *кражба*. При Флореска, Шапчанко, Кйосето, Дишката, Троенчето и пр., присъединили са и Нико Георгеско. Научили са, че въ Мачинъ имало нѣкой си турчинъ, митничаръ, който ималъ нѣколко хиляди лири и живѣялъ осамотенъ на крайтъ на града, до Дунава. Нощно време, когато Дунавътъ билъ замръзналъ, дружината минала въ Мачинъ и сполучила да влѣзи въ жилището на турчинътъ. Мѣчили го, тѣрсили лирите, но на пусто. Кйосето и други, искали да заколятъ жертвата, но Ботйовъ го запазилъ. Въ къщата му намѣрили много тютюнъ, на денгове, за които разсѣдили и намѣрили, че струва да са зематъ и пренесатъ въ Браила. Съки задигналъ по единъ денгъ, а нѣкой имало, който зема и по два. Но когато наближили градътъ, напада ги ромѣнскиятъ караулъ. Бѣгъ, кой на вѣдѣто види и кой както може да хвърли денгътъ. Никакви слѣди са неоткрили.

Но станалото станало. Трѣбало да са престѣпи къмъ други по-реални предприятия, Флореско и Георгеско си имали грижата за приготвянето на инструментите, съ които ще да чупятъ и рѣжатъ врата и каси. За нашия герой оставала командата. По вѣрни свѣдения научили, че въ кассата на единъ ромѣнски тѣрговицъ, който продавалъ каси, имало до 30,000 наполеона. Тѣрговицътъ живѣлъ въ Галацъ, слѣдователно и дружината отишла тамъ. Щомъ са пребиратъ хората отъ чаршията, нашите тѣрговци спускатъ котва до вратата на магазинята. Тая врата била до толкова здрава, щото дордето я разбиятъ или прирѣжатъ, минало са срѣдъ нощъ. Понеже тѣрговицътъ, както казахъ

е билъ преди три години прокуроръ. Разказахъ му моятъ планъ. Той го одобри и ми отговори, че и той е отчаянъ, защото нѣмало на тоя свѣтъ правда. Покажи ми да му стана другаръ“.

ме, билъ продавачъ на каси, то предъ дружината са испрѣчелъ океанъ, въ коя именно касса сж парите. Георгеско рѣшилъ задачата. Съ малко фенерче въ ржката, като биволско око, той отивалъ при сѣка касса, която чукалъ съ прѣстите си, като кога са опитватъ озрѣлите дини. «Тая е тя», казалъ той и дружината са налѣпила около показаната виновница, която като лѣгнала на земята, чжрвата ѝ са обадили съ своятъ нѣженъ гласъ и вдѣхнали сила и животъ на борците. Кассата съ парите била вече въ своята агония, когато започнало да са чува нѣщо шумъ отвжнъ. Проводили едного да види какво е, той са не вжрналъ вече. Проводили втори, сжщо. Отишелъ най-послѣ самъ Ботйовъ. Щомъ надникналъ отъ вратата, повече не му трѣбало вече: било са сжмнало и хората си отваряли на около дюгените. Той са вжрналъ и извикалъ на останалите, които рѣжели и чупели още, да бѣгатъ, като имъ казалъ, че самъ господъ ги наказалъ. Сичките тжртили да бѣгатъ, но Георгеско са залѣпилъ като пиявица отъ студеното желѣзо, не иска да знае. Ботйовъ го опжва за дрѣхата, а той си забива ноктете въ жертвата.

— Бѣгай да бѣгаме, че са сжмна! говори Ботйовъ.

— Оставима братко, оставима по-добрѣ тукъ да умра, отколкото да излѣзвамъ съ праздни ржцѣ, отговаря Георгеско.

Най-послѣ излѣзли и господарьтъ на мазата влѣзалъ. Щомъ той сжгледалъ своята любима касса, повалена на земята и проѣдена отъ едната страна, изривалъ колкото си може и падналъ предъ вратата въ безчувствие.

Разтичали са сжсѣди, кой за полиция, кой за докторъ, кой да помага лично на пострадалиятъ — цѣлата чаршия блокирала въ кжсо време мѣстото на престжпленieto. Появилъ са и прокурорьтъ съ своественната

на чиньтъ му важность. Премжжнили са издалечъ, издалечъ и нашите хора: Ботйовъ, Георгеско, Флореско и други — отишли да глѣдатъ и тне своето дѣло. Почнало са описъ на вѣществениите доказателства, оставени отъ нашите като: инструменти, кжрпи, баестуни и пр. Трѣба да забѣлѣжимъ, че тукъ Ботйовъ си забравилъ шапката. Щомъ прокурорьтъ я зелъ въ ржка и почналъ да я обржща на самъ на татакъ, в. *Дума* искочила изъ по мѣжду. Сичките любопитни са втурнали да видѣтъ, да ли тоя вѣстникъ нѣма да открие разбойниците. За да излѣзи *Думата* на мегданъ, причината била твжре проста и обикновена. Понеже шапката на Христа била голѣма, той напжхалъ единъ брой отъ вѣстникьтъ отвжтрѣ. Като видѣлъ своята шапка, а най-повече любезната си *Думица*, Ботйовъ истржпналъ и си стисналъ юмруците да одраште изъ мѣжду навалицата, дордето е рано.

— Чакай, не дѣй става дѣте! Ако ти си издавалъ вѣстникъ, то азъ сжмъ го турилъ въ шапката си, сбуталъ го и му пришепналъ Георгеско.

Ботйовъ са спрѣлъ. Като са свѣстилъ стопанинътъ на маазата и отворилъ кассата, отъ която започнали да вадятъ торбите съ наполеоните, то Георгеско избжбралъ.

— Држжте ма, че ми препада!

— Ахъ, разбойници купци! казалъ Флореско.

— Нещастна била Бжлгария! 5000 души можахъ да стжкмя съ това злато, казалъ най-послѣ нашиятъ човѣкъ и изчезналъ съ дружината си.

Въ сжщиятъ день, В. Поповъ, сварилъ Ботйова на едно тжрговско кафене, гдѣто са надпиралъ съ единъ влашки ученъ за генерацията на ромжните въ настоящо време. Ромжнинътъ говорилъ, че инженеринътъ, който е правилъ мостьтъ на Трояна вжрху Дунавьтъ, билъ корѣненъ жителъ на градьтъ Т. Северинъ. Ботйовъ вж-

зразявалъ, че въ жилите на настоящите ромъни тече най-много българска кръвъ, че културата имъ е славянска. На тръгвани, ромънинътъ са простилъ съ Ботйова твърде ласкаво, като казалъ, че му е приятно да спори съ такива интелигенти и *благородни* хора, какъвто билъ противникътъ му!

На вториятъ или на третиятъ день, Ботйовъ заедно съ своите артисти пакъ са завърналъ въ Браила. Съ него заедно поискали да вървятъ около 10—15 души други хъшове, които знаели, че около него се ще да са намъри хлѣбъ поне единъ пѣтъ на день и мѣжду които той минувалъ вече за авторитетъ и тѣхенъ защитникъ. Купилъ имъ за нѣколко цванца хлѣбъ и имъ казалъ да чякатъ и не тръгватъ на никѣдъ безъ негово знание. Реформирала са, наредила са и са пригответа смѣсената дружина за нови походи. Ако ромънската полиция била малко по-добра, тя би забѣлѣжела че има нѣщо защото, въ това време, Ботйовъ билъ облѣченъ съ нови дрѣхи, въ кръчмата на калюферницѣтъ край градѣтъ, нѣколко вечера са осжмвало съ пѣсни и съ игри; много хъшлаци, които са влѣчели по улиците като пребити, сега вървели съ вирната глава. Това нѣщо било, че дордето стане готовъ новиятъ походъ, Ботйовъ са ударилъ и на *паракенде*, т. е. дрѣбна трговия. Единъ руски скопецъ, който продавалъ икони, Ботйовъ са запозналъ съ него и го викналъ да го заведе дома си ужъ, да си купи фамилията му нѣколко парчета. Скопецътъ билъ въсхитенъ, че са срѣщналъ съ човѣкъ *землякъ*, който му говорилъ языкътъ. Като вървели изъ една тъмна улица, Иванъ Дългиятъ натисва скопецътъ изозадъ, у когото намърили около 500 рубли. Ботйовъ на бързо сграбилъ половината и ги върналъ на стопанинътъ имъ, за което по-послѣ го осжждала хъшовека сръда, че неправялъ добро. До вечеръ-

та още, рублите биле сортировани мѣжду гладните хъшлаци. Ботйовъ си купилъ само едни дрѣхи, а десетъ рубли оставилъ на кръчмарѣтъ, като му порѣчалъ предъ свидѣтели, че тие пари ще да ги даде само тогава, когато види нѣкого отъ тѣхъ, че не може да говори отъ гладъ.

Тѣжката артилерия била готова вече да настѣпи въ пѣленъ съставъ. Най-наирѣдъ пострадала кассата на браилскиятъ гражданинъ, Скарлатъ Стратовичъ. Желѣзната касса са разбила твърде сполучливо, но на пусто. Намърили вътрѣ много часовници, залогъ види са, но часовникъ можешъ ли продаде? Пари имало, но слаба работа, само за цикиндаръ на Георгеска и храна за Ботйовите адютанти на два-три дня. Второ жребие паднало върху кассата на нѣкого си Коста Василевъ, който билъ заклѣтъ врагъ на емигрантите. Въ тая касса сжвсѣмъ силно духалъ вѣтърътъ: 50—60 франка само гологани намърили и единъ записъ отъ 1000 наполеона, който билъ оставенъ отъ Братия Симви. Съ гологаните си напѣзнили джебовите и си излѣзли почтенно, като ревизори.

Трѣба да кажа, че и тие ноцни обири на Ботйова, сж биле достояние на сичките му малко много приближени. Той не ги е криелъ отъ никога, на сички ги е разказвалъ, съ най-дрѣбните подробности, считалъ ги е за нѣщо обикновено, за негова длѣжностъ. В. Поповъ, който го е наблюдавалъ най-внимателно, разказва, че когато разбили пѣрвата касса съ Георгеска, който рѣжалъ най-много, то Ботйовъ билъ на другиятъ день въ въсхищение.

— Той е гений, той е талантъ, той е човѣкъ за обичани! говорялъ Ботйовъ предъ двама-трима души. — Ако вие го би видѣли, какъ той са приближава до кассата съ генералско хлѣдноврѣвие, какъ си поплъва на

ржцѣте и какъ рѣжи желѣзото като прѣсно сирене, то би го цѣлунали. Великъ човѣкъ! Рѣдко са раждатъ подобни личности . . .

Въ Браила живѣли нѣкои си сливнелии, Братия Симови, богати тѣрговци. Ботѣвъ испиталъ, че около 1848 г. покойниятъ Раковски ограбилъ единъ влашки капитанинъ. Зетата сума, която била около 5000 жлтици, останала на хранения въ помѣнатите Братя, съ която си накупили мошии и хотели, станали страшно богати. Тукъ закипяло и нѣкакво си отмъщение въ гърдите на Христа.

— Това е святотатѣство, да са тури рѣжа на хайдушка и хѣшовска мѣка, приготвена за велики цѣли! извикалъ той.

Ботѣвъ, Флореско, К. Тулешковъ *) и др., написватъ на П. Симова безименно писмо, въ което му са обаждало, че той трѣба да имъ даде 1000 жлтици, като му и опредѣлили мѣсто, гдѣ да ги остави. Въ противенъ случай, ще играятъ ножовете. П. Симовъ вѣрзва въ една кърпа 700—800 голагани, виква полицията, остава парите на показинното мѣсто и са скрива отъ страни съ жандармите. Едно копице, тѣрновче, слуга въ крѣжмата, гдѣто са писало писмото, прислушвало когато са кроялъ планътъ, разбрало сичко и осѣмнало на мѣстото, гдѣто щѣли да са донесатъ 1000-та лири, т. е. преварило майсторите. Тѣмъ що посегнало съ рѣстепераната си рѣжница да поеме крѣжницата, пушките на дорабанците сѣ запрѣгнали и насочили вѣрху му, съ заповѣдъ да са немѣрда отъ мѣстото си (това мѣсто било край градътъ). Хванали го. Бой! ама какъвъ бой? — на скѣсване.

*) Баче Киро говори, че нѣма извѣстие отъ тая работа, но рече знаеме отъ вѣрно мѣсто, че съ неговата рѣжа е написано писмото подъ диктовка на Ботѣва.

— Олиле майчице, не сѣмъ азъ кривъ! викало хлапето.

— Кой, казвай! питали жандарите.

— Бати Христо писа писмото, говоряло момчето.

— Кой ти, бати Христо? пита любопитната полиция.

— Оня, който пише вѣстници, който хортѣва много и който хране хѣшовите, обяснявало пустото му копеле.

Бати Христо помирасалъ и осѣмналъ въ Галацъ, въ таванътъ на бѣлгарското училище при В. Попова. Потѣрсили второстепените автори, сѣки мѣрджалъ, нашъ Киро Тулешковъ останалъ да дава джевапъ. Тѣрколили го въ драголнѣкътъ. Питатъ, слѣдватъ, експертиза правятъ — а Киро не е вчерашенъ, мѣлчи и протестира, но уликите си биле улики. Стоялъ Киро день, стоялъ два, минало са десѣтъ, прехвѣрлило двѣсетъ, станало мѣсець и половина. Когато Киро са билъ вече отчаялъ, че никой отъ приятелите не го забиколили да го пита гладенъ ли е, жеденъ ли е; че на тоя свѣтъ нѣма правда и братство, ето че го вика прокурорътъ и му казва, че той е невиненъ човѣкъ; никой не са тѣжи отъ него, но понеже е безъ мѣстожителство и занятия ще го проведатъ да са порасходи до Мачинъ, единъ видъ деликатно заточение, а послѣ като са позабрави работата, пакъ нека са вѣрне. И дѣйствително, Киро билъ пратенъ подъ конвой въ Мачинъ и пакъ са завѣрналъ живо и здраво подиръ нѣколко дена, безъ да му предадатъ турците политическо значение.

Каква била работата. На Ботѣва домѣчняло за Кира, който исплащалъ въ пушкарната повече неговите грѣхове. Става една вечеръ и съ послѣдниятъ паракордъ влиза кѣсно въ Браила. Скрыто и предпазливо отъ полицията и отъ граждани, безъ да са яви нѣкому, прес-

кача въ дворътъ на П. Симова, свива са тукъ тамъ по край стѣните и чака сгоденъ случай. Тѣжко по срѣдъ нощъ той почва работа, като пробива стѣната на до-мътъ, колкото да възъзи. Пробитото мѣсто било нѣкакъвъ си келеръ или готварница. Подпира са на рѣцѣте си и си пѣха главата най-напрѣдъ. До крѣстътъ билъ влѣзаль, когато го охапва за носътъ такова едно неизвѣстно жи-вотно, щото той отъ болѣсти, отъ сюрпризъ и страхъ, като смокъ са дръжва на назадъ. Помислилъ, че може да е, и човѣкъ, и куче, и котка, и змия най-послѣ. Неизвѣст-ното животно издало нѣкакъвъ си гласъ, когато го цѣлу-нало, но той неможалъ да разбира тоя гласъ. Нищо не послѣдвало. Да било човѣкъ, щѣше да са дигне гюрюл-тия. Почакалъ отстрана съ револверъ въ рѣка, пакъ отишелъ да надникне въ дупката на стѣната. Опитва отдалечъ съ рѣката си, пакъ го обожда нѣщо, пакъ шумъ и движения на нѣкаква си тваръ, но какво е? Ето трѣхливиятъ въпросъ. Най-послѣ разбрали са при-ятелите. То било страшенъ неприятель: една квачка насадена въ едно сито да мѣти яйца! Обжрната съ гърди къмъ неприятельтъ, пази Термопилскиятъ про-ходъ съ сичката си сила и каканиже на тревога. Пип-вай Ботйовъ крѣхкото вратенце и го усуква нѣколко пѣ-ти на бурма. Като стѣпва на юнашкото ѝ тѣло, чрезъ много вратца и врати исписва са вѣтрѣ въ салонътъ. Толкова дибнишкомъ влѣзаль, щото нито слугите го о-сѣтили, нито стопаницата на Симова, която спала въ своето лѣгло презъ сичкото време. Въ лѣглото си билъ и П. Симовъ. Като молний, като душегубецътъ архан-гелъ Гаврила са приближилъ той до него съ гола като змия кама въ рѣката.

— Закланъ си като пиле, ако мрѣднешъ, ако из-викашъ и ако са противишъ, казалъ той хайдушки и стисналь за гушата Симова съ едната си рѣка, а съ дру-

гата, въ която била камата, надвесилъ я надъ гърди-тъ му.

Симовъ примрѣль, сжнуваль, а послѣ са вече сж-будиль и поглѣдналь на своятъ нападатель.

— Азъ сжмъ Христо Ботйовъ, азъ ти написахъ онова писмо, ставай и ма заведи при кассата си съ па-рите, пришепналь той на жертвата рѣшително и рас-треперано.

Симовъ са дигналь по бѣли гащи и на кокили. Поискаль вода, но Ботйовъ го хваналь за косите. За-вель го при кассата—нѣма ключовете. Вжрналь го на-задъ, минали презъ много стаи, бжрнали тукъ-тамъ, на-бутали снопъ ключеве въ едно чекмедже, тихо и без-мятежно отвориль Симовъ касата съ своята собствена рѣка, па поглѣдналь Ботйова въ очите. Злато, отъ сич-ките държави лѣснало на предя имъ, пламнало като жерава, Ботйовъ го похваналь съ рѣка, като че милваль малко дѣте и са обжрналь къмъ стопанинътъ му.

— Е, какъ си, приятелю? Не сжмъ ли азъ сега стопанинъ, и на животътъ ти, и на богатството ти? Неможа ли азъ да обира сичко и да излѣза, да стана Христо Чокоина, да ма кане прокурорътъ и префектътъ на угощение? А за да ми бѣде работата чиста, ей тука да та заколя, заедно съ жената ти, слугите ти и ко-кошките? Ако ма хванатъ, като имамъ тоя боклукъ—златото, като дамъ на прокурорътъ и на префектътъ една четвъртъ — ще излѣза отъ рѣцѣте имъ ангелъ? Признавашъ ли, че азъ не сжмъ разбойникъ, че своята честь и достоинство не ги трампа съ десять твои каси?

— Моля ти са, господинъ Ботйовъ, искай каквото желашъ! казалъ Симовъ и клѣкналь на колѣни.

— Азъ не искамъ нищо, азъ сжмъ ти господаръ! отговориль Христо. — Има едно бжлгарче затворено отъ 40 деня по твое желание. Утрѣ рано да отидишъ при

прокурорътъ, да кажишъ, че анонимното писмо ти било писано на шега отъ единъ твой приятелъ; да занесешъ и дадешъ на затворениятъ нѣколко жжлтици, че отъ гладъ мрѣ; и каквото си видѣлъ тая нощъ, само ти, азъ и отворияната ти съ златото касса, ще да го знае... Ако не изпълнешъ едно отъ горните условия, градътъ Браила ще осжмне една заранъ и ще са пита: «гдѣ бѣше кжщата на П. Симова?»

Това казалъ Ботйовъ и станалъ невидимъ. Рас-трѣпераниятъ Симовъ са осѣтиль и му посочиль златото въ своята касса, т. е. нѣмалъ да заповѣда и земи нѣщо, тжй като билъ сиромасъ човѣкъ. Ботйовъ са обжрналъ гордо, поглѣдналь презрително Симова, плюль въ кас-сата му и изчезналь изъ вратата. Гржмнатиятъ Симовъ дълго време са питаль: да ли сжнь сжнува, или чиста дѣйствителность глѣда. Като сжмнало, като си омилъ очите съ студена вода, окопитиль са, дошло му на умътъ за страшните условия, облѣкаль са и право въ прокурорскиятъ паркетъ, безъ да обаде и на жена си, какъвъ почтенъ гостъ сж имали тая нощъ. Той занесаль и пари за Кира, но г. прокурорътъ ги икономисаль за себѣ си. Подиръ два деня Киро билъ освободенъ за Ма-чинъ, подиръ три са вжрналъ пакъ въ Браила да дири Ботйова и да му са кара, защо е билъ толкова хлад-нокржвенъ кжмъ него, безъ да знае разбира са нищо отъ неговите подвизи въ кжщата на П. Симова.

Но гдѣ Ботйова? Вчерашанъ ли е той? Щомъ си излѣзаль отъ домътъ на П. Симова, презъ нощта още тржгналъ за Галацъ по крака да свари и са скрие въ бжлгарското училище. Киро Тулешковъ му испиталь свжрталището и незабавно са отправиль да го тжрси. Той го намѣриль въ Галацъ въ таково мизерно поло-жение, щото самъ са отчаяль вече отъ по-нататжшни

дѣйствия съ него. Намѣриль го по пладнѣ, че спи. Го-вори му, пита го, а той отговаря на десетѣте една.

— Нова икономия, открихъ азъ Киро, та за това не ти говоря, казалъ той. — Намѣрихъ, че колкото чо-вѣкъ говори повече и са движи, толкова повече го хва-ща гладъ. За туй сжмъ са рѣшилъ да спя денонощно и да бжда сжжпъ на думите си. Ето ма, два деня какъ не сжмъ ставаль. Туй, което са казва хлѣбъ, жстие и пр., почнахъ да го забравямъ. На приятельтъ (В. По-повъ) говоря, че сжмъ болжнъ, когато дойде да ма вика и кане на ждене

И тая «нова икономия» въ областта на гладътъ, послѣ 5—6 деня отъ приключението въ домътъ на Си-мова, гдѣто той билъ господаръ, гдѣто зжяла на предя му отворена касса съ хиляди наполеони! Въ това време, живѣеше въ Галацъ и неговиятъ роднина, Евлогий Ге-оргиевъ, познатъ вече на читателите по своето милио-нерство. Ботйовъ не знааль въ коя улица му е кжщата. Нѣщо повече. Евлогий са научиль, че роднината му са намира въ Галацъ и прави нови теории вжрху гладътъ. Испратиль да го повикать да отиди при него. Но съ кого е ималь работа г. Евлогий? Кого е проваждалъ той да вика? Можаль ли е той да са мѣри съ Ботйова? Какъ би са рѣшилъ да влѣзи въ палатите на пжрвиятъ галацки банкеръ, да сѣдне на вечера въ свѣтлите му салони, да чже за една вечеръ сто лекции за мораль и мжмрание? Тая постжпка отъ негова страна би била равнотилна съ измѣна. Но единъ пжтъ Ботйовъ нало-жилъ дебѣлите очи и отишелъ въ Евлогевата контора. Това било по нѣкаква си нужда, не лично за него, а за вѣрни другари. Евлогий още отъ вратата го запи-таль: «Какъ е баща ти?» — «Той са помина», отгово-риль нашъ Христо. — «Тжй и трѣбаше да бжде, защото много ракия пиеше», отговориль Евлогия не съ нуж-

ното почитание към единъ покойникъ. — «Не смѣй да каляшъ паметта на оногова, къмъ когото азъ благоговѣя! Земай си думите назадъ, че муха са виждашъ напръдя ми!» заривалъ Христо въ контората, на която едвамъ билъ прискочилъ прагътъ. Слугите го хванали и истъжали на вжънъ. Това било първо и последно срѣщаніе помѣжду двамата плѣмянници.

Киро Тулешковъ, който пиялъ вода отъ главата на чюшмата, убѣдилъ са, като видѣлъ че самъ главатарътъ прави нови теории въ ѣденето, че никакви успѣхи сж намислили въ тѣхното дѣло, освѣнъ гладъ и лѣжение въ затворите. По тая причина, той намислилъ да са покори на горчивата участь, да захване скромно и редовно занятие. Отишелъ въ Букурещъ и станалъ словослагателъ при Л. Каравелова, на в. *Свобода*. Останалите му другари, като Кйосето, Дишката, Флореско, Георгиеско и др., не го напушали още, па и не го знаели гдѣ са намира и въ какво е положение. Па и той самъ не са подавалъ още, далечъ било отъ него мисълта да последва примѣрътъ на Тулешкова и са залови на мирна работа.

Подиръ сички тие несполуки, пролѣтъта въ 1872 г., Ботйовъ заедно съ Георгеска тржгватъ на походъ къмъ Молдова. Флореска оставатъ въ Галацъ, а инструментите си въ таванътъ на бжлгарското училище, съ условие да имъ ги испрати той, щомъ ги поискатъ. Флореско са примѣства да живѣе въ кжщата на единъ приятель ужъ, Ив. Ж-въ, гдѣто си пренесалъ дрѣхите и санджкътъ съ инструментите. Ив. Ж-въ щомъ вижда тие страшни машини, затичва са въ полицията и извѣстява. Флореско билъ хванатъ на часътъ. Ботйовъ съ другарътъ си извжршили два-три подвига въ Бурлатъ и пакъ са завжрнали въ Галацъ да спасятъ своя другаръ. Въ това време той е ходѣлъ въ червена блуза, съ високи

ботуши и съ поляшка шапка. Вжпросъ било, ако ималъ въ джебътъ си два франка, да ли за ѣдени ще да ги даде, или за билетъ въ театрътъ. Театрътъ е билъ за него втора необходимостъ послѣ храната, тамъ намиралъ колко-годѣ утѣшение послѣ сичките свои приключения. Завинаги отивалъ въ галерията при слугите и учениците.

Макаръ правителството и да не знаело съ какво са занимава Ботйовъ, но бжлгарите въ Браила и Галацъ биле въ течението на работата. Ботйовъ станалъ за тѣхъ страшилище. Сѣки който са срѣщалъ и говорялъ съ него, озжрталъ са на четири страни, да го не види нѣкой. Името му са произнасяло съ предпазливостъ. Въ душата си обаче сички питаели къмъ него уважение и респектъ. Гдѣ сѣдалъ и падалъ, сѣ пакъ за комунизъмъ ворила, казалъ, че скоро ще да на стане день, когато сичките хора ще да бжджтъ равни по мѣжду си, нѣма да има ни богати, ни сиромаси, сички ще бжджтъ по мѣжду си равни и братия; а престжлления, сждилища, затворени и пр. щѣли да изчезнатъ отъ сѣка джржава.

— Дайте ржка съ ржка да опашемъ цѣлиятъ глубосъ, говорялъ той.

Когато той говорялъ, и който го мразялъ и билъ готовъ да го удави съ една лжжица вода и той кжхтялъ и го слушалъ мжлчешката, защото рѣчта му била огжнь и пламакъ. Колкото за младите, гладните и хжшлациите, които нѣмали още житейска опитностъ и уроци отъ горчивиятъ практически животъ, тие дигали нашнятъ проповѣдникъ на ржцѣ. Това време, 1871—1872 г., той живѣлъ ту въ Браила, ту въ Галацъ, предъ видъ да избѣгва око̀то на полицията. Русскиятъ консулъ, който трѣбало да бжде най-строгийтъ сжблюдателъ на чистите монархически принципи, отдавна знаялъ

за Ботйова, Флореска и другите имъ малорусси другари, които подозиралъ, че сичките сж русси, русски подданици и нихилисти. Той обржщалъ нѣколко пжти вниманието на ромжнските власти върху повѣдението на тие опасни хора. Като хванали Флореска, потърсили и Ботйова, но той сполучилъ и избѣгалъ. Бастисали му квартирата, въ една крачма, отъ гдѣто задигнали колкото книги и писма имало. Стжпватъ въ дирите му и го хващатъ една вечеръ въ Фокшанъ, при единъ бжлгаринъ Иванъ Захмановъ, сжджржателъ на хотелъ «Патриа». Прокурорътъ, който отишелъ да го испитва, отъ най напърѣдъ са отнесалъ съ него твърде грубо, защото Ботйовъ тѣглилъ кама на жандармите, които отишли да го арестуватъ. Той глѣдалъ въ него единъ вагабонтинъ, каквито сж много въ Ромжния.

Отъ пжрвата срѣща обаче, прокурорътъ измѣнилъ сжвършено своето мнѣние за героятъ ни. Той захваналъ да му казва «господинъ» и често го посѣщавалъ въ затворътъ или викалъ въ паркетътъ си не да го испитва, а да говори съ него, като му давалъ и нѣщо харашлжкъ. Разговорили са и по коммунизмътъ, отъ пжнктите по неговото обвинение, за което учение, фокшанскиятъ прокуроръ ималъ твърде тжмно понятие.

— Имаме извѣстие отъ галацката полиция, че вие сте проповѣждали истрѣбления на сичката собственостъ и на богатите хора, които сте наричали най-голѣмите крадци на свѣтътъ, казалъ прокурорътъ.

Ботйовъ са оправдавалъ, че е бжлгарски емигрантинъ, избѣгалъ въ Ромжнската земя отъ турската варварщина. Съ много още подобни нему са трудялъ да спомага на своето отечество, което имало нужда не отъ коммунизмъ, а да си избави отъ робството. Като развитъ човѣкъ обаче, въ разговоръ по поводъ на френските коммунари, доказвалъ, че въ Франция, гдѣто не

било като Ромжния и Бжлгария, коммунистите имали право. Увѣрилъ още прокурорътъ, че той е полезенъ човѣкъ и на ромжнското правителство, защото групира около си бжлгарските емигранти и имъ проповѣдва патриотическа добродѣтель и честностъ, отъ негова точка на зрѣние, разбира са. Това той говорялъ на прокурорътъ деня по официалната листа, а ношно време, обржщалъ на спжже тефтерътъ. Човѣкътъ, който не билъ спокоенъ подъ ясното небе на божата свобода, който не можалъ да си намѣри мѣсто въ три царства, който не можалъ да живѣе една недѣля на едно мѣсто — сѣки може да си въобрази що е значало за тоя човѣкъ да стои въ затворътъ, да получава свѣтлина отъ таванътъ. Съ нѣколко отъ по-джрзостните затворници, той нампслилъ и скроилъ планъ да бѣгатъ. Исходната точка била куминътъ. По срѣдъ нощъ, като заспали другите затворници сжзаклѣтниците са приготвили. Двама души като са исправяли стжпили единъ другъ на раменете, на третиятъ са подавала главата на свобода. Тая глава била на редакторътъ на в. *Дума*. Той излѣзалъ вече и са пригжвалъ да вади другарите си, когато стражата са сжбудила и отворила огжнь върху куминътъ. Викъ, команда — цѣлниятъ градъ са разбудилъ. Полуосвободенъ Ботйовъ, пищенето на куршумите го принудили да са вжрне обратно въ куминътъ. На другиятъ день станало изслѣдване, имало и бой за нѣколко души, но нищо не можало да са открие, непознато останало лицето, което си подало главата изъ дупката.

Споредъ К. Тулешкова, Ботйовъ стоялъ въ фокшанскиятъ затворъ цѣли три мѣсеца и отъ тамъ билъ освободенъ, тамъ го сждали. Но споредъ В. Попова, дѣда Паничка и брата му Стефана, той билъ докаранъ отъ Фокшанъ въ Галацъ, отъ тамъ въ Браила, гдѣто го и освободили. Тжй като К. Тулешковъ е билъ това

време въ Букурещъ, а В. Поповъ въ Галацъ учителъ и дѣдо Паничка въ Браила, послѣдните сж биле очевидци, а К. Тулешковъ е погрѣшилъ по сѣка вѣроятность. В. Поповъ, който е криелъ въ тавантъ на училището Ботйова, другарите му и инструментите, интересувалъ са е твърде много отъ участието на своятъ приятелъ. Отъ Фокшанъ до Галацъ той е дошелъ подъ конвой и право въ затворътъ е заведенъ. Само тоя милостъ можалъ да измоли прокурорътъ или слѣдователтъ, че тоя послѣдниятъ заповѣдалъ на жандармите щото ношно време да прекаратъ затворникътъ презъ галацките улици. Ботйовъ, когото познавали почти сички бжлгари въ Галацъ, срамъ го било да влѣзи и премине презъ улиците деня, каранъ отъ нѣколко жандарми, за това и са помолилъ да влѣзи ношно време въ градътъ.

Галацкиятъ централенъ затворъ, гдѣто имало затворени около стотина души за разни престѣпления, приели нашиятъ хапузъ съ обыкновенно равнодушие. Когато са научили, че той е затворенъ за твърде прости и непопулярни работи, а не за убийство, за кражба на хиляди жжлтици и пр., не приели даже да го поздравятъ съ добре дошелъ. Скоро обаче той имъ са препорѣчалъ. Държалъ имъ рѣчь, въ която ги нарѣкалъ граждани на бждѣщото сиромашко царство, когато нѣма да има затвори, богати чокои, като тѣхъ сиромаси, слѣдователно и никаква кражба, защото сѣки ще да има туй, което днесъ нѣма. Обяснявалъ имъ, че тогава именно ще да бжде кражбата и другите престѣпления позорно и безчестно дѣло, а днесъ — който краде той билъ честниятъ човѣкъ! Затворниците, които слушали съ внимание новиятъ апостолъ, плѣсна ли съ ржцѣ и го дигнали триумфално.

— Граждани! хайдете сега да си опитае силите, кой е най-ягкиятъ по мѣжду ни, който ще да пренесе

по-голѣма полза, когато започнимъ да са биемъ съ нашите неприятели, които ни държатъ тука затворени? продължилъ Ботйовъ и засукалъ ржжави да са бори.

Сичките, които му излѣзли на мегдантъ, той ги навалилъ, а останалите са признали, «свалени» казали, че не можатъ са бори съ него. Послѣ тие подвизи, затворниците признали въ неговото лице старшинство му надъ тѣхъ и го избрали за царъ.

— Гладенъ сжмъ, граждани! казалъ той.

Сжбрали му пари, облѣкли го по-чисто и го хранили, колкото време стоялъ при тѣхъ. Мнозина дохождали да го питатъ на ухото, скоро ли ще да настане онова царство, за което той говорялъ. Послѣ вече, когато разказвалъ на приятелите си своите патими, на смѣхъ говорялъ, че най-честни и сжстрадателни хора можалъ да намѣри въ затворътъ. Въ Галацъ ли било или въ Браила, предъ слѣдователтъ или сждилицето, накарали го да са кжлне и да цѣлува кржстътъ.

— Азъ не вѣрвамъ въ подобни дивотии, идолъ на глупостъта и на заблуждението, казалъ той.

VIII.

Както казахме, отъ Галацъ въ Браила билъ каранъ той и тамъ освободенъ окончателно. До тѣгнали му вече тие два града, свидѣтели на толкова неговии разнообразни приключения. Много далеко той отишелъ съ своята буйность, самъ себѣ си отстранилъ отъ хората, станалъ невжвозможенъ. Затварянieto му отъ правителството наложило печать на сичко. Самъ той отъ сички най-много билъ въ сжстояние да си оцѣни погрѣшките. Рѣшилъ да отиде въ Букурещъ, далъ честна дума, че ще да остави вече авантюристическиятъ жи-

вотъ, по-рѣдко ще да са вижда съ хъшлаците, ще по-чне по-благородна борба: вѣстникарство и литература.

Дордето билъ още затворенъ, въ Букурещъ келяла работа отъ страна на младите патриоти заедно съ Л. Каравелова. Почти отъ сичките градове на Българиия и Ромъния, бѣха са събрали представителите отъ сичките частни революционерни комитети, на първо общо заседание. Тамъ бѣше и самъ душата и бащата на тие комитети, Василъ Левски дяконътъ, заедно съ своятъ новъ ученикъ, Ангелъ Кънчевъ. А Ботйова нѣмало тука! Шомъ стигналъ В. Левски, попиталъ най-напрѣдъ за него, много желаялъ да го види, чудялъ са какъ той да не е избранъ за представителъ отъ нѣкой ромънски градъ, да са намѣри тамъ, гдѣ ходи и пропада? Л. Каравеловъ не давалъ да са издума за него, увѣрявалъ, че той е вече изгубенъ човѣкъ за сѣкаква работа, сжжелявалъ, че загиналъ безвременно единъ талантъ. Левски сѣ настоявалъ да го види, мислялъ, че ще да му повлияе, както едно време, когато бѣха двамата сжжителни въ пустата воденица. Киро Тулешковъ зель на себѣ си грижата да го потърси и повика, но отъ никъдѣ отговоръ, научили са само, че е въ затворътъ. Левски настоявалъ да са помогне на тоя момакъ, и Л. Каравеловъ заедно съ Д. Ценовича слѣдъ дълги убѣждавания отъ страна на други приятели, дали поръчителство въ сѣдилището *). Ботйовъ тръгналъ за Букурещъ пѣша и безъ петъ пари въ джебътъ. По пѣтътъ останалъ босъ, съ убити крака, шавналъ въ Фокшанъ пакъ при Пв. Захманова, отъ гдѣто и не можалъ да са мрѣдне, а Левски го чяка още въ Букурещъ.

Отъ Фокшанъ до Бузжѹ той дошелъ пакъ пѣш-

*) Споредъ К. Тулешкова, това сѣдилище било Фокшанско-то. Ние не споримъ.

комъ и отъ тамъ мислялъ да са оправи полека лека за Букурещъ; но случайно са срѣща съ единъ хъшъ, старъ неговъ познаникъ, който продавалъ хлѣбъ и който му далъ десетина цванца. Подиръ нѣколко деня, съ него заедно тръгвали тие за Букурещъ въ мразове и студове. Било късно вечерята, когато тие достигнали до краятъ на ромънската столица, и понеже нѣмали пари за хотелъ, рѣшили да прекаратъ ношъта до нѣкой плетъ. На Ботйова дошло на умътъ за старото му свърталише — воденицата, но за една вечеръ не искалъ да ходи и я дири, която твърде вжможно е било да е занята отъ друго. На край градътъ, въ единъ разграденъ дворъ са премжкнали и лѣгнали да спятъ въ едно кйоше, близо до къщните врата, гдѣто имало вжрзана и една кравица. Нѣмали нищо зло на сжрдцето си, щѣ ли да пасуватъ презъ цѣлата ношъ; но видѣли съ очите си и са увѣрили, че домакинътъ на тая къщница са сжстои само отъ една баба, която са занимавала да продава млѣко и още отъ вечерята готвяла своите тенегета.

Гладни отъ една страна, а отъ друга да не тѣглятъ студътъ, рѣшили да станатъ гости на бабата и влѣзли въ бордейчето ѹ. Тя са турила въ опозиция, захванала да ги тласка изъ вратата съ своите костеливи ръцѣ. Тѣй и тѣй, скандалътъ вече станалъ, рѣшили двамата пѣтници да го доискарать и са вжползуватъ поне, защото друго-яче — гдѣ ще отидатъ по срѣдъ ношъ. Сграбчили бабата и я турили въ едно кйоше близо до огньтъ и нахвѣрляли отгорѣ ѹ юргани и други парцалаци, като ѹ казали, че ако са мрѣдне или поглѣдне, ще я заколятъ. Бабата вжкреснала, сичко повѣрвала и са отписала вече отъ тоя свѣтъ. Като я урѣдили по тоя начинъ, Ботйовъ са запрѣтналъ да шета. Наклалъ огньтъ, сварилъ млѣкото, дробили напара, ѣли и си приказвали и често са обржшали да поглѣждатъ къмъ ба-

бата да ли пасува. Да са случи, че тя била бългarka отъ забравените, каквито сж сичките млѣкари въ Букурещъ.

— Охъ, синко, и азъ сжмъ бългarka като васъ! са обадила тя, като чула нашите пжтници, че говорятъ български. — Да ви е халалъ сичкото, каквото ъдете, синко, но отгжнете ма да види що сте за хора, защото са боя.

— Утрѣ, бабо, утрѣ. Тогава ще са видимъ кой какъвъ е и отъ гдѣ е, вжзразилъ Ботйовъ и са присгналъ та завилъ бабата още по-сигурно.

Като са разсжмнало, тие казали на бабата сбогомъ и потжнали въ многолюдниятъ градъ. Това било презъ мѣсецъ Януарий 1873 г., когато нашиятъ пжтникъ престигналъ за послѣденъ пжтъ въ Букурещъ. Никого нѣмалъ той въ Букурещъ освѣнъ Л. Каравелова и К. Тулешкова, който са намиралъ на работа при пжрвиятъ. Съ компрометирана вече репутация въ Браила и Галацъ, Л. Каравеловъ, както спомѣнахме по-горѣ, отказалъ да го приеме въ домътъ си, не искалъ да го види въ лицето. Слугата, който мѣталъ изъ печатницата, изгонилъ го съ метлата. Казали му, че той не е приетъ въ домътъ на Л. Каравелова. Попиталъ за К. Тулешкова, когото нѣмало тамъ, и си излѣзалъ съ убитъ куражъ. Н. Астарджиевъ, словослагателъ въ печатницата, който билъ чувалъ за Ботйова, стигналъ го на пжтътъ и му обадилъ гдѣ са намира Тулешковъ. На другиятъ день, Л. Каравеловъ викналъ Тулешковъ и му запретилъ да не прибира Ботйова въ печатницата, защото е човѣкъ опасенъ, ще докара бела, както нему, така и на вѣстникътъ, па и на самого Тулешкова. После Каравеловъ са сжгласилъ да го приеме въ домътъ си, но безъ да го вижда и съ условие, што вечеръ да дохожда кжсно и заранъ да си излѣза рано, да го не-

вижда никой. Като познаватъ вече читателите доволно добре Ботйова, то ще да разбиратъ и сами до колко нему е било приятно да са неграива тамъ, гдѣто го не обичатъ и да живѣе подъ дисциплина.

Това било за него по-голъмо наказание отколкото фокшанскиятъ заткоръ. А пара? ступена нѣмалъ въ себѣ си, босъ и скжсанъ, черанъ и изгорялъ отъ мжки, студъ и гладъ — той представлявалъ мжченикъ. Накаралъ К. Тулешкова да хване отдѣлна квартира въ градътъ, тжмна и затжтена стаичка въ най отдалечената улица въ Букурещъ. Понеже тая квартира била тжврде далечъ отъ печатницата на Каравелова, гдѣто работялъ Киро, то тоя послѣдниятъ си отивалъ само въ сжбота вечеръ; а Ботйовъ билъ постоянниятъ квартирантъ. Господарьтъ на кжщата старъ ерменицъ на име, дѣдо Киркоръ, ненадѣйно дохожда единъ день въ печатницата на Каравелова и тжрси Тулешкова.

— Преди да отида на полицията, рѣкохъ да дойда по-напрѣдъ при тебѣ да си поприказваме двама, па тогава да видимъ какво ще да са направи, казалъ стариятъ ерменицъ на Тулешкова. — Имашъ ли ти извѣстие, какви хора живѣятъ въ твоята стая? Петъ-шестъ души, непознати менъ личности, деня и ноша стоятъ подъ ключъ въ стаята. Една недѣля става какъ ги слѣда, но нищо неможахъ да открия и издира каква работа вжршатъ. Такава тишина пазятъ, што човѣкъ би помислилъ или, че спѣтъ постоянно, или пакъ, че са молятъ. Можахъ да забѣлѣжа, че сѣки отъ тѣхъ има ключъ, съ който отваря и затваря като излѣзи. Тие хора не ми са харесватъ мене, страхъ ма е отъ тѣхъ. Сега сж сичките въ стаята, хайде да отидимъ заедно да ги видишъ и ти.

Киро Тулешковъ увѣрява, че и той не знаеялъ нищо, и той са удовлявалъ заедно съ дѣда Киркора.

Спрѣли са предъ вратата на стайчката, и Тулешковъ извадилъ ключътъ, който ималъ при себѣ си да отвори. На пусто, защото, ключалката била запушена отъ вжтрѣ съ другъ ключъ. Тулешковъ са разлютилъ и почналъ да вика и да хлопа, но гробна тишина. Викалъ на ромънски, обжрналъ на бжлгарски — гостите му пакъ нѣми. Уплашилъ са, да не сж нѣкои разбойници да са криятъ отъ полицията, но му хрумнало и на ума за нашиятъ човѣкъ да не е свикалъ нѣкое засѣдание отъ любимите нему хора и рѣшава важни работи. На основание на послѣдното предположение, той казалъ на ерменицътъ да са отстрани малко. Тогава чакъ са отворила вратата и Тулешковъ видѣлъ въ стайчката си Узунджовскиятъ панапръ.

— Какво си са развивалъ, бе маскара? Влизай де! му казалъ Ботйовъ, който отворилъ вратата, колкото да са нациди Тулешковъ вжтрѣ, който билъ гологлавъ, разчорлавянъ и съ запрѣтнати до лахтете ржкави, почернялъ и изгорѣлъ отъ кюмюръ и огнь.

Стайчката на Тулешкова имала слѣдующето дереже: собицата, гдѣто имало мѣсто и за готвение, горѣлъ силенъ огнь, на който врели нѣколко желѣзни ссждове съ неизвѣстна жидкостъ. Отъ страна имало едно малко духалце, съ което единъ раздухвалъ, а други бжркалъ въ гжрнетата. Вжрху една масичка имало около 20—30 малки гипсове чашишки, нарѣдени като батария. К. Тулешковъ влѣзалъ като въ небрано лозе. Освѣнъ Ботйовъ, въ стайчката са вжртели още 4—5 души, сичките съ запрѣтнати ржцѣ, сичките испотени и почерняли. Онова, което поразило и вразумило Тулешкова било това, че на земята, вжрху едно пространо палто, имало турени около 500 рубли, нови новинички, но още не огладени. Тулешковъ разбралъ, па и читателите си разбрали вече, че тукъ са сѣкатъ калпави

пари: повечето русски рубли, турски лири, бешлици и пр. Майсторътъ имъ билъ, Петръ Джлгийтъ нарѣченъ Татмата, родомъ отъ Болградъ, златаръ по занятие. Останалите другари биле: Димитръ Македонски, Иванчо Бассарабчето и плѣмянникътъ на Пв. Адженова. И като влѣзалъ Тулешковъ, тие слѣждали да си работятъ, не са стѣснявали отъ неговото присжтетвие понеже и той чалдисвалъ малко на тая черга. Той протестиралъ и обявилъ на тие ортаци на султанътъ и на царъ Александра, че ако не напуснатъ още тая минута почтенната му квартира, ще да ги предаде самъ. Разяснилъ имъ, че стопанинътъ на кжщата, стариятъ ерменецъ, е въ подозрѣние вече, работата е открита.

Нашиятъ поетъ изглѣдалъ твжрде на криво своятъ ученикъ, Тулешкова, когото слушалъ да му чете моралъ, да продава краставици на бахчованджията. Казалъ му, че тие *интриги* сж отъ страна на Л. Каравелова и заповѣдалъ на другарите си да сжбиратъ чоковете и си потжрсятъ друго прибѣжище. Ботйовъ останалъ съ Тулешкова, който го завелъ да обѣдва и, далъ дума, че нѣма ходи вече при тѣхъ, т. е. при Петра Татмата. Но сжщиятъ още день, като останалъ самъ, затекалъ са да ги намѣри въ новата имъ квартира. Тжкмо що да отвори пжтната врата, видѣлъ, че полицията съ дваматрима комиссари, заграждала вече жилището имъ! Безъ да са осѣти, въ нѣколко минути са намѣрилъ той въ печатницата на Каравелова, съ една рѣчь, простиятъ случай го отжрвалъ отъ участъта на другарите му, които биле хванате и осждени на осемъ години въ влашката тузла.

На скоро време послѣ това происшествие, което можемъ да кажемъ, че е послѣдно въ животътъ на Ботйова, тоя послѣдниятъ сѣдялъ една вечеръ колѣно до колѣно съ Л. Каравелова, до неговото писалище, затрупано съ

книги и ръкописи. Христо билъ спокоенъ и държалъ такова настроение, като че са е вече покаялъ, готовъ е да са занимае съ умствена работа, да са опрости съ досегашните си другари: Флореска, Дишката, Татмата, Кйосето и други. Отъ най-напрѣдъ разговорътъ билъ натѣгнатъ мѣжду двамата писатели, по-вече говорялъ Каравеловъ, а по-малко Ботйовъ. Сжвѣти, опрекавания, изоблечения, мораль и осжждения са слушали въ думите на първиятъ, държалъ той ролата като баща къмъ синъ. Ботйовъ са прозявалъ — повече отъ гладъ може би — вжзразявалъ тукъ-тамъ и често изговарвалъ: «глупости».

— Колко време, какъ не си земалъ въ ръката си перо и не си прочиталъ ни една книга? попиталъ Л. Каравеловъ.

— Огъ когато издавахъ *Дума*, значи двѣ години, отговорилъ нашиятъ съ презрѣние и ирония.

Каравеловъ си завъртилъ главата и почналъ да изброява на своятъ сжбесѣдникъ, колко нови книги по разни клонове на литературата и науката сж са появили въ расстояние на това време, които той е трѣбало да слѣди и изучи. Минали по други предмѣти на книжнина, публицистика, политика, революция и пр. и пр., дошле най-послѣ до това заключение, че са трѣбать хора, които лицекуватъ, че е нужна трѣскава работа, че най-послѣ той, Каравеловъ, са е убилъ да работи денонощно, да тѣгле сѣтна сиромашия, да излѣза мѣжду хората да са расходи на трите мѣсеца единъ пѣтъ. Нашиятъ покаянъ герой, който разбиралъ най-добре, че думата са отнася и до него, да си налѣгне парцалите и почне да помага на дѣйствиелно убитиятъ вече труженикъ, далъ тжржественно сѣщание, че отъ тукъ на татакъ ще да си запаши паласките, т. е. ще да земе перото.

Любенъ Каравеловъ останалъ твжрде благодаренъ отъ тие обѣщания на покаяниятъ. Освѣтъ участието му въ в. «Независимость», Каравеловъ му наименовалъ още нѣколко отдѣлни книги, които трѣбало да са преведатъ на бжлгарски, като: Пѣтуванието на генералъ Лепранда по Бжлгария; «Историята на Дунавските бжлгари отъ Пловайски»; «Кремуций Кордъ», отъ Н. Костомарова и много още други.

— За сега, по край другите ни занятия, отдѣлий по нѣколко часа на день, да преведешъ на бжлгарски аритметиката на Михайлова, казалъ Каравеловъ. — Тя не влиза въ нашата задача, но Х. Дановъ са моли да му преведемъ нѣколко учебници отъ руски, съ които хемъ ще да подпогнемъ нашите училища, хемъ ще да излѣзи нѣкоя пара за дневна прехрана.

Ботйовъ кимналъ, че е сжгласенъ. И почналъ преводътъ на помѣнатата аритметика, за да докажи, че са е покаялъ. Тая аритметика носи заглавие: «*Уроци за първите четири арт. правила и за счетовите, отъ Михайлова (преводъ отъ руски), издава книжарницата на Х. Г. Ганова и С-ие въ Пловдивъ, въ Русчукъ и въ Велесъ, 1873 г., печатница на Г. Иванова, Букурещъ, стр. 112, цѣна 7 гроша.*» Тя е била предназначена за бжлгарските училища въ турско. Читателите ще да помислятъ, че Ботйовъ сериозно са е раскалялъ вече да не бжде Ботйовъ и че отъ тукъ нататъкъ само ще да слуша и ще да са занимава; че най-послѣ, за да си отвори врата и за въ бжджше, ще глѣда съ четири очи што да са препорѣча съ първиятъ си трудъ както Каравелову, така и Даневу, т. е. да го почитатъ и втори пѣтъ. Далечъ такава клѣвета отъ нашата махала! Ботйовъ е това, а не други.

До кждѣ краятъ, преводътъ на аритметиката е

вжрвялъ добре. Нѣщо повече. Преводътъ, примѣрите и упражненията сж така нагласени, като че четешъ романъ. Тие заключаватъ въ себѣ си, и география и етнография и правописание и характеристика и пр. Тукъ не е сакатъ и слѣпъ преводъ. И въ сухите цифри и правила, Христо е оставилъ блѣсъкъ отъ своята талантъ, отъ своята калоферска оригиналностъ. На свжршвани, въ рубриката: «задачи за упражнение», той са сътиль, че е Ботйовъ, че е рѣшенъ да умрѣ за своята идея, че не трѣба да остане сухъ и въ тоя строго специаленъ предмѣтъ. Като са е наблѣгалъ, че заглавието, *аритметика*, ще да бѣде гарантирано отъ сѣкакви цензури и подозрѣние, зель и нахакалъ слѣдующите примѣри на най крайната коричка:

«Султантъ има 800 жени, които сѣка година са умножаватъ съ по 75. Колко е достигналъ харемътъ на Негово Величество въ растояние на 10 години?

«Асѣнъ и Петаръ освободиха Бѣлгария отъ игото на гжрците въ 1190 г. Слѣдъ 216 години Бѣлгария падна подъ властѣта на турците. Въ коя година отечеството ни изгуби своята свобода?

«Единъ селенинъ каралъ за продавъ въ градътъ 16 кила жито, засналъ на пжтътъ и черкезите му откраднали 5 кила. Колко кила сж останали на селенинътъ?

«Турците покориша Сжрбия въ 1459 година и владѣха надъ нея цѣли 371 години. Въ коя година Сжрбия доби свободата си?

«Мохамедъ II превзе Цариградъ въ 1453 г. Днешниятъ Султанъ Абдулъ Азизъ са вжскача на престолътъ въ 1861 г. Колко години има отъ превземанието на Цариградъ до вжзцаряванието на Абдулъ Азиза?

«Бѣлгария падна, подъ властѣта на турците въ 1396 година. Колко години тя добрува подъ сѣнката на султаните? (до която година искате).

«Борисъ, царъ бѣлгарски, приелъ християнската вѣра въ 862 г., а Владимиръ князь руски, въ 988 г. Колко години бѣлгарите сж са покржстили по-напрѣдъ отъ русите?

«Турската джржава за 1873 г. е имала 20,637,210 лири приходъ, а расходъ 21,404,450 лири. Въ расходътъ влязатъ и разноските за народното просвѣщение, които сж биле 82,025 лири, и цивилната листа на Н. В. Султанътъ, която е 1,126,840 лири повече, отколкото сж разноските за просвѣщението. Намѣрете, колко лири сж недостигали на джржавата въ 1873 г. и отъ колко лири са сжстои цивилната листа на Н. В.»

Токо подиръ тоя примѣръ за Негово Величество Султанътъ, слѣдва слѣдующиятъ:

«Свинята са праси 2 пжти въ годината срѣдний число по 9 прасета. Ако имаме 12 свини, то за 2 години колко щатъ да станатъ, ако половината отъ отрастените пжрвата година са опрасатъ по 2 пжти презъ втората?»

Нѣма никакво сжмнение, че тоя примѣръ за свините е туренъ нарочно подиръ примѣрътъ за султанътъ, за подигравка и насмѣшка. Аритметиката излѣзла отъ печатъ, по ниго Каравеловъ ималъ причини да я разгажда, нито пакъ самъ издателятъ ѝ, Х. Дановъ. Аритметика, кой са интересува отъ нея? На единъ пловдивски учителъ мислимъ паднала тая честь, който случайно зель учебникътъ и щомъ прочель за свините, турени наредъ съ султанътъ, за годината, когато Бѣлгария и Сжрбия си изгубили «свободата» и пр., оглѣдалъ са да нѣма нѣкой на около му и скоро са затекалъ въ книжарницата на Данова. Сжщата ношъ, книжарите си направили сами обискъ, като унищожили сичките екземпляри. Дановъ написалъ твжрде горчиво писмо на Л. Каравелова, като му казалъ, че той щѣлъ да запази такава свѣщъ нему и на бѣлгарските училища, което не би биле въ сжстояние да направятъ и най-заклѣтите на Бѣлгария врагове. Каравеловъ са вжзмутиль и зель да преглѣда аритметиката, отъ която са увѣрилъ, че пжрвиятъ има право. Дошла работата до нашиятъ преводачъ, поискалъ Каравеловъ отъ него обяснения.

— А бе, Ботйовъ, аджедесай ма най-послѣ, джанамъ! Не ми ли стигатъ други бели, а ми и отъ тебѣ да тегла? Не е ли срамота и отъ хората, не е ли жално и за тоя човѣкъ (Дановъ), който ни е почелъ като хора и който ще ни плаща? викалъ Любенъ и искалъ обяснения.

Ботйовъ и обяснения за подобни работи! Той отворилъ уста предъ Каравелова и така охотно са засмѣлъ, щото Каравеловъ го глѣдалъ, сѣрдилъ са, ругалъ, а най-послѣ и той са засмѣлъ.

Въ сѣщото това време, пакъ по настояванието на Каравелова, той започналъ юмористически вѣстникъ, подъ названиее *Будилникъ*, който са печатилъ въ печатницата на «Свобода», т. е. на Каравелова. Първиятъ брой е излѣзалъ на 1-ий Май 1873, на сръденъ форматъ, съ карикатури. «Будилникъ» ще да излазя — е казано въ заглавието — три пѣти презъ мѣсеца — веднажъ съ карикатури и два пѣти безъ карикатури. Цѣната въ Ромѣния за година е 12 фр. . . Писма, дописки и пари са испращатъ до Х. Б. Петкова, улица Вергулуй № 32. Редакторъ е подписанъ: Х. Петковъ. На чело, подъ заглавието на вѣстникътъ има такава една картина. Рѣка държи една камбана, съ голѣмъ топузъ, който удря. Отъ права страза е полумѣсецътъ, а подъ него са виждатъ да бѣгатъ единъ презъ други хора, бѣлагаре, съ издигнати рѣцѣ, като че ги поливатъ съ горѣща вода. Най-отзадъ бѣга единъ попъ, така въ безпорѣдъкъ, щото расато му хвѣрча. На лѣва страна са подаватъ шиповите на сѣжницето, гдѣто така сѣщо бѣлагаре нападали по гърбътъ си, дигатъ рѣцѣ и крака. Всичко това отъ гърмежътъ на камбаната. На четвърта страница са изобразени три карикатури. Първата представлява Турция за виенското изложение съ тоя надписъ: «Османската империя отива на виенската изложба

заедно съ своите щастливи подданици, т. е. съ Антима IV (вселенскиятъ патриархъ) и съ Антима I (нашиятъ екзархъ)». Най-напрѣдъ вѣрви единъ турчинъ съ коха или ибрикъ въ рѣката; подиръ него другъ турчинъ, съ фесъ, отъ цивилизованите, който има само глава човѣшка, а тѣлото му е хратка. Това чудовище, половинъ човѣкъ и половинъ хратка носи на гърбътъ си Султанъ Азиза, повитъ съ пелени като дѣте. Сѣтне иди на редъ единъ турчинъ отъ старите, съ голѣма като шеникъ гѣжва, който носе въ рѣцѣте си една пията, на която е написано: «пилавъ». До него стои единъ арапинъ, устните на когото приличатъ на тютюнева табакера. Това първото отдѣление на групата. Второто отдѣление носи грѣцкиятъ патриархъ. И той направенъ на малко дѣте, единъ гъркъ съ моралийски фесъ го носе вѣрху една табла, а подиръ, слѣдва друго едно паликаръ съ фустанела, което носе на главата си святата комка. Най-подиръ е отдѣлението на нашата екзархия. Самъ екзархътъ съ пагирица въ рѣка и съ завѣрзани очи, а единъ дрипавъ бѣлгаринъ му сочи съ рѣка да слѣдва подиръ първите отдѣления. Надъ главата имъ са вие знаме, съ ракъ по сръдата; знамето са държи отъ единъ човѣшки скелетъ, вѣрху гърдите на когото има написано: «Напрѣдъкъ». Втора фигура е една кола затворена като ония, съ които хващатъ кучетата по голѣмите градове. Вѣтрѣ сѣ затворени двама владици, сѣднали единъ сръщо други, надъ колата стѣрчи камбана, на около стоятъ попове и граждани съ цилиндри, а единъ цилиндралия съ пѣртъ въ рѣката, ходи да лови дѣца да ги запира въ клѣтката. Самата кола са тѣгле отъ единъ дебѣлъ чорбаджия, съ фракъ, комуто на коремътъ е написано «чувство», а на задницага — «умъ». Третата фигура е бѣлгарски даскалъ съ тояга въ рѣка, който бие своите ученици.

Програмата на вѣстникътъ въ първиятъ брой, на първата колона е слѣдующета:

«О, tempora! о, mores! Сѣда и са чуда, защо човѣкъ са сѣрди, кога му речешъ: магаре, свиня, или волъ; и не са сѣрди—дору още са радва—кога му речешъ: пиленце, гжлабче, славейче, дору още котенце и теленце? Дали славеятъ принася повече полза въ обществото на човѣците, отъ колкото благородната свиня, тази производителна сила въ природата на животните, на която само като поглѣдне човѣкъ, наумѣва му нѣщо аристократическо, нѣщо възпитано и на длъжина и на широчина? Дали пиленето има повече мозакъ, повече умъ, отъ колкото почтенното магаре, този философъ не само между животните, но и между човѣците? Или пакъ гжлабътъ е по непороченъ и по достоѣенъ въ нѣщо отъ скопелния волъ, туй подобие на нашия тѣрпеливъ народъ? Но иди и речи такава дума на наше напимѣръ (ний се съ примѣри ще говоримъ) литератори, поети, вѣстникари, чорбаджии, учители и прочии раби божии, та вижъ какво ще ти са струпа на главата отъ сичките тѣзи труженци въ полето на глупостта. Музикословеснейшиятъ господинъ Пишурка за честта на музикте и на неговата «госпожица правда» и «мадамъ Кудкудячка», ще та повика на дуелъ, или поетически да кажа, на полето на честта. Мудроглупейшите и изряднейшите послѣдователи на нашия Сумораковъ (нека са не сѣрди г-нъ Войниковъ, че му дадохме това име. Сумараковъ е малко по долеяъ поетъ отъ великия Тредяковски) — почтенните господа Парличевъ, Сапуновъ, Пискоулиевъ, Оджаковъ, Станчовъ, Финговъ, Дербеевъ, (у-ху!) шурците на Блжсковото училище за мишките и сички ници духомъ и богати глупостию — сички ще та потеглятъ, щешъ не щешъ, на сѣдъ предъ парнаските богове, дѣто, разбира са, председателства философътъ съ джлгите уши; а други за кои истината не е тѣй тѣжка и горчива, сир. онѣзъ табанъ суратлара, на които и въ очите да плюешъ, тѣ ще казватъ, че е божя росица — каквито сѣ благородните напр. Х. Иванчо Пенчевичъ-ефенди, Христо АриAUDOVъ-ефенди, Никола Геновичъ-ефенди, сладкото перо Михайловски, учителската фабрика Груевъ, синътъ на Митя Патката Павловъ, сиаемските братя Балабановъ и Овчовъ, Букурешката Добродетелната Дружина за обирање на умрѣлите и все и вся дебелокожа породица чорбаджийска — всички ще кажатъ: «оставете тозъ чапкѣнниъ;

човѣкъ безъ работа, заловилъ са да ни гложди царвулите и да маскари пречистите ни лица, сѣздадени по образу и подобию божию. А! незлобиви пиленца, гжлабчета, славейчета и теленца! «Будилникътъ» не ще бѣде тѣй глупавъ, защото не му е испила още кукувица умътъ като на «Звѣнчатий Глумча» (глупчо трѣбвало да са каже), и тѣй безбоженъ като покойния «Тѣпанъ», та да унижава умните, полезните и трудолюбивите животни съ васъ, подвижници на пицеварението. «Тѣпанътъ» бѣше умаскарилъ веднѣжъ една магарина, като казваше, че тази почтенна майка родила букурешките бжлгарски нотабили; но за туй и господъ го наказа, та нѣма рахатъ и на оня свѣтъ. «Будилникътъ», който знае, че страхътъ отъ бога е начало на премѣдростта, а почетътъ къмъ старите начало на добродѣтелта, ще са пази като отъ огънь отъ такива нѣща—да унижава животните. Неговата программа ще бѣде: да гуди сѣко нѣщо на мѣстото му и сичко да краси съ боите му. А ако има нѣщо общо мѣжду споменѣтите въ тая молитва раби божии и животни, то бжлгарскиятъ зоологъ и докторъ (ж.—хж! докторъ ами?) Начо Планински, който бѣше написалъ едно време «Зоология за бжлгарете» нека са потруди да рѣши тази велика задача, този всемирненъ въпросъ, та на Кукувъ-денъ, когато са напечати тази книга, да види учениятъ свѣтъ какво ще рече: «Зоологията за бжлгарете.» До тогава ний ще са препираме, че нито Геновичъ, нито Найденовъ иматъ нѣщо общо съ животните и съ човѣка. И наистина какво общо напр. между занятията на магарето и работата на ефендето и черибашиятъ? Философътъ съ джлгите уши носи на грѣба си: дрѣва, вода, брашно, хора, и съ това принася голѣма полза, а ефендето издава органътъ на шпионите «Турция», а черибашиятъ — органътъ на идолите «Правото,» и съ това приносятъ вреда; философътъ вражи само онова, що може, а черибашиятъ сичко, що не може; магарето никога никога не лѣже, а ефендето го е срамъ да каже нѣкога право; магарето пости и за това ще отиде въ християнския рай, Геновичъ яде пилафъ и ще отиде въ кочината на Мухамеда, — а черибашиятъ, който въ турско село дрѣжи рамазанъ, а въ бжлгарско яде сланина, той на оня свѣтъ ще яде отъ коритото на Гилебранда.*)

*) Германскиятъ поетъ Хайне видѣлъ на оня свѣтъ, че папа Григория VII вѣдѣлъ изъ едно корито нечистотии...

А-ха! има едно нѣщо, за кое ако са улови българският зоологъ, ще може да одобри мнението ни. То не е тъй важно, та можяхме да го премълчимъ, но «понеже обаче сжрцето ми плаче за моя народъ», както казва г-нъ Великиниъ въ едно стихотворение, ще го кажемъ: юларятъ! юларятъ и самарятъ! «Звжичатий Глупчо», вмѣсто да говори глупости, добръ би сторилъ да прикаче юларятъ на ефендето, а самарятъ на чирибашиятъ, па хайди като сюрюджия на изложбата въ Виена, та да видатъ и европейците какви стоки има българският народъ, когото едни наричатъ «нѣмци на югъ», други — «английци на изтокъ», а той не е друго, освѣтъ волъ въ хумотъ, робъ на брженатата глава и на калимавката, робъ и самъ на себе си.

Първиятъ и вториятъ брой сж излѣзли редовно, но до 3-ий кризата са появила, защото е помѣстено слѣдующето извѣстие отъ редакцията:

«Будилникъ» по-закжсня, но не по наша причина, а по причина на пощата и на книжарницата, отъ гдѣто купуваме книга. Власи! не разбиратъ български, па да имъ расправишъ, че трѣба да даватъ и тие книга и марки тжй, както даваме ние вѣстници. Книжаринтъ, види са, разбира, но казва, че нѣма такава книга, каквато искаме ние — на юнашка.

За това молиме нашите настоятели, да ни явятъ: гдѣ колко спомоществатели имаме, а нашата че-че-че-честна публика да тя знае какво — да имаме съ какво да вдиме очите на власите.»

«Будилникътъ» е умрѣлъ гвжрде скоро отъ собствената своя смжртъ, по тая единственна причина, че не е имало редакторътъ му съ що «да вади очите на власите». Ние имаме на ржка само три броя 1-ий, 2-ий и 3-ий. Да ли повече броеве сж излѣзли, не може да са знае положително; ако и да е излѣзалъ, то е само единъ брой. И въ тие три броеве изобилствуватъ стихотворения, както и въ браилската «Дума». Мѣжду другите, по-вечето сатирически, напечатани сж извѣстните: «Патриотъ» и «Гергйовденъ». Въ третиятъ брой е началото на единъ прекрасенъ разказъ подъ заглавие:

«Това ви Чака», който ние помѣстеме въ литературната сбирка на настоящата книга. И слѣдъ прекратяването, Ботйовъ продължилъ да са навжрта при Л. Каравелова и въ печатницата му. Макарь и противъ волята му, почти на сила, но сѣ работилъ той, било съ вѣстникътъ било въ отдѣлни преводи, като «Разкази за старовременните хора», «Происхождение на Дунавските бжлгаре (отъ Иловайски) и пр. Корректурата и поправянието на дописките, които идели за «Независимостъ», са вжршели отъ него.

А що е той получавалъ за своятъ трудъ? Нищо. Само една прехрана. Па е вжпросъ, да ли е имало и у Л. Каравелова да му заплати повече. А Ботйовъ, да сѣдне да са пазари, да са условия, за петъ и десетъ, това било престжпления за него. Любенъ ималъ само една стая, която му служила, и за спалня, и за гости, и за писалище и за сичко. Зимно време, като ставалъ заранъ, до гжрбътъ му са натрупвало нѣколко пржстѣта снѣгъ. Така живѣлъ господарътъ, а Ботйовъ, който нѣмалъ на нищо сждружество, по само себѣ си са разбира, че на по-долний дѣреже трѣбало да стои. Срѣдъ печатницата имало една сжлба, която водила на вториятъ етажъ на завѣдението. Тоя етажъ билъ таванътъ, безъ прозорци и безъ нищо, което да прилича на жилище. Тамъ, заедно съ сичките работници си отпочивалъ и нашиятъ герой отъ своите дневни трудове. Цѣла нощъ на таванътъ шумъ до бога са чува. Около малката ламбичка, насѣдали сичките работници и слуги, сичките мжлчатъ, а Ботйовъ само приказва, за такива работи, които са нравятъ на подобни хора и ги каратъ да не заспиватъ до срѣдъ нощъ. Л. Каравеловъ, който са бие още ангелите съ перото въ ржка, отвори вратата и вика:

— Христо! Млжкни бе джанамъ! Млжкни, че азъ

пиша. Аманъ бе кардашъ, тая твоя уста нѣма ли са затвори?

Докторъ Чобановъ, единъ отъ близките приятели на Ботйова, като глѣдалъ мизерното му положение, подѣйствиуваъ и го принудилъ да стане учителъ въ Букурешъ на бѣлгарската колония. Той отказвалъ, съ извинения, че ще да има на главата си чорбаджии, съ които не е на мнѣние да живѣй. Най-полъ са сжгласилъ. Тогавашното училище са помѣстваваше при бѣлгарската капела. Мѣсечната плата на Ботйова била около 70—80 фр. на мѣсеца.

Отъ тая епоха на неговиятъ животъ, 1874 г., ние притежаваме само слѣдующето негово писмо което показва, че въ нѣкои работи, той става доста умѣренъ:

Букурешъ, 22 Септември 1884 г.

Побратиме Драсовъ!

Писмото ти отъ 11 Септември получихъ, но не можахъ да ти отговоря тутакси, защото бѣхъ затрупанъ твърде много съ работа. Радвамъ са, че си здравъ, но и азъ та не брѣсна. Дѣлото отива злѣ, ако азъ и да си изпълнявамъ обязанности по възможность. Мушкамъ, но кого? И тие ли, които сж избрани да мушкатъ? Когато замина отъ тука К. Цанковъ (избраниятъ), то му дадохъ билети, за да даде въ Браила, въ Галацъ и въ Болградъ, и му научихъ рѣшението на събранието — да са събере едно количество отъ 20 лири и да са испроводи на отсрѣщните да си завършатъ работата. На 20 Септември и азъ получавамъ писмо изъ Браила, въ което ма съдятъ, че имъ не испращамъ билети. Това ще да каже, че Цанковъ е забравилъ не само рѣшението на събранието, но и умътъ си подъ полите на нѣкой фея.

Както и да е, работата ще да са поправи, но защо ми е, когато ние още отъ пхрвъ пхтъ са показahme не точни въ изпълнението своите обѣщания! Азъ писахъ въ Галацъ и питамъ Рафаила приемалъ ли е той билети или не и, ако е приемалъ, завършилъ ли е нѣкоя работа; но нѣмамъ още отговоръ. Изъ Бѣлгария така сжщо нѣмамъ никакво извѣстие.

Тамъ трѣбва да сж пиени или заспали. Днесъ имъ пиша пакъ — дано ги събуда. На Панайота (войводата) още не сжмъ писалъ нищо, защото са боя да го не излѣжа нѣкакъ си невинно. Отъ сичките Ч. Р. К. само Слатина са показа малко подѣятелна. Колкото за Гюргево, сега чѣкаме да видимъ какво ейце ще да снесатъ. Слѣдъ малко време ще да ти пиша пакъ.

Питамъ ма рѣшилъ ли сжмъ са да зема изданието на в. «Независимость» — или са боя. Какво да ти пиша? Азъ са, байновата, боя, защото е неприятно нѣщо да спи човѣкъ по водениците и да мисли, че това прави за отечеството си. А азъ сжмъ испитвалъ тая неприятность едно врѣме, когато са бѣхъ положилъ на обѣщанията на знамѣнитиятъ патриотъ (който сега ще да са потурчи) Войникова. Но ти ще да кажешъ, че въ такива случай човѣкъ не трѣбва нищо да жалѣе. Добре. Нека ма обвини нѣкой въ користолюбие и нека кажа, че азъ не сжмъ презрѣлъ даже и това, съ което сжмъ можалъ да бжда много по-полезенъ на отечеството си. Самоволната сиромашия уби и талантътъ ми, и животътъ ми, и родителите ми. А каква полза азъ принесохъ на отечеството си? Никаква. Наистина най-голѣмата добродѣтель въ свѣтътъ е любовта къмъ отечеството, но какво да правишъ, когато сж малцина онии хора, които да разбиратъ, че тая добродѣтель е естествено е основана на друга — на любовта къмъ ближния? У насъ е така: останешъ безъ парче хлѣбъ, то ти си слуга, а станешъ ли слуга, то ти си робъ и тебъ са не дава да работишъ нищо човѣческо, нищо самостоятелно. Ти трѣба даже нищо да не знаешъ. Това сжмъ азъ испитвалъ и за това са боя да остава училището и да зема вѣстникътъ. Но мѣжду думите: боя са и не ща има голѣма разлика, за това пиши ми и посжвѣтвай ма какво да прѣва. При мене сж и двамата ми братия, за които нѣма кой други да са погрижи, освѣтъ мене. Каравелову не пиши, че сжмъ са оплаквалъ отъ съдбата си. Той не може да ми помогне, защото и той е като мене. До пхти повече. Прощавай.

Ботйовъ.

Мѣжду другото писано отъ него въ «Независимость», което е мжно да са отдѣли, освѣтъ стихотворенията, той нависа още нѣколко писма, подъ заглавие: *Послание отъ небето*. Тие писма сж

написани по поводъ смъртта на извѣстиятъ българи-ски оригиналенъ патриотъ, Н. Д. Пандурски, родомъ отъ Тръвна, а емигрантинъ въ Букурещъ. Нему са длъжи издаването на редъ патриотически картини: за Хаджи Димитра и Стеф. Караджа, за Тотя, за Ангелъ Кънчевъ, влизанieto на Симеона въ Цариградъ и пр., които картини имаха своята епоха. Оригиналноста на покойния са състоеше въ това, че той псуваше постоянно, кого гдѣ завърне, натриваше са около голѣмите хора, искаше да знае тайните на народното дѣло, па никои му не казваше, по причина на спреханиятъ му характеръ и обичаятъ му да разгласява сичко щото чуе, не съ лоша цѣль разбира са.

Единъ пжтъ, когато щѣло да става събрание отъ множества представители на революционните комитети, Пандурски подушилъ това и цѣль день прикалъ, ту до Каравелова, ту до Ценовича и други, да изснатъ и него — «Моля ви са, моля ви са, покажете единъ като мене, който да е заслужилъ толкова на България съ своите картини? говорялъ той.

Не го приели. Въ зданието, гдѣто ставало събраниято, сиромаштъ обикалялъ като лудъ. Най-послѣ, намѣрилъ една сжлба, вжсправилъ я подъ прозорците, които като лѣтно време, биле отворени. Безъ да го сжгльда нѣкой, надникналъ въ стаята на събраниято и извикалъ, колкото си може:

— Синца сте магарета!

Това казалъ той и одржекалъ изъ сжлбата на долу, да го не достигне нѣкой; но никои са не мрждналъ, тжй като знаели кой е Пандурски, само са пемѣли. Другъ едино пжтъ, на Св. Кирилъ и Методия, гдѣто биле събрание на угощение сичките българе, станалъ и Пандурски да пие наздравица. Исправили са на крака сич-

ките, но премирагъ отъ смѣхъ, като глѣдатъ дрѣбниятъ Пандурски, че и той ще да говори рѣчь. «Господа!» казалъ. Той и са спрѣлъ, по причина, че не му идяло на умътъ какво да кажа по-пататъкъ. Още по-голѣмъ смѣхъ въ публиката. «Братия българе!» повторилъ той подиръ нѣколко минути и пакъ замълчалъ. Смѣхътъ са подигналъ вече официално.

— Вагабонти и подлеци! извикалъ Пандурски и станалъ невидимъ.

На погрѣбението му са стекле сичките български емигранти въ Букурещъ, гдѣто билъ Каравеловъ и Ботйовъ. Осониятъ, въ смъртното си състояние, пакъ вжзбуждалъ смѣхъ въ присѣтвующите. Станало вжпросъ, да ли съ попъ да го побрѣбать, или проста така, защото той не обичалъ яко поповите. Ботйовъ зель на себѣ си грижата, той да замѣсти попътъ. Като го погрѣбли, на гробътъ му писнала една гайда и са изиграло едно хоро, сичките са напили за богъ да прости. Послѣ това происшествие вече, Ботйовъ написалъ «Посланията отъ небето,» гдѣто той излива своите саркастически ядове на сичките обществени незгоди и дѣятели, разказани ужъ отъ устата на покойниятъ Пандурски.

IX.

Година и повече време слѣдъ дохожданието на Ботйова въ Букурещъ, случи са твърде важно събитие въ срѣдата на революционната емиграция. Л. Каравеловъ, душата на новите революционни идеи, стжлбать на тѣхните дѣйствия, председателъ на централниятъ комитетъ и пр. и пр., избѣга отъ политико-революционното поле, сложи своето четиригодишно знаме. Вѣстия-

кътъ му «Независимостъ», органътъ на революционните движения, престана окончателно на 12 Октомврий 1874. Това преставане не е случайно, не е по нужда и отъ нѣмание на срѣдства, както сѣ умирали вѣстниците на Ботйова. То е обдумено, скроено отъ рано и предрѣшено. «Азъ сѣмъ принуденъ отъ самите обстоятелства да напустна досегашното си занятие», са говори въ извѣстието за спиранieto, което са отнася не просто само къмъ читателите или абонатите, а и къмъ българския народъ. Тие «обстоятелства» не сѣ друго нищо, освѣтъ отчайванието на Л. Каравелова, че дѣлото въ което той е ималъ толкова вѣра и надѣжди, дѣлото на революцията, дало толкова много жертви, а полза никаква. Обѣсванието на Левски, на Общиятъ, убийството на А. Кънчева и други още много, произвели въ оморената душа на писателятъ твърде горчива реакция. Пожелалъ той да си отпочини, да са впусне въ другъ родъ дѣятелность, по-мирна и по-привлекателна за него може би. Той поискалъ да стане чистъ литературъ, съ която цѣлъ основа и издаде на скоро, 15 Януарий 1875 год., книжковото списание «Знание», познато на сички читатели.

Естествено, че нашиятъ герой трѣбаше да бѣде повиканъ да завземе неговото мѣсто, да ръководи публичното мнѣние въ революционните сфери. Самъ Л. Каравеловъ го е поканилъ да продължи дѣятелността на в. «Независимостъ», като му оставилъ и своята печатница. И така, два мѣсеца слѣдъ отгѣглянието на Каравелова отъ политическото поле, слѣдъ спиранieto на в. «Независимостъ», появява са на бѣлъ свѣтъ послѣдниятъ неговъ революционеренъ вѣстникъ, «Знаме». Първиятъ брой е излѣзалъ на 8-ий Декемврий 1874 г. на срѣденъ форматъ, а не каквито бѣха «Думата» и «Будилникъ». Вѣстникътъ излиза веднажъ въ недѣлята — недѣля, цѣната му е за България 17 1/2 фр. Про-

граммата му е като оная на «Свобода», «Независимостъ» и на неговата «Дума». Той самъ казва въ първиятъ си брой, че ще да служи на ония сѣщи идеи, на които е служила «Независимостъ», съ тая само разлика, че вмѣсто да води война съ оная партия, съ която са е борила «Независимостъ», той ще да бѣде по деликатъ.

Ето программата му:

«Dreptulu de a vorbi aci l'amu de la tarra iar nu de la domniavóstra; ve rogu dar sa 'mi respectati cuvântulu!—»

L. Costin.

Правото, за да говоря тука, ми е дадено отъ отечеството ми, а не отъ васъ. Мола ви да ми почитате думите.» Тие думи е изрѣкалъ единъ отъ ромънските депутати въ камерата, въ 1872 г., когато партизанете на правителството повдигнаха шумотевина и поискаха да заглушатъ гласътъ на справедливостта и негодованията на патриотизмътъ. Тие думи повтаряме и ние днесъ въ началото на своята журналина кариера, когато «Независимостъ» послѣ дълга и упорна борба противъ настоящата горчива съдба на нашиятъ народъ, каза своята послѣдна дума и съ достоинство слезе отъ трибуната, и когато ние, увѣрени че посѣяното на нашата народна нива сѣме рано или късно ще да принесе своятъ плодъ, неможахме да отстъпимъ предъ необходимостта да са подкрѣпи идеята за нашето освобождение и рѣшихме за да развиемъ «Знамето» на нашата революционна партия. «Добре, добре! Но камъ кого именно отправяте вие гореказаните думи на ромънскиятъ патриотинъ?» ще да попитатъ нѣкои отъ нашите читатели. — Камъ васъ, господа, камъ васъ, отговаряме ние и бързае да са обяснимъ. Нашиятъ нещастенъ български народъ нѣма камара, нѣма трибуна, отъ дѣто да искаже своята воля, своите нужди и своите тѣглила. Единственното негово срѣдство въ това отношение са явява неговата журналистика. Но кой отъ насъ не знае въ какво жалостно положение са намиратъ нашите цариградски вѣстници и каква незавидна рола е играла по голѣмата частъ отъ нашите емиграционни публицисти? Ако погледнеме съ безпристрастно око

въ съжлповете на нашите цариградски хавадише, то отъ пжрвиятъ полгѣдъ още ще да са убѣдиме, че подъ дебелиа сѣнка на босфорските идиоти друго нищо не може да процвѣтѣва освѣтъ политическа лжжа, литературна подлостъ, дипломатическо раболѣпие и сѣкакви други вѣрноподанически добродѣтели. «Елате, казватъ нашите доморожденни политици-патриоти на народътъ, елате да обиколимъ престолътъ на н. в. султана и да запѣмъ пѣсенъта на Лазара . . . Трохите, които падатъ отъ джржавната трапеза на нашиятъ милостивъ баща, стигатъ, за да се подкрѣпи историческия стомахъ на нашиятъ народъ, стигатъ, за да са поддржжи неговото етнографическо сжществуване на Балканскиятъ полуостровъ, стигатъ, за да се осигори неговото политическо бжджше между другите южни славяне.» А народътъ? Народътъ продължава да прекарва съ християнско смирение дните на своята безконечна страстна недѣля, брои часовете на своите неносни страдания и чѣка вжскресението на мжртвите . . . Но дванайсетиятъ часъ е вече настаналъ, и той се още са надѣе за милостъ отъ своите тирани и се още вѣрва думите на своите сити и самозванни предводители, че новиятъ животъ, когото тие основаватъ на нѣкакви си неизвѣстни дуалистически начала, ще да дойде постепенно заедно съ науката и съ образованието. Благии надежди и похвални намѣрения! Но да видимъ до каква степенъ тие постигатъ своята цѣль. Ние сме сжгласни, че както омот е потрѣбно за свѣтлината, ухото за звукътъ, а разумътъ за разбиранието и най простите истини, така сжщо науката, образуванието и развитието сж потрѣбни за който и да е народъ, но за всичкото това сж потрѣбни такива условия, които за нещастие у нашия народъ не сжществуватъ. Вратата на нашиятъ общественъ животъ зѣятъ и вжпросите, които е изработило човѣчеството въ продълженнето на цѣли вѣкове и които нашиятъ народъ е просналъ подъ петите на азиатските варваре, влизатъ въ нашата общественна кжща заедно съ вѣтарътъ и заедно съ него излизатъ, безъ да оставятъ каква-годе диря въ нашето безвиходно рабско положение. Народътъ, приписнатъ, и правствено, и материално, не обжрща почти никакво внимание на това, що произхожда около него; оре своята обгѣна съ кржвъ и съ сжлзи земя и едвамъ ли счита себѣ си за нѣщо по горний отъ своятъ добитакъ. А ако по нѣкогашъ и да са появява въ него стремление да излезе изъ това

скотско сжстояние, то това стремление са не простира по-нататъкъ отъ онзи инстинктъ, по който и волътъ желае да строши хумотътъ, а птицата да изхвжркне изъ кафезатъ, и рибата да искокне отъ мрѣжата. Разбира са, че при такова едно безотраднo положение на нашиятъ народъ, джлжността на сѣки честенъ и способенъ патриотъ е да са поддржжа и да са развива тоя инстинктъ. Но въ това отношение нашите цариградски патриоти журналисти испжлняватъ ли своята джлжностъ?

Колкото и да е присжжрбна нашата присжда, ние ще да отговориме отрицателно. Цѣло половинъ столѣтие вече става, отъ както ние броиме епохата на нашето вжзрождение и при всичкиятъ видимъ прогресъ въ образованието и въ развитието на извѣстна една частъ отъ народътъ, ние, при всичкиятъ си оптимизмъ, не можеме да заблѣжимъ рѣшително никакво улучение въ неговътъ многострадаленъ животъ. Коя е причината на това? Причината е тая, че както за сѣка една личностъ отдѣлно, така и за цѣль народъ вжобще, преди сичко е потрѣбно такова едно условие, което човѣчеството нарича свобода и за което и у насъ даже е пролѣяно не малко едно количество кржвъ и мастило. А ако е това така, то какъ щемъ ние да придобиемъ тоя неизбѣженъ и до сега още не напжлно разбранъ атрибутъ на човѣчeskото щастие? Чрѣзъ наука ли? чрѣзъ образованието ли? или чрѣзъ оная просѣшка пѣсенъ, която сж пѣле па и до сега още пѣятъ множество поробенни и образовани народи? За да отговориме на тоя вжпросъ, ние сме джлжни да са обжрнеме камъ нашата емиграционна журналистика и да разглѣдаме какви срѣдства за спасение сж приписвали на народътъ нашите патриоти и до колко добросжжвѣстно сж испжлняле тие своята священная обязанность камъ отечеството си. Отъ началото на 1867 година, когато пжрвиятъ бжлгарски революционенъ комитетъ издаде своятъ знаменитъ мемоаръ, съ който са свжршаше дѣятелността на покойниятъ Раковски, до днешниятъ божии день въ Ромжния сж са издавале, въ различно време, повече отъ 10-на политически вѣстници. Ако разглѣдаме съ особено внимание както дѣятелността на комитетътъ и на нѣкои и други отдѣлни личности, така и направиенето на горѣказанните вѣстници, то твжрде лесно можеме да са убѣдиме, че и между тие нови политически лѣчения сж сжществувале нѣколко различни и даже сжвсѣмъ противоположни методи. Игнениетите изъ комитетътъ, хомеопатите изъ

своите контори и гимнастиците изъ кавенетата, при всичкият свой умствен и материален капитал и при всичката своя широка програма, на място да престъпнат до радикалното лѣчение на народътъ т. е. на място да отръжатъ отъ неговото здраво и читаво тѣло гангренината частъ на босфорската болѣсть, тие са заловиха да излагатъ своята неисцелима диета въ различни брошури, мемоари, адреси, прокламации и др. т. и, най-послѣ, слѣдъ безполѣзниятъ моционъ на четите въ 1867 г. и слѣдъ немисленното кръвопускане при Върбовка, тие резюлираха почти всичката своя политическа медицина въ девизата на безпѣтниятъ и продаденниятъ по послѣ в. «Народностъ», която ни учеше на чистъ бѣлгарски языкъ, че «само праведното удовлетворение на народностите ще да оздрави всеобщиятъ миръ.» Разбира са, че всичкото това учение не бѣше друго нищо, освѣнъ една смѣла драматическа безмислица, която трѣбаше непремѣнно да изчезне, като сапуненъ мѣхуръ безъ да принесе каква-годе съществена полза на народътъ. И наистина, напразно хористите на това учение, представлявани отъ «Отечество» и отъ «Дунавска Зора», посѣгаха да удоватъ наследникътъ на Мохамеда за ухото, да го доведатъ въ Търново и да го вѣнчѣятъ за престолътъ на Шиниановците; напразно тие затваряха очите си предъ истината и трона по чуждите врата за помощъ и за милостиня. Народътъ, — който знаеше, че никой не дава на слѣпците нито злато, нито сребро, а дава имъ такива строшени, истъркани и калнави монети, които ниде вече нѣматъ никаква цѣна и които въ калпазанското царство на банкрутите са наричатъ гюлханета, хатихумаэне, хатишерифе, фермане и др. т., — преклони главата си предъ необходимостта, оплака нѣколко стотини свои жертви и задоволи са съ рѣшението не несжвременниятъ вече черковенъ въпросъ. Хористите извикаха «да живѣе тиранинътъ», свиха своите разноцвѣтни знамена и завѣщаха на народътъ «да работи и да са надѣе,» да са учи и да чѣка или, съ други думи, да мѣлчи и да робува. Видѣше са, че послѣ тая епоха, т. е. послѣ рѣшението на черковниятъ въпросъ, сичко трѣбаше да мѣлкне, сичко трѣбаше да са помири съ нещастната сѣдба на бѣлгарскиятъ народъ и сичко трѣбаше да влѣзе въ своятъ плесенисалъ петивѣковенъ гробъ. Но не тѣй излѣзе. Оная здрава частъ на народътъ, която са бѣше откъснала отъ неговото живо и изранено тѣло и която разбира са, не можеше да глѣда на неговите безчовѣчни стра-

дания презъ призмата на дуализмътъ, улови своятъ анатомически ножъ и, подъ защитата на «Независимостъ», събра своите сили въ особенъ лагеръ и пренесе почти сичката своя дѣятелностъ надъ трупътъ на «болниятъ човѣкъ» и подъ тѣлото на страдащиятъ бѣлгарски народъ. «Кръвъ, кръвъ! Кръвъ трѣба да се пусне и на единътъ и на другиятъ извика тя въ оная тъмна нощъ, когато просѣците на единъ рѣдъ съ страждущите пируваха около трапезата на ексархията и не обкрѣщаха никакво внимание даже и на сами себѣ си. — Единътъ трѣба да умре, а другиятъ ще да земе своятъ одаръ и ще да трѣгне въ пѣхътъ на прогресътъ.» Разбира са, че тонътъ, съ който са излагаше така ясно учението на нашите радикалисти, оскрѣбваше чувствата и дѣятелността на игиенистите и тие неприѣха да зематъ участие въ общия консилиумъ за бѣлгарската свобода. «Независимостъ» захвана да негодува и излѣя сичката своя жѣлчка, както противъ тѣхното учение, така и противъ самите тѣхъ. Но нѣмаше какво да са прави. За репутацията на революционната партия и за успѣшното распространение на нейните идеи, тя трѣбаше или да даде друго направление на своите убеждения, или, изъ горѣщата си любовъ къмъ народътъ, да слѣзе отъ трибуната на своята партия. Тя предпочете послѣдното и даде похваленъ примѣръ за честностъ и за постоянство. Ние ѝ рѣкопѣлимъ. И така после преставанieto на «Независимостъ» въ хоризонтътъ на нашата журналистика не остана почти никаква възможностъ за да могатъ да са изказватъ болките и страданията на нашиятъ народъ; не остана почти никакво срдство за да са поддржи онзи революционенъ духъ, който е покрилъ вече нашата народна нива и който отъ день на день чака своятъ жгтварь... Какво трѣбаше да се прави?

Да са мѣлчи ли? Но мѣлчанието би било престѣпление за сѣки единъ човѣкъ, който обича себѣ си, народътъ си и отечеството си. И ето въ името на тая любовъ ние развѣваме своето «Знаме» и безъ никакво угризение на съвѣстѣта си, безъ никаква злопамѣтностъ и безъ никакви задни мисли, подаваме ръката си на сѣка една честна и патриотическа душа. За интереса на общата цѣль ние оставаме на страна сѣкакви лични страсти и нападения и сичкото свое оръжие ще да употребимъ противъ враговете на нашата нѣлна и сжвършена свобода: съ една дума ние ще да служимъ на оная сжща идея, на която е служила и «Независимостъ», но съ тая само раз-

лика, че съ оние съществуващи вече у насъ партии, съ които тя е водила постоянна и непримирима война, ние ще да употребиме тонътъ на помирение и ще да бхдиме колкото е възможно по-деликатни: Разбира се, че ако нашите убхждения намбратъ отзивъ и съчувствие между нашата многочисленна емиграция, то нашата обща цълъ ще да бхде, като рхчи, постигната; ако думите ни са посрхщнатъ съ смххъ и съ шумотевица, то и ние ще да се помириме съ общата схджа на нашите емиграционни публицисти и ще да повториме думите на апостола Павла, които е повтарялъ въ страшните години и нашиятъ пхрвоучитель св. Методий: «Не схду я на совхтъ злыхъ и съ злодхями не пребуду, а примку къ невиннымъ и окржу олтаре бога моего.»

6-ий брой отъ вхстникътъ му билъ излхзалъ вече, когато той пише на своятъ приятель Драсова слхдующето писмо, което най-ясно опредхля положението му:

Брате Драсовъ!

Ако да би ти знаахъ въ какво положение схмъ са намйралъ до сега, то никакъ не би ми са схрдилъ, че не схмъ ти писалъ до сега. Едвамъ сега схмъ са поуправилъ малко нхщо. Учителството схмъ оставилъ още отъ Ноемврия и на мое мхсто е братъ ми Стефанъ; това е добро отъ една страца, защото ние сме тука три гхрла, които трхба да хдатъ. Братъ ми дойде съ намхрения да отиди въ Прага и си свхрши науките, но принуде са да остане учителъ! Азъ криво лхво слхдвамъ вхстникътъ, и, както виждамъ, приема са добре отъ нашата емиграция. Не зная само азъ отговарямъ ли на нейните надхжди. Ако азъ да би билъ малко по-свободенъ и по-спокоенъ, то баримъ пхрвите членове щхха нхкакъ си да бхдхтъ пообислени. Освхнъ вхстникътъ, азъ имамъ и други главоболия. А не мога да бхда машина. Отерхща ми са общаха да ми намхрятъ единъ или двама дописници, но—нищо! Мхлчатъ си хората. За «Мадини»*) у насъ има 370 абонати. Вчера схмъ ги привелъ въ редъ. Трхба сега да са види колко има у Д. Попова и у тебъ, пакъ да са турне книгата подъ печатъ. Само едно ще да ти кажа на ухото: ти трхба да подканяшъ Каравелова, защото той сега има много работа въ печатницата, та не зная

*) Книга, която билъ превелъ Драсовъ.

какъ ще да я печати. А тая книга би трхбало скоро да излезе. Моятъ Липранди *) замхрзна.—Редакторътъ на Знание е Каравеловъ. Тая работа ще да отхъме много сили, много надхжди и ще да отвхъче до нхйдх вниманието на емиграцията. Но пакъ нищо. Нхма какво да са прави. Сиромашията е прехстхпление. Да ти раскажа сега за схбраниято. Отъ срхщи и отъ тука дойдоха доста лица, но безъ никакъвъ резултатъ на работите си. Лицето, което обхожда Бхлгария (Стамболовъ. Р.)—нхмаше го. Мхфието на Каравелова и на Адженова бхше да са избире едно пхлновластно лице изъ Бхлгария, само да са споразумява съ тххъ, само да основава комитети, само да влиза въ споразумхние съ дхржави и съ правителства и само да управлява и администрация, и финансовата частъ на централниятъ комитетъ. Това вхзбуди ропотъ и недовхрие у отсрхщните и отчасти у отсамните, което са изяви слхдъ малко време. Когато дойде Стамболовъ, то той ни расказа сичко за отерхща (работите тамъ вхрвели добре), но отиде си нхкакъ си недоволенъ. Той искаше распространението на Знание, за да може да обиколя Бхлгария, но то му са недаде. Той имаше малка нужда за пари или нужда за малко пари, но не намхри. На схбраниято са избра една коммисия, която ще да приведе въ редъ отсамните работи до 1-ий Марта, която ще да свика пакъ схбрание и които са схстои отъ: Л. Каравелова, Цанкова, Адженова, Тома Пантелеева и отъ едно отерхщно лице. Пантелеевъ е оставилъ мене на своето си мхсто. Изъ Браила не дойде никой—види са, че има нхкаква схрдия. Това ти пиша, но незная да не схмъ излхганъ въ своятъ писмически възгледъ.

Стамболовъ дава добра надхжда, та не зная — може на 1-ий Марта да са яви нхщо по-сериозно. Тогава непременно трхба да дойде и Панайотъ. Ако можешъ ела и ти. Безъ тебъ и безъ г. Панайота нхма нищо пакъ да стане. Твоите бхлжхки за уставътъ и др. са не разглхдаха даже. Менъ не идеше да ги предлагамъ, а други не намхри това за нужно.

Прощавай, че ти пиша така не разбирано и не вхжливо. Азъ та благодаря, че ти баримъ ма насхрчанъ и че Стамболовъ ма само обича. Той ми са обща да може баремъ 30—

*) Книга, която превелъ Ботйовъ.

40 листа да разпространи въ България отъ вѣстникътъ. Сега пращамъ само 20. Пейовъ не пише, а въ България работите вървятъ добре. На събраниято! На събраниято! Тогава трѣба да са говори. Брате Драсовъ, потърпи и ти до тогава, пакъ ела ако можешъ. Пожертвуй времето си, ако то и да е твърде скъпо.

И какъ са пакъ случи! Когато имамъ най-много работа, тогава да ти пиша. Ей сега приехъ писмото ти отъ 16 Януарий.

Бъди здравъ, веселъ и сѣ съ тие чувства.

Твой Ботйовъ.

Букурещъ, 20/1 1875 г.

Забѣлжителна е тая послѣдователность у Ботйова, както ще да видѣтъ читателите, че въ сичките си писма той говори, че сѣ е занятъ и расхвърленъ, сѣ не на време получавалъ писмата; но имало надѣжда, че за напредъ ще бѣде нарѣденъ и добре расположенъ. А това желаемо време, съкога е бѣгало отъ него, или по-добре, той бѣгалъ отъ него.

До 11-ий брой, т. е. до 16 Мартъ, вѣстникътъ е печатанъ въ печатницата на Л. Каравелова и сѣчинението на тоя послѣдниятъ подъ заглавие: «Записка за България и за Българете» са е печатило въ «Знаме» на подлистникъ. Послѣ тоя броя е приизлѣзло вече извѣстното скарване мѣжду двамата дѣатели и едномисленици. Въ сѣщиятъ тоя брой има такова едно обявление: «По причина на нѣкакви си частни недоразумения съ притежателятъ на печатницата «Свобода», ние сме принудени да печатимъ листа си на друго мѣсто.» Послѣ са извѣстява, че скоро в. «Знаме» щѣлъ да има своя печатница. Това скарвание съ Л. Каравелова са тѣлкова различно, но спорѣдъ нашите изслѣдвания то са е състояло горѣ-долу въ следующето. Първо, че Каравеловъ не допусналъ да са печата в. «Знаме» безплатно въ печатницата му, за която Ботйовъ доказвалъ, че

е народна, принадлежи на центр. револ. комитетъ, слѣдователно, «Знаме» като замѣстя «Независимостъ» и е органъ на помѣнатииятъ комитетъ, трѣба да са печата безъ пари, което Каравеловъ отказва; второ, че Каравеловъ като са отглаголилъ вече отъ политическото поле, трѣбало да предаде цѣлата кореспонденция, печатътъ, тефтерите и суммите, останали въ него отъ центр. комитетъ и други още принадлежности; третѣо, че Ботйовъ и още нѣкои негови другари отъ младите не навиждали Каравелова, че той оставилъ дѣлото и са ограничилъ само съ литература, да печали пари и рахатува. Четвърто, че имало мнозина, които подклаждали огънътъ мѣжду двамата дѣатели, мѣжду които билъ и братътъ на нашия герой, Стефанъ; Особено тоя послѣдниятъ! Той е билъ като вжтенъ зѣбъ за брата си. Само наблюдавалъ и чикалъ когато е гладенъ, тогава да му сѣдне на главата и да му чете, че е човѣкъ изгубенъ, развѣй прахъ, нещастенъ и пр. Като са завърналъ отъ Прага (ученикъ), сварилъ Христа при Каравелова, че спи на таванътъ. Отворилъ уста и не млъкналъ. За да го унижи, купилъ му единъ пакетъ тютюнъ и му го далъ. Христо който не предирялъ такива тѣжки работи, грабналъ тютюнътъ и спокойно зацупилъ. — «Не ти ли е криво нѣщо, че азъ саромахъ ученикъ купувамъ тютюнъ на Ботйова спасителтъ!» попиталъ злобно Стефанъ; и цето най-послѣ, че жестокиятъ емиграционнъ животъ, каралъ и двѣте страни да бѣдѣтъ раздражителни и немолими до апогея. Каравеловъ отговарялъ, че печата и кореспонденцията на комитета той е приелъ отъ едно народно събрание, а не отъ Ивана и Драгана, слѣдователно той може да ги предаде пакъ на едно подобно събрание.

Ботйовъ не искалъ ни да чуе за подобни извинения. Той станалъ изведнажъ твърде жестокъ къмъ сво-

ятъ по-старъ учителъ. Каравеловъ почналъ да са третира като най-опасевъ човѣкъ за бѣлгарскитѣ народъ. При Ботйова са присѣдинили С. Стамболовъ, К. Цанковъ и много други отъ младите. С. Стамболовъ отишелъ единъ пѣтъ съ револверъ да иска смѣтка отъ Л. Каравелова. С. Заимовъ, който е билъ въ това време при него, корректуръ на «Знание», разказва, че Каравеловъ заплакалъ и избѣгаль отъ печатницата. Подъ тие впечатления той написалъ стихотворението:

«Ти ми казвашъ, зимбилъ цвѣте,
Че не можешъ да блѣстишь»

Ботйовъ отишелъ още по-далечъ. Подкоркалъ нѣкои отъ хѣшлаците, правятъ струватъ, да убиятъ Любена. Нашиятъ Бенковски ималъ злочестината да зема на себѣ си тая роль. Хлѣбъ продавалъ той по онова време въ Букурещъ и билъ единъ отъ редовните посѣтители въ редакцията на «Знаме», гдѣто Ботйовъ сѣка вечеръ, заобиколенъ отъ 25—20 хѣшове, държалъ лекции по разни въпроси въ тово число и за Каравелова, че е човѣкъ опасенъ. Наговорилъ той Бенковски, че ако иска да заслужи на своятъ народъ, то трѣба да убие своятъ коприщенски сѣотечественникъ. Бенковски, който тогава още апелиралъ къмъ пѣрвенство, отъ честолюбие билъ принуденъ да са сѣгласи. Като си размислилъ обаче, че човѣкътъ, който писалъ за Бѣлгария толкова години, който каралъ и самиятъ него да плачи, когато чете «Неда», «Мѣченикъ», «Дончо» и пр., може единъ день да ѝ бѣде пакъ полезенъ, не му допуснала сѣвѣстята да дигне рѣка. Но за да са яви съ чисто лице и предъ Ботйова, скроилъ си слѣдующиятъ планъ: да отида въ печатницата на Л. Каравелова да си купова ужъ книги за четение и да демонстрира по такъвъ начинъ, што да даде да са разбере, че крои нѣкакъвъ си планъ. И дѣйствително, той отива въ печатницата и пита за книж-

ки, да си купи. Дали му нѣколко, които той пребрѣща изъ рѣцѣте си, оглѣдва си на около си, бѣрка си подъ палтото, отъ гдѣто са подавало револверъ и пр. и пр., така што ясно можаль да опредѣли и заяви на присѣтвующите Любенови хора, че цѣлѣта му не е книжки. Разбира са, минутно било извѣстено на Каравелова за присѣтвуетието въ печатницата му на страшниятъ хѣшлакъ. Сиромахъ Любенъ, както пишалъ на массата си, гологлавъ исхвръкналь изъ прозарецѣтъ. Самъ Заимовъ, който билъ ужъ на страната на Любена, заминаль за Браила и почналъ издаванието на едно одѣрпано вѣстниче, *Михалъ*, което са пѣляло отъ единътъ до другиятъ край само съ певни противъ Любена. Борбата била такава, што тоя послѣдниятъ останаль самъ почти, сички хѣшлаци преминали при Ботйова. И твѣрде естествено. Любенъ станаль мѣченикъ на литературата, деня и ноця трѣбало да чупи гърди върху массата, самъ трѣбало да пѣлне цѣлъ единъ журналъ. Заровенъ мѣжду книги и рѣкописи, той отбѣгваль сѣкаква срѣща. Ботйовъ билъ противното. Въ неговата квартира цѣла ноця са играяло хоро и са пѣли пѣсни, кой отъ гдѣто са откѣжняль, при него намираль обѣжище, той билъ царьтъ на гладните. По тая причина, разбира са, че неговата дума била свята.

Не останаха живи нито Ботйовъ, нито Каравеловъ, за да разяснятъ сами причината на своята вражда, но ония, които сѣ участвували къмъ едната или другата страна, живѣятъ и до днесъ. На С. Стамболовъ му е неприятно даже да спомѣнава за тая вражда противъ Любена, съ когото той отпослѣ са едобри и му бѣше приятель до животъ. С. Заимовъ говори, че той е писалъ въ своятъ в. *Михалъ* глупости; а братътъ на Ботйова, Стефанъ Ботйовъ, са признава чистосѣрдечно, че направиль нѣкакви си интриги предъ брата си, съ

цѣль да го отдѣли отъ Каравелова, за когото мислялъ, че той страшно го експлоатира, той е причината, за гдѣто братъ му ходи като просякъ и не може да свържи двѣ на едно. Стефанъ глѣдалъ на въпросътъ отъ каммерческа точка зрѣние. Послѣ видѣлъ, че са лъжи, когато и самъ захваналъ да гладува около му.

Щастливи са считаме, че поне отъ Ботйова ни сж останали нѣколко писма, писани до приятели, които хвърлятъ извѣстна свѣтлина както по тоя въпросъ, така и въобще иматъ голѣма важностъ за неговата биография, за епохата, за настроението, за емиграцията въ Романия и най-напоследъ за историята на бжлгарските революционни движения.

Ето тие писма :

I.

Брате Драсовъ!

Вързамъ да отговоря на писмото ти отъ 15/3 т. м. да са поразговаря и азъ съ тебѣ. Разговорътъ ми е сжрбенъ и неприятенъ, но нѣма какво да са прави. Ти си длженъ да слушашъ. Едно само ще да ти моля — да бждешъ искренъ и да ма обвинявашъ най-строко, ако ма намирашъ въ нѣщо виновенъ. Преди сичко ние трѣбва да бждемъ искрени. И така слушай. Въ преминалото си писмо азъ ти писахъ, че дѣлата отиватъ добре, че отерѣща са работи и че на 1-ий Мартъ ще да стане сжбрание. Това бѣше или баремъ излѣзи гола безсжвѣстна лъжа. До колко отиватъ добре работите, азъ ще да ти кажа малко по-послѣ, а за работите отерѣща, то не ще и приказка. Воловъ е затворенъ въ Русчукъ за скандалътъ съ французите и съ тоя скандалъ сж приплетени и комитетски работи. Защо? — Ще да видишъ*). Стамболовъ са крие подъ лис

*) Извѣстниятъ на читателите Воловъ, дѣйствително по това време, за пвкоя си бжлгарска мома, Василка, която любела единъ франецъ, отъ шумленската станица, бѣше пусналъ въ ходъ комитетските работи, бѣше изгѣзалъ изважъ границите на предпазливостта. За това го и арестували.

то отъ свирѣните преслѣдания на турското правителство, *) а Никола,**) че са скаралъ съ Грекова,***) не ще да знае за нищо. Той са е отказалъ да върши каквата и да е обща работа. А ние?—Ние сме си още по-голѣми и по-важни дѣатели. Освѣтъ отъ тебѣ и отъ П. Юрданова изъ Зимничъ, азъ не сжмъ получилъ до сега ни едно писмо. Какво та е сжбрание намѣрило! Господинъ Панайотъ има пжлно право да глѣда на нашите дѣла като килаве, но твърде много са лъже ако мисли, че причината на това сме сички. Азъ по-скоро ще да обвена себѣ си не жели емиграцията, която при добро направление би направила дѣйствително голѣми работи. Причината на тоя сжвъ сж лицата, които сж са завзели да я водатъ, а въ дѣйствителностъ я люлѣятъ, за да са не сжбуди. Не само че не работимъ за прогресътъ на дѣлото, но и глѣдаме даже да го убіеме.

По колѣдното сжбрание В-въ (Воловъ-р.) билъ донесалъ нѣкоя друга пара, за да си купи револвери. Парите той оставилъ на Каравелова и си заминувал. Послѣ нѣколко деня у Каравелова са донесе едно санджче и на Ботйова са заповѣда да го адресира до Димитра въ Гюргево. Азъ направихъ това, безъ да знаа нито колко сж револверите, нито кой ги е купилъ, нито за дѣ ще да са испроваждатъ. Това бѣше за мене мистицизмъ, защото никой ми не казваше и азъ никога не питахъ. Каравеловъ испроважда това нѣщо въ Гюргево и нише, че отъ руското консулато ще да додаты да си го зематъ, а отъ друга страна изѣява на желѣзницата, че въ санджчето сж свѣщи. Въ Гюргево до толкова тѣжките свѣщи вжзбуждали подозрѣние, полицията ги конфискувала, повиква Димитра, и той обажда, че санджчето е испроводено отъ Каравелова за консулатото, а за увѣрение изважда и Каравеловото и консулското писмо. Но знаешъ ли на кой консулъ? На бѣдниятъ Стамболова! Слѣдъ нѣколко деня у насъ са яви тукашниятъ прѣвъ прокуроръ и подири Каравелова. Каравеловъ показва голѣмо малодушие****). Той са уплаши и азъ бѣхъ принуденъ да зема сич-

*) Стамболовъ бѣше по онова време замѣстникъ на Левски, А. Кънчева, Узунова и пр.

**) Обретенъ отъ Руссе.

***) Михаль Грековъ, познатъ шарлатанинъ въ комитетските работи, а по-послѣ русски шпионинъ.

****). Когато са появилъ прокурорътъ въ печатницата съ своите комисари и жандарии, Каравеловъ съ перото въ рѣка, несчесава и неомитъ, както за винаги, не знаючи ни една дума по ро-

кото отгорѣ си. Процесътъ стана въ такавъ смисахъ, въ каквото сжмъ писалъ и въ вѣстника. Азъ ходихъ въ Гюргево да искамъ револверите, бихъ отъ тамъ денеша на министрътъ, защото ми ги не даватъ, но отговорътъ бѣше да дойда и ги искамъ въ Букурещъ. Тука като дойдохъ генералниятъ прокуроръ ми каза, че меня ще да ма сждатъ. Кога ли ще бжде тоя день? Азъ би отишелъ при министрътъ и работата са би свършила безъ гласностъ, но нѣма съ кого. Каравеловъ са извинява, че не знае влашки и че той са не мѣси въ политика; Цанковъ, редакторътъ на в. «Балканъ» и единъ отъ членовете на революционната коммисия, не ще, защото нѣмалъ извѣстие отъ тая работа, главното защото не желае да са компрометира предъ ромѣнското правителство. А Адженовъ О, това златно тѣле, което сж вжкна отъ Каравелова*) въ работите само за да покажи, че и зайците ходатъ на война, не дава да му са спомѣне за тая работа. Сега азъ чѣкахъ да дойде братовчедъ ми, Дръ Чобановъ, изъ Пловещъ (той е на правителствена служба) и ще да отида при министрътъ. Ще да ти пиша, какво ще да я изжриша. На пхрвий Мартъ събранието не стана. Азъ попитахъ Каравелова да распрата ли писма за свикване, но той ми не позволи. Писахъ само въ Зимничъ, защото Юрдановъ ма попита чрезъ денеша да доди или не. И какво Събрание щѣше да стане, когато актовете и протоколите отъ пхрвото събрание не сжществуватъ вече! Когато са уловиха револверите, то Адженовъ дойде и поиска да му са унищожатъ подписътъ или да са дадатъ актовете нему, за да ги

мжнеки, не ходилъ и нѣмалъ никога работа съ полиция и правителство, скончилъ съ перото въ ржка, и захвапалъ: „Ботйовъ, Ботйовъ, моли ти са земи работата отгорѣ си! Земи я да ма откървешъ, азъ ма не бива никакъ за тие работи.“ Ботйовъ, който са случилъ тамъ, изжрива са гладиаторски предъ прокурора и му заявява тжржественно, че той са намира предъ хората, на които ромѣнската земя е дала прибѣжище да заципяватъ правата на 7,000,000 робове! Устата на Ботйова, които приличали на вулканъ, накарали прокурора да го попита какъ му е името. А нещастниятъ Каравеловъ стоялъ до стената съ перото въ ржка. Не билъ той Ботйовъ, нито пакъ Ботйонъ билъ Каравеловъ.

*) Тоя Адженовъ е билъ дѣйствиелно човѣкъ съ не чиста душа. Колкото парици спечелилъ Л. Каравеловъ съ своето перо, далъ ги Адженову ужъ съ лихва, но като човѣкъ, невѣжа въ комерческите дѣла, не му зель никакви расписки. Адженовъ отказа постъ, че нито познава Каравелова, нито пакъ е земахъ пари отъ него.

скрие. Комитетътъ му ги даде и тие вече не сжществуватъ*) Видишъ ли геройство?

Гнѣ Панайотъ проектира въ писмото си до тебъ добро нѣщо за сдѣстанието на комитетътъ, но то става при други обстоятелства и съ други хора. Отъ ония, на които девизата е «азбуката», т. е. повѣрно парата, нека той не очаква нищо. На лѣтошното събрание, на което бѣше и ти, помнишъ ли, че азъ предложихъ да са викатъ нѣкои и други отъ тукашните младежи, но Каравеловъ възстана противъ това и нарѣчи тие момци кюлханета, за това, защото тие му биле потребни за да сжстави съ тѣхъ своето «Дружество за распространение полезни знания» и да ги убѣди, че на бжлгарскиятъ народъ не трѣба вече свобода, защото неговиятъ предводителъ е вече богатъ човѣкъ? Тѣй си и игралъ г. Каравеловъ събога съ довррието, съ любовта и съ надѣждите на милионни хора! Просте ми, че азъ ти говори така искрено и откровенно. Азъ мисла, че ти не си отъ ония, които искатъ само да крѣпчатъ, а да не вжршатъ нищо. Освѣтъ това мене ми е скѣрно, че и азъ сжмъ единъ отъ изжганите въ надѣждите си. За това прави каквото правишъ, а лѣтосъ ти трѣбва да бждешъ тука, за да видимъ какво да са направи. Пѣйовъ (Тодоръ-Р.) е още студиентъ, Стамболовъ позна Каравелова, а азъ сжмъ отдѣленъ вече отъ него. Азъ ще да зема типографията на старите т. е. на в. «Отечество» и ще да издавамъ клѣтото «Знаме», ако ще би и гладенъ да хода.

Струната мѣжду мене и Каравелова са скжса вече окончателно. За това, защото азъ го имахъ като братъ по дѣла и по помисления, той и хората му**) щѣха да ма испроводатъ тие дни въ влашките рудници за солъ, но не успѣха. Сега той са грижи да убие Знамето и да ма дескредитува предъ ония,

*) Ония господа, които обвиняватъ Каравелова, че скрилъ или предахъ на Сжрбите комитетската кореспонденция, могатъ да земахъ актъ отъ думите на Ботйова, че Каравеловъ, като познатъ вече на ромѣнските власти, щомъ са е освѣцало, че ще става нѣкакво претжревание, давалъ кореспонденцията други му, както сега я е далъ Адженову.

**) Колкото и да питахме, не мнжахме да научимъ, по каквъ поводъ, съ какви срѣдства и сила е щѣлъ Л. Каравеловъ да направи това зло на нашиятъ герой, т. е. да накара влашкиятъ трибуналъ да го осжди и заточи въ рудниците. Може би да е било по въпросътъ за револверите.

който го още не познаватъ, но незнай да ли ще да успѣе. Азъ нѣма никому да права мили очи и нѣма да му въспрѣпятствувамъ въ това. Азъ желая да са обдържа баремъ до тогава, когато дойдешъ и ти, па тогава да отворя съ него полемика за начала, за характеръ и за политическа дѣятелностъ. До тогава азъ ще да слѣдвамъ тѣй, както сѣмъ захваналъ. Драсовъ! Азъ сѣмъ обиденъ злѣ отъ Каравелова и азъ нѣма да му проста нито една отъ неговите политически подлости. Азъ събирамъ сила и материалъ и вѣрвамъ, че брошурата ми или политическата рубрика на Знаме ще да направи епоха въ животътъ на емиграцията ни. Това не е лична умраза или жажда за отмъщение. Ако отмъщението и да е такава сѣщо добродѣтель, както и благодарността, но азъ ще да постѣпа сѣхвемъ друго-яче, защото мѣжду мене и него има въпроси, които не сѣ вече частни, а общи.

Но да оставимъ вече това. Азъ ти казахъ, че зинамъ печатницата и ще да дамъ на Знамето по-живо направление и пужната редовностъ въ изданието. Глѣдай само и ти та проводи нѣкоя полѣзна (разбирашъ въ какво отношение) книжка, за да може да са даде работа за пхрви пхтъ, пакъ послѣ ще да видиме. Азъ би можалъ да напечатимъ «Мацини,» но не знай да ли го можешъ зе отъ Каравелова. Азъ си зинахъ «Липранди,» но отъ 300 пренумеренти той ми даде само 180. 11 брой «Знаме» той ми конфискува и азъ го сега препечатвамъ у Андрича. Азъ имамъ да земамъ отъ него 14 лири за аритметиката*) и 14 за Иловайски.***) но защото за пхрвата той не билъ зель още пари отъ Данова и защото втората е конфискувана отъ Ром. правителство заедно съ револверите, той ми запря листътъ за 200 франка и ми записа още 30 жхлтици за печать на Иловайски. Нѣмаше да ми бѣде тѣжко ако глупостта съ револверите да бѣше направена отъ мене и ако да имахъ баремъ извѣстие за това. Но азъ пакъ захванахъ за това, което е за не исказвание и което нѣма край.

*) За таа нещастна аритметметика читателите знаятъ вече.

) Книгата отъ Иловайски посе заглавие: **За славянското происхождение на Дунавските бжлгаре, преводъ отъ русски стр. 119 печатана въ 1875 г. Ние мислихме, че е Каравеловъ преводъ-защото е казано на коричките: „издава дружеството за распространение пол. Знание“ а тя излиза Ботйова. Въ крайтъ е направено твѣрде важно примѣчаніе отъ него, противъ доводите на Иловайски.

Ти мой браино пиши на Пѣва и тукъ таме по Влашко и земѣ мѣрки, за да можемъ на лѣто да турнемъ нѣкаква работа на рѣдъ. Ето сега кой отъ кого трѣбва да иска сѣхвѣти. Пиши ми колкото е възможно по-скоро по тоя адресъ: «Strada Vergului №. 6—Botiof.

Приеми братските ми поздравления и бѣде искренъ кжмъ любящиятъ та.

Ботйовъ.

Букур. 16 Мартъ 1875 г.

Працамъ ти нѣколко не потрѣбни за мене марки. Ако не сѣ излѣзли отъ мода, то употреби ги за писмата си кжмъ мене.

Изъ Диярбекиръ сѣ побѣгнаха двама души: единъ сѣхрбинъ и единъ бжлгаринъ. Сѣхрбинътъ не сѣмъ виждалъ, ако и да е дохождалъ тука, а бжлгаринътъ е изъ Загра на име Стоянъ Заимовъ, който е билъ учителъ по тамошните села. Диярбекирските братия сѣ направили твѣрде злѣ гдѣто пишатъ, че сѣ побѣгнаха. Тамошните арапи казватъ предъ правителството, че тие сѣ са удовили. Стоянъ е сега при Сярова, който преди 3—4 деня е дошелъ тука, но азъ не можахъ да го вида. Цѣновичъ му намѣрилъ 2000 фр. и той утрѣ или въ други день ще да са принесе тука. Стоянъ са е наговорилъ да побѣгне съ Марина Луканова, та не са знае да не е побѣгналъ и той. Сѣхрбинътъ е побѣгналъ два мѣсеци преди Стояна. Той е билъ голѣмъ шарлатанинъ.

Сѣхчинятъ.

II.

Брате Драсовъ,

Азъ закжсняхъ да отговора на писмото ти отъ 23 Мартъ, но ти ще да ма простишъ, като прочетешъ настоящето ми. Благодара ти за сѣхвѣтъ и за участието, което земашъ въ положението ми. Вѣрвамъ въ твоята искренностъ и въ твоятъ патриотизмъ и надѣя са, че и ти нѣма да ми откажешъ въ тие неизбѣжни качества за единъ какъвто да е борецъ за свободата. Слушай! преди три деня пристигна тука единъ момъкъ изъ Одесса подъ име Петковъ,*) който донесе радостната

Тоя Петковъ е билъ Панайотъ Семерджиевъ, умрѣлъ по-послѣ — въ 1876 г. — на вѣжето, въ Тжрново. Младо момче, поклонникъ

вѣсть, че Стамболовъ е вече въ Одеса и че скоро ще да дойде въ Букурещъ. Псевдонимътъ Петковъ са явява при Каравелова, открива му намѣренieto си и поисква да са види съ мене и съ Ангелова*) (приятелъ на Стамболова). Каравеловъ ако и да ма бѣше видѣлъ вечерята въ кафенето, казва му, че азъ сжмъ вече зарязалъ вѣстникътъ и че сжмъ побѣгналъ изъ Букурещъ по причина, че ма преслѣдвало тукашното правителство. Два дѣня стои това момче у Каравелова, безъ да му дадатъ възможностъ да намѣри нито мене, нито Ангелова. Въ разстояние на това врѣме г-нъ Л. К. не забравилъ да ма опише съ най-черните бои и да каже, че той писалъ на сѣкадѣ, за да ми убие съществуването (т. е. вѣстникътъ). Най-послѣ това момче дохожда при мене и въ два часа разговоръ са разбрахме по мѣжду си. Петковъ е испроводенъ отъ Стамболова за да заеме мѣстото му като апостолъ въ България и заслужава пълно довѣрие и уважение. Той има сичките качества за пропагандистъ и ползува са съ сичките рекомандации отъ Стамболова. Безъ да му влизамъ въ душата, Петковъ ми открива, че той познава Каравелова и дѣлата му като политически дѣятелъ по-добре отъ мене, че знае нашето неспоразумение съ него и че той е дошелъ нарочно, за да изравни тие неспоразумения. «Съ Каравелова ние не можемъ вече да имаме нищо, защото той е изгубилъ довѣрието на народътъ, казваше нашиятъ приятелъ. — Сѣки счита Каравелова за спекулантъ и за човѣкъ, който при смъртѣта си трѣба да повтѣря думите на Августа: «добре ли си изиграхъ ролата?» Ние трѣба да го оставимъ на страна и на мира, а ако той пожелае да ни припѣтствува, то да го унищожимъ и нравствено и материално. (р.)» Тие думи ма накараха та показахъ твоето писмо, на което днесъ отговарямъ, и Петковъ ма задлжи да ти пише, да та поздравя отъ страната му и да ти изложи въ нѣколко думи програмата му.

Той е на мнѣние да са основе тука чисто народна печатница, въ която да са печататъ различни книжки, брошури, прокламации, за да са развие революционната литература у насъ. Около тая печатница да са основе единъ кръгъ отъ дѣятели, до които да са испроваждатъ точни и вѣрни свѣдения

на теорите и доктрините, предлагатъ Ботѣву нѣща не осжществими.

*) Янко Ангеловъ, ученикъ по онова време въ Букурещъ и приятелъ на Ботѣва.

за страданията и положението на народътъ въ политическо и икономическо отношение, за да бжде сѣка една наша дума основана на факти; да са отворатъ мѣста по крайдунавските пунктове за стоварване на оружје и др. такива; да са сжживятъ и свържатъ частните комитети въ Ромѣния подъ нагледването на особенъ пропагандистъ, който да ги обикаля сѣки три мѣсеца; да са испроваждатъ ту едни, ту други пропагандисти въ България въ по-голѣмо число, за да са приготвятъ по-скоро духовете; да са прехвърлятъ отсамъ компрометираните, за да бждатъ готови за тукашните чети и т. н. и т. н. Главното е, че финансовите извори сж вече намѣрени, стига само началото да бжде удачно.

Въ кѣсо врѣме отерѣщните комитети ще да располагатъ голѣми сумми. Ти, брате Драсовъ, ще да са почудишъ на срдствата, които ще са добиятъ въ едно твърде кѣсо време. Първиятъ добръ знакъ ще да бжде за тебе това, като та извѣстятъ, че сжмъ получилъ 200 лири за да исплата печатницата и да я примѣста въ особена къща. За сега чакамъ Стамболова и единъ руско-бессарабски българинъ изъ кишиневската гимназия. На 16 тоя месѣцъ, печатницата (която ще да зема) по интригите на Л. К. са продава на мезатъ. Той и Адженовъ ще да конкуриратъ съ мене, но не вѣрвамъ да успѣятъ, защото продавачете сжчувствуватъ повечето мене, не жели на дружеството («Полезни знания»). Но на 16 азъ нѣма да располагамъ повече отъ 50 наполеона, земани на заемъ, защото Каравеловъ е писалъ на сѣкадѣ да ми не пращатъ пари. Вѣстникътъ билъ неговъ и той щѣлъ скоро да го земе отъ мене и да го даде въ рѣцетъ на другиго!! — «Мацини» глѣдай да земишъ, но заедно съ абонатите. — Революерите не сжмъ още земалъ, но ще да са зематъ. Утрѣ отивамъ пакъ на Гюргево за тѣхъ. Ще да глѣдамъ дано зема отъ тамошниятъ комитетъ 10 наполеона на заемъ. Ти глѣдай, както-както лѣтосъ да дойдешъ; срдства ще да са немѣрятъ. — Тукъ азъ прибрахъ пакъ хжшовите около мене. Добри души, сжчувствуватъ на оживѣвяването на емиграцията. Едно само ма брѣжа сега, че вѣстникътъ не може да излиза още рѣдовно: пари нѣма, бе братко! Но отъ сега ще да са управи. — Писали писма тукъ тамъ изъ Ромѣния? Пиши, защото мене не прилѣче. Ще да помислятъ, че интригувамъ. Пиши и г-ну Хитову (Панайоту р.)

Новостъ. Руските социалисти въ Лондонъ и въ Цюрихъ

ма викатъ да отида при тях, или да имъ стана комиссионеръ. Тие искатъ да влѣзатъ въ сношение съ нашите революционери. Предлагатъ ми да са мѣнимъ съ пропагандисти, съ паспорти и др. . . . «Мы готовы помочь вамъ и нравственно и физически, т. е. и словомъ и мышцимъ,» ми пише единъ мой вѣтъ сжученикъ Судиловски (или Судиловски — не може да се чете р.) Азъ му отговорихъ, че са земамъ да имъ бѣда комиссионеринъ на книгите, а за повече, ще да чакамъ да рѣши събранието. — По празниците ще да стане събрание въ Търново. — Пановъ е вече въ Парижъ и на свое мѣсто е оставилъ нѣкого си Паничерски. Той е добаръ момакъ, но е слѣпъ привържанецъ на Л. Каравелова. Павелъ Икономовъ е вече дописенъ членъ на тукашното дружество и са не занимава вече съ политически работи. Пановъ сѣкашъ че е въ Япония. Разбира са, че сѣки, който вижда какъ вхрватъ работите ни, истива и мжлчи. Но нищо, азъ си давамъ куражъ. Сичко ще да оживѣе при пролѣтътъ на нашата дѣятелность. Ти трѣба да опишешъ софийските работи и политическата дѣятелность на своите познаници, приятели и другари, ако не за обнародване, то поне за архива. Ще дойде време, Драсовъ, когато дѣятелностьта на сѣкнго ще да има важность за нашата история. . . Въ преводите си бѣде проповѣдникъ на революцията и защитникъ на сиромасите. Нашата революция трѣба да са сѣе въ народътъ, а не между чорбаджиите. «За законите на Швайцария» нѣмамъ никакво понятие, но мисла да е добро нѣщо. Но стига толкова. Прости, че ти пиша така на бързо и така неразбрано. Прегръщамъ та и сжмъ твой за сѣкога.

Хр. Ботйовъ.

Букурещъ, 12 Априлий 1875 г.

Р. С. Тома е вече тука съ фотографията си. Сяровъ та поздравява нарочно. Грековъ *) на Азовското море въ едно село оженивъ. Катъ намѣра адресътъ му ще да ти пиша. Той билъ голѣмо магаре.

III.

Сжций.

2 Май 75 г., Букурещъ.

Бае Димитре!

Не дѣй ми сж сжрди, че ти не писахъ до сега. Причината бѣше тая, че щомъ дойдохъ изъ Гюргево въ Букурещъ,

*) Михайлъ.

то намѣрихъ двѣ телеграмми една отъ Чобанова, а друга отъ Стамболова. Трѣбаше да отида и при одного и при другото. Въ Кжмпица са бавихъ три дена, а въ Браила два. Чобановъ ми даде пари и Стамболовъ е вече при мене. Печатницата ще да са земе сега въ недѣля и работата ни ще да тржгне като по масло (сиромаха! р.). Колкото за момчетата, то щомъ дойдохъ и са научихъ, че сж при Сярова и постѣвшихъ предъ полицията така, както ми бѣше заржчалъ. Сяровъ скри момчетата и каза на ортакътъ си да ми не дава 680 гроша. Но както и да е, а работата щѣше да са свжрши, ако да не бѣха алежерите (?) Полицията си имаше друга работа. Сега вече азъ издирихъ дѣспать момчетата и ще да ги дамъ въ ржцете на полицията. Освѣтъ азъ, за това са грижи много и Шиваровъ. Не бойса, слѣдъ нѣколко дена момчетата ще да бѣдѣтъ въ Гюргево. Не дѣй мисли, че азъ ще да са покажа така неблагодаренъ кжмъ тебъ и кжмъ гюргевските мои доброжелатели. Тѣхната добрина азъ никога нѣма да забравя. Поздрави ги нарочно и имъ кажи да ми са не сжрдятъ. Самъ бѣхъ, а пакъ работа до уши. Така сжщо и ти не ми са сжрди: приятелството ни трѣба да бѣде вѣчно. Утрѣ ще да зема парите отъ Сяровиятъ ортакъ. Ама магаре-човѣкъ билъ ха! На Каравелова дадохъ 15-те наполеона. Простима, че и сега много бжрзамъ. Днесъ излазя Знаме и ще да са управи отъ сега. Отъ сѣкхдъ ми пишатъ и ма насжрдчаватъ. Стамболовъ трѣбва да дойде скоро въ Гюргево. Той е скранъ съ Каравелова. Поздравявамъ тебъ, домашните ти и сжмъ твой искренъ.

Ботйовъ.

Сиромахъ Ботйовъ, колко е той любезенъ въ писмото си съ Горова, какво старание полага, че ще да му изнамѣри и прати момчетата - работници! Що да чини! Горовъ, макаръ отъ цинцарска жилка, бѣше банкерътъ на хжшовите. Когото заболѣеше глава при него тичеше, дордѣто най-сѣтне го накараха да проси. Пие притежаваме около стотина расписки отъ разни хжшлаци, които сж земали отъ него пари сѣ въ заемъ. Ботйовъ, знаеше, че щомъ го осучатъ за печатницата, ще извика отъ Букурещъ: «аманъ бае Горовъ!»

IV.

Брате Драсовъ,

Наистина 4 пхти става ми нишишъ, а азъ нито веднажъ не схмъ ти отговорилъ. Причините на това бѣха тие, че азъ нѣмахъ нищо важно да ти съобща и че бѣхъ до толкова залисанъ, щото и самъ незнаахъ какво да права. Сичко са бѣше струнало на моята глава и процеси, и семейни нещастия, и кавги съ доброжелатели, и хайдутлукъ, и борба за печатницата, и ходене насамъ нататакъ за пари, и много много още други. Азъ зная, че тебе ти е тѣжко, дѣто ти не отговорихъ, но ние сме по-мѣжду си до толкова близки, щото мислѣхъ, че ти съкога ще да простишъ.

Сега вече има какво да ти пиша, ако и то не пълно. Ти знаешъ, струва ми са, че Стамболовъ е вече заедно съ мене. Но той има двѣ-три недѣли отъ както е заминалъ да обиколи нашите влашки бѣлгаре и да види какво ще да са прави. Мислѣхъ да чакамъ да дойде и той, пакъ тогава да ти пиша, но не: за да та извада отъ недоумѣние пиша ти преди това. Азъ зимахъ вече печатницата на старите за 5,000 франка, платихъ 1,250, а другите ще да плащамъ съ полици на три пхти за 14 мѣсеца. Тие пари земахъ отъ братовчеда си, а кусурътъ ще да види отъ дѣ. Това ма не плаши. Стамболовъ като дойде, ще да ти испроводимъ стотина франка за да прескочишъ на самъ. Потърпи още двѣ-три недѣли. Отъ срѣща нѣмаме скоро извѣстия, а старите не струватъ за спомѣнования. Тамъ ужъ работатъ, но ние нищо не знаемъ. Преди мѣсѣцъ проваждахме нарочно човѣкъ отъ тука, но отъ тамъ ни отговориха да са приготвимъ за събрание таче тогава ще видиме какво ще да са прави. Стамболовъ за това и трѣгна. — Мацини земахъ, но той *) не доде абонатите, по причина, че биле писани въ писма, които му трѣбали. Трѣба нѣкой си да ги пренише, а мене не уйдисва. Но ще да са зематъ.

На въпросите ти да отговоря — не мога сега. Като са върне Стамболовъ — белки. Но по-добре е да оставиме, когато дойдешъ ти, пакъ тогава. Азъ ще да бутна сичките тие въпроси и въ «Знаме», и захванахъ ужъ, но като журнална статия, то ще да бѣде май сакало и украсено. Впрочемъ, ще

*) Каравеловъ.

да паза истината. Съхрѣбия (правителството) си бѣде майната. . . Азъ мисля, че трѣба чукание и че трѣба да са покажемъ самостоятелни. Ние отъ подобно правителство не ще да имаме никога помощъ. Ахъ, колко би било добро да можеше и г. Панайотъ (Хитовъ) да са откаже отъ тѣхната помощъ, но дѣ пари! Дано на това идуще събрание направимъ нѣщо. Г-нъ Панайотъ е необходимо да живѣе тука. Ами ти не можа ли да са научишъ кой е просилъ пари отъ сърѣското правителство въ името на редакцията на Знаме? Азъ нѣмамъ никакъвъ хаберъ. А тука трѣба да има нѣкаква комедия. Попитай г. Панайота. — Револверите са земаха вече. Знаме ще да слѣдва. Хитровъ и Болйовъ живѣятъ: Strada Noua № 1 Photographie. Храновъ и Каравеловъ станаха ортаци — книжари, но пѣрвиятъ не е дошелъ още. Ще да са изиграе май съ хлапе, но майната му — нека помиришатъ и други знаменитото цѣвѣ.

Безпаричието ще да ма принуди да са ожена, за да можа да работа, но недѣй мисли, че моята шея влиза въ хумотъ. Само единъ хумотъ схмъ можалъ да нося, и то е хумотъ на Каравелова, съ убѣждение, че азъ принасямъ нѣкаква полза на народътъ. А то. . . пази боже! — Тая недѣля гладувахъ два деня, а печатница вече имамъ; но не казвий никому. Днесъ схмъ добре. Такъвъ животъ ми убива способностите, но дано не са продължи дълго време. Дано са даде храна на сърдцето ми и на душата ми, т. е. дано влѣзи въ друга фаза нашиятъ политически въпросъ. Сега трѣпнишъ, а крилата ти подрѣзани. Сичко принуждено безъ въодушевление: идѣ ти и да плачешъ, и да псувашъ. . . Но азъ са не отчаявамъ: скоро ще да запѣе по-весело! Дѣй гиди хайдутлукъ че пакъ хайдутлукъ? Дѣ го Раковски за да станемъ другаре и да преобхрѣниме сичкото хорско злато на олова и на жельзо! А сега прави смѣтка на гологани, които даже и на хлѣбъ не ставатъ. Драсовъ! азъ схмъ готовъ за цѣлѣта да употрѣба сичките страшни срѣдства, освѣнъ подлостѣта и лажата, защото преди сичко трѣба да сме човѣци, послѣ вече бѣлгаре и патриоти. . . — Прощавай, въ главата ми са въхтятъ лоши мисли и една друга затрупватъ. . . Познай и по писмото ми. Въ лошъ часъ схмъ сега. . .

Прегръщамъ та, цѣлувамъ та и схмъ твой:

Хр. Ботйовъ.

Приеми портретътъ ми за спомѣнъ на кѣсиятъ ни животъ заедно, а на дѣлгото ни братство и приятелство раздѣлени единъ отъ други.

Букурещъ, 26 Юний 1875 г.

V.

Бай Данаиле, *)

Не дѣйте са сжрди, че ви не отговорихъ до сега на писмото. Причините бѣха тие, че отъ два мѣсеца на самъ азъ бѣхъ твърде много записанъ, както съ нарѣжданието на печатницата, така и съ други нѣкои работи, които бѣха облягнали само на мене. Днесъ сжмъ вече по-свободенъ. Вие ми пишете, че нѣкой си попъ, отъ заточените, е написалъ брошура, която искате да напечата. Ако е за Знаме и ако не е твърде дълга, то азъ я би обнародвалъ; а ако не, то можа да я напечатамъ и отдѣлно, само разбира са, като ѝ поуправа слога. Ако е у васъ това произведение на страдалецъ, то испроводете го да го вида. Едно условие само ще да ви предложа. Азъ сжмъ въ началото на своята печетарска дѣятелность, слѣдователно сжмъ кжсъ въ срѣдствата. Добре ще да бжде, ако са сжгласите да купите вие хартията за печата, а послѣ отъ продажбата на книгата да ви са вжриятъ парите. Така сжщо и азъ; като си извада разноските за печатътъ — остатакътъ можиме да употрѣбиме за каквото общеполѣзно дѣло желаете. Можемъ напримѣръ да го испроводимъ на заточените. — Много ви сжмъ благодаренъ за свѣденіята изъ Диярбекиръ. Пишехте ми, че имате нѣкакъвъ си списакъ за измрѣните до сега страдалци. Испроводете ми го да го обнародвамъ. Не зная добре

*) Данаилъ Хр. Поповъ, родомъ отъ Плевенъ, отъ дълго време търговецъ въ Т. Мажурели, гдѣто са намира и до сега. Забѣжителенъ е тоя бжгарски патриотъ. Между Бжлгарии, между апостолите на свободата и ромжнеките бжлгаре патриоти и Бжлградъ — той е билъ коммисионеръ. Корреспонденциите на Левски, А. Кжичева, Д. Общиятъ, на частните комитети съ централниятъ и П. Хитова въ Бжлградъ — Данаилъ Поповъ е билъ ключътъ. Който е искалъ да знае какво става въ Бжлгария, кой апостолъ гдѣ са намира и пр., то е трѣбало да са пита Данаилъ Поповъ. Таа негова дѣятелность са простира отъ 1867—1877 г. Като него е билъ още Д. Горовъ въ Гюргево.

ли постапвамъ съ дописките ви. Пишете ми откровенно за това.

Онова теле *) изъ Браила е безумно. Азъ му патжркахъ носетъ въ едно писмо и вѣрвамъ, че ще да си налѣгне дрипите, т. е. ще да остави на страна начаврата си. Той е слѣпъ поклонникъ, но именно за това го и презирамъ. Не обржщай внимание на бжлвочите му. — Откровенно да ви кажа, вие минувате за привжрженецъ на Каравелова, за това и мнозина отъ новите ви считатъ за сжчастникъ въ сичките негови подвиги. Ако не бѣхъ са отдѣлилъ отъ него, то и азъ щѣхъ да си пострадамъ. Знаете ли, че той, — дордето бѣхъ у него и безъ да зная азъ, — е искалъ 150 жжлтици отъ Сжрбското правителство за редакцията на Знаме? Той предвиждалъ, че азъ ще да зачеша неговите патрони и искалъ да налѣе злато въ устата ми, като гжтне и той разбира са, половината за миситникъ. Това ми пиши Панайотъ. Какво искате отъ подобенъ човѣкъ? Но той е потрѣбенъ, защото служи за добръ оригиналъ на моите повѣсти. Характерътъ на Нено Чорбаджи **) има много общо съ неговиятъ характеръ. Впрочемъ, извинете ма, че азъ захванахъ за това, което може и да ви неинтересува. Азъ ще да чакамъ още нѣколко време дордето са срѣщна съ нѣкои и други лица, пакъ ще да си примѣра и името, и характерътъ и честностьта си съ неговата. За великите хора трѣба и материалъ за биографията имъ, а въ продължението на двѣ години азъ сжмъ го изучилъ твърде добре. Не е останало кйоше въ душата му за да не проникне моята двѣ годишна испитливость. Студизмътъ е вѣренъ, а материалътъ грамаденъ.

Жално ми е, че при дохожданието ви въ Букурещъ не можахме да са срѣцнимъ, за да засвидѣтелствувамъ благодарностьта си и искренните почитания кжмъ васъ. Приемете ги сега писмено и извинете доброжелательтъ си.

Хр. Ботйовъ.

Букурещъ, 28 Юний 1875 г.

*) Стоянъ Заимовъ, който по онова време издаваше въ Браила вѣстникъ Михалъ, дѣйствително парцалче, гдѣто са псуване Л. Каравеловъ нецензурно. Вижда са работата, че Данаилъ Поповъ са е вжзмутилъ и е писалъ Ботйову, та за това му отговаря, че му е „натжркатъ вече носетъ.“

**) Нено Чорбаджи, казанлъшки издѣтникъ чорбаджи, единъ отъ героите на Л. Каравеловата повѣстъ: „Маменото дѣтенце.“

Дѣйствиелно обидата, за която пише Ботйовъ Драсову, че му нанесълъ Л. Каравеловъ, е била крѣвна. Пакъ повтаряме, че сжжеляваме за гдѣто не знаемъ изтъжно тая обида, па въ сжщностъ, едва ли е знаялъ други освѣнъ двамата нѣкогашни бивши другари и сподвижници. Не е мжчно обаче да се оттатае, шомъ знаемъ характерите и на двамата Л. Каравелолъ, който знаялъ само своето перо и кабинетътъ, който е отбѣгвалъ срѣща съ сички, особено когато са е отбѣгвали на чисто литературното поле, Ботйовъ е ималъ право да го счита, че е вече чорбаджия, че са е клокналъ пари да печели. Любенъ отъ своя страна, като е глѣдалъ Ботйова, че лѣга, става и са братими съ хашлаците, отъ които е пицалъ Букурещъ, нарѣкалъ го е нехранимайко и хайдутинъ, който срами само бжлгарското име. Припомнѣтъ си читателите на какво мнѣние бѣше той за Ботйова, когато го викаше Левски изъ фокшанскиятъ затворъ. Двѣ противоположни крайности. Единътъ рабъ и труженикъ въ книжевното поле, агитаторъ отъ кабинетътъ си, по неволя испжлявалъ петъ годишна дѣятелностъ на революционеръ, като ораторъ — двѣ думи не можалъ да кажи, никога не говорялъ, че ще да умрѣ съ ножъ въ ржка, че ще да отиде да испжлне на дѣло онова, което е вжршилъ съ мастило, кокошка, гдѣго са е рѣкло, го било страхъ да заколи.

Исправете сега до него Ботйова, пламениятъ и страшиятъ Ботйовъ, който носе подъ палтото си по два релолвера и кама; който като заговори гржмъ и тресакъ са чува; който като са расжрди, челото му са исписва съ жили, като талази; който като си стисне юнашката и костелива ржка, хапузите-кржвници отъ галацкиятъ затворъ го провозгласяватъ за свой царъ; който вжспѣвалъ и живѣлъ съ епопеята на хайдутлукътъ; който искалъ и горѣлъ подъ байракъ да уирѣ!

Исправете го до болнавиятъ Л. Каравеловъ, па кажете можели ли сж тие да си останатъ до край побратими по идеи и помишления? Ако за Ботйова сж биле неприятели безжизнените чорбаджии, не чело съ роднината му, Евлогия, то и Любенъ трѣбало да му бжде сто пжти по-страшенъ неприятель, което ние научаваме и отъ писмата му. «Съ своето *Знание*, той ще да завлѣче много сили,» пише Ботйовъ още въ начало, когато сж биле добре. Не било шега, Любенъ ималъ име между емиграцията, тѣжястъ и авторитетъ, значи — опасенъ човѣкъ за дѣлото, за което Ботйовъ искалъ да умрѣ. «Ще да го убиемъ и нравствено и материално,» говори Петковъ, която мисалъ Ботйовъ одобрява. Когато нашиятъ герой са провиква: «Дѣ гиди хайдутлукъ,» то не казва: «гдѣ е Л. Каравеловъ,» а «гдѣ е Раковски?» защо му е Любенъ, който отъ единъ полицейски обискъ са уплашилъ? Жестокъ е билъ Ботйовъ кжмъ своятъ другаръ, страстно му е челъ обвинителниятъ актъ. Онова, което е било още слухъ, не доказанъ фактъ, той е гжрмялъ, че е истина. Въ писмото си до Д. Попова пише, че Панайотъ му билъ писалъ, какъ Любенъ искалъ отъ негово име 150 ж. отъ сжрб. правителство. Освѣнъ, че Панайотъ, когото нарочно питахме, категорически отказва тоя фактъ, но и самъ нашиятъ герой въ писмето си до Драсова са сжмнява още.

Както и да е, тая борба не намалява ни най-малко славата и величието, било на единътъ, било на другиятъ. Тая борба е отъ естество на днешните наши политически партизанства. Величината са сжстои въ това, че Ботйовъ, който е билъ обвинителтъ, не са е борилъ за министръ, но за войвода, да отиди и умрѣ съ повече хора. Любенъ по своята натура е псувалъ и плакалъ сегисъ-тогисъ, както видѣхме. Нѣма нищо. Хайне и Бернъ, двама гении, двама сжвременници, сжщо

изгнаници, си казаха думи съ смъртоносна обида. Херцинъ и Бѣлински, пакъ съвременници, неможаха да се видятъ. Но отъ това не пострада славата и заслугите ни на одного: потомството имъ тури вѣнци безразлично.

Забѣлѣжи ли сѣ читателите отъ писмата на Ботйова, колко са е той измѣнилъ въ послѣдните години. Нѣмаме вече Ботйова, когото видѣхме въ пустата воденица, въ островътъ мѣжду Исмаилъ и Тулча, въ Фокшанъ, а най-послѣ въ село Задунайка, когато живѣеше съ вълци и кукумевки. Прилѣпа са той вече малко помалко, незамѣтно къмъ сѣществующиятъ редъ. Говори за семейни дѣла, за печатница, за спокойствие, за оженване, признава, че да живѣй човѣкъ въ воденица, и себѣ си, и народътъ си не ползува, подобенъ животъ убивалъ способностите му. Въ писмата му, послѣ Заарското възстание, които читателите ще да намѣратъ по-нататъкъ, тая промѣна расте. Но що ни трѣба да ходимъ по-надалечъ? — самиятъ фактъ, че той е сѣдналъ да пише писма, макаръ сѣ разбѣркване, както самъ казва, е доказателство на умѣренность. По-напрѣдъ — гдѣ подобно нѣщо? Носили сѣ го бурите и стихините. Тоя процесъ въ животътъ на хората е до толкова ясенъ, щото нѣма нужда отъ обяснение.

Разбира са, че в. «Знаме» и послѣ скарванието съ Каравелова е останало вѣрно на своята программа. Възстания въ Бѣлгария противъ турското правителство; война противъ сички, които желаятъ да спасятъ бѣлгарскиятъ народъ чрезъ просвѣщение, омраза противъ сички доволни, сити и богати, въ това число и калугерите; горѣща симпатия за гладните и сиромасите; конфедерация на балканските народи, но безъ Турция — ето програмата на «Знаме.» Когато той почналъ «Знаме», далъ си оставката отъ бѣлгарското училище. Отъ вѣстникътъ сѣ излѣзли 27 броя, нѣщо твърде много за Бо-

тйова. До тоя брой, 14 Септемврий, той свѣршва вече. Да ли е послѣдниятъ, не знаемъ, защото нищо са не говори въ него. Въ заглавието на вѣстника е турено едно извѣстие, което е нарѣчено *важно*, и въ което са обажда на абонатите за послѣденъ пътъ, че тие трѣбва да си платятъ. «Ние господа, са казва въ важното извѣстие, не искаме да печалимъ, а простичко разноските си да покриваме.» Въ 25 брой е казано? «Вѣстникътъ ни влиза въ новъ и редовенъ животъ. Редакцията са снабди съ сичките потребности за редовното му излизане, и ако не ни *мини лѣсица* пътъ, ще излиза за напрѣдъ два пѣти въ недѣлята. Мислимъ да му промѣнимъ името.» Може би лѣсицата да е минала пътъ. Освѣнъ това, по онова време, въ надвечерието на Заарското възстание (16 Септемврий), Ботйовъ отиде въ Русия да вика Тотя войвода и да събира пари, както ще да говоримъ по-на пространно по-долу, така щото той не е можалъ да са замимава съ вѣстникътъ си.

Малко по-малко Ботйовъ, макаръ и никого не избиранъ отъ специално събрание за водител на емиграцията, фактически станалъ такавъ. Кой отъ гдѣто са откъсвалъ, гладенъ и голъ, въ редакцията на «Знаме» намиралъ защита и прибѣжище. Станалъ извѣстенъ и въ кръговете на полицията, която виждала въ неговото лице нѣщо като застъпникъ, като бѣлгарски хъшовски консулъ. Много пѣти, облѣченъ въ черни дрѣхи и съ ракавици, сѣдналъ на кола, като аристократъ, влѣзвалъ и излѣзвалъ изъ префектурата да ходотайствува за своите подданици хъшове, които често попадали въ пушкарията за едно за друго, повече по въпросътъ за кражбите. Ставалъ имъ порѣчителъ, увѣрявалъ, че ги назначава, че сѣ негови хора, удрялъ имъ плѣсници въ присѣйствието на комиссарите, давалъ обѣщания, че той самъ ще по-базва ония, които би осѣтилъ, че ходятъ да мѣреуватъ

и пр. и пр. Писмото му до Д. Горова въ Гюргево, отъ 2-й Май 1875, потвърждава нашите заключения. На Горовъ побѣгнали момчетата въ Букурещъ, той пише на Ботйова да му ги хване и испрати. Често са явявали въ редакцията комиссари и тайни агенти, а по нѣкога и самиятъ префектъ да го питатъ нѣмалъ извѣстие съ такавъ и такавъ обиръ, станалъ миналата нощъ.

— Гърци сж по сѣка въроятность обирачите, защото моите хъшове сичките бѣха събрани тая нощъ въ печатницата, отговарялъ той.

Отъ какъ са раздѣлили съ Каравелова и издѣзали да живѣе въ особена стая чакъ до преминуването му Дунавътъ, въ квартирата му и печатницата му ни единъ часъ не са е минувало да не живѣятъ, спятъ и са хранятъ най-малко. 6—8 души хъшпаци отъ разни градове изъ Бжтгария и съ разни занятия: градинари, бозаджии, слуги, кржчмари и пр. Когато тие биле 5—6 души, то Ботйовъ не осѣщалъ даже, че има гости, бжлха го хапала. Но твжрде често, дорде стане сортируване на тоя багажъ, въ тѣсната му стаячка, гдѣто било, и кабинетътъ, и редакция, и администрация, па и печатница, по-послѣ, живели по дваесе души. Тѣхното число са най-много увеличило послѣ Заарското вжзетание и въ надвачерието на неговото тржгване. Очевидци, които сж посѣтявали това време Ботйова въ Букурещъ и които сж му биле гости по нѣколко деня, разказватъ за него твжрде чудни и характерни работи. Той хранялъ сичките, колкото искавалъ отъ вѣстникътъ давалъ го на тѣхъ, заедно ѣдели, заедно спали, заедно раздѣляли братски десетината гроша, които падали отъ «Знаме.» Нѣкакво си удоволствие, животъ и наслаждение чувствувалъ Ботйовъ, като са вжртяла около му тая сбирщина. Най-приятно му било, когато вечеръ са нахранвали сичките, и той сѣдне по срѣдъ тѣхъ, а тие образовать около му кодело и сич-

ки слушатъ какво ще да имъ приказва. Малко ли работи е имало за приказване, които би слушалъ съ интересъ не само единъ градинарь, простъ слуга, но сѣки единъ, билъ той който и да е. Най-простиятъ разказъ въ устата на Ботйова ставалъ най-интересенъ и най-увликателенъ.

Най-напрѣдъ той ще да имъ разкажи своите патими по Влашко и Богданско, по Русско и Бжлгарско, какъ убилъ турчинътъ въ браилската градина, какъ обрала съ Кйосето рускиятъ скопецъ, какъ влѣзалъ въ кжщата на Петраки Симова, какъ щѣлъ да бѣга изъ куминътъ, колко деня можалъ да стои гладенъ, колко било приятно да ходишъ съ галоши на босъ кракъ, лѣтно време, презъ петровите поети.

— Тжй да ви видя, синца ви, съ галоши на босъ кракъ да са расхождате по Петровъ-денъ изъ градината Чешмеджиево, са обржщали той кжмъ своите слушители. — Не ви трѣба да ходите на она свѣтъ въ джендемътъ, щомъ са сподобийте една недѣля да носите лѣтно време галоши. Мжжду пржстите ви дѣйствието е таково, щото сѣкашъ, че сж полени съ кезапъ.

— Царвули, царвули и бѣли науца, ще да носимъ ние, бате Христо, по Балканътъ, а не галоши, вжзра-зявалъ нѣкой отъ присежествующите. — Ние сме хъшове, а галошите нека ги носятъ женкарите,

Това наказание съ галошите, Ботйовъ го намиралъ до толкова на мѣстото си, щото на сичките хъшпаци казалъ: «Какъ си бе галошъ? Сѣки, който е приношувалъ при него поне една вечеръ, трѣбало да знае нѣщо за Калоферъ, жж характеристиката на нѣкого отъ чорбаджиите, попове или пакъ друго нѣкое оригинално лице. Калоферъ сжставлявалъ за нашия герой таково не-исчерпаемо богатство, щото той можалъ да говори и описва неговите жители цѣла недѣля. Разказвалъ за едного,

членъ въ общината, който си ѣдялъ суполите; други едного описвалъ, който като билъ още дѣте пеленаче, влѣзла свинята въ къщи и му ѣзала носѣтъ, която бащата на пострадалото дѣте сжсѣкалъ съ брадвата, а майката накаралъ да стои на колѣне предъ портата цѣли два дня. Характеризилъ аджерки, които дохождали да си пазарятъ едно друго отъ Калоферъ, какъ единъ пжтъ ги посрѣщналъ въ шумахътъ единъ чюлякъ, черъ, червеногащъ, отъ когото избѣгали сичките жени, а само едно останала, на която далъ единъ юзлюкъ, съ който тя почерпала съ по единъ «юзицъ» вино останалите си другарки, като имъ са присмѣла за гдѣто бѣгали. Послѣ отишли на дюгенътъ на чичо Бжркала да си пазаруватъ кжри на тжпани, който имъ давалъ да му работятъ вжлна. Една изъ по мѣжду имъ са обжрнала и казала:

— Брей, чичо Бжркала, не ми я хващай на вжлницата, т. е. кжрпата, която купица.

Обяснявалъ съ стотина вариация, че калоферци да хортуватъ бжрзо и да викатъ, причината биле гайтанджийските чаркове, които съ своето бжрзо обржщание отразявали са и на жителите. Разказвалъ за нѣкого си ешитропъ и училищенъ настоятелъ въ Калоферъ, който по антерия и съ симитъ въ ржка, отъ който хапелъ, влизалъ въ училището да прави ревизия и каралъ учениците да му четатъ «Ядятъ о бози.» Тоя настоятелъ никога не плюелъ на земята. Постоянно носялъ въ джебътъ си едни захлюпци, които като дойде време да плюе, отварялъ ги и вжтрѣ сжвмѣстялъ любимата материя. Другъ единъ хубостникъ Никола Касапски, имало пакъ въ Калоферъ, който не давалъ пари презъ пости за джрвено масло. Хвани си рибица, булката му е готви, а той са порасходи изъ гробищата: въ колкото кандилаца останало не догорѣло масло, събиралъ го въ една папичка и си готвелъ отъ него. Една заранъ жените го

хванали по гробето като пие масло отъ кандилата, дигнали подиря му олилеята и го обадили на общината. Имало единъ даскалъ, който билъ полудялъ ужъ отъ чарковите и ходялъ изъ село по риза, и пр. и пр. Единъ сиромакъ пакъ постоянно страдалъ отъ обущата си, особено отъ единътъ, който билъ до толкова голѣмъ, щото си ималъ за него особенъ калжпъ. До като билъ калеварътъ му здравъ, биели го защото като минавалъ заранъ изъ улиците тжрселъ земята, кучетата лаiali и разбуждали чорбаджиите. Като са сждралъ калеварътъ му, хвжрили го въ Тунджа. Единъ чорбаджия отишелъ да си лови риба, хвжрили сертмето, осѣща нѣщо тѣжко, вика на другарите си: «ударихъ кйоровото. Метѣглилъ сертмето, калеварътъ на сиромакъ засѣдналъ вжтрѣ и го скжсалъ по срѣдъ. Пакъ бой. Втори пжтъ като му са скжсалъ калавера хвжрили го на най-високата кжща, така щото тамъ да си изгние никому да не прави вече зараръ. Завалѣва джждъ, прокапало въ една стая на високата кжща. Потжрсили причините, що да виджтъ? На сиромакътъ каревала подпушилъ водата. Пакъ бой. Нѣкой си Калеко Меташътъ ходѣлъ въ Цариградъ за три дня отъ Калоферъ. Никога на мостътъ въ Цариградъ не плащалъ определеното десѣтачи, защото са преструвалъ единъ пжтъ на куцъ, втори пжтъ гжрбавъ, трети пжтъ ржката му счупена и пр., а на сакадите хора, както е извѣстно, не имъ зематъ пари на мостътъ. По тая причина, сичките калоферски абаджии Калека обичали да пращатъ на долу на горѣ, защото като са извадятъ десѣтѣте пари, ставалъ имъ евтенъ. Той ималъ такива дарби, щото като наближи мостътъ, отведнажъ са сжжрчвалъ и на гжрба му искачало нѣщо като диня! това представлявало камбуръ. Като ще да представи куцъ, правялъ си колѣното да искочи отзадъ на кракътъ му и пр.

Дордето нѣмало още въ Турция редовенъ данѣкъ съществували харачери, които нападали на селото ненадейно и колкото души сполучвали да запишатъ, отъ толкова имали право да дирятъ харачъ, който са състоялъ отъ 13 гроша. Въ такава една ревизия отъ страна на харачерътъ, много сиромашкини обличали своите 16—17 годишни синове въ женски дрѣхи, за да не платятъ данакътъ. Облѣкли ужъ и него, Ботйова, въ женски фустанъ. Когато дошелъ харачерътъ и преминалъ по край него на улицата, гдѣто той играялъ, не знаа какъ, подозрѣлъ, че има фалшификация. Спрѣлъ са и му подигналъ съ огладената си тояга предната пола, подъ която доказателството било констатирано въ поразителна форма.

— Бабо, тукъ има единъ «яглашлѣкъ!» Това момиче е «шошу», казалъ харачерътъ иронически.

Въ заключение, той искавалъ, че сичките калюфери сж луди хора. Подиръ идяли анекдотите за калюгери, калюгерци, владици и попове, съ такова сѣдържание, щото сичките присѣжествуващи попадавали на земята отъ смѣхъ. И сичко това въ тавава благородно и деликатна форма, щото и най-истѣжнениятъ човѣкъ можалъ да бѣде плѣненъ. Сжщите тие характеристики той приказвалъ и предъ Л. Каравелова и други. Когато излѣзвалъ на градината *Бренерг* въ Букурещъ, гдѣто са събирали контята и аристократи, отъ бѣлгарите, сичките са натрупвали около неговата масса и го запали въ устата до тъмни вечери. Никога тий не е бивалъ замисленъ и падналъ духомъ. Нѣщо необяснимо. Когато той билъ гладенъ отъ нѣколко дена, тогава билъ най-много веселъ, най-много декламиралъ разни стихотворения.

Никола Обретеновъ, който му посѣщавалъ квартирата въ Букурещъ нѣколко пѣти, разказва, че тя имала слѣдующата нарѣдба. Живѣялъ въ страда «Мошолой» тамъ нейгдѣ изъ най-затѣннените кѣрави улици на ромѣнската

столица. По-напрѣдъ той живѣялъ до гара Търговище, но ромѣнското правителство го примѣстило на другиятъ край на градътъ да не бѣде близо при оная станция, която корреспондира съ Бѣлгария. Било презъ мѣсець Августъ, когато дините и папешите сж въ своята апогея, които тамъ на близо около неговата печатница са продавали. Хѣшлаците, на брой около 15—20 души, които лѣгали и ставали въ неговата сгая, ходѣли да обиратъ по пазарѣтъ кори и изгнили дини, а нѣкога, като имъ прилѣгни, открадвали и по нѣщо. По тоя начинъ, кабинетътъ на нашиятъ поетъ и публицистъ, представлявалъ нѣщо по-долно и отъ послѣдната крачка; съ кори, съ семи и на сѣко семи по купъ мухи, билъ посланъ тоя кабинетъ. Земи единъ кората, гризѣя, гризѣя, па други е дрѣпне отъ рѣцѣте му и я прелѣпи до устните си, като сѣрба и треши въ сжщото време съ зѣбите си. Ботйовъ глѣда, глѣда, па са впусне, грабне кората и омия съ нея загорѣлото лице на нѣкого си хѣшлака, а послѣ натѣпче кората въ гърбътъ му. Смѣхъ, глѣчки, пострадалиятъ бѣга изъ вратата да са мие, а подира му брѣнчатъ хиляди мухи. Една заранъ, една нѣла кола съ дини и папеша са испрѣгнали предъ стаята му

— На, господъ ви убилъ, плюскайте и спомѣнавайте, кога сте живѣли при мене! казалъ той и запладилъ дините.

— Да живѣй, господинъ Христо! Той е баша на сиромаша, народенъ човѣкъ и въ чѣрвата, извикали хѣшлаците и почнали да гризатъ, а Ботйовъ ходи по мѣжду имъ и ги закача, кого за ухото опѣне, кому динята ритни, съ кого почне да са бори и пр.

До двѣте малки прозарчета на стаячката му, имало голѣмъ сандѣкъ, отъ брашовска стока, който служалъ и за столъ, и за масса, и за лѣгло. Прозарците нѣма-

ли перде, но мухите изпълнявали тая празнота. Съдне Ботйовъ да пиши уводна статия за «Знаме,» а хъшлаци-те са борятъ изъ стаята и дигатъ шумъ като сто души. Ботйовъ ги погледне, посхока, а най-послѣ, като прекалятъ, извика: «Мирни, че ей сега ще викна коммисарьтъ!» Но «хлапетата,» както ги е той наричалъ, на здраво биле убѣдени, че бати имъ Христо, свѣтътъ да са продже, пакъ нѣма направи това. Когато са снабдявалъ съ пари, куповалъ имъ по единъ кошъ хлѣбъ и по нѣколко оки сирене, пиперь и чесанъ. На постѣлятъ по земята вѣстници, сложатъ паницага съ сиренето, начупятъ хлѣбътъ, обѣлятъ чесантъ и само стой отъ страна и гладай, па ще да видишъ можешъ ли са стърпя да не земашъ участие на софрата на тие весели и безгрижни хора. Ботйовъ, само по себѣ си са разбира, държи редъ по мѣжду имъ и отпуска отъ време на време остри шегѣ, ту за тогова, че ималъ малки устица, а глталъ хашки, като половинъ керимида, ту за оногова, че отъ лакомия, фзелъ си касметътъ и пр. По нѣкога, като оставала гозбата малко, нѣкой умникъ, да и резервара за себѣ си, плюялъ въ паницата. Останалите наскочатъ, ударятъ му по единъ юмрукъ по гърбътъ, но той са надува и тѣпче. Единъ пѣтъ фдели млѣко, въ което пакъ плюлъ единъ хъшъ: Ботйовъ грабналъ паницата и излѣлъ млѣкото върху главата му.

Вечерно време, дордето си лѣгнатъ, бой и псувни, кой да земе повече вѣстници и ги направи на постелка. Като са натъркалвали вече сичките да спятъ, тогава той земалъ перото да приготвява материялъ за «Знаме». Спящите нарѣдени и нацидени, като сардели. Петъ души безъ възглавници и съ искревени шеп, хъркатъ; други кашлатъ, като че са цѣпять чамове джски; трети бълнуватъ, за хлѣбъ повечето; четвърти са чешатъ и стържатъ, като съ еренде, а въздухътъ въ стаята отъ

кирлевите и попотените тѣла, до толкова чистъ, штоо съ кибритъ да драснешъ ще да са подпали. Ботйовъ стои предъ малката ламбичка и пише, че богатството е омирисано блато, че златото и собствеността сѣ кражба, че сиромашията и честността сѣ добродѣтель и гордостъ. Най-много го раздражавали ония, които хъркали, по тая причине ги наказвалъ по слѣдующиятъ начинъ: каралъ ги да си отспиватъ деня, а ношно време да бдѣтъ. Когато му излѣзвалъ вѣстникътъ, сичките помагали, кой да върти машината, кой да продава вѣстници, да ги егхва и пр. Н. Минковъ, който го посѣтилъ по онова време въ квартирата му още съ нѣколко души, разказва, че по индия го сварили само по риза, кѣса до колѣните, сѣдналъ на една постелчица, която отъ калъ не сѣ познавала отъ каква е материя. На около му пѣлно съ хъшлаци. Казалъ на гостите, че отъ нѣколко деня прави икономия въ дрѣхите да са не истриватъ, та за туй ходи по риза! Мѣжду бѣлгарите хъшлаци имало и единъ турчинъ, помакъ, на име Хуно, който така сѣщо спѣлъ при Ботйова. Макарь, че хъшлаци-те го закачали, но Ботйовъ го защищавалъ. Съка заранъ, щомъ го види ще го плѣсне по червениятъ вратъ и ще му каже:

— Хуне-е! кога ще да колимъ турци? — Ако е рѣкалъ алахътъ, челеби, на пролѣтъ, отговори Хуно. Последниятъ билъ още и пехливанинъ, съ когото често са борялъ Ботйовъ изъ печатницата.

Казахме, че той станалъ твърде прочутъ; кой отъ гдѣто са откъсвалъ, отъ гладните разбира са, при него отивалъ. Единъ пѣтъ, двама души, на скоро дошле въ Ромжния, съ предубѣждения, че при който бѣлгаринъ отидатъ, за «народностъ», трѣбало тоя бѣлгаринъ да си отвори кассите и имъ кажи: «заповѣдайте момчета!» Останали при Ботйова нѣколко деня на гости, но сѣ не

имъ са харесва, искать да бждътъ възблагодарени, безпокоятъ Ботйова, да имъ помогне, да ги препоръча до по-голѣми капии, като до Евлогия, Станковича, владиката и пр. Единъ два пѣти, той са подигравалъ съ тѣхните глуши претенции, но на третиятъ пѣтъ, като видялъ, че настояватъ, написалъ имъ едно прошение до голѣмите капии, което гласяло така: «Ваше Високоблагородие! Отъ както сме дошли въ Букурещъ, динимисъ-иманамжъ патладж отъ гладъ. Колѣнопреклонно препадаме предъ вашите дѣтородни чувства. Аманъ вече! Ако не ни испълните желанието, ще бждемъ принудени да употребимъ содомско наказание» . . . Зели прощението и тръгнаха по голѣмците. На едно мѣсто, слугата на единъ голѣмецъ, задигналъ едно дърво и испидилъ изъ портата просителите. На второ мѣсто ги предали на полицията, която ги държала единъ день и пакъ ги освободила. Вечерта, съ наведени глави, тие подежрчали въ стаята на Ботйова, който премиралъ да са смѣе, заедно съ другите хъшлаци.

— Бе господинъ Христо, какво толкова лошово бѣше написано въ туй пусто писмо, та комуто го подадохме, съ дърво ни посрѣщна като бѣени кучета? питали двамата сиромаси.

— Чорбаджийска вѣра, чоджумъ! Тие сж хора проклѣти, повече отъ турците. Защо ги азъ нападамъ? Защо по-напрѣдъ тѣхъ ще да исколимъ, когато преминимъ въ България? отговорилъ Ботйовъ. — На ви сега единъ цванць да си купите хлѣбъ, па за втори пѣтъ да знаете какво нѣщо сж чорбаджите.

Отношенията мѣжду него и хъшлациите биле, и горѣщи, и братски, безъ сѣкакви задни мисли и планове за лична експлоатация. Той са подигравалъ съ тѣхъ, дърпалъ ги за ушите, осмивалъ ги, подигравалъ са, но сичко това било другарски, сичко служало като

изражение и слѣдствия на епохата. И хъшлациите считали, че Ботйовъ е длъженъ да ги хране, и тоя послѣдниятъ отъ своя страна сжзнавалъ, че му е длъжностъ да прави това. Той не можалъ да разбира такавъ водителъ, който да живѣе богато, когато останалите, които биле готови така сжщо да мрѣтъ за една и сжща идея, да са скитатъ гладне и голи по улиците. Той испялнялъ на дѣло онова, което пишалъ и проповѣдвалъ. Ако по слѣпа нѣкоя случайностъ той би ималъ парите на вуйча си Евлогия Георгиевъ, то ние сме увѣрени, като двѣ и двѣ четири, че той би сжбралъ сичките гладне и голи и съ тѣхъ заедно би изѣлъ тие пари. Той самъ не приемалъ да отиди и са покланя нѣкому, макаръ и за извѣстно взаимно възнаграждение, това сжщото желаялъ и на другите. Примѣръ нѣма щото да е посжвѣтвалъ нѣкого отъ многобройните свои гости-хъшлаци, щото да отиди и си измоли работа отъ нѣкого богаташа. Старалъ са до колкото му е било възможно, щото се повече и повече да въоръжава сѣкиго противъ доволните и ситите елементи, така щото борбата, която е приготвявалъ да има по-голѣми успѣхи, да стане по-отчаянна.

По нѣкога, или че желаялъ да ги махне отъ главата си временно, или пакъ отъ дълбоко униние, той правялъ съ своите питомци различни комедии, които служали за забава и нему, и на тѣхъ.

— Момчета, пакъ ви поработи честъта, пакъ ще да ударите кѣоравото, казалъ имъ той единъ день, като са вжрналъ отъ градътъ. — Евлогия Георгиевъ ималъ една мааза съ белъ пжстарма и нѣколко бжчове вино. Трѣбать му десетина-двайсе души да прехвжрятъ пжстармата и да притакать виното. Който желае изъ по мѣжду ви да вжрши тая работа, нѣма освѣнъ да отиди по-скоро на кжщата му. Работата е много добра; отва-

райте си очите да можете да турите подъ палтото и нѣкой белъ, да го ъздемеъ общо.

Да са притака вино и да са обрѣща пѣстарма, това е такава работа за гладне хора, щото цѣли мѣсечи можатъ да я работятъ бесплатно. Сичките гости очистили стаята на Ботѣова и отишле на кѣщата на Евлогия. Подиръ нѣколко часа, тие са завърнали съ влюмнали уши, испѣдили ги отъ кѣщата на Евлогия, като имъ казали, че она, който ги учи на подобни магарии, не е по-добъръ отъ тѣхъ, т. е. нашиятъ герой, дѣлата комуто биле познати на Евлогия и на хората му. Но когато ножътъ допиралъ до кокольтъ, т. е. когато оставали сѣвѣмъ гладни, както гостите така и господарѣтъ, сичките оставали магаринѣ на страна и са залавяли сериозно за работа, да са борятъ срѣщо жестокиятъ неприятель. Въ подобни случаи, Ботѣовъ нарѣждалъ такава една експедиция, както разказва братъ му Стефанъ. На една малка табличка туряли една двѣ восcene свѣщи и малко тамянецъ, която земалъ нѣкой отъ хѣшпаците, най-отворениятъ и трѣгвалъ по махалите. Гдѣ когото срѣщаше, казва само една и сѣща фраза: «Богъ да прости». Повече обяснения не сѣ нужни, защото тамянтъ и свѣщите ясно говорятъ за сичко, т. е., че е умрѣлъ нѣкой сиромасъ, когото другарите му нѣма съ какво да погрѣбватъ. Ако нѣкой любопитенъ са обаждалъ да каже нѣщо, то било само да са научи кой е покойникътъ. — «Единъ старъ народенъ бѣлгаринъ, който са е билъ съ турците цѣли десять години», отговарялъ носителѣтъ на табличката. Съ сѣбраните пари той са връщалъ въ квартирата на Ботѣова; съ цѣлата сѣбрана сума въ името на несѣществующиятъ покойникъ, са куповало хлѣбъ, сирене, млѣко, чесанъ, пиперъ и други продукти. На другиятъ день излѣзвалъ други съ сѣщата табличка, но въ друга махала.

Никола Обретенѡвъ са случилъ единъ пѣтъ въ печатницата, когато сѣждали одного хѣшпака, че открадналъ отъ общата сума на табличката. Едни давали гласъ, да му удари сѣки по единъ юмрукъ; втори заявявали, да го заплѣятъ сички и да го изгонятъ отъ своята хѣшовска срѣда; трети предлагали сѣвѣмъ кѣса процедура: да го обѣсели съ краката на горѣ и го оставяли да постои 5—6 минути. Подигнала са крамола, сѣки си давалъ гласа, никой не слушалъ чужди мнѣние. Дошле до споразумения да си избире сѣдъ и той каквато отсѣди, то да стане. Тая изборна честь паднала върху нашиятъ герой, Куруто, родомъ отъ Джумая и Нено Христовъ, който е по настоящемъ разсиленъ въ Народното сѣбрание. Сѣдните завзели почетно мѣсто, а виновниятъ исправили на преда имъ съ скрѣстени рѣцѣ. Сѣдили и отсѣдили: дордето дружината вечеря и са весели, той да обикаля изъ стаята пѣлзишкомъ и да мече като котка. Другъ единъ пѣтъ на Ботѣова са открадналъ револверѣтъ. Това не било за тѣрпение, да са открадне на Ботѣовъ револверѣтъ сѣ едно било на Карла короната. Сѣбира ги сичките и имъ обявява строго.

— Револверѣтъ, или синцави въ полицията ще да предамъ, да ви биятъ съ волски жили, казва той.

— А бе, бати Христо, какъ е възможно да стане тая работа? Съ какво лице ще да та поглѣднимъ ние, кому ще да отидимъ да са оплачемъ вече, кой ще да ни нахране и напои? викали отчаянни хѣшпаците.

— Скоро револверѣтъ, ще да ви смажа! викалъ Ботѣовъ.

— Охъ, да го знаеме кой е тоя маскара, живъ ще да го опечемъ, бати Христо! отговорили хѣшовите и рипнали на четири страни изъ Букурешъ да тѣрсятъ крадецѣтъ.

Вечерята още, четирма души влѣзвали въ печатницата и влѣчели подъ мишци единъ гологлавъ човѣкъ, краката на когото са тхтрали като пребитъ. Подиря имъ вжрвели нѣколко дѣца отъ любовитство, а отъ далечъ ги слѣдялъ единъ жандаринъ. Той направилъ интервенция на нѣколко пѣти, но хшшлацие му отговорили: «Tyrographia Domnu Botieff!»

— Бати Христо, ето го! Тамамъ продаваше револвертъ ние го пипнахме, казали радостно хшшовите като посочили на гологлавиятъ човѣкъ и му сложили такива двѣ мушри въ ребрата, щото той изохкалъ като говѣдо.

Вечерята пѣлно събрание, дѣлото ще да са глѣда по същество, пакъ съ избрани съдници. Честъта пакъ, паднала на нашия герой, но той като заинтересувано лице, отказалъ са. Избора падналъ вжрху Куртя и Илиа, двама хайдути-овчари, съ червени вратове, другари на Стоилъ войвода и вжрху Панайотъ Куруто, бѣдѣщъ байрактаръ на Ботйова. Рѣшили: да го издигнатъ до три пѣти и спуснатъ на земята, па каквото стане. Нѣколко души плѣснали вече рѣцѣ да преведатъ въ пѣпленение присѣдата, но Ботйовъ, който до това време са любовалъ и смѣлъ въ себѣ си на тоя трибунъ, изрѣмжалъ и далъ своето вето:

— Слушай, вагабонтино! Отъ тебѣ човѣкъ не става. Да са махвашъ и отъ печатница, и отъ Букурещъ, да огидишъ дженимѣта, да са не казвашъ, че си бѣлгаринъ, да не са мѣсишъ въ никакви народни работи, казалъ Ботйовъ. — Хайде прѣждумите! Никой отъ васъ да не са е събралъ съ него, прибавилъ той, като са обжрналъ кѣмъ почтенното събрание.

— Ахъ, бати Христо, тие работи ни отчайватъ насъ! Защо не го остави на нашите рѣцѣ? са обадили и въздѣхнали хшшовите.

Освѣтъ хшшлацие въ печатница, имало разбира са и други още много, които са занимавали изъ градътъ съ специални занятия: халваджии, пачаджии, бозаджии, кебапчии, джегерджии и пр., но пакъ са съсѣтоели подъ негово рѣководство и наблюдения. Стане заранъ рано и трѣгне да обиколи сичките, гдѣто така също са намирали по нѣколко души квартиранти. Влѣзи въ халваджийскиятъ дюгень напริมѣръ, кажи добротру, рѣкова са съ сичките, ще го угостятъ съ едно парче халва, която той изѣда съ удоволетвие и си излиза, като кажи нѣкоя новина по общото дѣло и нѣколко насърдчителни думи. Отъ тамъ ще да отиде при бозаджиите, пакъ ще са рѣкова, ще сѣдне на скѣсаната имъ рогосчица, ще испие съ удоволетвие едно тенеке башъ-боза и отъ тамъ отива при джегерджиата и кебапчиата. Сички го посрѣщатъ съ радостъ и са гордѣятъ отъ присѣтвнието му. По едно време са зарѣкалъ да не излиза заранъ, защото са увличалъ по бозаджийниците и не можалъ да са вжрне чѣкъ презъ ноцъта. Забикаляли го хашлаци и отъ «кажи рѣчи» по крѣчми и кебапчийници, оставалъ цѣлъ день. Много пѣти, тѣкмо що са подаде отъ окадените тие вертепчета и си отрива още бозата, ето че на срѣща му нѣкой публицистъ, ученъ, дипломатъ, офицеръ и пр. който му подава рѣжа и почватъ да разискватъ по нѣкой предмѣтъ, а хшшлацие, на които дрипите треператъ като перушина, спиратъ са на страна и съ гордостъ глѣдатъ, какъ тѣхниятъ *другаръ* са познава и съ голѣми хора.

Въ това същото време, когато той просялъ своята прехрана съ табличка и съ тамянь, попецътъ отъ бѣлгарската черкова му давалъ 50 жѣлтици съ условие да не го закача въ вѣстникътъ. А тоя попецъ е билъ твѣрде джинзъ христовъ служителъ по ноцните приключения. Сиромахътъ, какво си е той притѣгилъ отъ Бо-

тйова! Ако би билъ въ по-отдалечените времена, навѣрно би прогласенъ за светецъ. Ботйовъ го описва, че вжтрѣ въ олтарѣтъ, подъ престолѣтъ на спасителѣтъ джржалъ подоформъ . . . Имало една вдовица, дебѣла аристократка, която тичала подиръ Ботйова, като обаяна. Давало му 40,000 франка да я земи за жена. Братъ му, Стефанъ, който е противоположность на него, отъ коммерческа точка на зрѣние, доволно краснорѣчие употребилъ да го убѣди да са ожени за дебѣлата вдовица, да са види съ нѣкоя пара и да си отпочине. За роднината му, Евлогия Георгиевъ, нѣма и да говоримъ повече, защото казахме вече по нѣщо. Тоя Евлогия, който са считалъ пжрвиятъ богаташъ въ сголицата на ромжните. Той билъ за Ботйова едва ли не най-окаянниятъ човѣкъ, когато другите хора го имали за примѣръ и са считали за щастливи, ако говорятъ съ него. Ако Ботйовъ преминавалъ нѣкога по край палатите му и контората му, това не било за друго нищо, освѣнъ да го закачи и са подиграе съ него.

— Натѣгна ти вече, натѣгна! Кога ще да засвири музиката срѣдъ дворѣтъ ти на «вѣчная память»? Тогава, считай ма за единъ отъ присѣтствующите, казвалъ той на Евлогия.

Ако послѣдниятъ виждалъ отъ далечъ своятъ племянникъ, то са връщалъ да го не срѣща.

Пакъ негова една роднина, господжа Н. . . ., казватъ жена твърде благородна, управителка въ домѣтъ на Евлогия, прочута и по богатство, и по щедрость, която би дала за Христа и своята слюнка. Но Христо, освѣнъ нея самата като нападаше, не ѝ оставаше на рахатъ и куценцето. Ботйовъ е това, не е шега. Когато нѣкои отъ хжшлациите го питали, защо не глѣда да са едобри съ роднината си, отъ когото може да удари много нѣщо, и за вѣстникѣтъ, и за оржие, той отговарялъ,

че чорбаджийската пасмина е като козя краста. Щомъ имъ ѣдешъ на софрата, щомъ имъ влѣзешъ въ кжщата, отведнажъ безъ да са осѣтишъ, ставашъ като тѣхъ, молепцвашъ са.

А негово Високопреосвященство букуржшиятъ бжлгарски владика Панаретъ Рашевъ! Колко е той видѣлъ и патилъ отъ бжджиятъ свой зетъ. Какви скандални истории е дигалъ той отгорѣ му. Единъ пжтъ, безъ време го накаралъ да избѣга отъ Букурешъ въ Виена. Племянницата му Венета, сжпруга по-послѣ на Ботйова, разказва, че когато той, дѣдо Панаретъ, получавалъ вѣстниците на Каравелова, а по-послѣ на Ботйова, три пжти хвжрлялъ вѣстникѣтъ и пакъ го земалъ. Вечерѣта, каквито добри ѣстията и да имало, той не харесвалъ нищо.

— Кой пише въ тие вѣстници, бжлгаринъ ли е или гржкъ? питала Венета вуйча си владика.

— Едно магаре и единъ пушъ! отговорилъ покойниятъ.

Магарето било Л. Каравеловъ, а пушѣтъ нашиятъ герой. Ако Венета предложила тоя вжпросъ на своятъ капризенъ вуйка, то не било безъ причини: тя била влюбена въ нашиятъ човѣкъ, просто лудѣяла за него. Запознаването имъ станало още по-рано, когато Ботйовъ билъ учитель въ бжлгарската капела, гдѣто живѣяла и Венета при владиката. Макаръ и вдовица, не до толкова хубавица, млада и отъ «фамилия», Ботйовъ обикналъ тая жена за нейниятъ добръ характеръ, за симпатията ѝ къмъ него и къмъ голите му другари хжшлаци. Тайно отъ владиката, тя донасяла сегисъ-тогисъ нѣщо за хапване на момчетата, чорапи, ризи и други помощи, отъ които са нуждаели сиромасите.

— Горките, живи да ги оплачешъ! казвала тя често щомъ виждала Ботйова да ѣде съ другите одвара

и чесанъ. — Кучата главата му да ѣдатъ, нѣма дѣте, нѣма коте, очите му ще да истикатъ ако си развѣржи кесията и доде малко помощъ на сиромасите, прибавяла тя на нисѣжъ гласъ, като казвала тие думи, които са отнасяли за вуйча ѝ владика.

Кжрипяла Ботйова и му перяла дрѣхите. Единъ день му са обѣснила, като го помолила да я отжрве отъ тиранията на старецътъ. Ботйовъ, който не са скжпялъ въ своите симпатии и чувства за разни непознати хжшлаци, които да нахране касии разбивалъ, само по себѣ си са разбира, че кжмъ Венета, кжмъ една злочестъта нравственна жена, трѣбваше да бѣде по щедръ. Тя го плѣнила съ своите взглядове кжмъ владиката и хжшовите. Още повече, че като наслѣдница на старецътъ, имала у него пай твжрде дебѣло количество пари, около 60,000 франка. Отъ парите са тя отказала, стига само да склони Ботйовъ и са ожени за нея. Горѣ-долу, Венета изображявала отъ себѣ си настоящъ хжшъ и бунтовникъ. Нейните чувства за гладните, умразата ѝ кжмъ владиката, отказването ѝ отъ наслѣдството и пр. биле такива доказателства на благородство, щото Ботйовъ би сторилъ преестжпление ако я неземеше. Когато старецътъ са научилъ, че са готве подобно нѣщо, то той билъ вжнъ отъ себѣ си. Викналъ своята племянница и едва ли не е прокжлналъ.

— Язжкъ за трудътъ ми, за името ми, за богатството ми говорялъ той. — На инатъ, противъ волята ми, като на пукъ, само да ма кусинъ отивашъ да са женишъ за оня вагабонтинъ, за най-голѣмниятъ ми душманинъ! ще да видишъ отъ него хавръ и берекетъ? Не, той ще да та джржи гладна по три деня, ще та заколе нѣкоя вечеръ, или пакъ той самъ ще да пукне въ затворътъ!

Венета останала неприклонна и свадбата са из-

вжршила презъ мѣсець Юлий 1875 г. когато владиката отжстствувалъ по Европа. Тя просто избѣгала отъ него, оставила богатата тренеца и отишла да живѣе по борденте. Съ сжлзи на очите желаяла тя, щото вѣнчаванieto да стане по старата мода, съ свжщеникъ. Ботйовъ я увѣрилъ, че той умира, но пакъ не приема да му чете попъ надъ главата, че по принципъ и идеи трѣба да направи граждански бракъ съ нея; че ако има лоши намѣрения, то и триста владии да са го вѣнчавали, то пакъ ще да я захвжрли; че най-послѣ неговата честна дума повече тѣжи отъ сака молитва. Венета била вече въ капанътъ. Вечеръта станало и нѣщо като увеселение, гдѣто прижтствували и сичките хжшлаци. Играло са хора, пѣли са пѣсни и пр. Докторъ Странски, сжотечественникътъ на младоженикътъ прижтствувалъ още и като кумъ, и като по бащима и като свидѣтель. И така Ботйовъ запушилъ кѹминъ. Но хжшлациите не искали да знаятъ; тие продължили по стараму да бжджтъ гости на бати си Христа. Венета била задлжжена да имъ пере кирлявите ризи. Братътъ на Ботйова, Стефанъ, не билъ доволенъ отъ тоя бракъ. И въ тоя случай, той поглѣдналъ отъ практическа точка зрѣние, искалъ щото братъ му да земи за жена такава нѣкоя, която да може да го хране поне. Самъ Ботйовъ чувствувалъ. че женидбата му ще да произведе реакция въ хжшовеската срѣда, та по тая причина, той пише на Драсова въ писмото си отъ 25 Юний 1875 г. «... Безпаричието ще да ма принуди да са ожена, за да мога да работа, но нѣтъ мисли, че моята шея влиза въ хамутъ. Само единъ хамутъ сжмъ можалъ да нося и то хамутътъ на К-ва, съ убѣждения, че азъ принасямъ нѣкакъва полза на народътъ. А то... пази боже. Тая недѣля гладувахъ два дни, а печатница вече имамъ, но не казвай никому. Днесъ сжмъ добре»... Венета е родомъ отъ Тжрново,

гдѣто била женена по-напрѣдъ за другъ мъжъ, Дончо Петковъ тютюнджията, който са поминалъ и тя отишла въ Букурещъ при вуйка си. Тя живѣе и до днесъ въ Търново, дъщеря е на сиромашки родители.

Х.

Да не забравятъ читателите, че ние са намираме въ 1875 г., презъ лѣтото, тая година, която бѣше като предословие на априлското възстание и на «Радецки». Огнѣтъ пламна най-напрѣдъ въ Босна и Херцеговина. Това бѣше достатъчно. Той намѣри нашите емигранти съвсѣмъ разбити по мъжду си. Тайните комитети въ България бѣха въ много по-добро положение. Игото на чуждото правителство ги караше да бждатъ съгласни и съговорни по мъжду си. Букурещъ, гдѣто имаше ужъ Централенъ револ. комитетъ, къмъ който бѣха обхрнате очите на сѣки отсамшенъ българинъ, почти не съществуваше, видѣха читателите, какъ са третираше неговиятъ представителъ, Л. Каравеловъ. Така или иначе, но борбата на братията херцеговци и бошнаци трѣбаше да пламне въ срѣдата на нашите емигранти, трѣбаше да ги наелектризира и тури въ движение. Нашиятъ Христо, който по това време не бѣмъ «ѣлъ по два деня» въскресналъ като отъ мъртвите.

Сжбрали са сичките млади патриоти, въ нѣколко засѣдания разисквали и рѣшявали каква роль трѣба да играятъ и тие въ новата ера, която са отваря на балканския полуостровъ. Рѣшили едногласно, че настало вече време да зареве заспалиятъ български левъ. На бързо сжставили революционенъ комитетъ, въ сжставтъ на който влѣзли: Ботйовъ, Д. Ценовичъ, И. Драговъ, Д. Шоповъ и Докторъ Чобановъ. Написали циркуляри, извадили прокламации, направили си печатъ, мно-

го по-голѣмъ отколкото печатите на днешните български министри и почнали работа. Дѣятелността кипяла, сичките войводи биле повикани въ Букурещъ, самъ С. Стамболовъ са намѣрилъ тамъ, безъ дълги и широки съображения, революцията била рѣшена въ България, минутата са намѣрила една отъ най-сгодните. Ето ви и нѣкои документи отъ това време, които характеризиратъ дѣятелността на тоя на бхрза рѣка сжставенъ комитетъ. Ние притежаваме оригиналните ръкописи на тие документи.

Български Революционенъ Комитетъ

въ Букурещъ

Августъ 21 1875 г.

Господа родолюбци!

Объщаме ви са въ първото си да ви съобщимъ нѣкои подробности върху народните ни дѣла. Ето днесъ изпълняваме общанието си. Извънредното ни Народно събрание отъ важните за сѣки юженъ славянинъ обстоятелства, което свърши засѣданията си на 12 т. м. подъ предсѣдателството на починаемиятъ ни войвода П. Хитова, съгласно съ Централниятъ български Революционенъ Комитетъ въ Българско, рѣши едногласно революция. Вашиятъ благоприятенъ отзивъ съ бхрзите ви доброволни пожертвувания доказва, че и вие опциявате сгодната минута и съгласявате за едно всеобщо възстание въ Българско. За тая цѣль са избра петочлененъ комитетъ, който засѣдава сѣки день. Каква е задачата му — Вамъ е извѣстно. Неговите дѣйствия сж за сега ограничени да приготви тая революция. И понеже тя трѣба да избухне отъ вътрѣ, пхрвата ни грижа бѣше да свхржимъ народните си сили и улѣсниме началото, а това стана, като испратихме нѣколко рѣшителни и влиятелни предъ народътъ ни апостоли*). Сичко това господа съ вашата помощ са нарѣди, и сполуката, която са очаква отъ това народно движение ще ви даде точенъ отчетъ за сичко. Но това, господа, не е достатъчно. Вие, вѣр-

*) За тие апостоли четете по-долу расписките.

ваме, сте съгласни, че е неизбежно нужно да са изпратят и отъ тука нѣколко чети добре организувани, отъ които ако и да са неочаква много, но пакъ щатъ да подкрѣпятъ силите на отсѣщните ни братия и щатъ ги не малко насърчатъ. Слѣдотелно, за тѣхната организация са изискватъ огромни сумми; а тие сумми, разбирава се, ще са събиратъ пакъ измѣжду ни, та за това вие трѣбва да имате винаги на расположението си една сума, та щомъ стане нужда да са употребятъ за гдѣто трѣбва. Ние вѣрваме, че въ сѣки градъ и въ околността му са намиратъ доста юнаци, които би отишли съ радостъ да пролѣятъ кръвта си за своята собствена свобода. Като е тъй, ваша длъжностъ е да са постарайте още отъ сега и ни явите, до колко юнака би са намѣрили при васъ и са готови да отидатъ щомъ стане нужда. Освѣтъ това, ще ни явите, ще ли могатъ тие момци себѣ си, или частно вие да ги въоръжите, понеже трѣба да знаемъ, колко и какви юнаци имаме на расположението си и готови ли сж въ сѣки случай да тръгнатъ. За тие и подобни работи трѣба да ни пишете съ осигурени на пощата писма или съ особенъ човѣкъ, иначе е опасно за да не падне нѣщо въ ръка и са открие дѣлото ни. Сжщо ако познавате нѣкои лица достойни за войводи, пратете ги тукъ при насъ съ особена препорѣка за споразумение, понеже са нуждаемъ отъ предводители.

Длъжни сме да ви явимъ и това, че емигранскиятъ ни вѣстникъ Знаме, на който по-носѣ мислимъ и името да са промѣни*), стана чистъ комитетски листъ, който ще да са занимава исклучително съ народните ни интереси. Никакви лични нападения нѣма да са срѣщнатъ въ него. Комитетътъ ще да са труди дано може да са издава два пѣти въ недѣлата. Маловажните неспоразумѣния мѣжду нѣкои тукъ лица, като напиримѣръ Ботйовъ, Цанковъ и др., преставатъ за винаги, и тие лица днесъ работятъ съгласно въ полза на народното ни предприятие. Працаме ви сжщо и печатни расписки срѣщопристите нари, а ония ръкописните ще ни върните. Здравейте.

(Печатътъ).

Комитетътъ е издалъ и слѣдующите прокламации къмъ бѣлгарскиятъ и турскиятъ народъ.

*) Отъ друго едно писмо са вижда, че това име на „Знаме“ щѣло да бѣде „Напрѣдъ“.

I.

Бѣлгарската.

Милий народе Бѣлгарски!

Сичките около тебѣ народе са наслаждаватъ отъ добро честь животъ въ сѣко едно отношение. Само ти и твоите съжителци, които сте имали злочестината да са управлявате отъ турското правителство, сте лишени отъ неоспоримите права за сѣки човѣкъ и тѣжко стенате подъ едно варварско иго.

Особно ти, милий народе, никакъ не можешъ и да помислишъ, че живѣешъ като народъ: само тебѣ е най-строго подъ жестоки наказания, запрѣтено най-законното нѣщо — народното ти просвѣщение; само твоите занаяти са намиратъ въ първобитното си състояние; твоето земледѣлие и търговия сж съвършено убити; честта, имотътъ и животътъ на твоите дѣца сж сѣкога изложени на произволъ и на подигравка; само ти ненамирашъ отеческо правосѣдие тамъ, гдѣто го търсишъ.

И сичко това произлиза само и само отъ досегашното ти неспособно и безчеловѣчно правителство. Това нетърпимо вече състояние ти наложи свята длъжностъ да са дигнешъ съ оръжие въ ръка и да премахнешъ злото. Ти изпомѣжду себѣ изваждашъ за сега насъ и ни испроваждашъ на бойното поле, за да са боримъ за святата цѣль.

Ние та послушахме, и сега ето ни вече на бойното поле, гдѣто ще пролѣемъ и послѣдната си капка кръвъ за твоето освобождение. Молимъ та само да земешъ въ внимание доняко наши предложения въ видъ на законъ, които ще приведешъ въ точно изпълнение:

1-во Сѣки бѣлгаринъ отъ най-малкиятъ до най-големиятъ, длъженъ е да постоянствува въ народното рѣшение и да не дава никаква поддръжка и помощ на досегашното правителство и на неговите привърженици, виновниците на нашите злочестини. Напротивъ това правителство и неговите привърженици отъ сѣки трѣбва да са гонятъ и наказватъ най-безмилостно.

2-ро Сѣки отъ васъ, и които оставате въ къщите си и които земете оръжието въ ръка, не трѣбва да бива ни най-малко ожесточенъ противъ мирните турци, наши съжителци и състрадалци. Напротивъ длъжни сте да имъ дадете братска ръка, помощ и покровителство; ако бѣдѣтъ преслѣждани отъ

правителството, защото сж сжчувствували на народното ни движение. Честта, животът и имотът на мирните турци трѣба и васъ да бждѣтъ толкова мили и святи, колкото сж и за тѣхъ.

3-то До дѣто не са освободимъ отъ това правителство и не нарѣдимъ друго способно да ни направи доброчестни, паричниятъ имотъ на сѣко частно лице, трѣба да е на разположение за пуждите на святата ни цѣль. Но общественни имоти за поддржане училища и черкови, които сме отдѣлили отъ залжгътъ си, трѣба да останатъ не нарушими до втора заповѣдь.

Милий народе, ти си страдалъ много, но това страдание въ тоя честитъ часъ, вмѣсто да та ослаби, напротивъ ще та раздражава като левъ и въ твоите миши ще влѣе юнашка кржвъ, като си смѣтнешъ за какво са боришъ и какви ще сж слѣдствията на твоята борба . . .

Освѣнъ това, ти народе, си многоброенъ, ти си въ своята кѣща по-мѣжду стѣните на твоятъ крѣпки Балканъ, ти си обиколень отъ имотътъ си. А сичките тие нѣща сж твои най-здрави и непобѣдими сжюзници. Джрзость, прочее, и напредъ съ увѣреніе, че побѣдата ще бжде на твоя страна, защото и правдата е твоя. Джрзость, защото твоето вжзстание е благословено отъ Бога и трѣба да бжде одобрено отъ сѣка джржава, народъ и община, у които правдата и челоувѣколюбието не сж угаснали! *)

Издадена отъ хиляди бжлгарски вжзстаници на Балканѣтъ.

На 8-ий Септември 1875 г.

*) Тай прокламация е напечатана въ I томъ на нашите Записки. Сѣки ще да разбере, че по своето малко молитвенно сждржаніе, тя не е излѣзла отъ перото на Ботйова, който отсѣлствува по това време въ Руссия. Писана е отъ нѣкого си, М. Обретенковъ, по почеркътъ е на г. Т. Пѣва, познатъ дятель въ бжлгарските революционни движения. Съ сжщиятъ почеркъ е написана и турската прокламация, която по-долу печатимъ; а турски само Т. Пѣвъ можаше да пише. И на едната и на другата ние джримъ оригиналите.

II. Турската.

Авропа туркиянжнъ мюслиманларжна.

Топракъ кардашларъ!

Маалюмдуръ ки, херъ биръ милнетъ кенди саадетъ халжъ ве пстирахатж ичинъ хюкюметине верги вериръ. Бизъ дахи девлети аленинъ денилень ехалилери бу хусусъ ичинъ нехаттени акчемизи вирдикъ исе, ине гюриюрузъ ки, бизденъ факиръ ве дюшкюнъ хичъ биръ милетъ йоктуръ. Бунунъ себеби ялжнжъ шимдиеси хюкюметтиръ. Гюнъ гиби ашикердиръ ки, илерде дахи мезгюръ хюкюметтининъ идареси алтжнда каладжакъ олуръ исе, халжмжъ бедтеръ оладжакъ. Ине бу чекимезъ артжкъ феналжгжнъ кестерилмеси ичинъ, силхларжмжъ аларакъ, мезгюръ хюкюмети дефъ идилмесини, ве ерине дигеръ биръ бизи сеадетъ хала гютюреджиги тенземи ичинъ калжжжжъ. Ишъ буйле икенъ сизъ гюриорсурузъ ки, бизимъ харакетимизъ сизинъ файденизе дахи данръ диръ. Бу ниетимизи ислямларданъ чокъ киши анлаюшъ бизлеръ ийле бераберъ херакети умумиеде болуни орларъ. Сизинъ дахи борджунузъ дуръ ки, иши ейдже тefeкиръ идупъ, bize мувафжкъ олжнжъ. Бу муамеледе херъ кишинизъ болунаджакъ олуръ исе, хичъ биръ кедеръ ве зянъ гйормееджекъ. Бойлесининъ жрѣ, ве йомрю, ве малж тарафжмжъданъ хжфъ едиледжектиръ. Факатъ олж ислямларки бу хакжк анламакъ истемеюшъ умуми харакетимизе карши дурмаа чикарларъ исе, топракъ кардашларжмжъ саимаюшъ, кенди йомюръ ве малларжна сахинъ олмайджакларъ. Бу кейфиетлеръ деъ хаберинизъ олмакъ, ве сопра иши билмедикъ деюнда пишманъ олмаманжъ ичюнъ, ишъ бу иялнамемизъ язилупъ тарафанжза гюндерилди.

Фи ерми секисъ агустосъ синия бинъ ики юзъ доксанъ биръ.

(Преводѣтъ му на бжлгарски).

До мусулманите отъ Европейска Турция.

Сжотечественници!

Извѣстно е, че сѣки народъ за своята доброчестина и спокойствие плаща данѣкъ на своето правителство. За тая цѣль и ние жителите на така нарѣчената османска висока джржава,

ако и да дадохме последната си бодка, пакъ виждаме, че нѣма нито единъ народъ по-бѣденъ и по-западналъ отъ насъ. Причината на това е само досегашното правителство. Неоспоримо е, че и за напредъ ако останемъ подъ управлението на сѣщото правителство, положението ни ще бѣде още по-окаянно. Прочее, за да са пресѣче вече това нетърпимо зло, ние са дигнахме съ оръжието въ рѣка да исплдимъ досегашното правителство и на мѣстото му да наредимъ друго, способно да ни направи добродетелни. Така като е работата, ние виждате, че нашето движение е и за ваша полза. Това наше намѣрение разумѣха мнозина турци мусульмани и заедно съ насъ са намиратъ въ общото ни движение. И ваша длъжностъ е, слѣдъ като разпислите добре работата, да са сжгласите съ насъ. Който отъ васъ са обнесе така, нѣма да види никаква поврѣда. На такавъ честъта, животътъ и имотътъ отъ насъ ще бѣдѣтъ запазвани. Но ония мусульмани, които не искатъ да разумѣятъ тая истина и са наемнати да противостоятъ на общото ни движение, или пакъ покажатъ кѣмъ досегашното правителство довѣрие и помощъ, нѣма да са считатъ за наши сжотечественици, нито пакъ ще бѣдѣтъ притежатели на своятъ животъ и имотъ. За да бѣдете извѣстни за сичко това, щото отъ сѣтне да не са каате, нито казвате, че не сте знаели работата, написа са настоящето извѣстие и ви са испроводи.

На 28 августъ 1291 отъ егира.

На 28 августъ 1875 отъ Христа.

Попжплагали апостоли и агенти на много страни, апостоли отъ първо качество. С. Стамболовъ трѣгна за Заара, най-надѣжниятъ центръ; Н. Обретенъ за Шуменъ; Панайотъ Воловъ — за Троянъ; С. Заимовъ за Цариградъ, да го пали; Панайотъ Хитовъ — за Бѣлградъ да прави нѣкакви си приговори; а самъ нашиятъ герой — за Одесса, да кани хвърковатиятъ Филипъ-Тотя за войвода и да сжбине нѣкои помощи отъ тамошните бѣлгаре. Ето и расписките на помѣнатите патриоти, които сж издали на трѣгване срѣщу получените разности:

Расписка.

Днесъ на 1875 г. Августа 20, приехъ отъ Г-на Драгоя Шопова, касперинътъ на Бѣлг. Револуц. Комитетъ въ Букурещъ, сто (100) австрийски жѣлтаци, които комитетътъ ми опредѣли, за да отида въ Одесса и да доведа войводата Филипа-Тотя. За увѣрение са подписвамъ.

Хр. Ботйовъ.

Букурещъ.

Квитанция.

Приехъ отъ Г-на Драгоя Шопова четиресет австрийски жѣлтици, за да ги употребя споредъ назначението им, както бѣше опредѣлил Ц. Р. Комитетъ.

С. Стамболовъ.

Букурещъ

875 Август 19.

Приехъ отъ комитетътъ у Букурещъ бѣлгарски 100 словомъ сто ~~при~~ турски за пѣтни разноски за да премина у отечеството ни Бѣлгария.

Панайотъ Хитовъ.

Краево, 1875 Септемврий 4.

Расписка.

Приехъ отъ Г-на Д. Шопова, каспера на Бѣлгарския Револуц. Комитетъ въ Букурещъ тридесетъ австрийски жѣлтици за пѣтни разноски по Бѣлгарско за народната ни цѣль.

Панайотъ Воловъ.

Букурещъ, 19/VIII 875 г.

Квитанция

Подписаниятъ приемамъ отъ Г-на Драгоя Шопова петдесетъ мици, които Б. Р. Комитетъ въ Букурещъ ми опредѣля за пѣтни разноски, за да обиколя: Шумненско, Варненско и Разградско. И за увѣрение са подписвамъ.

Н. Т. Обретенъ.

Букурещъ, 17 Ав. 875.

Расписка.

Долуподписаний приехъ отъ Г-на Шопова, касперинътъ

на Б. Р. Ц. Комитетъ въ Букурещъ (15) петнадесетъ турски лири, които ми са назначаватъ отъ комитетътъ за да отида съ петима души другари въ Цариградъ по народни работи. За увѣреніе са подписвамъ.

Стоянъ Заимовъ.

Букурещъ 21/VIII 875,

Тие оригинални расписки напечатихме ние, едно да покажемъ дѣятелността на комитетътъ, а друго да обхранимъ вниманието на читателите върху това, че дадените доволно дебѣли сумми на разните апостоли, показватъ, че комитетътъ не е билъ безъ послѣдователи, отъ лептата на които сж събрани тие пари. До колкото знаеме, само Болградъ е отказалъ да подаде рѣка на комитетътъ. Ето едно оригинално писмо на неговиятъ представителъ, който е билъ на събранието и който пише слѣдъ завръщанieto си:

Болградъ, 1875 Августъ 19,

Господинъ Д. Шоповъ!

Писмото или циркулярътъ на Централниятъ Б. Р. Комитетъ приехъ.

Причината гдѣто не ви испроводихме пари е слѣдното:

Азъ самъ бѣхъ въ Букурещъ като представителъ отъ градътъ ни. Но като видѣхъ раздорите и несжгласията, които сж са дигнали мѣжду Ботйова и Каравелова, които не мислятъ да са споразумѣятъ по-мѣжду си и да начнатъ общата работа както трѣбва, ние не са рѣшиваме да испратимъ означените пари. Много ми е жалко, че не можахъ да са видя съ васъ лично и да поговоря за тѣзи работа.

Ние сме готови да внесемъ не само толкова, колкото сте ни опредѣлили, но въ много пѣти повече, стига само да има хора, съ кои да можемъ да работимъ сериозно.

Поздравлявамъ ви и пр.

Н. Минковъ.

Какво направи комитетътъ въобще и неговите апостоли частно въ своите окрѣзи, ние нѣма да говоримъ тука, защото читателите знаятъ това вече отъ I томъ

на нашите *Записки по Българските възстания*. Ние ще да ги оставимъ веднажъ за сѣкога и ще да са впуснемъ пакъ подиръ дирите на оногова, комуто описваме животътъ. Както видѣхме, той билъ опредѣленъ да отиди въ Одесса при Филипъ-Тотя, да го покани за войвода на бѣдѣщото движение и да събירה помощи отъ томашните българе, особено да земи анекдотичните 3000 пушки, които са намирали въ дълбоките маази на Мироново-Тошковичъ. Трѣгналъ Ботйовъ по своята мисия отъ Букурещъ на 21-ий Августъ, съ слѣдующите препорѣчителни писма, които сж писани отъ негова рѣка:

Пълномощно.

Долуподписаний давамъ настоящето Г-ну Христу Ботйову за да му служи за доказателство на пълното ми къмъ него довѣрие, и моля сичките свои приятели и познанийци да му оказватъ изискванната отъ него помощъ за нашата народна цѣль, като зематъ отъ него расписки подписани отъ Българскиятъ Револуц. Комитетъ въ Букурещъ срѣщо сѣко едно пожертвване. Вѣрвамъ, че сѣки родолюбецъ ще да са отнесе съ сжчувствие къмъ неговите предложения *).

Здравейте.

Вашъ побратимъ

Панайотъ Хитовъ.

Букурещъ, 12 Августъ 1875 г.

*) Върху сжщиятъ листъ на горнето пълномощно е било написано по-наирѣдъ съ друга рѣка слѣдующето: „Долуподписаний давамъ настоящето г. Х. Ботйову, който отива за да доведе Филипа, и моля сичките мои приятели, които иматъ къмъ мене довѣрие, да му помогнатъ материално за пѣтни разноски.“ Вижда са работата, че Ботйовъ не е харесалъ това голо препорѣчително, та за туй е написалъ отпослѣ горнето.

Второ пълномощно.

Свободолюбиви Господа,

Въ Русия.

Българският Революц. комитетъ въ Букурещъ, на когото главната дѣятелностъ до сега е била да приготви наштъ нещастенъ и поробенъ народъ за свобода, а слѣдователно и за възстанае, като вижда днесъ, че е достигналъ до единъ твърде утѣшителни резултати, не може да остане чуждъ на движенията, които произхождатъ въ Босна и въ Херциговина и които съ такава енергия са отзоваватъ и въ нашето нещастно отечество България. Нашата революционна пропаганда, господа, е работила цѣли осемъ години и въ продължение на това кратко време е успѣла до доведе възприемчивиятъ български народъ до схъзание, че единствениятъ исходъ изъ неговото грозно положение е революцията — революция, която да счисти несносното турско иго и съ това да строши чашата на нашите безбожни и безчовѣчни страдания. Тая революция е вече приготвена. Чрезъ своятъ Централенъ Революц. комитетъ въ България, нашиятъ народъ ни дава да разбираме, че той не ще и не може да пропусне днешните благоприятни обстоятелства, — когато Турция са намира на крайтъ на своята гибелъ и когато по-голѣмата частъ отъ подданиците на Н. В. Султантъ проливатъ вече кръвта си за свобода, — а ще да възстане и ще да раздѣли честта на оржжието съ своите братя херцеговци и бошняци.

При такова едно рѣшение отъ страна на народтъ*), бжл. револ. комитетъ въ Букурещъ не може да остане глухъ на отчаянните възстали за свобода, а е принуденъ да пристъпи до окончателното рѣшение на своята задача. Схгласно съ сичките революц. комитети въ България, той е рѣшенъ вече да прогласи святата борба и да побърза да събере колкото е възможно повече морални и материални сили за да са притече на помощъ и да даде направление на възстанието. За тая цѣль

*) Въ това пълномощно, предназначено за хора по-развити и въщи, Ботйовъ са варди да назови букурешкиятъ комитетъ „Централенъ“. Той обажда, че централниятъ комитетъ е въ България, българскиятъ народъ рѣшава самъ схдбата си. Така би трѣбало и да бжде. Българите отъ Русия щѣха на попитат: кои сж членовете въ тоя комитетъ?

комитетъ распроеди писма и нарочно хора до по-главните български извѣсти България и отвредомъ почти доби благоприятни отзиви. До българските патриоти въ Русия са опредѣли и испровожда единъ отъ членовете на комитетъ Г-нъ**), който е натоваренъ съ миссия и съ пжлно довѣрие да вѣтзе въ споразумение съ тие патриоти и да поиска да принесатъ своята лепта на олтарѣтъ на българската свобода.

Молиме сѣки българинъ и славянинъ да са отнесатъ съ пжлно довѣрие къмъ нашиятъ пратеникъ и да му окажатъ изискваната за народната ни цѣль помощъ.

Приемете и пр.

Комитетътъ.

Писмо до Филипъ-Тотя.

Уважаемый ни войводо!

Вамъ трѣба да е извѣстно вече, че въ България са приготвяла силно и общо възстание и че това възстание скоро ще да избухне. Сичките революционни комитети въ България испроводиха свои представители и на едно общо схбрание са рѣши да ви поканиме да дойдите за да земете командата на една огромна добре организувана чета.

Ние вѣрваме въ вашиятъ патриотизмъ и въ вашата съкогишна готовностъ да послужите на своето потжпкано и поробено отечество, и за това испроваждаме нарочно одного отъ членовете на тукашниятъ революционенъ комитетъ, а именно г-на Христа Ботйова, съ когото като са споразумѣте, молиме ви незабавно да дойдете въ Букурещъ.

Сега е време да покаже сѣки своето достоинство и своята любовъ къмъ отечеството си, сега е време да види и нашиятъ народъ бѣлъ свободенъ день. Вие, уважаемый ни войводо, сте единъ отъ пхрвите синове на България, вие сте жертвували и пиотъ и животъ за нейната свобода, вие сте напжлили България съ името си и съ своите подвизи, вие сте началото на българското движение, — не оставяйте и сега надия отъ своите другари и приятели, покажете, че у васъ не е угаснала любовта къмъ отечеството, елате да нанесете страхъ и трепетъ на нашите тирани и да оставите името си вѣчно въ Българската нова история.

**) Името не е турено.

Увѣрени въ вашиятъ патриотизмъ, чѣкаме да ви пригърниме братски и заедно съ вазе да извикаме: Да живѣй България! Да живѣятъ нейните достойни синове!

Комитетътъ.

Като са туримъ въ епохата, когато сж са писали тия писма, епоха, която не ни е чужда, ние влизаме всѣцѣло въ душата на нашиятъ герой. Той, както и други мнозина млади и запалени души вѣрваха, че е възможно да са катури старата и великата османска империя. Четете долилото негово писмо, което той пише още на вториятъ день отъ своето за Руссия пътувание.

Брате Драсовъ!

Моето отбивание въ Браила излѣзе твърде щастливо; щомъ излѣзахъ изъ желѣзницата са срѣцнахъ съ единъ мой приятель, който идеше нарочна при назе за споразумение. Той човѣкъ е отъ четата отъ Хаджи Димитра, а сега е слуга на мошната на С. Беронъ. Като му разказахъ миссията си и положението на работите, той са распале до толкова, щото са рѣши да пожертвува и ризата си отъ гжрбътъ. Азъ му казахъ, че на отсрѣщните трѣбать 400 жълтици за барутъ и крушуми, и той са сжгласи утрѣ да са вжрне на мошната да земе тие пари и да ги донесе до вечеръта на Пейова, за да ви ги испроводить. И така въ други день вие ще да получите тие пари. Щомъ ги получите, то да иде единъ отъ васъ въ Гюргево и да даде тие пари на нѣкого отъ тамошните, за да ги занесе тутакси на Иванча. Можете мисля да ги предадете и на Кара-Михала. Послѣ това да напишете едно благодарително писмо до тоя момакъ и да го насжрчите както трѣбва. Той има около 1000 жълтици и е готовъ да ги пожертвува за да обружи самъ една чета и да я предвожда. А той е вреденъ човѣкъ. Името му е Христо Македонски. Вижете адресътъ му въ адресите на вѣстникътъ.

Изъ пъхтътъ са срѣцнахъ съ единъ влахъ отъ официална нога и научихъ отъ него много нѣща. Тукашното правителство ще да глѣда на сичко презъ прѣсте. Работете само по-энергично. Вчера вечеръ въ Букурещъ са е сжставилъ комитетъ за помагание вжзстаналите провинции въ Турция. Тоя коми-

тетъ са състои отъ бжлгарските медици, въ него е и Цанковъ*). Внимавайте, че тие ще да искать да отслабхтъ дѣйствиата на нашиятъ комитетъ и подъ видъ на това да сжбирать пари и да ги употрѣбять по свое усмотрение. Тие сж ходили при Давила**) и той имъ е казалъ да не спать, а да работять. Сичките влашки министри сж на Синай при князътъ на сжвѣщание. Войската е въ движение. Както и да е, вие си отваряйте очите на четири и бждете по-серioзни. Въ мене са разигра вече хжшовскиятъ бѣсъ. Тая ноцъ на 1 1/2 часътъ заминавамъ за Яштъ. Сега сме тука у Пейова сички наедно. Прощавайте. Тукашните сжбирать пари, но цариградските ще да са забавять още два-три дня.

Искамъ да са отбия въ Галацъ, но не можа — ще да закжснѣя. Прощавайте.

Брайла

Вашъ Ботйовъ.

22 Августъ, 1875, часътъ 11.

Това писмо показва, колко е била силна вѣрата въ дѣлото, какъ легко са е глѣдало на много вжпроси, какъ на частни и на некомпетенти хора са е почи тало мнѣнието и са е земало за чиста монета. Срѣцналь са Ботйова случайно по пъхтътъ съ нѣкого си, по сѣка вѣроятность чиновникъ, отъ когото много важни работи научилъ. На нѣкого си професора, Давила, са искало мнѣнието, който благоволилъ да подкажи на медиците да не «спать», най-послѣ Христо Македонски, хжшлакъ, слуга, и 1000 жълтици въ ковчегътъ му! И намъ е смѣшно, и самиятъ авторъ на писмото са би смѣлъ, ако да би билъ живъ, но тогава така са вжршаха работите: дѣцата са радвать на сѣка пжстрина, а тогавашната епоха бѣше пжрвоначална за бжлгарите, нѣщо, вжрху което ние сме говорили твърде на про странство.

Въ Одесса и съ нейниягъ гостенинъ, «уважаеми-

*) Кирякъ.

**) Давила, професоръ и основатель на медицинското въ Букурещъ училище — френецъ.

ятъ войвода», както и съ родолюбивите българи тамъ, какво е направилъ нашиятъ пълномощникъ, нѣма да са простираме на дълго и на широко. Ще кажимъ само това, че дѣдо имъ Филипъ-Тотю не носялъ нито распалната глава на Стамболова, Волова, Обретенова и други, нито пакъ идеализиралъ като Ботйова хайдучкиятъ животъ въ Стара-планина. Паренъ билъ той много пѣти, самъ съ ржката си хващалъ змията, снагата му била като рашето отъ куршуми, знаелъ той що значи да водишь чета сръщо турците и да пѣешъ изъ влашките кржчи: «Стани, стани юнакъ балкански», съ една рѣчь, той мжчно можалъ да влѣзи въ капана. Не кавалерско отъ негова страна било това, че той не казалъ това открито, а са сжгласилъ. А безчестието пакъ било това, че подиръ като са сжгласилъ, задигналъ нѣкакви си сумми отъ комитетъ и изчезналъ пакъ въ Руссия. Ботйовъ билъ силно потрасенъ и разочарованъ отъ това войводско дѣйствие, отъ това хайдутско слово, което той ималъ отпонапрѣдъ за сватина.

А що е той свършилъ съ «родолюбивите господа въ Руссия», за които както видѣхмъ, носеше нарочно пълномощно писмо? Съ Тошковица и съ неговите 3000 пушки? Трѣбать ли предположения за «обаче» и «понеже», когато познаваме вече Ботйова, познавали сжго и родолюбивите българи, които сж биле отъ «партията» на генералъ губернаторьтъ и на полицмейстерьтъ, прочее, да иматъ друго мнѣние, освѣнъ онова, което е ималъ и Негово Високопревжсходителство тайниятъ сжвѣтникъ. Ботйовъ билъ послушанъ само отъ подолня ржка българи, които помогнали на дѣлото, кой какъ може, а голѣмците, които чякали да заговори императорьтъ, избѣгвали съ него сѣка сръща, защото са научили, че и полицията го слѣди. Но ние не сме сжвсѣмъ съ праздни ржци по това заключение за «родо-

любивите българи», имаме на ржка едно тѣхно писмо, което макаръ и по-късно писано, послѣ мисията на Ботйова въ Одесса, потвърждава думите ни. Ето това писмо, адресирано до комитетъ въ Букурещъ:

Одесса, 13 Мартъ 1876 г.

Почитаемый Господа!

Съ удовольствие идимъ да отговоримъ на любезното ни Ваше писмо отъ 26 Февруарий.

Ние съ голѣмо внимание четохме това, що изъ Бѣлградъ ви пишеть и твѣрде ви благодаримъ за сжбощението на вашето мнѣние вѣрху това дѣло. Личностите, които ви пишеть, намъ сж непознати; но ако вамъ сж извѣстни за хора положителни, ние, заедно съ васъ даваме вѣра на писаните имъ и идимъ да ви кажемъ и нашето мнѣние.

Сжгласни сме съ това, че въ дѣлото, за което е рѣчьта, безъ Сжрбите ние ще можемъ да направимъ само единъ живъ протестъ предъ Европа противъ злоупотребленията, които нашиятъ народъ тегли отъ угнетателите си. А за да са достигни на пжлно желаниата цѣль, необходимо е, даже по вече отъ колкото необходимо да имаме ржката на Сжрбите. Безъ тѣхъ едвали можемъ направи нѣщо, както и тѣ безъ насъ сж слаби, макаръ че тѣхните ржце сж развжрзани. Но какъ да са положимъ на тѣхъ и да имъ повѣрваме, когато толкова пѣти тие сж показаха ковари кжмъ насъ? Толкова пѣти тие ни лжтаха и си исплитаха кошницата, а ние оставяхме да теглимъ за тѣхъ и за себѣ си. Толкова пѣти ние имъ вѣрвахме, а какво е излѣзло до сега, вамъ е извѣстно. За това, като сподѣлями на пжлно мнѣнието да са испратили нароченъ човѣкъ въ Бѣлградъ за преговори вѣрху сичко, ние считаме за своя длжжность да са оговоримъ.

Нашите стари макаръ и да не земать участие въ нашата работа, но никога не ни лишавать отъ опитните си сжвѣти. Тие недовѣривать на Сжрбите както и ние. Сжщото мнѣние е и на полковника Г-на Бишелский, който са сжглашава да земни на себѣ си мисията да иди въ Бѣлградъ, като представителъ отъ Бжлгарския Централенъ Комитетъ, или, ако такъвъ комитетъ не са е организовалъ, то като представителъ

Ботйовъ

отъ страна, на сичките дружини, предъ Българското правителство.

На Българското правителство треба да са поставятъ тие условия:

1). Въ 1867—68 год. тогавашните министри г. г. Гарашанинъ и Блазнавацъ — общаваха отъ името на тѣхното правителство да даждъ на Българите 40 хил. пушки. Ако не по-вече, поне това количество да даждъ сега.

2). Тие пушки отъ рано да са пренесжтъ въ Балкана, заедно съ необходимото количество патрони.

3). Сръбската граница въ сичкото продължение на възстанито да е открита за Българите.

4). Сръбското правителство на книга да обяви искрено и публично, че нема да постѣпи съ насъ тѣй, както до сега е правило; че то нема завоевателни цѣли по отношение къмъ бжлгарите; че то за винаги са отказва отъ користната си идея да присъедини къмъ себѣ си Македония и часть отъ Бжлгария.

5). Сръбското правителство пжрво да обяви война и тогава да наченжтъ нашите чети.

6). Тѣй като ние отъ себѣ си не можемъ даде пари, които сж необходими въ тая работа, а пакъ и не сме въ състояние да заемемъ, то сжрбите да даждъ или да направятъ заемъ за смѣтка на бжлгарите, които пари, при желанията исходъ на работата, ще иматъ да получатъ отъ бжджщето наше правителство.

Въ тие ако сме съгласни, сжщо ако одобрявате полковника Ивана Кировича Кишелский, за представителъ, сипишете са по-скоро съ другите дружини по васъ и пратете ижлно-мощно писмо за Г-на Кишелский, въ което ще помѣстите тие пунктове. За повече ще са положамъ на опитността на Г-на Кишелский.

Господството му вчера замина за Петербургъ, гдѣто ще си даде оставката и ще чака тамъ да му явимъ резултата на това писмо, та може отъ тамъ направо презъ Виена да замини за Бжлградъ.

Ако Сжрбите приказватъ чистосердечно и искрено, тѣ не трѣба да са боятъ отъ заемтъ, който предполагаме за Бжлгарите. Ако исходътъ на работата бжде добръ, тѣ ще си получатъ парите; а пакъ този пеходъ все цѣло ще зависи отъ тѣхъ. Ако тѣ не отстѣпнятъ назадъ, Черна-Гора, нѣма да оста-

ни проста зрителица. Ние не допускаме мисль дѣто Турция да може съ такова сила да излѣзи на глава при днешното си положение. Ако пакъ нѣкой отъ западните заисжжтъ да я поддържатъ, то неужели може помисли нѣкой, че винагишната наша Покровителица, Россия, нѣма да ни поддържи? За това казваме, че стига Сжрбия да желае, а исходътъ ще е благоприятенъ.

Било би желателно да са организува Централенъ Комитетъ нѣкаде по вашите мѣста, по-близо къмъ отечеството. Ако това стане, ние убѣдително ви молимъ да внушите комуто слѣдва, да са неприятура на комитета епитетъ «Революционеренъ»; защото той не отговори на цѣльта, който ние прислѣдуваме—избавлението на отечеството ни отъ угнетателите му; освѣнъ това тая дума произвежда лошаво впечатление на сѣки бжлгарскиятъ народъ на ония, които въ днешното критическо време могатъ да бжджтъ много за него полѣзни*). Ние сме напжлно увѣрени, че за членове на Централния Комитетъ ще са избержтъ хора, които да заслужаватъ довѣрието на народа и на другите, а не таквизъ, като Ботева или Каравелова.

Като са надѣваме за благоприятния и скория отвѣтъ ние ви сжрдечно поздравява ми.

За Одеската Бжлгар. Дружина

(Под.) Д. В. Волковъ.

С. И. Стомонаковъ.

Мислимъ, че писмото толкова ясно говори, щото коментариите сж излишни, че то на четири страни потвърждава нашето горѣизложено мнѣние. Въ него са привеждатъ убѣжденията на одеския генералъ губернаторъ, на неговата полиция. Отъ Сжрбия и отъ сжрбското правителство, тие полицейски представители на бжлгарската дружина въ Одесса искатъ такива задлжения и общания, като че тогавашната бжлгарска рая да имаше на своето чело Анибала, Наполеона I, Илдж-

*) Курсивътъ не е нашъ. Р.

ржмъ Баязита. Прямо ултиматумъ! Страхъ и трепетъ отъ Сърбия. А отъ благословена Руссия? Хе-хей! Че може ли да са спомъне нейното име? Тя отъ бога е опълномощена да употребява народите, както ѝ скимне. Исказватъ желание подписавшите писмото, щото нейната автократическа рутина да бжде наложена и на Ботйова, и на Каравелова, и на други, да не са спомънавала сакжнъ думата *революционернъ*. Не трѣба! хапе и сърби тая дума, макаръ тя и да са отнася за «поганното агарянство». Забължжете, че писмото са пише отъ «младите», т. е. отъ радикалите. А ако бѣше отъ «старите» — консерваторите? Вжобразяваме си. Дордето Ботйовъ билъ още въ Николаевъ испратилъ до комитета въ Букурещъ слѣдующата депеша:

Редакция Знаме, Букурещъ. ✓

Въ срѣда ще срѣщна одесските. Работите могатъ да бждятъ добри, ако сж добри и нашите. Страхъ ги е да си развалятъ кариерите мнозината, които са рѣшаватъ да дойдатъ (офицерите може би. р.) Какво прави Хитовъ? Отговорете Николаевъ, Соборная № 6.

Ботйовъ.

Пише той още пакъ отъ Николаевъ долнийото писмо до нѣкого си Гр., оригиналътъ на което ние не притежаваме. Той са намѣра у г. П. Кисимова:

Николаевъ, 30 Августъ 1875.

Брате Гр.

Три дена става вече отъ както сжмъ дошелъ въ Николаевъ по мисията на Комитетътъ. Обиколихъ Кишиновъ, Одесса и Николаевъ. Работата ни отива добре. Революцията е готова, пари ще да са сжбератъ, и слѣдъ 5—6 дена ще да чуешъ че цѣла Бжлгария е на оружие. Букурещъ киши. Каравеловъ е отстраненъ отъ сички. Земи инициатива и сжбирай пари, пакъ ги испроваждай до Минкова. Пушки ще да зема отъ Одесса (?).

Сега за мене: Азъ имамъ типография, издавамъ Знаме, проповѣдвамъ бунтъ. Преди 10 дена въ Букур. имамхе голѣмо събрание изъ Бжлгария, изъ Сърбия (Панайотъ) и изъ Ромжния; рѣшихме: бунтъ! Сичко у насъ уживѣва, сичко жертвува. Панайотъ ще да мине съ 2000 души презъ Сърбия. Отъ Одесса земахъ Филипа, за да мине презъ Влашко съ още нѣколко души войводи. Тукашни наши офицери подаватъ оставка. А въ Бжлгария? О! тамъ ще да скочи мало и голѣмо. Дадохме имъ 1000 жжлтици за куршумъ и барутъ. Емисари за сигналатъ испроводихме 15 съ тѣхъ е и Стамболовъ, който цѣла зима бѣше при мене.

Тайно: Цариградъ ще да запалимъ на 30—40 мѣста.

Приехъ послѣднийото ти писмо. Жално ми е много за тебъ, но ти можешъ да принесешъ още голѣма полза на Бжлгария. Сжбирай пари!

Прегръщамъ та, цалувамъ та и сжмъ твой.

Ботйовъ.

Поздрави Бояджови и жена му.

Азъ тржгвамъ за Букурещъ, и отъ тамъ Петербургъ(?). Напредъ! Напредъ!

Имаме хора и въ Цетина и въ Бжлградъ и въ Атина.

Пакъ твой.

Отъ тая корресонденция изъ Николаевъ, Ботйовъ излага истината въ депешата до комитетътъ; а въ писмото до Гр., той поетизира и насжрдчава само.

XI.

Несполуката на вжзтанието въ Бжлгария, което са свжрши само съ слаби опити въ Заара, Шуменъ и Червена-вода, както и повѣдението на нѣкои войводи и кресливи патриоти въ Ромжния, сж подѣйствували на Ботйовата душа твжрде горчиво. Много са той разочаровалъ. Освѣнъ това, дошле му на главата и други случайни бели, които не малко го поколибали въ очите

на емиграцията, тая емиграция (хъшовите разбираемие), която той почиталъ най-много отъ сички. Причината била пакъ пари, които сж най-чувствителната струна за сѣки бжлгаринъ. Въ тая срѣда на гладните емигранти са разнесло слухъ, че Ботйовъ билъ събралъ отъ Одесса, отъ руското правителство даже зель много хиляди рубли, които злоупотрѣбилъ. Иванъ Андоновъ и Стою Филиповъ, водители на Чирпанското възстание (16 Септ. 1875), които на скоро минали презъ Одесса, научили са отъ Георгия Апостоловъ (познатъ на читателите отъ Заарското възстание), че Ботйовъ и Филипъ-Тотю задигнали отъ Одесса много пари. Това Апостоловъ научилъ отъ одесските бжлгари. Помѣнатите и още други хъшпаци, тржгнали за Букурещъ съ намѣрение, ни по-много, ни по-малко, да убиятъ Хр. Ботйова (отъ Тотювиятъ авторитетъ са бояли), защо той да изведе народната пара, която била предназначена за тѣхното възстание, заарското и чирпанското.

Ботйовъ и злоупотрѣбление на каквито и да е пари, особенно за възстание — ние протестираме заедно съ своите читатели, които го познаватъ вече. Нека самите му писма, които по-долу публикуваме, свидѣлствуватъ за това. Ютъ Русеия, не само че той не взелъ никакви сумми, но останалъ и гладенъ на улиците, не приближенъ отъ нѣколко деня, кралъ отъ гостилниците ножове и лъжици, които продавалъ за хлѣбъ и на себѣ си и на ония нѣколко хъшпаци, съ които успѣлъ вече да са запознае и да земе подъ своя защита. Ако да не билъ Ив. Ивановъ, кишеневскиятъ вице-губернаторъ (тогава по-доленъ), то той щѣлъ да са върне пѣша въ Букурещъ. Причината на тие слухове била, че нѣкакви си 2000—3000 франка, комитетски сумми, които биле оставене нему, още преди да тржгне за Одесса, далъ ги на касиерътъ на Ц. Комитетъ, Д. Шопова, да ги упо-

трѣби временно за една своя частна полза. Тая частна полза била, че Д. Шоповъ ималъ въ Парижъ любовница, която частъ по частъ му депеширала, прави струва да ѝ внесе нѣколко хиляди франка, че ще да посѣгне на животътъ си. Ботйовъ, съ съгласието на когото станало това испращание на ком. пари въ Парижъ, джлго време са противилъ, но най-послѣ са съгласилъ съ обѣщание ужъ, че Шоповъ въ скоро време ще намѣри и дотжкми суммата. Това са извършило тайно само мѣжду Ботйова и Шопова.

Скоро парите биле потжрсени — и по сѣка въроятность за твжрде *бжрза* работа. Нѣма ги, сички викатъ на Ботйова, комуто биле повѣрени. Ботйовъ мжлчи отъ своя страна, но тайно отъ другите, стои предъ Шоповъ съ револверъ въ ржка. Сички останали удовлетворени и самъ Д. Шоповъ, който ималъ до толкова нѣжна душа, щото да люби и обича отъ Букурещъ въ Парижъ, до казалъ на дѣло, че тая негова душа е чиста и благородна. Той полудялъ и скоро умрѣлъ!...

Както и да е, но послѣ Заарското възстание до заминуванието апостолите въ България за бждещето априлско възстание, Ботйовъ остава чуждъ на това движение, което са вършаше въ Гюргево, нѣкаква си хладнина е съществувало мѣжду него и тие апостоли: Стамболовъ, Воловъ, Бенковски, Апостоловъ, Занмовъ, Обретеновъ, Икономовъ, и пр. Самите му писма отъ това време, които са занимаватъ съ исклучително частни работи, най-добре свидѣлствуватъ за това. Въ тие писма той е много раздражителенъ, на сичките са сжрди, отъ сичките изисква състрадание къмъ положението си. А това положение, както за винаги, е било твжрде отчаяно. Ималъ той вече и печатница, заборчларъ до ушите съ нея, а петъ пари нѣмалъ да я поддържа. Не трѣба да забравяме и това, че той е вече жененъ човѣкъ, спо-

ро щѣлъ да бѣде и баща. Майка му, която послѣ смъртъта на баща му, отдавно гладувала въ Калоферъ, билъ принуденъ да я испиши, заедно съ малкия си братъ Бояна. Това станало тайно отъ Стефана. Той са научилъ, чакъ когато видѣлъ майка си въ Букурещъ. Сърдилъ са на брата си Христа и намѣрилъ поводъ да му отвори своите батерии по икономията, съ които не малко го развълнувалъ. Петъ гърла: майка му, двамата му братя, жена му и едно нейно момче отъ пѣрвиятъ ѝ мѣжъ — висели вече на неговата шея. А хѣшлаците си знаели своята, не питали бате си Христа, да ли му е охолно около яката. Тие са трупали пакъ на главата му, по цѣлъ день тичалъ да имъ става адвокатинъ и поржчитель по сѣдилищата и полицията. Угъ 18-ий Ноемврий 1875 г., той пише на Заимова въ Гюргево:

«Прочетохъ писмото ти на Стоила^{*)}, и той като безграмотенъ човѣкъ, моли ма да ти отговора слѣдующето: Той не може да дойде въ Гюргево, защото за това ще да трѣбать разпоски, а той нѣма вече счупена пара. «Като продамъ, казва, сапунътъ^{**)} — азъ зная на какъ да отида». Ще да отиди, види са на нѣкоя мошния. И защо ли ви са такива хора? Ако имате обща къща^{***)} и ако ви трѣбать хора, то при мене има нѣколко хѣшлака, ако щѣте да ви ги провода. Азъ сѣмъ сжгласенъ да имъ намѣра и пари за желѣзницата, само и само да са отхрва отъ тѣхъ. И Славковъ е сжгласенъ да дойде, но и той страдае отъ обща болѣстъ — безпаричието! Отговори ми, моля ти са. Поздрави приятелите. Твой като сѣкога.

Ботйовъ.

*) Стоилъ бѣше хайдушки войвода на една четица въ Добруджа. Презъ зимата той замина за Сливенъ за войвода на бѣдѣщето възстание, гдѣто и поведе една четица. Хванатъ послѣ, мѣченъ ужасно и закланъ близо при селото Иклизче. Родомъ отъ Инджекѣйо (ново загорско).

**) Подъ думата „сапунъ“ са крие нѣкаква тайна

***) По онова време емигрантите отъ Заарското и други възстания бѣха си хванали въ Гюргево обща къща за живѣние.

Това писмо показва, че той са прощава вече съ ошпия, съ които е раздѣлялъ скърбъ и радостъ цѣли осемъ години. Имало защо. Домашните хѣшове конкурирали на общите. Неговото човѣческо достоинство, за което е той просилъ, само и само да го поддържи, неговата гордостъ, която не сж притежавали и царйовите земни, силно и чувствително сж трѣбело до пострадаятъ отъ той само фактъ, че жена му, особенно старата му майка, която не го била виждала цѣли осемъ години, която мисляла — спорѣдъ своите калоферски понятия, че е станалъ вече човѣкъ — била принудена да стои гладна по нѣколко деня, нѣщо което тя не виждала и въ турско, гдѣто вжрлували необозданны субаши кѣрсердари, чорбаджии и фанзчии. Имало опасностъ, че тя ще да отиди и са оплаче на Евлогия Георгиевъ! Е, тогава? Защо е живѣлъ Ботйовъ? Гдѣ остана неговото минало, да спи съ кучетата въ водениците? Какъ ще той да затѣпчи своите пѣсни: *Борба, Хайдутѣ, въ Механята, Майци си* и пр. и пр.? Зинала била предъ него една отъ общественните рани и тѣготии, за пѣрвъ пѣтъ презъ животътъ си почувствувълъ той, що ще да рѣче стрѣха, семейство, родителски джлгъ и човѣщина. А той билъ въ това семейство най-стариятъ, той замѣстялъ побачинството.

Временно само, може би отъ пѣрви впечатления, той билъ уплашенъ отъ семейната криза, увлякалъ са по чувства и симпатии, истѣкли са мѣсеци, въ които той са мѣчилъ да упражнава стопанство, ударилъ на реакция, ако можемъ така да са изразимъ. По-малкиятъ му братъ, Стефанъ, който въ сичко може да са обвини, но не само въ непрактичностъ, сѣ слѣдвалъ да стои надъ главата му като чукъ. Разказва той, че пѣрвата покщнина, съ която Христо презъ цѣлиятъ си животъ пожелалъ да са одобие, било единъ санджкъ отъ дѣски,

боядисанъ съ зелена краска, който си билъ купилъ Стефанъ за себѣ си, а Христо го видѣлъ. Харесалъ му са, много са чудилъ, отъ гдѣ го е намѣрилъ и го по-искалъ да го има за себѣ си.

А срѣдства никакви, кирията на печатницата и квартирата нѣмало отъ кждѣ да са плати. Знаме не било възможно по никой начинъ да излѣзи. Тогава Ботйовъ, пакъ по сжвѣтите на Стефана, с а заловилъ съ единъ видъ книжарство, отъ което са надѣвалъ да извади нѣкоя друга пара, за да не умрѣ гладенъ съ толкова гжра. Освѣнъ монографията на Пловайски, за която вече говорихме, той превелъ и драмата *Кремуции Кордъ**), написана отъ Н. Костомарова, на руски, ужъ отъ времето на римскиятъ тиранинъ императоръ Тиверий, но съ строга тенденциозностъ и единъ видъ сатира за руските автократи. Тамъ, гдѣто малоруссинътъ историкъ е билъ налѣгнатъ и притѣсенъ отъ клѣщите на цензурата, нашъ Ботйовъ е далъ най-голяма свобода на своето перо въ преводътъ, така щото *Кремуций* е излѣзалъ на български като преработено издание. Трѣба да забѣлжимъ и това, че като казваме, че Ботйовъ е станалъ единъ видъ книжаринъ, да не разбираме тоя почтенъ занаятъ ала Дановъ и Манчевъ. Той пакъ е билъ послѣдователенъ, пакъ не е отетжалъ отъ своята велика идеи да изблечава и да прави да тжржествува добродѣлѣта на свободата.

Най-напрѣдъ трѣба да кажимъ, че отъ римската история той е обожавалъ Гракхите, убийците на тиранинътъ Цезаря: Брута и Кассия. Героятъ на предмѣтната драма е самъ *Кремуции Кордъ*, скромненъ, честенъ и благороденъ историкъ отъ мрачната епоха на императорътъ Тиверий и неговиятъ пжрвъ сжвѣтникъ Сеянъ.

*) Голѣма рѣдкостъ въ руската литература и забранена днесъ отъ цензурата.

Кремуции, наковладенъ отъ предворните поети-шпиони и сенатори-подлизурки, за тенденцията на своите анали, предава са на сждъ. Ето предварително мнѣнието на самиятъ императоръ и неговъ сжвѣтникъ за историка.

Сеянъ.

Въ сенатътъ е произлѣзло едно твжрде любипитно дѣло. То са представлява на твоео окончателно рѣшение. Сенаторите чякатъ въ дворецътъ. Работата са е захванала по поводъ на Кремуций Кордъ.

Тиверий.

А! по поводъ на историкътъ, за когото ми говораше ти. Той е човѣкъ благороденъ, и, слѣдователно, мой недоброжелателъ. Е, какво?

Сеянъ.

Той, както ти е извѣстно, цезарю, е написалъ Аналите.

Тиверий.

И е расхвалилъ съ тѣхъ римската република.

Сеянъ.

Расхвалилъ е Брута и е нарѣвалъ Кассия послѣденъ отъ римлените.

Тиверий.

Само това едно му не позволява да живѣе на воля.

Издаль още малко книжле отъ свои и отъ Стамболови стихотворения, съ портретътъ на Левски и единъ календаръ стененъ за 1875 г., съ портретътъ на Хаджи Димитра и съ стихотворението: *живъ е той живъ!* И календарътъ пакъ не е отъ обикновените, и той е Ботйовски. Повечето сватии сж замѣстени съ Ботйовски, напримѣръ: *Иванъ кжщовникъ и Гаврилъ дѣсковски*, сжборъ на 70 апос. и *Онуфрий Габровски*; Да-

рий мъченикъ и *Димитрий нови пострадалъ отъ турците*; Харитина мъченица и *дѣдо Трандафилъ м.м. български*; Андрей първозванни и *Ангелъ войвода*; *Великомъченикъ Ст. Караджа* и праведни Евдокимъ; Харитонъ исповѣдникъ и *Марко български*. Послѣ идатъ великомъчениците: *Левски, Хаджи Димитръ, А. Кънчевъ* и пр. и пр. Съ сички тие книги той испратилъ брата си Стефана да ги продава изъ влашко и да прехрана семейството въ това число и нашиятъ герой, когото обвиняваха, че задигналъ отъ Одеса руските рубли. Слѣдующите писма сж останали отъ тая епоха до «Радецки», които колкото и да иматъ частенъ характеръ, сѣ хвърлятъ една свѣтлина върху личността му.

I.

Добрий бае Димитре (Горовъ)!

Въ писмото ви до Славковъ прочетохъ нѣколко рѣда, съ които го питате ще мога ли да плата полицата на 12 Декемврия, какво ще да права съ вѣстникътъ и кога ще да плата вашите 500 франка. Азъ сжмъ твърде благодаренъ, че са интересувате така много отъ моето положение, за това, ако и да не писахте мене, а на Славкова (защо ли?!) — за длъжностъ счетохъ да ви отговора. Вие ми направихте такова добро съ вашата гаранция и съ вашите 500 франка, щото азъ никога не ще си позволя да ви турна въ затруднение както съ посрѣщанieto на полиците, така и съ плащанieto на вашите пари. За полиците азъ имамъ вече 50 напалеона и до 12 Декемврий ще да може да намѣра още 12 1/2 слѣдователно, отъ тая страна бѣдѣте спокойни*). Колкото за вашите пари

*) Сиромасъ Горовъ, а още по-сиромасъ Ботйовъ! Кой отъ двамата е вѣрвалъ въ това **спокойствие**, не знаемъ. Онова, което знаемъ е това, че полиците сж станали на археологическа рѣдкостъ и до днесъ стоить въ нашите рѣцѣ не исплатени. На гърбътъ на едната, отъ 25 напалеона, има написано съ рѣката на Ботйова, на

щомъ посрѣщна първиятъ кѣшъ, слѣдъ нѣколко деня, ще да ви испровода чрезъ Кирила (братъ му р.) баремъ половината пари, а за остатокътъ ще да са мога да ма почакате до краятъ на Януарий, т. е. още единъ мѣсецъ отъ вадето на полицата. Това азъ мога да направа за да отговора на добрините, които ми направихте. А вие ако виждате тая възможность за несжстоятелна, т. е. ако ви е страхъ, че азъ не ще мога да заплаща нито полиците, нито вашите пари, то има лѣкъ на това: вие можете да си вдигните гаранцията, а за парите си да протестираате полицата ми на 1-ий Януарий. Сичкото това оставамъ на вашата добра воля и на сжвѣтите, които ви би дали нѣкои мои приятели (на които не сжмъ направилъ никакво добро) или неприятели (на които така сжщо не сжмъ направилъ никакво зло). Впрочемъ, толкова за нашите частни отношения или интереси. А колкото за вѣстникътъ, то азъ ще да го захвана, но не по-рано отъ 15 Декемврий, или ако го не захвана, то ще да издамъ двѣ брошури (не изгѣзли р.), съ които ще да плата на оние абонати, които ми сж платили за година, и ще да искажа въ тѣхъ — брошури — онова, което не може да са искаже въ вѣстникътъ. Азъ сжмъ захваналъ вече. Може монте брошури и да не са харесатъ нѣкому, но съ тѣхъ азъ ще да дамъ материялъ на други по-достойни отъ мене хора да изобразатъ нашето нищожество.... За друго вие ма не питате въ писмото си до Славкова и за това не ще да продължавамъ.

Приемете братските ми поздравления и не заборавайте вашиятъ признателенъ слуга*).

Хр. Ботйовъ.

Букур., 18 Ноем. 887 г.

ромъжски слѣдующето: «Aceasta polita sa achitat cu cartile de 1000 exemplare de «Slaviansko Proishojdenie na Dunavskyte bolgare—Plovaŭsky».—т. е. че полицата са заплаща съ 1000 екз. книги отъ «Дунав. Происхождение на българи-те.» Горовъ е цахналъ та не завързалъ отъ тие 1000 екземляри!

*) На нѣколко мѣста въ това писмо са виждатъ тѣжки подмѣтания на оскърбение, за които са разбира, че са отнасятъ къмъ такива близки приятели и на Горова, на които и имената са варди да спомѣне Ботйовъ. Въ това писмо той са е подписалъ за първъ пътъ слуга, нѣщо, което въ обикновениятъ свѣтъ не значи нищо; но за Ботйовъ—то е голѣмо капитулиране! Това показва неговото критическо положение.

II.

Бае Димитре!

Приехъ писмото ви и виждамъ, че както вие така и Стамболовъ твърде много са грижите за моето лошо положение. Благодаря ви. Станковичъ протестува полицата, но Чобановъ дойде и, като видѣ работата, обѣща са да испроводи послѣ два дѣня единъ бонъ отъ 1000 франка и да са заплати вториятъ кѣщъ. И така вие са избавите отъ сѣка една неприятностъ въ тоя случай. Азъ чакамъ бонѣтъ.

Азъ признавамъ, че вие ми направихте голѣма добрина, но никакъ не можа да си обясна защо не сте дали 200—300 екземпляра отъ Иловайски на Кирила*)? Азъ сѣмъ ви длъженъ 25 наполеона, за които имате и полица: какъ ще да ви плата, когато вие ми не давате да продавамъ отъ книгите? Утрѣ братъ ми трѣгва съ книги по Влашко — моля ви проводете ми баремъ 300 отъ книгите, за да са продаватъ съ другите. На 2-ий дѣнь на Колѣда азъ ще да дойда въ Гюргево. На писмото ми, въ което ви предлагахъ да ви плата на 1-ий Януарий половината отъ длъгѣтъ си, а за половината да ма чыкате още единъ мѣсець — вие ми не отговорихте. Това ма подсѣща на туй, че вие не сте приели предложението ми, а като притуря и не даването на книгите, мисла, че желаете щото дѣйствиелно да не мога да ви плата, а да ви турна въ положение да протестувате полицата и да покажете и публично и фактически добрините, които сте ми направили. Отъ думите, вие трѣба да премините на дѣла. Не е ли така? Правете каквото ви учи умразата, която имате кѣмъ мене, но не заборавайте, че ние ще да са срѣщаме, както казва г. Стамболовъ твърде често, ако азъ и да сѣмъ принуденъ да остава Букурещъ за нѣколко време. Не са знае кой въ какво положение ще да бѣде. Свѣтътъ е колело. За това добре ще да бѣде да си прощаваме погрѣшките и да глѣдаме човѣчески, ако не приятелски да са споразумяваме. Приемните поздравления на приятелѣтъ ви.

Ботйовъ.

Букурещъ, 12 Декем. 1875

*) За длъгъ оставени у Горова.

III.

Бае Стамболовъ!

Послѣ отговорѣтъ ми до г. Горова, мисла че е излишно да отговарямъ на разсѣжденията ти въ послѣдниято писмо. Ще та благодаря само за това, че въ тоя случай ти са показвалъ доброжелателенъ кѣмъ мене, като ма запазвалъ отъ зачерняване «предъ себѣ си и предъ другите.» Вѣрвамъ, че ма запазвалъ добре и отъ чуждо зачерняване, което, мисла, да е станало цѣлъ на нѣкои мои «приятели». Така ли е? Ако е така, то хиляда пѣти та благодаря! Азъ сѣмъ виноватъ и сѣмъ ти длъженъ въ много отношения, но искамъ да та и извина предъ нѣкои други интересующи са за това лице; за това прости ма, гдѣто ти не пиша днесъ по-на пространно. Ние скоро ще да са срѣщниме.

Твой приятель Хр. Ботйовъ.

Букур., 11 Демемв. 1875

Н. В. мола ти са, това което имашъ лично съ Драсова и съ други, не мѣси и мене въ него. Азъ и тѣй пострадахъ твърде много отъ тоя човѣкъ. Освѣнъ дѣто ма подигра съ 95 фр., дадена нему на заемъ (това азъ му прощавамъ), но той е една отъ главните причини на моето днесъ лошо положение. Но нищо! Азъ ще да исплувамъ изъ това блато.

Кажи на Иванча (Хаджи Димитровъ! р.), че сѣрбскиятъ консулъ доби заповѣдъ да дава паспорти на нашите политически бѣженци. Вчера ма вика и ми иска спискѣтъ на тие бѣженци. Но азъ ги не познавамъ. Направи, ако щѣшъ, такавъ спискѣкъ за гюргевските и ми го испроводи. Ако не щѣшъ, то пакъ ми пиши, за да извада баремъ на тукашните двама — трима*).

сѣкцииятъ

IV.

Бае Димитре!

Мола ти са дай на Христа 100 книги отъ Иловайски и 100 на Кирила, за да ми ги испроводи; азъ щомъ зема пѣсни отъ еврепнѣтъ, ще дойда и ще да ти донеса 200 — 300.

*) Тукъ са разбиратъ новите бѣженци отъ Заарското вѣз-
стание.

За сега нѣмахъ пари и земахъ само 100, които и дадахъ на Христа да ги продава. Ако Кирилъ не може да намѣри пари и да даде на Христа за пѣтъ, то мола ти са, дайте му 10-15 франка. Остатокътъ дайте на Коля Обретеновъ. Нека той земи и отъ Драгостинова 16 франка, които ми той дължи, а азъ колкото е възможно по-скоро ще да му испровада една или двѣ лири. Ако иска пѣсни, то сѣмъ готовъ и пѣсни да му испровада. Нека ми са не сѣрди и да не ма сравнява съ Каравелова. Камата му е замена отъ мене и са намира въ кучешки жѣби (полицията р.), гдѣто е и револверътъ, за когото ви говорихъ да отидимъ съ бае Костаки да го земимъ. Но тя не е изгубена, и азъ скоро ще да я зема и ще да му е донеса. Мола ви са, бае Димитре, испълнете молбата ми и пр.

Вашъ приятель **Хр. Ботйовъ.**

Букур., 8 Януар. 1876.

Минаха апостолите въ Бжлгария презъ мѣсець Януарий 1876 г., а Ботйовъ стои въ Букурещъ и са бори съ своето мезерно положение отригнать нѣкакъ си отъ пѣрвата линия на борците. Знаятъ той сичко щото са вѣрши въ Гюргево отъ апостолскиятъ комитетъ, но само знааятъ и нищо повече. Жестоко била обидена неговата гордостъ, което личи отъ писмата му. Чрезъ него са снабдиха съ сѣрбски паспорти сичките апостоли, но и това му участие е било маловажно. Споредъ разказите на останалите живи апостоли отъ гюргевскиятъ апостолски комитетъ, Стамболовъ, Обретеновъ и други, главната причина да остане на страна по онова време нашиятъ герой била тая, че тие, апостолите, въ пѣрвото си още засѣданье, дали кѣтва, че никому нѣма да обажда отъ онова, което са рѣшава по мѣжду имъ. Тайната била достъпна само на ония, които биле вече рѣшени да преминать въ Бжлгария и сѣять семе за свобода. Каравеловъ, Ботйовъ, войводи и намъ какви си още авторитети не биле признати въ тоя комитетъ. Съ една рѣчь, гюргевскиятъ комитетъ са явявалъ сѣв-

сѣмъ радикаленъ. На Ботйова било предложено отъ С. Стамболова да земе участие и премине въ Бжлгария за апостолъ, но той са отказалъ. Единъ отъ апостолите, П. Обретеновъ, когато отивалъ за окръгътъ си, Враца, миналъ презъ Букурещъ и са срѣшналъ съ Ботйова. Това било презъ мѣсець Януарий 1876 г.

— Кждѣ отивашъ, бе? каква е вѣршите? запиталъ той Обретенова.

— Отивамъ по работата си, отговорилъ Обретеновъ.

— Нейса, вие вѣршите нея, но нека бжде на добръ часъ, отговорилъ той.

Освѣтъ това, Ботйовъ си билъ подалъ оставката по-преди отъ комитета, престаналъ вече да бжде членъ и дѣятель. Причината била, че той са не сжгласявалъ съ другите членове, щото бжлгарските чети да отивать въ Сѣрбия и отъ тамъ да дѣйствувать за своето отечество. Той настоявалъ, щото сѣко дѣйствие за Бжлгария да са започва отъ срѣдата на самата Бжлгария. Ето тая негова оставка:

Оставка

Защото моите убѣждения са не посрѣшнаха въ много отношения съ убѣжденията на останалите членове отъ Бжлгарскиятъ Революционеренъ Комитетъ въ Букурещъ и защото отъ това са поради неискренность по мѣжду нами, то за да не бжда отговоренъ предъ сѣвѣстѣта си, намѣрихъ за нужно да прѣстане вече да дѣйствувамъ като членъ на комитетътъ. За това моля моите до сегашни другари да ми одобрать и приемжтъ настоящата оставка.

Хр. Ботйовъ.

Букурещъ, 30 Септември 1875 г.

Той зелъ участие въ дѣлото чакъ тогава, когато двамата отъ врачанските апостоли: Апостоловъ и Обретеновъ са вѣрниха презъ мѣсець Мартъ въ Букурещъ

Ботйовъ

19

46a -

и разказаха какво мисли народътъ. Въ едно заседание, станало въ домътъ на Д. Ценовича, присъствували още: Каравеловъ, К. Цанковъ и др. Нашите двама апостола говоряха съ огънь, че народътъ ще да възстани като единъ човѣкъ. Л. Каравеловъ се исмѣлъ на това, а Ботѣвъ токо не хвъркналъ отъ радостъ и почналъ вече да работи, съживилъ са въ него «хъшовскиягъ бѣсъ», както са той самъ вирижава.

Ив. Андоновъ и Стою Филиповъ, които тая зима са навъртали около му, разказватъ, че той ходѣлъ сѣки день въ полицията да освобождава затворени хъшлаци. Никакъ не билъ спокоенъ, сѣки день кроялъ нови планове за бѣдъщи на лѣто дѣйствиа въ Бѣлгария. Единъ пѣтъ казвалъ, че ще да отиде да обире единъ богатъ манастиръ въ Карпатите, съ които пари на *своя* глава ще да организира силна чета и ще да премини да изгори Руссе. Другъ пѣтъ казвалъ, че познавалъ единъ мошиеринъ въ киевската губерния, който щѣлъ да му даде 20,000 рубли и при когото са готвелъ да отиде нарочно *) Другъ пѣтъ планиралъ да отиди съ паракходъ въ Свищовъ, да го изгори и съжиги и за 12 часа да стигне въ севлиевската гора, гдѣто щѣлъ да са одържи въ нея много време, дордето европейците *припознаватъ* правата на Бѣлгария. А паракходътъ, съ

*) И въ писмото си до Д. Герова отъ 12 Декември, той спомънава, „че е принуденъ да остави Букурецъ за лѣколко време.“ И дѣйствително го е оставилъ и е ходилъ въ Руссия втори пѣтъ, пакъ за помощи разбира са. Паспортътъ, който е събрѣски и носе подписътъ на бухурешкиятъ сѣр. дипломатически агентинъ, Павловичъ, е издаденъ на 2-ий Януарий 1876 г. Въ него е казано: «Mr Botioff journaliste et publicist... allant à l'étranger» и пр. Какво е той свършилъ въ Руссия, не знаемъ. Фактъ е само това, че въ скоро време, кишеневските бѣлгаре внесаха за неговата чета чрезъ П. Календже 5000 франка. По-напрѣдъ той ходилъ въ Бѣлградъ, както гласи визата на паспортътъ му, а чикъ на 4 Мартъ 1876 г. е тръгналъ за Руссия, мѣсець и два преди заминуването му съ „Радецки“.

който щѣлъ да излѣзи въ Свищовъ, ще го натовари съ населението и го прехвърли въ Ромѣния. Както бѣженците така и плячката, която щѣлъ да дигне отъ Свищовъ, щѣлъ да ги повѣри на дѣда Славейкова и на нѣкого си Сапунова, които биле честни хора и на които щѣлъ да пише нарочно.

Въобще той билъ въ постоянно движение, чувствувалъ нѣкакво си оскърбление, луталъ са и блѣскалъ са съ хиляди предприятия и планове, единъ отъ други по-голъми и по трѣскави. А въ къщата, въ семейството на което той билъ глава, сичко цѣвтило та не вързало. Жена му Венета разказва, че единъ пѣтъ не биле бѣли цѣлъ день, а той ходи та са лута да земе на заемъ отъ нѣкого два-три франка. Като влѣзалъ въ стаята, майка му са била свила върху една постолчина съ сгърнати рѣцѣ, потопена въ грижи и въ страхъ за бѣдъщето да не умрѣ въ чуждата земя отъ гладъ. Ботѣвъ подирѣлъ вратата съ гърбътъ си и като са немѣлъ колкото може, почналъ да я подиграва така весело и засмѣно, като че двѣ водиница са тѣркаляли само за негова полза.

— Мале, я остави ти това мисление, холамъ, ще ти побѣлѣятъ косите, почналъ той. — Толкова години си бѣла, та какво си придобила? Потърпи малко. Помнишъ ли като та бутна единъ пѣтъ стариятъ отъ склѣбите? Ами като му са сѣрди, че не ти билъ направялъ контосче, каквито носели чорбаджийките? А на ума ли ти е, като падна чичо въ казанътъ, какъ му са бѣше обѣдилъ суратътъ? Забравихъ, кога било то, когато стариятъ та турилъ въ единъ човалъ и та прехвърлилъ презъ плетътъ?

Старата жена въздиша и охти, а послѣ не може да са стѣрпи, почва и тя да са смѣе заедно съ сипътъ си, засмиватъ са сичките и забравятъ минутно за

опустошителниятъ гладъ. Подиръ започва вече той да пѣе, да декламира и да се възхитява отъ нѣкои отвѣчени въпроси, които нищо общо нѣмали, нито съ понятията на домашните, нито съ хлѣбътъ. А положението, горѣ-долу таково: владиката иска за печатницата пари, кираджията на зданието — сѣщо; хѣшпаците дохождатъ единъ по единъ на докладъ, кой за пари, кой че другарътъ му затворенъ; жена му Венета са приготвява да ражда, а нѣма петъ пари, Ботйовъ пѣй изъ стаята!

ГЛАВА III.

Радецки.

Дошла година 1876, тая страѣна, велика и историческа година, тая забѣлѣжителна епоха отъ нашето робско минало. Тя бѣше крилата, вѣлшебна, обоятелна и идеална. Пукванието на нейната пролѣтъ, цѣхванието на минзухарътъ, плѣнѣхъ съ нѣкаква си невидима сила покорниятъ и мирниятъ рая. Той си въобрази, като никогата, че е въ сѣстояние да си премѣри силите съ старата империя, че може да дѣли съ нея мегданъ на животъ и на смъртъ, че нѣколкото кремаклии дѣшки, които са подаха на 30—40 души по една, сѣрповите, косите, крѣклигите и брадвите, ще да направятъ чудеса! Защо не? На ли сѣ разказвали стари хора, че шопите привзели Цариградъ съ сопи? Че тие щѣли да турятъ на престолнината царска и свой царъ, но хитри гѣрци ги излѣгали, пресушили имъ водата, пуснали вмѣсто нея вино — и побѣдата рухнала! А само това ли бѣше? Ами черешовите топове, за които така сѣщо са знае, че Карагеорги освободилъ съ тѣхъ Сѣрбия? Малки ли работи бѣха тие?

Сестра Сѣрбия са моли на ножъ и на пушка, храбръ черногорецъ наднича като соколъ, хвѣрковатиятъ Тотю чака на Дунава съ 500 души, Панайотъ е отдавна по Балканътъ, Тѣрново ще да пусне огненна конница, отъ която ще да избѣга сичко щото не вѣрва въ крѣстътъ;

отъ Враца пишатъ вече писма съ кръвъ; Сливенци отдавна сѣ прогласили своята Стара-планина за независима; въ Цариградъ са вѣртятъ 300 души черногорци, които ще да го запалатъ на триста мѣста; Турция са е обжркала и не знае нито що прави, нито що мисли; нашите си даватъ оставката; аскерътъ бѣга; Европа не дава вече пари — чукналъ е знаменитиятъ оня часъ, че сѣки бѣлгаринъ трѣба да възстани, турско ще царство да пропада, което предвижда и самата 1876 година, като са преобжрнатъ цифрите въ церковна азбука! А велика Руссия? О, тя чака и са преструва, че не знае нищо, но щомъ види, че сѣ издигнате нашите байраци — голѣмите ѝ топове сами ще да са повлататъ.

Да, годината бѣше такава, каквато райта не бѣше дочаквала и не помне никога въ расстояние на 500 годишното си робуване. Който бѣлгаринъ не вѣрваше . . . не, чѣкайте, който си помислише даже, че бѣлгарите нѣма да надвиятъ и да възтѣжествуватъ въ бѣдната борба, тоя бѣлгаринъ са считаше за предателъ, за прокаженъ, за черна душа. Тоя въпросъ бѣше влѣзалъ въ такава фаза, щото критика го не достѣгаше вече. Сичко знаяха въ Ромѣния отъ оня огънь, който горѣше въ вътрѣшността на Бѣлгария, който са бѣше раздухалъ отъ смѣлите оние проповѣдници, нарѣчени апостоли. Когато тие пишаха въ Букурещъ, Гюргево и пр. когато пращаха своите курриери за туй и онуй, то не говоряха и не сѣобщаваха новини и свѣдения за тоя или оня окръгъ, но просто и опредѣленно четяха утилитатуми съ такава самоувѣренность, като да пишаха проектъ за С. Стефанскиятъ договоръ. Единъ отъ тѣхъ пишаше, че е не въ състояние вече да задържи своятъ окръгъ, своите подчинени патриоти, които искатъ да си премѣратъ силите съ пропадналата турска империя. Втори го надминаваше и увѣряваше, че мѣсець има вече

отъ както е блокиралъ града издалечъ-издалечъ и е завзелъ сичките по-важни стратегически мѣстности по балканътъ, отъ гдѣто юнаците като соколи трептатъ и искатъ да са хвърлатъ върху тиранинътъ и пр. и пр. Особени пратеници съ по 800, 1000 и повече лири непрестенно пристигаха въ Ромѣния да купуватъ за своятъ окръгъ оружия. Пиятата изведнажъ почувствува тоя алжш-веришъ и побѣрза да достави изъ Австрия и Германия най-простите и най-евтените пушки, особенно револвери, които са куповаха незабавно и прекарваха въ Бѣлгария. Много тѣрговци тая година, писари при тѣрговци, таксидари и други, обираха кассите на своите ортаци или чорбаджии и преминуваха въ Ромѣния. Единъ врачански тѣрговицъ, М. Цвѣтковъ, задигна много лой отъ единъ турченъ и дойде въ Гюргево да го продава и суммите отъ него са брѣнха за пушки. Кризата бѣше страшна.

Който е билъ по онова време въ Бѣлгария, т. е. който на мѣстото е наблюдавалъ тие чудни движения, иди-дойди — не са му правили до толкова впечатление. Но който е стоялъ отстрана и е билъ свидѣтель сѣки день на приготвлението и извѣстията изъ Бѣлгария, той неприменно е билъ длѣженъ да дойде до такива заключения, че цѣлиятъ бѣлгарски народъ, който са считаше до тогава за 7,000,000, ще да възстане като единъ човѣкъ. Имаше и такива нѣкои отъ апостолите и бѣдѣще главнокомандующи, които си бѣха порѣжели свѣтна униформа въ Букурещъ. Сички истински бѣлгаре и патриоти въ Ромѣния, бѣха въ течението на работите, бѣше възвряла и тѣхната кръвъ, раздѣляха и тие общото настроение на своите отсѣмни братия. Нѣма сѣмнение, че нашиятъ герой отъ сички най-много е знаалъ и най-много са е влѣнувалъ. Отъ сички ромѣиски градове сѣбирали пари, оружия, цѣрове и други военни

потрѣбности, а млади момци бързали да са запиватъ. Тие приготовления ставали за сѣки случай, че щомъ са приеме радостното извѣстие отъ България, че народните байраци сѣ са развили, да има съ какво да отидатъ на помощъ на своите братия и ромѣнските българе.

Прочутите и авторитетните войводи пречѣли вече тукъ-тамъ по градовете и подканяли момчетата да бѣдѣтъ на щрекъ. Ето ви и нѣколко писма отъ това време, ето ви документалната частъ на въпросътъ.

Галацъ, 15 Априль 1876.

Господине Д. Горовъ, въ Гюргево.

Съ настоящето си спеша да ви попитамъ за г. Филиппъ Тотя, който замина отъ Галацъ миналиятъ мѣсець и не знаеме гдѣ е сега. Като са снабди съ материалии срѣдства отъ Болградъ, бѣше приказката да дойде до градътъ ви и до Турномогореле и отъ тамъ да иде да са споразумѣе съ г. Панайотъ Хитовъ и послѣ да са върне пакъ въ рѣчените градове, отъ гдѣто да са приготви и да си отиди на мѣстото. За това ако го знайте на кѣдѣ е и какво прави, отговорете.

Научаваме са, че Попътъ*) съ другите си другари до 30 души момчета да сѣ преминали, сѣщо и въ Цариградъ сѣ са извѣстили за минуванието му. Сѣщо и правителството (турското р.) са е научило, за това е викало екзархътъ та го е питало за това, а той отговорилъ, че не знае нищо и казалъ на правителството, че властѣта е въ рѣцѣте му. И повече нищо.

Трѣба да явите и на другите войводи ако е миналъ Попътъ, за кое мѣсто е отишълъ, да знаятъ гдѣ са намирва, защото и другите трѣбаше да му явятъ сѣки кое окръжие или мѣсто ще да заеме. Както и Панайотъ Хитовъ, Филиппъ Тотю и дѣдо Желю трѣба да минатъ и тие. Вѣрвамъ, че Панайотъ

*) Попътъ не е другъ никой освѣнъ Савва Катрафиловъ бѣдѣщъ другаръ на Ботйова и капетанецъ 2—3 часа на параходътъ Радечни. Той живѣеше по онова време още въ Галацъ и Браила, гдѣто дѣйствиелно са готвеше да минува съ момчета въ България, но ни мина, а отиде и са присѣдници съ нашия герой.

трѣба да е пристигналъ въ Турномогореле до сега, може да сте извѣстни за това. Само глѣдайте по-тайничко да са върши.

Рафаилъ Танасовъ.

Приятелю (неизвѣстно кой р.),

Спорѣдъ разговорътъ що имамхе съ г. Никола Т. Обретеновъ, азъ приготвихъ хора за Тутраканъ, хора сигурни и дѣятелни, които живѣятъ въ Тутраканъ и познаватъ добре кѣшкетата и са заклѣха, че вѣрно ще испълнятъ длъжността си щомъ имъ са извѣсти минутата за дѣлото. И тѣй не остава друго освѣнъ да ми извѣстите два дена по-напрѣдъ минутата, та да имамъ време да ги извѣстя и азъ на време. Тѣй сѣщо и за пакъ и за водачъ презъ тие мѣста имаме, само вашия отговоръ са очаква.

Вашъ усердний

А. Черневъ

Олтеница, 19 Априлий 1876 г.

Господинъ Ангеловъ (Янко)!

въ Гюргево.

Прехъ ви денешата и ви отговорихъ, защото му не бѣше пратена, ама днеска испратихъ съ добра воля сичките дрѣвни работи само останаха длъгите свирки (пушки р.) и лѣковите, чикаме добръ случай и за пожего голѣмо пакъ чикаме случай.

Аза вашъ приятель Марко Цебтковъ.

Зимничъ, 29 Априлий 1876 г.

Побратиме Ангеловъ (Янко)!

Вчера дойде тука господинъ Филиппъ Тотю войвода. Той вече рѣшилъ и ще въ непродължително време да замине отъ рѣша.

Но за да е работата рѣдовна, господство му ще да замине за градътъ ви, гдѣто ще трѣба да са срѣщне съ васъ и съ нѣкои отъ рѣшени братия, за да са добръ споразумѣе. Азъ вѣрвамъ, че г. Филиппъ ще бѣде въ градътъ ви подиръ три дена. Сичките са съ отъ рѣшени братия за работите. Здравейте.

Вашъ Т. Пѣвъ.

Браила, 19 Априлий 1876 г.

Николай Цвѣтковъ, Гюргево.

Да кажите на г. Димитра И. Горова да яви на Иванча, че когато е миналъ преди 5—6 деня презъ Зимничъ за въ Александрія, която стока (оръжия р.) му са е поръчала за Свищовъ да я не бави, защото ми пишатъ отъ вътрѣ (изъ Българія р.) да имъ я проводи по-скоро.

Христо Ц. Бръчковъ.

Свищовъ, 19 Априлий 1876 г.

Брате Тома (Кърджиевъ)!

Извѣстието, че си билъ забѣгналъ вече въ Влашко ма наскърби. Но както и да е, ти може да си ималъ право да направиши това, спередъ както ми пишишъ. Глѣдай частъ по-скоро да са намѣришъ по срѣдъ своите, защото иначе работата куца*).

Пишишъ, че предстоявашъ да са испратятъ революверите и други нѣща. Благодариме за трудътъ ви; но само едно искаме да попитаме: да ли до сега, като са трудатъ такова хора, можеха да ни испратятъ едвამъ тринадесетъ револювери безъ картуши?!! Но както и да е, сичко ще да са управи.

Вашъ С. Стамболовъ

Горня-Орѣховица, 18 Априлий 1876 г.

Бае Сидере!**)

Приключвамъ ви писмо, което приехъ отъ Г. Орѣховица. Глѣдай наставленията имъ.

Човѣкъ отерѣща дождава завчера и ми расправи, че отъ

*) Несчастниятъ Тома Кърджиевъ, позоренъ по-послѣ герой на рускиятъ царъ въ Русчукъ на 19 Февруарий 1887 г., справедливо е обвиненъ и въ 1876 г. Представителъ ужъ на революционниятъ комитетъ въ Руссе, той напуца тоя градъ и отива въ Ромѣния, гдѣто го никой не вика и гдѣто е никому не нуженъ. Влиятеленъ членъ въ тоя комитетъ, но той не взе живо участие въ острите движения.

**) Сидеръ, родомъ отъ Г. Орѣховица, мжжъ честенъ, рѣшителенъ и пословиченъ патриотъ. Когато той е говорилъ за България и за пейната свобода, не е можалъ да бжде хладнокрѣвенъ: отивалъ на страна и плакалъ като дѣте. За тая свобода, той остави жена и дѣца, мисли, и падна въ Сърбию въ боая съ турците.

6—7 деня насамъ турците сж пуснали едно малко параходче, което варди по Дунавътъ отъ Новъ Градъ до Свищовъ, но нищо параходчето, а по сухо вардели цѣла нощъ накъ туй сжщото мѣсто. Човѣкътъ ни отиде да обиколи на долу на горѣ и гдѣто намѣри стодно мѣсто отъ тамъ ще да са прекаратъ нѣщата (оръжия и хора р.). За сега отъ хжшовите по-малко ще да прекарваме, лафеа, тие дни ще глѣдаме по-добрите работи да прехвѣрлимъ, и щомъ са намѣри случай отъ нѣкъдъ ще мислимъ сичкома на веднажъ. Азъ имъ писахъ отъ тука, че злѣ сж направили, гдѣто вжрнали парите ви.

Вашъ Ив. Х. Димитровъ*).

Зимничъ, 26 Априлий 1876

Кръстниче (Георги Петковичъ—Руссе)!

Приехме писмото ти отъ 15-ий того. За динамитъ писахъ ме да ни купятъ. Помислете си, байновата, че вамъ е най-потрѣбно това вещество. Добре е ако и вие испратите нѣколко наполеона за да си купите.

Съ приносящиятъ пращамъ ви 5005 гроша, които ще да преобжрните въ злато и ще ги пратите въ Гюргево до г-на Сидера. Но е добре, ако отиди нѣкой отъ васъ да ги вжрчи нему или на Донева лично за да не стане нѣкое злоупотрѣбление. Това ви молимъ да го направите.

Писмата за отсѣрѣщи ще испратите съ най-голѣма бжрзина, безъ да са распичатва нито едно отъ тѣхъ. Нѣкой си вашъ човѣкъ заджржалъ единъ отъ Кайсеръ (система р.) револювери. Това не е право. Земете го и ни го пратете. Кирия ако иска ние сме въ сжстояние да платимъ — защо ни зема оръжието? Тукъ хората му сж дали парите още отъ зимжъ, а тие зели да ги присвояватъ. Кахне славна България и патриотизмъ! Ламбе и Даса ще испратите да дойдатъ до тука. Така сжщо отъ вашиятъ градъ са призовава единъ отъ нжрвите работници да дойде на нашето окръжно сжбрание, гдѣто ще да са рѣшаватъ най-важните вжпроси за нашиятъ окръжъ. Човѣкъ непременно ще да ни испратите, който да познава добре силата ви и духътъ на населението. Чякаме го безъ друго да пристигне въ петъкъ или сжбота най-кжсно. Пратете отсѣрѣщне вѣс-

*) Живѣе въ Стара-Загора.

тници. Хванахте ли да правите въ страната си военни упражнения? Поздравления — бъдете здрави.

Вашъ С. Стамболовъ.

Г. Орѣховица, 18 Априлий 1875 г.

Братъ Янко (Ангеловъ)!

Приключеното писмо ще испратимъ за гдѣто трѣба, сигурента, част по-скоро. Ако има нѣщо да допѣлвашъ направити по-скоро това. Не остана време за чякане, и мисла, пишмишъ ми, че ти трѣбали още 25—30 напалеона за да допѣлвашъ спецарията*). Чортъ возми, отъ гдѣ толкова пари, за което ти самъ ми каза, че трѣбать само 10 напалеона? Кждѣ сж 10, кждѣ сж 30?

Хора да не ни испращате, защото нѣмаме сега нужда отъ тѣхъ, че освѣтъ това и парите ни са малко, пакъ още и твърде мъчно са събиратъ, че не ни са ще да ги прѣскаме гдѣто трѣба и гдѣто не трѣба. Никой нѣма право да ни праща хора, ако ние не ги викаме. Това трѣбало да знае тоя, който ги е повикалъ. Много и за тѣхъ ще да са намѣри: България е широка — и ние имаме гдѣ да са криемъ. Но не можемъ само да са съгласимъ да са прѣскатъ народните крѣвни пари!

Ус. Стамболовъ.

Г. Орѣховица, 18 Априлий 1875 г.

✓ Братко Горовъ (Гюргево)!

Моля ви да подпомогните на Митя Цвѣтковъ въ сѣко отношение, а пакъ ние до като сметука (Враца р.) вне са не бойте, защото България трѣба да умрѣ, че тогава вамъ да ви стане нѣщо лошо. Ние сега събираме пари и до единъ мѣсець ще ви внесемъ около четиристотинъ лири. Народа дава брате като е за свобода**).

Съ поздравъ твои брате.

(безъ дата)

Апостоловъ.
Займовъ.

*) Янко Ангеловъ, който е спичеринъ са готвеше да отиди въ България, като такъвъ.

**) Това писмо е писано отъ Враца. Митю Цвѣтковъ занесе да продава лой въ Гюргево и купува оружие. Апостоловъ и Займовъ бѣха апостоли тамъ.

Такава бѣше горѣ-долу дѣятелността на патриотите по онова време, духътъ на времето и възбуждението, за които ние нѣма да са распростираме по на дълго, понеже сме писали вече единъ път по тая знаменита година*). Тукъ искахме да покажемъ само до колко това движение, произходяще въ срѣдата на България са е чувствувало и въ Ромѣния, какви сж биле тамъ свѣденията. Войводите са движели отъ градъ на градъ, българските патриоти са готвели, въ Крайово отдавна работили фишеци 30—40 момчета, но за Ботйова, че той ще да бѣде войвода, *Радецки* и пр., нѣмало още дума. На сичките очите биле обѣрнати къмъ войводите, тѣхното име са носяло отъ уста на уста, а Ботйовъ, щомъ дохождало дума за предводителство, самъ са турялъ при обикновенните, самъ показвалъ на войводите, при които са тѣкмялъ да завзема второстепенно мѣсто. Въобще, много чети са готвели, както видѣхме и ще да видимъ отъ писмата, които чети едновременно трѣбало да пригазатъ Дунавътъ и вѣрватъ на вѣтрѣ. Една чета трѣбало да мине Дунавътъ и земе направление къмъ Враца, като принесе въ сѣщото време и оружieto на врачани, което тие са готвяха да куповатъ въ Ромѣния, друга чета щѣше да гони Тѣрново, третя чета при Видинъ, четвъртата при Тулча, пета намъ гдѣ си и пр. Отъ писмото на А. Черневъ са вижда, че и на Тутраканъ даже щѣла да излѣзе една чета, която на право презъ Делиорманъ, да са добие до котленските и сливенските балкани**). А планътъ на нашия герой, да излѣзи въ Свищовъ съ параходъ, да грѣмне и да блѣ-

*) Гл. I. томъ отъ нашите „Записки“.

**) И дѣйствително презъ тие мѣста мина една четица почти едновременно съ Ботйовата, състоящъ отъ 8—10 души. Нейниятъ главатаръ бѣше Тапо Сливнелията, който падна убитъ въ горите между Разградъ и Попово, безъ да достигне планината.

не, оставалъ на втори планъ, въртялъ са само въ неговата поетическа глава, отстъпвалъ мѣсто на по-горилите и по-авторитетните отъ него.

Така неопредѣленно вървели работите дордето тие биле неопредѣлени и въ сърцето на България, источникътъ на движението. Часътъ по 10 зарицата на 20 Априлий, пушките загърмяха въ Коприщица, а въ Панагюрище са развиха народните байраци, байраци за свобода и за народни права*). По вѣтарѣтъ, по миризмата на въздухътъ сж биле получени извѣстия за тоя великъ актъ въ Ромъния, въ срѣдата на бжлгарските патриоти. Тие извѣстия, както ще да видимъ, сж пристигнали твърде въ обезобразена форма. То е страшно и невѣроятно почти, какъ са е било распорѣдило турското правителство, щото на десетина часа вжнѣ отъ Коприщица и Панагюрище, IV революционеренъ окръгъ, хората не сж знаели положително нищо и тогава вече, когато тие двѣ исторически села и околните имъ пунктове сж горѣли вече въ пламакъ. Документите, които имаме отъ тоя мѣсець и по-послѣ сж на лице. Тие ни обаждатъ най-нагледно тая нечута глухота, както слѣдва:

Побратиме Ангеловъ (Янко)! Гюргево.

Разни слухове са раздаватъ за движението въ нашето отечеството, но азъ нищо положително отъ нашия источникъ и до сега не можахъ да са науча. Мене ми е нужно да знаа и положително работата, за да мога я представи въ полза на народани на цѣлои лица въ Руссия и другагдъ, които ма питатъ и които трѣба да я знаатъ! Мисля още да направа сжобщение на европейскитъ печатъ. Освѣнъ това предполагамъ да предприема издаванието на единъ политически вѣстникъ, бжлгарски вѣстникъ, който въ днешното време е потрѣбенъ на нашия народъ като солъ и хлѣбъ. Поради тие причини азъ ви мога да побжрзате и да ми доставите сичките положителни свѣдения,

*) Гл. II томъ отъ нашите Записки по Бжлгарските вжзстания.

които имате за народното ни движения. Преди не много време ви пратихъ едно писмо за Бжлгарско, приехте ли го и изпроводихте ли го на назначеното мѣсто? отговорете ми за това и не забравяйте за другъ пжтъ, когато работата са касне за токова писмо да бждете въ строга редовность. Братски ви поздравлявамъ.

Вашъ Т. Пѣевъ

Браила, 30 Априлий 1875 г.

Забжлжките, 30 Априлий, десять деня послѣ вжзстанието, когато то бѣше умрѣло вече, и хората, които трѣбаше да знаятъ най-много, лутатъ са още изъ тжмнината!

Братъ Ангеловъ въ Гюргево,

Сутра или азъ или други отъ насъ ще да дойде; заджржете стоката (оржжие р.), за която бѣхъ писалъ на Гудовича (А. Даневъ р.). Работата въ Орѣховица май опржжкана, оржжията хванате въ колата, сжщо хората хванате съ тѣхъ въ градѣтъ и селата, защо сѣдате та не вжзставатъ не зная? много било опасно за пжтувание по вжжика, много строго дирятъ въ колата, не може да са скрие нищо вече. Писмото испратихъ по Хаджи Тома кираджията, защото нашите хора не смѣятъ, май по пѣкаква си магарийка каприция, че не сжмъ имъ повѣрвалъ работите, които не трѣба сѣки да знае. Много сигурно ще пристигни писмото, направихме тжй искуено, щото и дяволѣтъ не ще му дойде на умѣтъ гдѣ да тжрси. Каргуните, които бѣхъ поржчалъ да ми са зематъ, защо не ми пращате сжщо и за наирѣшните револвери, т. е. 4000? Постарайте са за испращанието имъ. Шо стана съ джжлгите? Калжиче ми прати (за куршуми р.). Чу са, че Юрданъ ефенди (мюдюринъ р.) въ Габрово билъ убитъ отъ нашите хора, но не са потвжрди тоя слухъ. Дѣлата, за които ни пита Георги (Т. Кжрджиевъ р.) въ писмото си сжщо и азъ не знамъ, вижда са, че времето ще предизвика вжзстание на сѣкждѣ, но не на опредѣленно време; причинната на отлаганието не зная, като чувате и виждате положението ни. Поздравявамъ ви.

Кржстникъ.

Руссе, I-ий Май 1876.

Отеница — Гюргево (депеша).

Горову Свѣщаръ, 4-ий Майй.

Истина ли е, че въ Стара-Планина имало 40,000 наши? Скоро отговарей. Колко момчета имаме събраха са и чакать.

Черневъ.

Братия (въ Влашко)!

Пристигнаха нови извѣстия отъ Търновско окръжие, и то ни ги донесе човѣкъ извѣстенъ до нѣйдъ въ работите.

Въ Орѣховица сж изловени нѣколко мъже сичките на оржжени, Семерджиевъ и още двама души, като сж биле събрали въ къщата, гдѣто сж биле оржжията и припасите, съ цѣль за да ги натоварять презъ нощта и испратать за гдѣто трѣба, прочее, тие хора сж издадени отъ нашите, и неа вечеръ отивать до 300 души войска, багисивать ги, намѣрватъ на колата, като станало и едно малко стражение, но не сполучили, и тѣй трима сж биле вжоржжени, а другите уловили по дюгените и къщите имъ. Палигорчоолу(?) и той билъ уловенъ съ още 20 — 30 души. Друго, Дръновскиятъ манастиръ пжленъ съ добре вжоржжени войници, обграденъ отъ турски войници, и не са знае числото на тие хора, гдѣто са вжтрѣ. Отъ Търново нататакъ пжтищата биле заловени отъ нашите войници, работата вжрви сериозна, дай боже по-добре....

Съ поздравленне **Кръстникъ**.

Руссе, 2 Майй 1876 г.

Бекетъ — Букурещъ, 6 Майй

Шербанъ вода № 117 — Ботйовъ. Urgent.

(депеша).

Огжнѣтъ пламналъ въ нашето отечество, София обградена. Враца гори, боятъ са продължава. Какво правимъ?

П. Юрдановъ*).

*) Петръ Юрдановъ, изъ Търново убитъ при Враца съ Ботйова.

Бекетъ — Букурещъ, 8 Майй

(депеша)

Горовъ — хотелъ Теодоръ.

Пжтникъ ни каза, че Сливенци, Панагюрци, Карловци, Калюферци sovaai (София? р.) избѣзли на паша. Бжржайте!

Тиховъ (Н. Обретеновъ).

Бѣлградъ—Букурещъ, 8-ий Майй.

(депеша) Urgent.

Редакция «Знаме»

Овде новини (вѣстници р.) казвать, че тжрговски ствари много добре. Имало събрани въ планина 15,000 юнци. Имали мушерии?

Иванъ*).

Сѣки може да си вжобрази какъвъ е огжнѣтъ пламналъ мѣжду емигрантите отъ страшната тая новина, че байряците сж развити вече по Стара-планина, градове сж са привзели отъ нашите, неприятелски войски сж са блокирали, пжтища захванати, боятъ са продължава! Вѣстниците, които земята ровать за бунтови и различни приключения и които иматъ тая мания, щото да преувеличавать сичко, щомъ не става вжрху тѣхнниятъ гжрбъ, съ масло и съ пламакъ отишле вжрху пожарътъ. Онева, което са писало само въ писма мѣжду работниците въ депеша съ алигорическо сжджржание, скоро станало притежание на цѣлото общество; а това дало на работата още по-голяма сериозность. Тие вѣстници писали и повторили, че дѣйствително балканътъ е вече царство на бжлгарските вжзстанници; че много градове сж попаднали въ тѣхните ржцѣ, оржжието имъ печели

*) Може да е Иванъ Сапуновъ, познатъ бжлгарски патриотъ въ Бѣлградъ.

Ботйовъ

отъ днь на днь и пр. и пр. Въ нѣкои отъ тие вѣстници имало и описание на сраженията, имената на войводите и на предводителите. Единъ бжлгарски вѣстникъ по това време въ Ромжния, «Бжлгарски Гласъ» или «Бжлгария», като констатиралъ на основание на вѣрни свѣдения, че числото на вжзстаниците е 40,000 души, така представилъ работата, че патриотите отъ Ромжния и да преминатъ въ Бжлгария, рѣдко ще да намѣратъ турчинъ да са смжрсатъ.

Отъ сичките градове хжшовите заявили своето съществуване, събирали са на купове и пѣвели пѣсни за бой и за отмжщение. Тие потжрели съществуващите и прочутите тогава войводи да са турятъ на челото имъ и да ги поведатъ къмъ балканите. Естествено, че тие хжшовски демонстрации съ биле най много въ печатницата на нашия герой, че самъ той е горѣлъ отъ мнозина най-много да са види подъ байракътъ, да стъпи въ Бжлгария, а още по-вече въ неговата любима Старопланина. Стамболовъ, Воловъ, Заимовъ, Т. Обретеновъ и други, командуватъ вече цѣли окржзи, а той, Ботйовъ на страна, въ бездѣйствиe! Това било убийство, срамъ и позоръ. Сичко той е правилъ, но само едно не си е позволявалъ: да стане войвода и да поведе на борба другите. При съществуването на познатите войводи, на хвжрковатиятъ Флиппа, за когото той както видѣхме нарочно ходи въ Одесса, джрзостъ би била отъ негова страна. Той знаелъ отъ сички най-много що би значало въ Бжлгария ако народътъ чуеше, че Флиппъ-Тотю, Панайотъ Хитовъ или другъ нѣкой тѣхенъ съ-братъ иди, и що нѣкой си редакторъ Христо Ботйовъ, който въ Бжлгария не бѣше още така познатъ, што да влече и води хората. Следующата смѣтка, която носе подписътъ на самогo Ботйова, показва най-добре, че той

до 9-ий Маий е стоялъ сѣ на страна отъ предводителството.

Смѣтка за приетите ни отъ Г-на Павеля Календжи 5000 франка.

За Филипъ Тотя и Кекерова*) 2 пушки .	фр. 550
« 25 тесака	« 230
« 4 пушки искани отъ Ф. Тотя	« 690
« 8000 капзи	« 88
« 70 патронташа	« 390
« 1 чанта	« 20
« Разноски на Ковачева и на други	« 60
« Точение на тесаците	« 16
« Чизми на Кекерова	« 40
« Телескопъ за Ф. Тотя	« 110
« 2 чанти на Кекерова и на Ф. Тотя	« 44,75
« Мушама за Кекерова	« 28
« Телеметръ за съжциятъ	« 17
« Цѣрове	« 10
« Пжтни разноски на Хитрова и Ковачева	« 96
« Компасъ на Кекерова	« 10
« Ъденне на хотелътъ	« 109,75
« Бекетъ за торби и куршуми	« 1000
« Желѣзницата до Гюргево	« 36,75
« Полицията на Смилова	« 1000
« Доплащанне на 25 револвера	« 459,75

Сичко фр. 5000

Букурещъ, 9 Маий 1875.

(Под.) Хр. Ботйовъ.

Д. И. Горовъ.

А за Христа Ботйова, за войводата, комуто на ржката съ биле тие 5000 фр., една чекийка даже не е купена! Той тичалъ по цѣлъ днь и по цѣла нощъ изъ Букурещъ ту за туй, ту за онуй. Жена му Венета разказва, че по два-три вечера са не завржщали дома,

*) Това конте Кекеровъ само помада не си е зело. Мисли, че той е родомъ отъ Сопотъ, билъ по онова време офицеръ въ рожжеската жандармерия, послѣ полицмейстеръ въ София.

спѣлъ гдѣто завърне. На день по стотина души хжшлаци дохождали да го тжрсятъ. Печатницата, или кжщата му са преобжрнала на арсеналъ, гдѣто имало нѣколко точила и брусове, Пегъ-шестъ души постоянно точели и триели ножове, сабли, пушки, пищови и пр. съзатворени врата. До толкова билъ уморенъ, записанъ и разсѣянъ, щото често говорятъ на жена си:

— Не ми давайте тие дни да носа ни бастонъ, ни пардесю, защото много забравамъ.

— Отъ какво ли е толкова захласнатъ и гриженъ? питала Венета баба Ботйовица.

— Какъ да не бжде захласнатъ, когато отъ никждѣ не може да посрѣщне за ѣдени пари да искара, когато хората искатъ пари, печатницата не е платена? Не го ли виждашъ колко са е развалили? отговорила майката и въздхнала.

II.

Но време минава вече, тжрпението на хжшовите дошло до своята апогея, извѣстията отъ сичките ромжнски градове говорятъ едно и сжщо, че момчетата сж готови; *стоката* — както сж ги тие наричали е прибрана; въ Крайово, гдѣто работяха 40 души, имало вече до десятина хиляди фишечи готови; новините отъ Бжлгария ваятъ като градъ; Ураспалените врачани чякатъ на Дунавътъ съ талиги да натоваратъ своите скжпни гости! Но едно бжрка още младите и лудите глави, едно ги безпокои и не радва още: гдѣ сж войводите, гдѣ е страшниятъ Тотю, който по онова време значаше нѣщо като богъ? Гдѣ е Бекеровъ офицеринътъ, когото видѣхме съ колко држчила са бѣше нажилъ? Нѣма Тотя, нѣма Желя, не са чува Панайотъ! Кой ще

да води младите и неопитните, кой ще да имъ показва мѣстата и пжтътъ?

— Азъ! . . . Азъ ще да бжда вашъ войвода, азъ ще да ви поведа! извикалъ една вечеръ нашиятъ герой по срѣдъ едно множество хжшове, които са биле сжбрали и си пували главите за войводи.

— Да живѣй нашиятъ войвода Христо Ботйовъ! радостно извикали момчетата. — Гдѣто умрѣшъ ти, тамъ ще да умрѣме и ние!

Нѣмало що. Противъ волята си нашиятъ герой трѣбало да стане войвода, да земе такава рола въ драмата, която не била за него. Нѣмало що, минутата била важна и тжржественна, трѣбало така или иначе, да са помогне на борците, да са тури човѣкъ на челото на ония, които тжрсели главатаръ и заповѣдникъ, а не той тѣхъ да тжрси. Разказватъ, че той заплакалъ, когато са научилъ, че водителите-войводи измѣнили на дѣлото и оставили на поляната младите и неопитни патриоти. Тогава са той рѣшилъ. Самото време, обстоятелствата и сжбитията вѣнчели за войвода оня, който за войводство, за хайдушки епосъ, за байракъ и за Стара-планина, животъ, младина, талантъ и кариера убилъ. Че той трѣбало да мине Дунавътъ, да умрѣ подъ байрякътъ за право и за свобода — за това не иска и дума, че билъ вече готовъ. Неговиятъ животъ, неговото минало, неговото писано, самото му сжщество най-послѣ сж биле приготвени така послѣдователно, щото той трѣбаше да умрѣ подъ байрякъ, не отъ своята смжртъ, а край зелена шумка, при студенъ изворъ, мѣжду пищенето на куршумите. Това е толкова ясно, тжй нагласено и опредѣленно, щото сѣки стихъ отъ огненните му пѣсни, който и да земимъ, ще да ни послужи за актъ, за документъ, за пророчество най-послѣ ако щѣте. Завоеванието на единъ чуждъ параходъ срѣдъ пладнѣ на

чужда земя, тържественното появяване грѣдь тоя парадъ подъ развитиятъ байрякъ; даването команда; плущението на санджците; заробването на капитанитѣ и прогласяването му на негово мѣсто; идеята за съчувствието, за трѣсакътъ и стрѣсването, което ще да са осѣти въ сѣки градъ и село отъ появяването на тоя смѣлъ походъ; клѣтвата и схзнанието, че ратниците подъ тоя байрякъ отиватъ да мрѣтъ за свобода и за избавление на робътъ и стотина още мисли и въображение, които сж са въртели изъ буйната глава — идяха като строго опредѣленно заключение. Невъзможно бѣ да живѣе и пише вече Ботйовъ: за правата на робътъ, за свободата и за участието на сѣки патриотъ и истински човѣкъ въ деньтъ, *когато възстани* робътъ, ако той бѣше пропусналъ тоя случай и си останеше въ Букурешъ. Това не може да бѣде. Ако признаваме, че той е билъ поетъ, че въ писаното и въ казаното отъ него сж участвували сърдце и душа, то тая душа, която е казала:

Подкрѣпи и мѣнь ржката,
Та кога възстани робътъ,
Въ редовете на борбата
Да си найда и азъ гробътъ!

не можаше да живѣе, вирѣе и глѣда хората. Трѣбаше Ботйовъ да умрѣ въ борба, *борба*, тая дума, която е значала за него нѣщо по-горѣ отъ сѣка святина, трѣбаше той да запечати съ кръвта си онова, което бѣ писалъ съ мастило, трѣбаше той да умрѣ *герой*. И умрѣ!

Та думата ни бѣше намъ за войводството, а не да ли е щѣлъ той да минува, въпросъ, който споредъ сичките свѣдения не подлѣжи на схмнение. Той е щѣлъ да мине като простъ — бунтовникъ — може би само писаръ на нѣкого отъ войводите. Тѣжката роза на води-

тель той билъ принуденъ да земе тогава, когато вече видѣлъ, че време минува, а войводите, Кекеровци и Товци, които си накупили съ народни пари сичко, безчестно измѣнили, отказали да върватъ. Единъ предложилъ и поискалъ невъзможно нѣщо, други искалъ нѣколко хиляди франка гарация и т. н. Най-послѣ и двамата тие господиновци: Тотю и Кекеровъ, една вечеръ, когато момчетата щѣли да трѣгватъ за Дунавътъ, тие са качили на желѣзницата и избѣгали за Сърбия. Това са случило въ Крайова. Тогава прогласилъ той себѣ си за войвода, защото мѣжду сички нѣмало лице съ по-авторитетно име. Мнозина говорятъ, че той преминалъ само да умрѣ, да испълне единъ дългъ, а не билъ увѣренъ положително въ никакъвъ успѣхъ. Това не е вѣрно, това е варварско предположение, ако можемъ да са изразимъ така. Да отивашъ на актъ пжръв и послѣденъ, актъ страшенъ, който ще да са подписва съ кръвъ; да излагашъ на подобенъ актъ стотини хора и да отивашъ само за приличие, безъ вѣра, безъ свята надежда въ дѣлото — това го не допуца теорията и практиката на великиятъ и пламенниятъ идеализмъ. Не познаваме Ботйова въ тие послѣдни минути на животътъ му, не сме го виждали и не сме говорили съ него; но познаваме епохата и нейните дѣятели и жертви, та можемъ да кажимъ положително и за него, *че той е вървалъ въ успѣхътъ на дѣлото, ако не на пжлно, то поне за блѣскаво начало, че ще да стане работата въпросъ, ще са обади Европа, ще да са обхърне внимание. Това ще да покажатъ самите факти на схбитията, които ще да изложимъ отъ тукъ на нататѣтъ.*

Новината за провъзгласяването на нашиятъ герой за войвода въ Букурешъ, макаръ и тайна още, но бързо са распространила въ сичките градове и въ сичките хжшовски срѣди. Тайната била съобщена на ухо, само на

вѣрните, но нима тие, които биле рѣшени да минатъ подъ неговиятъ байрякъ, не сж отъ вѣрните? Тая новина произвела най-добри впечатления — да са изразимъ съвременно — върху сички. Кой истински хъшлакъ не познавалъ Христа Ботѣова, кой не му е бивалъ гостъ, кой не му е ѣлъ хлѣбътъ?

— А гдѣ е Тотю, Желю, Панайотъ и пр.? питали единъ други хъшлаците.

— Тие . . . гдѣто сж тие и азъ, и ти би желали да бѣдимъ тамъ! Но, съ божата воля—ще да бѣдемъ, отговарялъ нѣкой дипломатъ хъшлакъ, който си кривялъ душата и давалъ да са разбирае, че помѣнатите войводи сж вече въ Бѣлгария, въ огнѣтъ.

Въ скоро време, щомъ нашиятъ войвода са удостоилъ съ високата титла, издалъ заповѣдъ до сичките момчета въ Ромѣния да трѣгватъ незабавно и са съсрѣдоточаватъ въ слѣдующите крайдунавски градове: Браила, Каларашъ, Олтеница, Зимничъ, Корабия, Бекетъ и Т. Мажурелъ, гдѣто ще да чѣкатъ втора заповѣдъ. Момчетата ще да представляватъ себѣ си за градинари; а оржията и припасите ще да бѣдѣтъ затворени въ сандѣци отъ стока и ще да са предадатъ по агенциите като градинареки съчева: лопати, молики, тѣсли, брусове, чокове и пр. Тоя демонстративенъ планъ, да са плѣни единъ отъ австрѣйските пароходи и подъ австро-маджарско знаме да принесе по Дунавътъ нашите вѣжъ отъ законите хора, има много поклонници. Въ своите изслѣдвания да са добиеме до истината, ние сме имали случай да чуемъ най-малко отъ 25—30 души, които сж са препорѣчали за автори на тоя планъ. Сѣки казва, че най-напрѣдъ въ неговата глава са е родила тая идея, той я предложилъ въ такова и такова събрание, той написалъ или съобщилъ на Ботѣова, която са разискала и приела и пр. и пр. Христо Ц. Бръчковъ,

единъ отъ дѣятелните и ревностни патриоти въ Свищовъ, за полжително увѣрява и настоява да са признае, че той като са срѣщналъ въ Зимничъ съ Ив. Х. Димитриева, внушилъ му тая идея, че друго-яче е невѣроятно да са мини Дунавътъ, освѣтъ само съ австрѣйски пароходъ. Нѣма защо да не вѣрваме, че това не е било така, но другъ въпросъ е да говори човѣкъ въ Зимничъ съ Ив. Х. Димитровъ, а съвсѣмъ другъ е съ войводата на тоя походъ. Ив. Х. Димитровъ не стана другаръ на Ботѣова, не бѣше отъ неговите приближени хора, та е и въпросъ още дали е той зналъ тайната и планътъ при сичко, че бѣше съ сѣщиятъ пароходъ, тайна, която са строго пазяше. Твърде е вѣроятно и възможно, щото едновременно тая идея да била е искана отъ мнозина; но ние вилѣхме отъ разказътъ на Ив. Андонова, че още презъ зимата въ мѣсець Декемврий, нашиятъ войвода е бѣлнувалъ за пароходи, да превзема Свищовъ и да пренася населението въ Ромѣния.

Освѣтъ това, самото приключение съ пароходътъ по своята демонстративность и трѣскавость е било и по сѣрдце и по душа на Ботѣова, да са чуе, да прегърми по четерѣте краища на Европа, че еди-кой си войвода, еди-кой си дружина, въ името на еди-како си за права и за свобода на робътъ, по тоя или она начинъ е успѣла да са прехвърли въ своето отечество. И епохата, въ която е заробенъ *Радеуцки* и настроението на неговиятъ завоевателъ сж лика и прилика. Безъ *Радеуцки*, драмата би била куца, Ботѣовъ би билъ мършавъ и безъ сѣдържанне. √Н. Обретенковъ обажда, че около 10 или 12-ий май, т. е. 4—5 деня преди заминуванието, Г. Апостоловъ са върналъ въ Бекетъ отъ Букурешъ, заедно съ М. Цвѣткова. Тие донесе въ тоя градъ новината, че Ботѣовъ е избранъ и прогласенъ отъ букурешките хъшлаци за войвода и че минуванието ще

да стане съ параходъ. Имало събрание, гдѣто присѣдствували още Ванковъ, Горовъ и други и гдѣто се предлагали различни планове, като излизанieto на Ссищовъ, раздѣлението четата на нѣколко отдѣления и пр. Най-послѣ Ботйовъ обявилъ окончателно, че неговиятъ планъ е тоя, който и извърши. Много призвани малко избрани. Отъ толкова чети, отъ 5—6 байряка, които едновременно трѣбало да поздравятъ българскиятъ брѣгъ на разни мѣста мѣжду Видинъ и Тулча, вѣренъ останалъ само байрякътъ на нашиятъ войвода, само героите на *Радеуки*.

Бюджетътъ на четата, или по-добре разноските за нейното въоръжаване са длъжи на разни статии и параграфи. Най-големата е помощта на кишеневските българи внесена отъ Ив. Иванова и П. Календжи; на М. Цвѣтковъ, изъ Враца, отъ лойта и пѣстармата на турчинътъ; отъ крайовските българи и пр. Ние притежаваме и балансътъ, който намѣрихме мѣжду книгата на Д. Горова и който гласи:

ДА ДАВА

Отъ М. Цвѣткова	фр. 4000
« Стилияна	« 227
« Олгеница	« 287
« Ив. Стоянова	« 496
« Крайовските хлѣбари	« 529
« Ангелъ Бургаза	« 227
« Дѣло Гена (Крайово)	« 144
« Петреска	« 1175
« Сжщиятъ	« 35.25
« Сжщиятъ	« 500
« Крайово	« 341
« Календжи	« 5000
« Смилова	« 1000
« Брайова	« 3400
« Ангелаки	« 340.50

Сичко фр. 17,701.75

ДА ЗЕМА

За разни покупки и разноси	фр. 3059
« « « «	« 3534
« пушките	« 1312
« сжщо	« 1600
« сжщо	« 1800
« патронаши	« 410
« двѣ пушки	« 550
« капзи	« 88
» 4 пушки	« 690
« тесащи	« 230
« арвуна на пушките	« 2000
« сжщо на револверите	« 1000
« борча на Заимова	« 558
« « « Цвѣткова	« 386
« » « Г. Матева	« 176.25
« револверите отъ Анг.	« 340.50

Сичко фр. 17,733.75

Това оружие е било отъ разни системи, а именно: до 35—40 иглени пушки, кавалерийски и пѣхотински отъ разнообразни системи. Останалите биле белгийки, съ капзи, каквито имаха турските заптии. Съва пушка имала до 300—400 фишека. Револверите така сжщо биле отъ различни системи, но най-много отъ ония, нарѣчени *Кайсеръ*, по-големи отъ «Смита и Висонъ», отъ калжпътъ на така нарѣчените «черногорски», но и отъ долнио качество. Студевото оружие са състояло повечето отъ тесащи, но имало сабли и ножове. Униформата така сжщо е била пѣстра, въ най-широка емисалъ на тая дума. По-богатичките и по-меравлините хлапета, направили си униформи, каквито имъ скимнало и каквито намѣрили: кавалерийски, гвардийски, жандарски, парадни, ромънски, руски, хжшовски и пр. и пр., като смѣсили спчките чиновъ отъ генералъ до солдатинъ, които знакове не че биле пълни, а само въ ржжавите, ябата, рамените или въ шапката биле за-

пазени, така щото мнозина имало отъ самиятъ войвода по-добре облъчени.

Не само планътъ билъ вече строго опредѣленъ. но мѣстото и посоката биле избрани. Точката на излизанieto Козлодуй, а посоката — Враца. Причината на това, т. е. да не излизатъ на Свищовъ, Видинъ или другагдъ, била тая, че Враца заедно съ околността си, споредъ свѣденията отъ Заимова, била готова да възстани, или пакъ възстанала. Отдавна въ Ромъния, мѣжду хъшовските срѣди имало такива извѣстия, че врачани ще дойдатъ съ кола да срѣщнатъ на Дунавътъ своите гости и братия. Ето двѣ писма отъ врачанскиятъ апостолъ Заимова:

Враца, 24 Априлий 1876 г.

«Братия въ Търново»).

Първо и последно идемъ да ви кажимъ, и да ви кажимъ отберете ни, че 11 Майй нѣма да мине безъ пукътъ на пушки въ този окръгъ, да дойде и самъ Александъръ да ни каже, че трѣба да са чѣка, нѣма да са слуша, думите ни са говорятъ отъ распалени мисли и истинностъ въ дѣлото, отбирете ни, ще са бунтуваме тогава (т. е. на 11 Майй р.). За по-голъма увѣренностъ, укървавѣваме писмото съ собственната си кръвъ — знакъ на истинността че ще освятиме 11 Майй съ народните байраци — бунтъ и бунтъ. Отговорете съ депеша: «ще прѣдадемъ стоката на търговецътъ по вадето». Тъзи де-

*) Това писмо е испратено за Търново чрезъ Бекетъ—Гюртево, гдѣто са е прочело и испратило до Букурещъ въ оригиналъ, а въ Търново са е скобицilo копието му. Ние притежаваме самиятъ оригиналъ, който ни са даде отъ покойниятъ Д. Горовъ. Освѣтъ своето нахално сѣдържанье, което показва, като че авторътъ му располага съ корпуси войска, дѣйствително той го е подписалъ съ кръвъ, която лице още. Единъ пкъ е подписано С. Заимовъ съ мастило, а по-долу: „За увѣрение са подписвамъ съ собственната си кръвъ— С. Заимовъ—съ чиста алена кръвъ. Тая собствена кръвъ отъ гдѣ я е зель г. Заимовъ, по кой начинъ я е пусналъ, да ли нѣкоя дървеница не е била посредница — ние не знаемъ. Само това ни е извѣстно, че ти не е текла отъ чужди изнасилвания. Писмото носе неговиятъ почеркъ.

пеша ще да ни увѣри, че и вие сте на същото мнѣние. Писахме на Панагюриците същото: отговориха ни, че първий (Майй р.) нѣма да минатъ; пишатъ ни още че и вие сте на тѣхното мнѣние.

Горнята депеша ще да са удари на тоя адресъ: Хаджи Ангелаки Димитровъ. Поздравявамъ ви последенъ пкъ, въ Стара-Планина ще са видимъ.

Двигателъ на бунта въ Западна Бѣлгрия С. Заимовъ

За увѣрение са подписвамъ съ собственната си кръвъ

С. Заимовъ.

Народа. Нѣколко подписи (нѣма ни единъ р.)

П.

• Братия въ Влашко!

Новината е голѣма. Отъ голѣма важностъ! Бунта пламна въ Панагюрище. Бенковски и Воловъ са уловили; народа напада на правителството, избива чиновниците, расипва правителството и ги изваждатъ. До днесъ бунтовниците казватъ да сж до 6000 души. Единъ таборъ отъ 600 души, отъ София е отишелъ на бунта. Само 600 души сж биле въ Голѣма София и тѣхъ са пратили тамъ. Телеграммите и желѣзниците сж причупени, пкъщата сж строго завардени отъ бунтовниците.

Тие свѣдения сж зети отъ вѣрно мѣсто. Човѣкътъ, който ни скобиц новината билъ е въ София. Очевидецъ на отиванieto на таборътъ, слушалъ за бунта въ Панагюрище. Човѣкътъ е отъ пкървенците ни.

Намъ не остава друго нищо, освѣтъ да дигаме и ние. Братия! Скоро, че скоро стоката*) проводете. Тука сичките до единъ и до единъ нанстина отъ богатите земаха живо участие въ работите ни. Пари до колкото сжбира до петъ—шестъ дни ще ви проводимъ. Проводихме хора за стоката, молимъ ви скоро имъ я предайте, нѣма да чякаме повече отъ 5—7-ий Майй, ако и да бѣхме са общали до 11-ий. Чякаме! Хора безъ оржжие не проваждайте, такива юнаци са намиратъ въ народътъ.

Комиссията

С. Заимовъ.

26-ий Априлий 1876 г.

*) Оржжие.

Тие писма сж ясни и безъ наши коментари. Тие свидѣлствуватъ до колко е трѣбало да пламнатъ българските патриоти въ Ромѣния отъ тѣхното прочитане.

Авторатъ имъ, апостолъ въ сѣрцето на България, главнокомандующи, както бѣха сички апостоли, сѣче и хвърля съ диктаторски тонъ, когато му скимне, тогава ще да подпали огньтъ и срути турската империя. Въ друга епоха и съ по-спокойно разсѣждане и изучаване работите, сѣки би забѣлѣзалъ, че тоя *главенъ двигателъ на възстанието въ Западна България* е простъ лахчия и нищо повече, защото самъ извѣстява, че огньтъ е пламналъ вече въ Панагюрище, цѣтища и телеграфи сж завардени отъ бунтовниците, войската е смутена, а той стои още и мати яйца въ Враца. Като и да е, но мнѣнието на патриотите въ Ромѣния е било твърде високо за Враца, за нейните бунтовници и апостоли, ето защо и за тамъ рѣшиха тие да трѣгнатъ. Имало хора, които са осѣмнили въ думите и фразите. Прокопий Данковъ разказва, че когато са рѣшавало вече да стане минуванието на Козлодуй-Враца Сидеръ, тоя старъ и горѣщъ патриотъ, който предлагалъ Свищовъ-Търново да премини четата, заплакалъ.

— Помнете ми думите, Заимовъ е слабъ човѣкъ, нѣма направите нищо, казалъ той, но никой го не послушалъ.

Страшна била дѣятелността на нашия войвода, когато наближили да трѣгватъ. Той ходѣлъ деня и ноща, ту пушки и припаси да откупова и приготвява, ту момчета да настанява и опѣтва, ту други разни работи да нарѣжда, които предъ единъ подобенъ походъ не биле една двѣ. Като спомѣнахъ вече, домашните му разказватъ, че той са билъ забравилъ вече, нито ѣденето му било ѣдене, нито спането му било спане. Преди да трѣгни, предъ видъ да събере по-голяма чета,

потърпелъ источники, които по онова време по само себѣ си са разбира, че не можаха да бѣдѣтъ отъ легаленъ фондъ. Татакъ нѣдѣ къмъ ромѣнскиятъ градецъ Кампина, има богатъ манастиръ, парите на който биле мухлясали, отъ единъ вѣкъ не биле виждали божиятъ свѣтъ. Тамъ щѣлъ да са потърси источникъ, тамъ щѣлъ да похлопа героятъ отъ *Ридеуки*. И много лесно; планътъ билъ горѣ-долу такавъ: той самъ ще облѣче униформата на полицейски комиссаръ, а бѣдѣщиятъ му байрактаръ Куруто и още 5—6 души отъ неговите вѣрни хѣшове ще да бѣдѣтъ жандари. Ще съднатъ въ файтони и ще да влѣзатъ въ манастирътъ официално като правителствени хора. Той ще да има думата. Ще прочете формално предписание, че централната власть го накарва да отиди и обискира рѣчениятъ манастиръ, въ който споредъ най-вѣрни свѣдения имало вѣтрѣ една компания, която са занимава да прави калпави пари. Тогава въ името на законътъ и на правителството ще да покани отците да си отварятъ сичките каси. Какво ще става по-послѣ, читателите са догаждатъ. По пѣманне време, страшниятъ планъ билъ отложенъ.

Не забравилъ той да свърши и нѣкои свои частни работи, да направи нѣщо за стара майка, за жена, а най-главното на своето чедо, което са вижда работата, че много е обичалъ, поетически. Па е имало и защо: това негово чедо, което и до днесъ живѣе и е вече мома, до толкова прилича на своятъ баща, щото който не познава послѣдниятъ, нека глѣда него. Два дѣня преди трѣгванието си той отишелъ въ сѣдилището Иловъ и заявява, че дѣтето е негово, съ жена си Венета е вѣнчанъ граждански. Вечерта станало едно събрание въ хотелъ Баракашъ отъ комитетъ, въ което било постановено, че въ отсъствието му, комитетътъ ще да плаща по 100 франка на жена му и на дѣтето му: а въ

случай, че той падне убитъ — пенсия. На другиятъ день, Докторъ Странски кръстилъ малката дъщеря на войводата, като ѝ турилъ името на баба ѝ Ботйовица — Иванка и останала нейнъ опекунъ. Сичко това са вършило тайно повоче отъ жена му Венета.

Сега вече Венета си обяснява сичкото негово повѣдение преди заминуванието, но тогава не можала да са съти. Нѣколко дня преди той да ги остави, често ходялъ изъ стаята съ бързи крачки, ту умисленъ, ту са спиралъ да крои и планира нѣщо, ту пѣялъ и дикламиралъ. Отивалъ въ джното на стаята и са исправялъ кѣмъ гърбътъ си на собата и почвалъ;

«Живъ е той живъ е! Тамъ на Балкана
Потъналъ въ кръви, лѣжи и пшкна
и пр.

Най силно извиквалъ, когато дойдялъ до куплетътъ:

.... «Но млжкни сърце!
Той, който падне въ бой за свобода,
Той не умира: него желѣятъ
Земя и небе, звѣръ и природа
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ»

Отъ собствените свои думи, отъ собственото свое произвѣдение, той дохождалъ въ величественно и пламенно настроение, щото и домашните му са наелектризирали и тие хвърчали съ него заедно подъ небесните пространства.

— Е тѣй, и ние си оставахме рабогата и са захлавахме въ него, говори Венета.

Единъ пѣтъ той билъ отишелъ толкова на далечъ въ своето въодушевление, щото като свършилъ, като си снелъ очите та погледналъ на около си, на обикновенните смъртни предмѣти, попиталъ:

— А гдѣ е Боянъ?

Боянъ не билъ твърде далечъ. Той стоялъ свитъ

въ кѣшето и зяпалъ батя си Христа, който приличелъ въ това време на разиграпо море.

III.

Но време е вече за трѣгване; отъ много ромжнски градове има извѣстия, че *Радецки* е заминалъ на долу по Дунавътъ; други извѣстия говорятъ, че момчетата чакатъ по скелита съ затворената *стока* въ санджците; че трѣба да са побърза вече, защото ромжнската полиция тѣрси и подъ земята съки бѣлгарски хѣшъ*); най-послѣ извѣстията отъ Бѣлгария гърмятъ едно презъ друго, че градове горятъ кръвта тече по балкана и полета.

Кѣсно вечерята, 12 Майй, единъ закритъ файтонъ са спрѣлъ предъ палатите на г. Евлогия Георгиевъ, отъ който скокнали двама непознати, спрѣли са предъ портите, отъ гдѣто единътъ влѣзалъ вътрѣ, а другиятъ са спрѣли да го чяка. Читателите ще помислятъ, че непознатите двама сѣ нѣкои банкери, или богаташи като самого Евлогия. Нито едното, нито другото, тие сѣ пакъ наши хора: Христо Ботйовъ и братъ му Стефанъ. Чудно, а що тѣрси Ботйовъ въ домътъ на своя братовчедъ Евлогия, гдѣто той никога не стѣпналъ? ще да попитатъ читателите. Минутно тѣрпение. Тукъ живѣяла вече неговата майка, която видѣхме вече въ печатницата му,

*) Имала право ромжнската полиция за да бѣде строга по онова време. Тапю войвода, който едновременно премина съ Ботйова Дунавътъ, на Тутраканъ, нѣкои отъ момчетата му удариха пощата мѣжду Александрия и Могорелъ, като убиха: курриерътъ, жандаринътъ, кониете и пр. и задигнаха сичките сумми, които биле значителни. Суммата са предала на бѣлгаринътъ М..... въ Могорелъ ужъ за обща полза, а авторите на обиратъ, съ петъ напалеона въ джебътъ, задигнаха си пушките и минаха Тутраканъ та измрѣха. М..... знае що е станала суммата.

какъ тя гладува съ него заедно. За да отиди тя въ домътъ на тоя богатъ човѣкъ, за да са унизи Ботйовъ, щото майка му да става и лѣга въ тая къща, причината билъ пакъ неговото братче, Стефанъ, който като чукъ виселъ надъ главата му. Тайно отъ брата си, съ рушветъ още отъ г-жа Е, племянница Евлогиева — той подбутналъ майка си да остави мизерията и да отиди, гдѣто е викатъ, поне ти да са не наказва на стари години. На отивани Христо я срѣщналъ предъ портите.

— Ако ма обичашъ, майко, послушай ма и не ходи въ къщата на оня, който азъ мраза! казалъ той.

Три пѣти повторилъ тая своя молба.

— Азъ та обичамъ, но и ти ако обичашъ мене, оставима свободна, възразила старата жена.

Отъ тоя вечеръ, Ботйовъ не билъ виждалъ до сега майка си. И сега не искалъ да я види въ тоя домъ, но Стефанъ го склонилъ и придумалъ, увѣрилъ го, че срѣщата ще да стане тайна, Евлогия нѣме да осѣти. Ето защо, човѣкътъ, който останалъ при вѣншните порти билъ Христо, а оня, който хлѣтналъ вътрѣ и който отивалъ да приготви срѣщата, билъ Стефанъ. За важна работа отивалъ той тая вечеръ при майка си: да ѝ цѣлуни рѣка, да ѝ каже сбогомъ, да ѝ обади че трѣбва вече за Балканътъ като войвода. Токо кажи тайно, въ една стая съ спуснати пердета, станало свижданието мѣжду двама братия и майка. Тукъ присѣствувала и г-жа Е

— Азъ трѣгвамъ утрѣ. Защо трѣба да трѣгна, кой ма вика да ви остава и отида тамъ, защо не можа да са откажа, това сѣ работи стари, които ти знаешъ много добре казалъ покъртено Христо на своята майка. — Бързамъ, дай да ти цѣлуна рѣка, прос-

ти ми като майка сичките погрѣшки, които сѣмъ ти неволно сторилъ

Баба Ботйовца, макаръ по-преди сама е говорила на Христа, че ако той не премини въ Бѣлгария съ чета трѣба да са счита за най-долень човѣкъ, материнските чувства надвили сега на убѣжденията ѝ. Тя са впили около крѣстътъ на своя най-голѣмъ синъ, а послѣ са повалила на земята. Като са свѣстила малко, захвърлила на страна портретътъ, който ѝ билъ оставилъ Христо за споменъ, т. е. искала да каже, че нѣма нужда отъ сѣнката, когато огива синътъ ѝ.

— Киррила! Да не ти е простено, ако земешъ Киррила! Той ми е надѣждата въ тая чужда земя, говорила въ несвѣсть почти старата жена, когато Христо са затулилъ вече изъ вратата.

— Тогава да дойда и азъ съ тебѣ, та да стане чиста работа, говорялъ по пѣтътъ Стефанъ на по-голѣмиятъ си братъ. — А майка, нека я кѣсатъ кучетата изъ Букурещъ.

— Какво да му права, иска да дойде, не сѣмъ чорбаджия, отговарялъ съ половинъ уста Христо.

Стефанъ сумтялъ и го чоплялъ като кѣтенъ зѣбъту за туй, ту за онуй.

На Слѣдующиятъ день, 13 Майй, вечерьта, часътъ 5, предъ сиромашката квартира на нашия войвода пакъ са спрѣлъ единъ файтонъ, който до толкова бързо кѣртелъ камаците по неравната улица на оборовската махала, щото приближаванието му са зачуло още отъ далечъ. Бързо скочилъ отъ него самъ нашия войвода заедно съ братчето си Бояна, когато срѣщналъ тамъ нѣкъдѣ изъ улицата и са спрѣлъ да го земи при себѣ си. Отъ презори билъ излѣзалъ той тоя день и чякъ сега са заврѣщалъ, така щото съ първо влизанне въ къщи, жена му Венета го запитала да ли е обѣдвалъ.

Той билъ твърде изморенъ и потъналъ въ потъ. Щомъ влѣзалъ право са затекалъ до люлката на своята четирисетодневна дъщеря, Иванка, която спяла съ дѣтинско захласване. Цѣлуналъ я по челото и право безъ да поглѣдне на другите, хлътналъ въ сѣждната стаичка, въ която нѣмало никой. Разбъркалъ нѣкакви си книжа, поглѣдналъ по полиците, ужъ че търси нѣщо, вжъдхналъ и пакъ влѣзалъ при домашните си.

— А ти знаешъ, че сѣмъ пѣтникъ? казалъ той и запялъ, пѣсень съ унилъ и дрезгавъ гласъ, па пакъ отишелъ при люлката на Иванка.

— Че какъ ще да отивашъ? запитала нещастната жена, като си е въобразила най-напрѣдъ може би, че гладътъ въ негово отсъствие ще бѣде по-силенъ.

— Какъ Браила и Галацъ, гдѣто имамъ малко работа, но скоро ще да са вѣрна, отговорилъ войводата. — Че сѣмъ гладенъ пакъ, прибавилъ той и грабналъ два чироза, които висели на стѣната и които той случайно видѣлъ.

Откажналъ имъ главите и почналъ ужъ да ѣде, но безсжзнателно ги тикналъ въ джебътъ си. Сѣ ходи постоянно изъ стаята, сѣ на крака стои, не иска да сѣдне, при сичко че го канили.

— Най-много три деня ще да са маямъ тамъ. Не са грижите, азъ сѣмъ ви оставилъ на единъ добръ човѣкъ, който ще да ви наглѣжда и ще събира отъ печатницата доходите по 400 — 500 гроша въ мѣсецъ, продължилъ той.

Венета, която била далечъ да подозира, че прекарва послѣдни минути съ Ботйова, слушала го съ внимание и го потпитвала за туй и за онуй. Той слѣдва да ходи изъ стаите, като че търси нѣщо, като че сичките околни предмети го интересуватъ и занимаватъ. Сжглѣдалъ на полицата едно стжалце, което било пжлно съ

отрова. Казалъ, че тя е вече непотрѣбна трѣба да са хвърли на вжнь. Зелъ стжалцето, но на мѣсто да го хвърле, пакъ го турилъ въ джебътъ си.

— А че азъ да са немаямъ вече—сбогомъ, казалъ той и престѣпилъ къмъ прагътъ на пѣтната врата, но пакъ са повърналъ, пакъ отишелъ при люлката на дѣтето.

Надвѣсилъ са надъ него, цѣлуналъ го, стисналъ го за устничките и за ржката, то са събудило и поглѣднало съ едното си око, поискривило са, начюмерило са, протегнало са и пакъ са приготвило да пламне въ обаятието на сладкиятъ дѣтински сжнь.

— Охъ, моето мило дѣте, моята Иванка! тя ще да порастне и ще да ми стане хубава мома: ще я дамъ да са изучи, казалъ той и пакъ цѣлуналъ дѣтето.

Пакъ ходи изъ стаята, пакъ са поти, пакъ разглѣжда нѣщо си, но душа корава, нито сжлза отпуска, нито дума продумва, да кажи, какво му тѣжи на сжрдцето.

— Вие за нищо нѣма са грижите, ще си глѣдате тука работата, ще да внимавате на Иванка. . . . Толкова, най много три деня ще да са бавя. Може да замина и до Гюргево до испровада Кирила (брата си) . . . Сбогомъ за сега! . . . Па нѣма нужда и да са прощаваме . . . Сбогомъ и ти Иванке!

Тржгналъ, но до вратата са спира и бржкналъ въ джебовете си, като човѣкъ, който търси нѣщо, но не му дохожда на умътъ какво. Върналъ са и третия пѣтъ казалъ сбогомъ като си подалъ ржката така небрѣжно, като че дѣйствително за единъ два деня отива и пакъ ще да са вѣрне.

— Ахъ, азъ сѣмъ закжснѣлъ, кола ма чяка на вжнь, казалъ той и исхржкналъ окончателно вече отъ жжици.

Дѣйствително, файтонътъ, съ който го видѣхме предъ малко, че са завърна дома си заедно съ брата си Бояна, чикалъ го още. Той сѣдналъ вътрѣ и бързо полѣтилъ къмъ станцията Феларетъ. За да не възбуди подозрѣнието на своите домошни, той не носялъ съ себѣ си нищо, даже и бастонъ, нито пакъ допусналъ да са прости съ тѣхъ, както му е рѣдътъ. Чакъ на третиятъ или на четвъртиятъ день, въ тая сжщата стаичка, въ която ей сега описахме нашия войвода, са разбрала истината, са спомнили цѣлувките, които испитала Иванка, са истѣлковали трити пѣти казване «сбогомъ»:

Мила ми Венето, Димитре и Иванке!

Простете ма, че азъ ви не казахъ кѣдѣ отивамъ. Любовта, която имамъ къмъ васъ ма накара да направа това. Азъ знаехъ, че вие ще да плачите, а вашите сжлзи сж много скъпи за мене.

Венето, ти си моя жена и трѣба да ма слушашъ и вѣрвашъ въ сичко. Азъ са моля на приятелите си да та не оставятъ и тие трѣба да та поддржжатъ. Богъ ще да ма запази, а като оживѣя, то ние ще да бждемъ най-честите на тоя свѣтъ. Ако умра, то знай, че послѣ отечеството, сжмъ обичалъ най-много тебѣ, за това глѣдай Иванка и помне любящиятъ та.

Христа*).

Радецки, 17 Май 1876 г.

*) Оригинальтъ на това послѣдно Ботйово писмо са намира въ госпожа Венета, което ти пази като святина. Тя го получила отъ докторъ Странски, а на тоя послѣдниятъ е дадено отъ Д. Горова, който испроводи четата до Бекетъ. То е писано отъ Ботйова на параходътъ мѣжду Свищовъ и Рѣхово, още съ едно до приятелите, което читателите ще да срѣщнатъ по-нататѣтъ. Венета го получава тогава, когато нейниятъ Христо билъ вече къмъ Враца. Лицето Димитрь е малко момче, доведенъ синъ на Венета. Да са не чудятъ читателите, че въ него са не спомѣнава нищо за майката и братията на нашия войвода. То е предназначено да послужи като «наслѣдство», като единъ видъ гаранция на онѣя, за които е имало достаточни причини да са считатъ за чужди, да останатъ единъ день срѣдъ пѣтьтъ, заедно съ любимата Иванка. А това Ботйовото сжрдце не е желало.

Това писмо най-ясно доказва, защо Ботйовъ не искалъ да са отдѣли така скоро отъ дома, когато отиде да са прощава. И въ това послѣдно писмо, той е ударилъ печатътъ на своята горѣщо любяща душа. Той и малъ надѣжда, че богъ ще да го запази. Да ли това е казано само за утѣшение на слабата жена, или е продиктувано изъ подъ впечатления на рѣшителната минута, ние не можемъ да опредѣлимъ. Едно е за насъ важно, че и необикновенните хора са смиряватъ, когато почувствуватъ, че е наближила бурата, и тие са турятъ въ расположение на невидимото сжщество. Каква разлика мѣжду Ботйова въ воденицата и Ботйова въ *Радецки*!

Но да продължимъ своятъ прикѣсанъ разказъ. Той бързалъ за станцията Феларетъ съ колата си, защото тренътъ тржгва за Гюргево часътъ по 6 1/2 вечерьта. Отъ послѣдниятъ тоя градъ той билъ рѣшилъ да са качи на *Радецки*. На отивание, срѣщналъ са въ градътъ съ докторъ Странски, който знаелъ сичко. Простили са, казали си «ще са видимъ», но и двамата лжгали единъ другото, защото и на двамата очите са намокрили. На Феларетъ го чикали, както неговите адютанти, които му носели униформата и другите войводски принадлежности, така и многобройно число други приятели, дошле да кажатъ сбогомъ на смѣлиятъ човѣкъ. Въ Гюргево той пристигналъ на 13-ий Май и слѣзалъ на конакъ при Я. Ангелова въ бѣлгарското училище. Тукъ още са сжчупнило писмото до капитанятъ на *Радецки*, което А. Андреевъ превелъ на френски. На 14-то и 15 то число той са расхождалъ изъ Гюргево и тайно давалъ заповѣди на приготвените момчета да бждатъ мирни, да са пазятъ да ни би да дадатъ ни най-малко подозрѣние, че сж *пѣтници*. По ромжнеката полиция, споредъ разказванието на гюржевските жители: А. Андреевъ, Я. Ангеловъ и Пв. Стояновъ, знаела защо е дошелъ

въ Гюргево редакторътъ на *Знаме*. Като сѣка полиция, може би въ нейниятъ интересъ е било да са прави углушки щото да може да са отхарве отъ нѣколко стотини бжлгарски гости, които сѣки день ъ отваряли работа. Въ Гюргево нашиятъ войвода са погрижилъ и за своятъ тѣалетъ, като си подстригалъ черната брада и я направилъ Наполеоновска. По сичките скели отъ Браила до Бекетъ *Стоката* чякала съ нетърпение появяваниетъ на *Радецки*. Телеграфа не стоялъ миренъ. Ето нѣколко депешы отъ тие дни, които не сж безинтересни:

Ангеловъ Бжлгарско училище, Гюргево.

Утрѣ ида съ потрѣбните си. Отговориме ще дойдешъ или не въ Букурещъ, ще заминешъ ли другадѣ и кога?*)

Кирилъ Ботйовъ.

Горовъ за Ангелова — Гюргево. (Urgent)

* Стоката (мемчета) която иди отъ Браила испратете я до Иванча (Хаджи Димитровъ р.) въ Зимничъ. Той ще я расправи.

Иваница Данчевъ.

(Бекетъ)

Ангелову — Гюргево.

Стоката не испратена. Глѣда са случай за пращанието имъ. Бждете спокойни, сутрѣ ще ви са яви.

Марко Цвѣтковичъ.

Зимничъ, 12 Май.

Ангелову Бжлгарско училище — Гюргево.

Писмото приехъ, благодаря. Иванча (Х. Димитровъ р.) въ Турно-Могорели извѣстете на сжщия день испращанието стока-та (т. е. тржгванието Ботйову р.)

Марковъ.

Зимничъ, 14 Май

*) Съ тая депеша Я. Ангеловъ пакъ го канятъ да каже въ кои чета ще да отиде съ своята аптека.

Кирилъ Ботйовъ Бжлгарско училище.

Гюргево

Земй си сичките нѣща и ела по-скоро. Земи отъ Димитрови (Горови р.) Симишовото рисование. Чякамъ та утрѣ.*)

Братъ ти.

Букурещъ, 15 Май.

Горовъ за Тома (Кжджиевъ) — Гюргево.

Явете на тржговците отерѣщи да дигатъ стоката. Панагюрици сж дигнали до 6000 колета,

Горовъ (Атанасъ).

Крайво, 14 Май.

Димитръ Цѣновичъ — Букурещъ.

Стоката са испрати онзи день Могорели. Христо Македонски пита, ние не можеме сѣкиму явяваме.

Янко Ванковъ.

Крайво (безъ дата).

Ботйовъ Шарбанъ вода 117—Букурещъ.

Научихме са, че трѣбало работници. На вѣрно отговорете, сме готови да дойдемъ.

Иванъ Кржчмару.

Северинъ, 13 Май.

Редакция «Знаме» — Букурещъ.

Посрѣщнете другарите. Довечера азъ тржгвамъ. Утрѣ на-едно. Идатъ още момчета. Браила.

Ботиасъ (Botias?)

*) Тая депеша е непонятна за насъ, защото на 15 Май, както видѣха вече читателите, Хр. Ботйовъ бѣше въ Гюргево. Може би **братътъ** да не е билъ Христо, а Стефанъ или Боянъ. Колко-то за „Симидовите рисования,“ то е било знаме на мушама, което оригиналниятъ Ф. Симишовъ нашарилъ съ бжлгарскиятъ триколоръ: червена, бѣла и зелена краска и отгоре левъ. Това знаме са употрѣ- било за едно отдѣление на четата. Савва Пеневъ, който го посилъ малко, разказва, че то захванало да са топи отъ слжщето. Остапа- ло на Милинг-каммакъ, заедно съ неговиятъ носителъ, когото убили.

Сотиръ Фрасиянно за Горова

(Urgent)

Гюргево.

Търговица пристигна съ пари тука. Стоката ще пристигнали до довечера, или той да дойде?

Якоксъ (Тассоф?)

Бекетъ, 14 Май.

Д. И. Горовъ — Гюргево (Urgent)

На последния контрактъ (параходъ?) стоката отпирате-
за Бекетъ подъ неговата отговорностъ. Парите са готови.

Ганчо (М. Цветковъ р.)

Май 13.

Депешите отъ тие дни въ Ромъния сж биле толкова изобилни сѣ за *стока* и за *търговци*, щото ние са удивляваме, какъ ромънските власти, ако сж желали разбира са, не сж осѣтили работата. Разказватъ, че на 15 и 16-ий Май толкова много бжлгарски депеши сж са получили, щото текеграфната станция самъ тѣхъ да раздава са е занимавала. Въ недѣля на 16 ий, часѣтъ на 3 послѣ пладнѣ, *Радецки* цѣпалъ мжтната дунавска вода предъ Гюргево. Отъ кувертата му стрѣляли нѣколко будни очи кжмъ брѣгътъ, гдѣто испитвали и наблюдавали нѣмали да срѣщнатъ нѣкои поглѣди, подобни на тѣхните, или нѣкой познайникъ и другаръ. Тие биле момчетата, които са качили отъ Браила и Олтеница. А на гюргевския брѣгъ, освѣнъ 30—35 души момчета, самъ войводата стоялъ по мѣжду имъ, когото мнозина, браилски другари, познали и си снѣли шапките, като са сбутали единъ други и посочили сж пржстъ кжмъ него. Той са обжрналъ на друга страна и сѣ това имъ далъ да са разбира, че трѣба да не знаятъ нищо.

То било тържество тоя день въ Гюргево, разказва

Андрѣеолу. Сичките «народни» бжлгари отъ градътъ, които презъ девята ржка помирисвали, че има нѣщо, или че Ботйова познавали лично, или пакъ нѣкого отъ адютантите му, дошле на скелята и участвували въ приключението, което имало да стане, готови биле предъ такавъ единъ смѣлъ актъ, да дадатъ по нѣщо споредъ силите си. И тие биле възбудени. Нашиятъ бае Иванъ Стояновъ, който е въ сжстояние да са възхити и распали отъ една чига-риба, стоялъ по-близо до войводата, защото предъ малко броилъ 650 франка на австрийската агенция да извади билети и за войводата, и за момчетата му. За да не са породилъ нѣкое подозрѣние, сичките билети биле извадени сѣ за Кладово, трѣбало тройно и четворно да са плаща повече. Това сжщо стана и сѣ момчетата по другите градове. Спечели и компанията. Не биле само бжлгаре, като недѣленъ день, присѣтствувала на скелята и ромънската публика, която макаръ и да не знаела, сѣ исклучение на вѣрните, нищо положително, но времето, хавата биле такива, щото сѣби предчувствувалъ нѣщо. Пакъ Андрѣеолу разказва, че като си носели момчетата едно друго отъ станцията до скелята и отъ ханищата, отъ нѣкои чували случайно са подавали ту краятъ на пушка, ту капията на нѣкое студено желѣзо. Комиссарите отъ полицията обржщали вниманието на нѣкои бжлгаре, но туряли пржстъ на устните си, т. е. искали да кажатъ, че сичко виждатъ, но сж готови да спомогнатъ. Самъ братътъ на войводата, Стефанъ, са намиралъ тука, по глѣдалъ отдалечъ при едни дървета, да не би да възбуди сжмнение. Отъ рано още въ бжлгарското училище тие са простили и наговорили да са не срѣщатъ единъ други.

Слѣдъ като приелъ *Радецки* нашиятъ сжпъ гостъ, другарите му и «стоката» имъ, обжрналъ са и плавналъ по течението за на горѣ, за Русчукъ. Публиката,

повечето българската, колкото и да пазила предпазливост нemoжала да са стърпи при историческата раздѣла, забравила са и отложила шапки да са поклони на своятъ герой, който отивалъ царство да превзема, роби да откупова. Мнозина отъ публиката, слѣдъ като заминалъ вече параходътъ, бързо отишле въ островтъ срѣщо Русчукъ и съ бенокли глѣдали: нѣма ли да са случи нѣщо съ нашите пѣтници. А нашиятъ любопитенъ приятель, Д. Горовъ, който и въ 1868 г. пакъ отъ Гюргево тръгна да испроважда Хаджи Димитра и Караджата до самиятъ брѣгъ на Вардинъ, и сега заедно съ съпругата си влѣзи съ Ботѣва въ *Радецки* да го види съ очите си кога стъпи въ България! Гдѣ е имало какво-годѣ приключение да не бѣде тамъ и Горовъ, да не надникне поне презъ раменете на ония, които произвеждатъ това приключение? Като минаха русите въ 1877 г. и стигнаха до Балканътъ и Плъвенъ, Д. Горовъ си напустна хубавата работа и постоянно сновеше мѣжду Свищовъ и Търново и до Шипка и Плъвенъ, безъ да го кара нѣкой, само да носи новини. Л. Каравеловъ, слѣдъ двадесетъ годишно отсъствие иска да посѣти мѣстата, въ които е живѣлъ: Коприщица, Пловдивъ, Одринъ и пр., хайде и Д. Горовъ съ него. Най-послѣ, когато работите са улѣгнаха, когато Д. Горовъ свърши готовите, дойде му на умътъ за работа, но бѣше късно вече: имуществата му са продадаха, той почина петименъ за петъ пари. Понаходи са поне на широко изъ България, за която единствено и печеляше; а умрѣ просиякъ, както умиратъ сички ония отъ неговата пасмина хора.

Знаятъ читателите, че австрийските параходи по Дунавътъ са спиратъ по редъ на сичките крайдунавски градове мѣжду Видинъ и Тулча, а именно: Тулча, Рени, Сакча, Галацъ, Мачинъ, Браила, Чернавода, Хърсово,

Каралашъ, Силистра, Олтеница, Тутраканъ, Гюргево, Руссе, Зимничъ, Свищовъ, Мѣгурелъ, Никополъ, Корабия, Бекетъ, Ряхово, Ломъ, Видинъ и Калафатъ. Извѣстно е така сжщо, че тие параходи, макаръ и да са считаха за австрийска неприкосновена територия, но по ония времена, въ славата на османската империя и въ ничтожеството на раята, често биваха изнасилвани. Примѣръ парахода *Германия* въ 1867 г. парахода *Арнадъ* въ 1869 г. Въ тоя послѣдниятъ сѣдналъ нашиятъ продавачъ на народните «кадри», Пандурски, отъ Браила за Исмаилъ. На Тулча, турските шпиони му грабватъ санджчето съ кадрите насилствено и го изнасятъ на вѣжъ, а него са мѣчатъ да извлѣкатъ по сжщиятъ начинъ. Но капитанинтъ на парахода са дигва на Исмаилъ и компанията на парашлувното дружествота силно протестираше, щото турската полиция сама занесла санджчето на Пандурски въ Исмаилъ, безъ да го отвори. Съ *Германия* са случи противното. Капитанинтъ пакъ протестира, но консултъ подъ своя отговорност позволи да избиятъ въ параходътъ двамата патриоти Цвѣтка и Никола Войводовъ.

Ето защо нашиятъ войвода билъ твърде предпазливъ по дунавската линия. На руссенската скеля, най-опасната, той слѣзалъ въ спалнята на парахода и никакъ са не подалъ на навѣжъ дордето са бави параходътъ. Д. Горовъ, който по-малко имало да са бои, облѣкалъ си нощна дрѣха, съ което искалъ да покаже, че е човѣкъ отъ спокойните хора, за нищо са не грижи. Той заедно съ жена си, войводата и още двѣ-три момчета отъ по-мѣрвите, насѣдали около една масса близо до вратата и почнали да пиятъ, като обикновенни пѣтници. Наблюдателните келнери съ тѣжки носове нѣмци, стоели на предя имъ въ респектъ, съ бѣли пешкири въ ръцѣ, защото както войводата така и Горовъ истудили имъ.

ржи́те съ необикновенни бакшиши. Пакъ за предназна-
востъ, нашите пѣтници около масата говорили по мѣ-
жду си ромѣнски за търговски работи и на високъ
гласъ. Войводата извадилъ още на предя си много ро-
мѣнски и френски вѣстници, които ужъ читялъ сери-
озно, но голѣмите му очи като на колъ са вжртели изъ
първата камара. Търсялъ той нѣмалъ да зѣрнъ нѣкоя
подозрителна и сжмнителна физиономия.

Пѣтниците които носялъ *Радецки* били отъ обик-
новените. Въ първата камара били малцина, двама-трима
власи, нѣколко кокони, други непознати европейци и
едно турско ефенди, което слѣзло на Свищовъ. Повечето
пѣтници били на вжнъ въ II и III камара, а най-много
на кувертата. Турците, завзели най-добрите мѣста, сто-
яли настанали върху своите кебяти и кожи, едни пу-
шали тютюнъ, други си приказвали, а трети спали.
Бжлгарите и власите са печели на слжнце и на ниско
са разговаряли за туй и за онуй. Най-много тие са
трупали около единъ свирачъ, който свирялъ съ гадул-
ка. Тука на това мѣсто била и малката още дружина
на Ботева, която само за очи земала участие въ весе-
лията на другите пѣтници. Русчукъ са преминалъ бла-
гополучно. Зимничъ, втората ромѣнска скеля послѣ Гюр-
гево, далъ на *Радецки* около 15—20 момчета, пакъ
пѣтници за Кладово, пакъ градинари. Тие влѣзли тихо
въ параходътъ заедно съ Иванча Х. Димитрова, непо-
знавали никога отъ своите гюргеvesки братия, нито пакъ
самиятъ си войвода, сжбрали са на купчинка и пре-
сѣднали около своите санджци съ «стоката». Джлго
време стрѣляли тие еъ очи и търсели изъ параходътъ
дано са яви нѣкой да ги запита нѣщо, да имъ запо-
вѣда, да имъ обади що да правятъ, да видѣтъ и тие,
че иматъ началникъ, който да са грижи за тѣхъ. На
пусто. Войводата продължавалъ да бжде миренъ, да са

разговаря по ромѣнски и да чете вѣстници. Не било
още време да заявява той своите права. Само лицата,
които го познавали лично са доближили до него, той
ли поглѣдналъ, кимналъ имъ съ око, което значало ти-
шина и търпение и нищо повече. Чрезъ Иванча Х. Ди-
митрова, той имъ заплатилъ билетите вжтрѣ въ пара-
ходътъ.

Мѣжду Никополъ и Рихово било вече срѣднощъ.
Хвжрили *Радецки* котва и са спрѣлъ на единъ два
часа, а послѣ пакъ са запушили на нагорѣ. Въ Т. Мж-
гурелъ «стоката» била отъ значително количество. Самъ
братътъ на войводата бѣше въ числото на момчетата.
Тукъ бѣха още най-ближните сжвѣтници на войводата,
Спасъ Соколовъ и офицеринътъ Войновски, дѣсната ржа,
или фактическиятъ войвода на четата, както ще да ви-
дятъ по-нататкъ читателите. Щомъ настжпила нощъта,
войводата станалъ по-свободенъ, оставилъ масата, гдѣто
стоеше съ Горова и гдѣто са преструваше, че чете ро-
мѣнски вѣстници и поизлѣзалъ на вжнъ да мѣтне кра-
такъ поглѣдъ на своите другари. Тихо и незабѣлжено
преминалъ той по край тѣхъ и по край санджците имъ,
които кряха оржжията и на които налѣгалата дружина
си била опрѣла главите. Кржстосалъ ги той назадъ и
на прѣдъ, поспрѣлъ са надъ главите имъ, поизглѣдалъ
ги мжлчеливо и си заминалъ. Изгубилъ са послѣ това.
Горовъ разказва, че като го потжреилъ тукъ-тамъ изъ
параходътъ, намѣрилъ го горѣ на кувертата самъ-сам-
неничекъ. Той крачалъ назадъ и на прѣдъ и съ тихъ
гласъ декламиралъ, но не отъ онова, което е писалъ,
отъ старото и познатото, но нѣщо ново, нѣщо за тая
вечеръ, чудниятъ тоя вечеръ, който билъ послѣдниятъ
отъ неговиятъ миренъ и рабски животъ. Като познаваме
вече доволно нашиятъ войвода, то лѣсно ще да ни бжде
да влѣзимъ въ душата му, да я измѣримъ и да отга-

таеме, какво е било неговото настроение, заобиколенъ отъ слѣдующето: нощта, пролѣтна, въ допълнение майска, звѣздите са оглѣдватъ въ Дунавътъ, България стои отъ предя му на стотина крачки, вѣтарътъ вѣе и мерише на Стара-планина, момците спятъ, той вече войвода, денътъ е утрѣ, когато ще да са развие байряктътъ, когато ще да загърмятъ пушките, когато ще да прегърми по цѣла България, по сичката вселенна, че Христо Ботйовъ миналъ, ударилъ са съ душманинтъ, дошелъ на помощ на робътъ, отворилъ огнь за право и за свобода! Огнь и пламакъ. До колкото е позволено намъ обикновенните; можемъ да си въобразимъ, да предположимъ само, колко на високо е хвърчала тая минута неговата крилата и поетическа фантазия. Какво-щастие би било, ако около му са намираше скритъ нѣкой стенографъ, който да отбѣлѣжи ония думи, които той произнесалъ на само, които самъ Горовъ дочулъ!

Познатите брашовски сандѣци стѣрчели върху скелята на Т. Мѣгурелъ, олъпени съ етикети съ ѣдри слова: Kladova. Пѣтниците отъ тоя градецъ биле изключително нашите приятели на брой около 25—30 души, които са трупали при входътъ, гдѣто ще да спрѣ *Радеуки*. На челото имъ стоели Войновски, К. Ботйовъ, С. Соколовъ и други, а на назадъ тѣмнѣли други сѣнки. Тие биле отъ ония нещастни братия: градинари, мѣкари и слуги, на които очите не виждали твърдѣ предъ много запалени свѣщи и ламби било по тая, било по оная причина. Отъ три-четири деня тие са въргели около градътъ на извѣстна дистанция, лѣгали и ставали ту по градинарските колиби, ту изъ дълбокиятъ гюрлюкъ на балтите. Войводата глѣдалъ отъ страна на новите другари, глѣдали съ него заедно и другите отъ *Радеуки*, глѣдали най-послѣ въ параходътъ и мѣгурелските избраници. Влѣзли послѣдните, пренесли си сто-

ката, но тихо и мирно, никой са не обаждалъ, никой никого не поздравявалъ, макаръ и да имало мнозина отъ едните и другите, които са познавали. Въ тѣмнината, тамъ на страна около параходниятъ коминъ, войводата са прегърналъ и цѣлуналъ съ нѣкои отъ мѣгурелските патриоти.

— Подлещи, измучили меня!.. Два деня ма влѣ-каха по полицията, казалъ единъ отъ цѣлувающите са съ войводата на руски.

Тоя руски човѣкъ не билъ другъ никой, освѣнъ Войновски, родомъ отъ Габрово, руски юнкеръ и офицеръ, избѣгналъ и дошелъ въ Ромѣния, предпочелъ по-добре да раппортува на Христа Ботйовъ, отколкото на своя идиотъ генералъ. Обадилъ са той на руски по тая проста причина, че по онова време рускиятъ языкъ въ България са равнѣше по своята популярностъ заедно съ испанскиятъ. А работата била тая, че полицията въ Т. Мѣгорели, забѣлѣжила движението и присѣтствието на непознатите хора, узнала, че Войновски е нѣщо като главатаръ. Когато *Радеуки* са отдѣлили отъ Т. Мѣгорелската скеля, болшенството на пѣтниците било вече наше въ параходътъ, то имало рѣшающиятъ гласъ. Числото на момчетата са движело около сто до сто и десѣтъ души. Тие стоели единъ до други, една тайна пазяли, една «стока» биле, едни сѣрдца тупкали, но малцина са познавали по мѣжду си, малцина знаели, че подиръ нѣколко часа ще да са исправятъ да служатъ и даватъ клѣтва подъ единъ байрякъ, подъ единъ войвода. Подозирали единъ другиго, че сѣ една пасмина хора, че има нѣщо общо по мѣжду имъ, очите и сѣрдцата имъ ги издавали, но пакъ не смѣли да заговарятъ открито, да са обяснятъ.

— Ти отъ вѣдѣ бѣше, бе приятелю! усмѣлявалъ

Ботйовъ

са нѣкой да запита друго, който лѣжалъ въ тѣмни-
ната до него, или пиялъ на една масса.

— Отъ Тетевенъ или Троянъ, отговарялъ непоз-
натиятъ и поглѣждалъ подозрително на запитвача, да
не би да е нѣкой шпионинъ, защото въ Ромъния още,
преди да трѣгнатъ, строго са заповѣдали на сичките да
са пазятъ отъ шпиони, да не пиятъ въ параходѣтъ и
да не говорятъ съ непознати хора.

— Ако е касметъ, какъ ще да излѣзите съ пара-
ходѣтъ, бе аритликъ? питалъ други одного отъ бѣдѣ-
щите си другари.

— Тебѣ кехая ли та туриха тука да питашъ хо-
рата? отговарялъ сѣрдито запитаниятъ

Но ако разумѣтъ умѣе да лакатуши и да са прис-
трува, то чувствата друга пѣсенъ пѣятъ. Тие сѣ шило
въ торба, тие не тѣрпятъ дълго време да стоятъ по-
тиснати, тие високо заявяватъ своето могущество и сѣ-
ществование, гдѣто и да са намиратъ, колкото и да ги
е сковалъ студениятъ имъ братъ — разумѣтъ. По петима
и по десетина души отъ нашата дружина, пресѣднали
единъ до други на кувертата, образували колелце подъ
ясното и обсипаното съ звѣзди небе и почнали да са
разговарятъ по бѣлгарски, пунали въ ходъ откровенно-
то и не стѣсненното бѣлгарско слово. Отъ дума на ду-
ма, макаръ и съ голѣмо предназначение, несѣзнателно, по
чувства, идеи и желания са наелектризирали единъ други,
влѣзли си въ душите не волно. Намѣрили са по мѣж-
ду имъ мнозина, които не биле съ праздни рѣчи, ко-
ито умно разсѣждали, че нѣматъ вече нужда отъ скѣ-
пниятъ металъ, заради това отпуснали са, бутилките съ
бира заплушени въ тѣмнината. Послѣ малко тишината
са нарушила, пѣсенъта:

... Капитанъ Никола
Капитанско чедо ...

макаръ и ниско, достигнала до I камара, гдѣто главни-
ятъ шабъ, кое на ухо, кое съ смигане и съ знакове,
рѣшавалъ утрѣшното приключение. Войновски, когото
ще да видимъ по-нататѣкъ, че бѣше опредѣленъ да дѣр-
жи редъ въ параходѣтъ, на часѣтъ повисналъ надъ гла-
вите на запалените и наелектризирани момчета, които смѣм-
рали по военно. Замѣлчили сички, които помислили, че
непознатиятъ меже да бѣде войводата, но това само съ
мислене и предположение си остана, никой не съобщилъ
своята тайна другиму, при сичко, че той я знаелъ.

Щабѣтъ заедно съ войводата, пакъ отъ точка зрѣ-
ние на предпазване, покорили са на общото правило.
т. е. лѣгнали да спятъ ужъ, но малцина затворели очи,
особенно войводата не можалъ да си намѣри мѣсто. Из-
лизалъ да са расхожда на вѣнъ, челъ вѣстници, пи-
салъ и пр. Тукъ той написалъ писмото до жена си, ко-
ето прочетоха вече читателите и още едно до приятели-
те. Отъ послѣдното нѣмало толкова нужда, но са виж-
да работата, че е домѣняло на нашия герой, искалъ
да са растуши, да си раздѣли мислите и съ друго.
Ето това писмо, което така сѣщо е дадено Д. Горову
и което са намира у г. Ванкова:

Отъ вапора «Радецки»

(Между Турно Мѣгорель и Бекетъ)

Приятели!

Отъ Гюргево и Турно са качихме повече отъ 100 души;
слѣдъ назнѣ върви турски вапоръ съ баши-бозуци*), по духѣтъ
на момчетата е превъзходенъ. Отъ Корабия и Бекетъ ще да
са качатъ още 100 юнака; по сичките признаци планѣтъ ще
са осѣществи; слѣдъ нѣколко часа ние ще да цѣлуемъ свя-
щенната земя на Бѣлгария.

*) Това са потвърждава и отъ капитанинѣтъ на Радецки, как-
то ще да са види по-нататѣкъ:

Благодаря ви, приятели, за довѣрието, което имавте къмъ менъ и за любовта, която показахте къмъ моето поробеностество.

Отъ страната на сичката чета ви принасямъ най дълбокото си почитание.

Четоводецъ: Хр. Ботйовъ

17 Май 1876 год.

Отъ вапора.

Н. В. Новата станция за България село Козлудуй.

2 часа горѣ отъ Рахово.

Приятели тукъ са разбиратъ сички ония отъ потѣжка рѣка българе въ Ромъния, които сж спомогнали за четата. По съдържанието на писмото, както и онова до Венета, приблизително може да са опредѣли въ какво настроение са е намиралъ героя по срѣдъ нощъ. Думата му е сериозна, сдържена и рѣшителна, познава са, че на душата му лѣжи тѣжъкъ товаръ и предприятие, нѣма поезия и фразеология, забѣлѣжава са тѣжко униние, естествено въ очакванието на една предвидена бора. И въ едното и въ другото писмо, надѣждата е крилата, бѣдѣшето са смѣе....

Стигналъ *Радецки* на Корабие, ромънско граденце мѣжду Никополъ и Рахово. И тука сжщото, което видѣхме въ Зимничъ и Турно-Мжгорелъ, и тука нашите «тжрговци» чякали и глѣдали сж четири очи да са поаде паракодтъ. Иваница Данчевъ, който бѣше като глава надъ момчетата въ Корабие, разказва, че тие са биле отчаяли по едно време, че ги излѣгали отъ Гюргево, че *Радецки* нѣма да дойде, че «язжкъ» за младините имъ. Когато той са подалъ величественъ и обсипанъ сж искри по срѣдъ яената нощъ, то дружината захлпала отъ радостъ. Право е забѣлѣжилъ войводата, че духътъ на момчетата е бодръ. Ако въ обикновенно пжтувание хората са радватъ да иматъ повече другари за спжтници, то може да си въобразите какво е трѣбало-

да бѣде радостта на ония, които сж отивали рамо до рамо да са сражаватъ, които сж са готвели за такова предприятие, което ще да бѣде толкова блѣскаво, колкото е по-голъмо числото на сжчувствующите. А мисалта, човѣчешката мисалъ, че ще да са срѣщнатъ сж нѣкого сжселенинъ, сжгражданинъ, приятель или познайникъ, още повече раздражавала любопитството и пораждала интересъ въ срѣдата на нашите пжтници — патриоти. Отъ Корабие са качили 30 души момчета, пакъ сж билети за Кладово и 6 санджка оржжие, адресирани въ Турно-Северинъ до нѣкого си Маринеско, несжществующъ. И отъ Корабие благополучно са отдѣлили нашиятъ *Радецки* сж още по-нашата стока. Тя тѣжала вече не въ относително количество, но почти въ абсолютно, на кждѣто са обжрнишъ да поглѣднешъ: и на кувертата, и надъ пжрвата камара, и на обикновенната, и по долу, и около коминътъ, и отъ страни, сѣ млади хлапета мѣждо 20—30 години, сѣ български физиономии, сѣ очите имъ като на колъ са вжртятъ, сѣ тжреятъ нѣкого, сѣ испитватъ околните си и проходящите си спжтници, дали сж и тие отъ нашите, отъ братията. Още една турска скеля остава — Рахово, сжрцата играятъ, душата са стѣга на знающите истината, т. е. че не на Кладово отива «стоката», но въ срѣдата на България, тукъ близо, подиръ нѣколко часа ще да са пѣлува священната бащина земя. Най-много отъ сички билъ безпокоенъ виновникътъ на тоя славенъ походъ, войводата. Рано, рано, щомъ са пукнала утрѣнната зора на хубавиятъ майски день 17, той излѣзалъ на кувертата да разглѣжда и испитва, да си види «стоката», която била сжбрана презъ нощта отъ разните ромънски градове и която да са види изцѣло по рано, било не вжзможно по причина на нощниятъ мракъ. Скоро около него са исправили Войновски, Соколовъ, братъ му и другите приближени момчета, отъ

високо погледнали при пукаването на деньтъ на около си, най-повече на дружината. Сега тие я видѣли за първъ път изцѣло на брой 150 — 160 души.

— Не сж сичките наши, има чужди, пѣтници, казалъ Войновски,

— Не може да бжде; обжрнете внимание какъ тие глѣдатъ сичките на насъ. Познавамъ ги по очите, че до единъ сж хѣшове, възразилъ Ботйовъ.

Дѣйствително, момчетата, които и подъ земята тѣр-сели своя войвода, които са пукали че го не познаватъ и не виждатъ, а мнозина са сжмнявали даже, дали ще да иматъ войвода, щомъ сжглѣдали, че щабътъ излѣзалъ рано рано на кувертата, застрѣлели го съ очи. Ония, които познавали лично Ботйова, потавали са и внимавали само какво той глѣда, по очите му са мѣчили да отгатаятъ какво мисли. Останалите хлапета силно подозирали, че мѣжду тие 5 — 6 души сжбрани на кувертата, по-добре облѣчени и толкова ранобудници, непременно трѣба да бжде и войводата, но кой е той, какъ му е името? — ето убиственниятъ въпросъ. Тие би са научили твѣрде скоро, стига да са случаше да попитатъ нѣкога отъ неговите познайници, но кой смѣе да отвори подобенъ въпросъ на непознатъ чокѣкъ, кой го знае да не бжде нѣкой шпионинъ, толкова изобилни по онова време. Въ сѣки случай, най-много тайни гласове ималъ пакъ Ботйовъ, защото той билъ най-приличенъ мѣжду сичките, нему най-мязало да бжде войвода. Ботйовъ като погледналъ за първъ пътъ своите бѣджие другари, на които шѣлъ да бжде войвода, силно са развълнувалъ, очите му са напѣзлили съ сълзи. Да, драмата са приближавала. Онова, което той бжлнувалъ пѣли години, сега, тая заранъ, на 17 Майй го видѣлъ въ дѣйствителность! Ако би билъ той свободенъ, какви думи, какъвъ огнь би излѣзалъ отъ неговите уста! А сега само

сълзи са появили. Когато той си извадилъ беноклѣтъ и погледналъ кѣмъ турскиятъ брѣгъ, то мнозина казали въ душата си: *той е!* Сичките любопитни поглѣди са обжрили да погледнатъ кѣмъ тая страна, на кѣдѣто е глѣдалъ войводата. На дружината са дало малко-много надѣжда, че не е стадо безъ пастиръ, т. е. нѣколкото души, които глѣдали брѣгътъ съ телескопъ, насжрило я. Тя пакъ инстинктивно почнала да са весели, да ѣде и пие отъ хубавите нѣмски ѣстета и бира, не желаяла да ѝ останатъ пари, да ѝ тѣжатъ безъ полза. Войновски висялъ като орѣлъ надъ сичките купчинки и колелета, издалечъ и чрезъ другото впушавалъ той благоразумие. Страшни мѣки биле, да отивашъ да мрѣшъ, а да не можешъ да си попешъ и да са повеселишъ, безъ което бжлгаринътъ не чувствува, че е човѣкъ.

Часътъ по 9 заранѣта, *Радецки* преминалъ устието на Искърътъ, раховските менарета са бѣлѣятъ подъ зарите на слънцето, сичките поглѣди кѣмъ тая страна глѣдатъ. Войводата ту вжнъ, ту вжтрѣ, безпокои го великото дѣло и неговите успѣхи. Влѣзли съ Войновски и Давада Теодорова мисля въ камарата на спалните, предложили едно и друго, не е ли време да са размисли по-изтънко какъ ще да са тури параходътъ въ респектъ, но било още рано, не можали да дойдатъ до никакво заключение, казали, че е лѣсна работа, отложили, побояли са, защото имало още пѣтници, които си отсипвали по хладина, тамъ на близо хжрналъ нѣкой си като свиня. Какъ станало, щото параходътъ на мѣсто да отиде по-наирѣдъ на ромѣнскиятъ градъ Бекетъ, както му билъ редътъ, кривналъ за Рахово. Щабътъ са осжмнилъ малко и зелъ предварителни мѣрки, но скоро са увѣрилъ, че работата е проста случайность, или пакъ други нѣкои нѣмски смѣтки. Барутътъ и огньтъ неможатъ да отидатъ за дълго мирно. Мѣжду Корабие и

Рихово, пламнали нѣкои искри. Едно отъ хлапетата не знае съ какво оскърбило едно ефенди, което било пѣтничъ въ Радецки. Ефендето, като сѣко ефенди, дало отговоръ платенъ. Нашето хлапе, което си знаело миссията, подхвържало като пѣтле и си плюло на ржката. Естествено, че мнозина други, които не го познавали даже, но така сжщо знаели своята миссия, наежили са и заобиколили ефендето. Само намѣсата на служащите отъ параходътъ и онаея на Войновски, предварили скандалътъ, който предъ скелата на Рихово можеше да има лоши послѣдствие за нашите пѣтници. Мнозина отъ истинските пѣтници останали зачудени, за дързостта на едни и никакви градинари, нѣщо рѣдкостъ по онова време мѣжду раите.

И въ Рихово обикновено излизане и влизане станало на пѣтниците. Тука излѣзло оскърбеното ефенди, което излизане дало нѣкакво си сжмнение на щабътъ: но тѣй като не са е случило нищо дордето са маялъ *Радецьки*, то сжмнението е било на пусто. За по-голѣма гаранция на нашитѣ, отъ тука са качило друго ефенди на име Молла Садула съ жена си още. Часътъ билъ 9—9 $\frac{1}{2}$, когато *Радецьки* ударилъ на ребро презъ Дунавътъ и са насочила за *Бекетъ*, послѣдната вече станция, точката, гдѣто биле най-много припаси, знамето, важни нѣкои лица за четата и повече отъ 40 души момчета. На послѣдните отдавна са пукали очите подиръ пушекътъ на парахода, когато той не билъ пристигналъ още въ Рихово. Тие са бояли да не би нѣкакъ да ги оставятъ, да ги отдѣлятъ отъ другарите имъ, да отидатъ и освободатъ Бжлгария безъ тѣхъ! Тукъ биле отъ момчетата: Перо Македоничтъ*), Я. Обретенъ, Г. Апостоловъ и

*) Цера, който е билъ твжрдъ рѣшителенъ юнакъ, който го познаватъ казватъ, едни, че билъ херцеговицъ, втори Македонецъ изъ Прилѣпъ, а трети Сжрбинъ, защото говорятъ

М. Цвѣтковъ — и тримата апостоли; Ванковъ, Г. Матевъ, С. Пеневъ, П. Юрдановъ, единъ русски князь**), Д. Икономовъ мисля и други още момчета, живи сжучастници и организатори на четата.

Като са отдѣлилъ *Радецьки* отъ Рихово, естествено нѣкакъ сички, които знаели на кѣдѣ отивать, въздахнали по-свободно. Ботйовъ и приближените му излѣзли на кувертата и свободно заглѣдали ту кѣмъ Бекетъ, ту кѣмъ Рихово. Познатите санджци стѣрчели на шлепътъ, а момчетата стоели около имъ и по чувства участвували въ *Радецьки*. Ботйовъ не са мржднали отъ мѣстото си като по другите градове, безъ предпазване глѣдалъ въ лицето на новата дружина, поздравилъ даже ония отъ тѣхъ, които познавалъ. Момчетата отъ *Радецьки* и ония отъ Бекетъ са глѣдали весело и засмѣно, по санджците и по очите са познавали, пжрвите са радвали, че и отъ тукъ имъ идатъ другаре, а вторите — че цѣлиятъ параходъ е пжленъ сѣ съ тѣхни братия и санджци. Когато бекетските братия влизали, то ония отъ *Радецьки* имъ говорили на низкъ гласъ: «хайде на добръ часъ! Влѣзли и пжрвенците, ржковали са съ Ботйова и съ щабътъ му, не толкова свободно, но и не предпазливо, както по другите скели по-долу отъ Рихово. — Зели онова? Да не си го забравилъ? втрѣчано попиталъ войводата Н. Обретенъ преди да му подаде ржа.

му малко на сжрбски приличалъ. Той участвувалъ въ вжзстанія: критското, херцеговското и пр.

**) Той неизвѣстенъ князь билъ познатъ Ботеву, за това и ние са сжмняваме, че е нѣкой нихилистъ, ако не съ фамилия: Радионовъ. Въ пѣсенята на П. Иванова. «Тамъ край селото кѣщичка малка», той са встрастилъ до толкова много, щото дордето мине четата по цѣлъ день я пѣлъ и пакъ не можалъ да я научи, пакъ казвалъ «кищичка» на мѣсто кѣщичка. Сиромашътъ изгорѣлъ живъ, както ще да видѣтъ читателите.

Това *опова* не било друго нищо, освѣтъ байрякътъ за четата, който са намиралъ у Обретенова и който бѣ опитъ отъ неговата сестра, Петрана, дъщеря на известната баба Тонка. Обретеновъ показалъ съ очи на една бѣла бохча, която стискалъ въ ржцѣте си и въ която било згнато знамето.

Нашиятъ Радецки си зель вече товарътъ, на съкъждѣ настърчели хановски глави и градинарски абички, мѣжду които са изгубили пѣтниците и командата отъ параходътъ. Далечъ билъ още сѣки да обжрне най-малко внимание на това множество, на градинарите и тѣхните тѣжки санджии, самъ капитанинътъ, който билъ мѣрило на сичко, тихъ и студенъ като нѣмецъ са расхождалъ изъ своятъ дълго-тѣсенъ кѣишкъ.

Тукъ са простилъ войводата съ своя искренъ приятель Д. Горова и госпожата му, тукъ трѣбали да са простятъ вече сички съ святата и тѣхливата ромънска земя, върху която сѣки отъ 200-та души наши патриоти, билъ изжршилъ по нѣкое главоболие, ако не друго, то поне полицията е обезпокоилъ. Любонитниятъ Горовъ би отишелъ още по-нататкъ, съ очите си да види сичко подробно, какъ ще да спратъ параходътъ, какъ ще да стѣпатъ на бѣлгарска земя, но нѣмало що да прави, дълженъ билъ да са покори на невѣжможността, защото нѣмало друга скеля, редътъ на Козлодуй идялъ, а по-нататкъ очите му не виждали. Войводата написалъ една телеграмма до «La République Française» и до «Journal de Genève», въ която извѣстивалъ на европейскиятъ свѣтъ днешното свое дѣло и който далъ Горову да я испрати подиръ единъ два часа. Распалениятъ Горовъ слѣдъ като потрушилъ нѣколко наполеона за черпанне въ параходътъ и искалъ да труши още, но не го оставили, стоялъ на скелята дордето и димътъ на Радецки са затули вече на нагорѣ по Дунавътъ, на

хайде на телеграфната станция. Мъчно и чогулъ му било нему, защо едни да отиватъ да мрѣтъ, а той да не притѣгли нѣщо? Зема та си туря подписътъ подъ Ботйовътъ отдолу на депешата до вѣстниците. Това не стига, ами изважда копие отъ тая послѣдната, която подписва и я адрессирва до сѣрбското дипломатическо агенство въ Букурещъ и до Братияна. Други още 10—20 депешни испраща до разни приятели въ Букурещъ, Гюргево и Браила и една мисла до генералъ Игнатиева сѣ по въпросътъ съ *Радецки*, гдѣто положително са говоряло, какъ войводата Ботйовъ го заробилъ и иска-ралъ на брѣгътъ, отъ гдѣто развилъ знамето *Свобода или смъртъ*, ударилъ са съ турците и потѣналъ на вѣтрѣ изъ Бѣлгария.

Може би Ботйовъ е билъ още въ Дунавътъ, когато Горовото желание било исполнено. Щомъ той подалъ депешите, дордето ги заплати и дордето расправи на любопитните телеграфисти нѣкои подробности, на сѣлбите са намиралъ още, когато го заградили жан-дармите. Сѣщиятъ день, сѣщиятъ часъ, заедно съ жена си, съ особена кола и конвой, стигналъ презъ нощта въ Букурещъ и станалъ гостъ въ прочутиятъ затворъ *Вакареце*. Цѣли два мѣсеца квартирува вѣтрѣ, стана въпросъ да го предаватъ на турското правителство даже *). А депешата до вѣстниците споредъ неговото казване, която той знаеше изусть

*) Послѣ минаването на нашата дружина, ромънските власти, повечето за очи може би, потѣриха виновниците на тоя походъ. Въ кѣщата на Евлогия, като роднина на войводата, самъ префектътъ направилъ единъ дипломатически обискъ, безъ да знае, че Евлогия е билъ толкова ближенъ на тоя походъ, колкото и императоръ Вилхелмъ. А богатството на героята: книги и ржкописи, които изнесли отъ квартирата му, съставлявали нѣкакви си заразени дрипи отъ чума. Цѣлъ день

благодарение на изслѣдванята била съставена така :

Двѣста души българи юнаци подъ предводителството на Христа Ботйовъ, редакторъ на в. Знаме, органъ на революционната партия, днесъ заробиха австрийскиятъ параходъ Радецки, който насилствено накарала да ги прекара презъ Дунавътъ. Изгъзаха на дѣсниятъ брѣгъ мѣжду градовете Рахово и Ломпаланка, отвориха знаме Свобода или смъртъ и отидоха на помощ на своите възстанали братия българи, които отдавна са борятъ съ своите петвъковни тирани за своята човѣшка свобода и народни права. Тие вѣрватъ, че европейските образовани народи и правителства ще да имъ подадатъ братска рѣка.

Отдѣлилъ са *Радецки* отъ бекетската скела и понесалъ съ себѣ си 195 души българи патриоти, сичко, което имало мѣжду ромѣнските българи горѣща крѣвь, което идеализирало, което раздѣляло чувствата и идеите на своятъ постъ войвода. Войводата билъ извънредно веселъ. На своите другари, които са качили отъ Бекетъ той съобщилъ важна новина, че бунтътъ въ България върви на напредъ, въ Троянъ и Плевенъ има даже « временно българско правителство ».

— Ахъ, дѣлото е блѣсково, плантъ е осъщественъ, свършилъ той съ ентузиазмъ.

Когато историческиятъ параходъ са промѣкналъ край раховските лозя и ги подминалъ, заедно съ градътъ, който са изгубилъ вече отъ очите на плаващите, сърцата заиграли, чувствата пламнали, крѣвта дошла въ състоянието на приливъ, благоразумието, което мѣчало и убивало естествеността — побѣгнало и са удавило въ Дунавътъ. Щабътъ свикалъ извънредно и важно събрание, което на бърза рѣка въ едно отъ кѣишетата на камарата рѣшило и постановило : първо, Да-

ги носели изъ улицата съ талига. Нито Евлогия ги приелъ, нито българската черкова, така пропаднали неизвѣстно кѣдѣ.

видъ Теодоровъ, който говори нѣмски, като съшъ нѣмецъ, заедно съ попъ Савва Катрафиловъ, най-рано отъ сички ще да възлязатъ при капитанинтъ да го загалвикватъ, а послѣ насилатъ, ако са съпротиви; двама души по-долни рѣка момчета ще да стоятъ тамъ на близо, ужъ заспали и ще чакатъ заповѣдите на Давида; второ, Юрданъ Юрдановъ, нарѣченъ Инджето, който практикувалъ механиката въ тѣрновската фабрика на Карайозоолу съ други четирма души съ скрити револвери, ще да са мухаве надъ врачката на машината; шомъ чуе сигнала, като доганъ ще да са спусне изъ сѣлбите и ще хване за шейта машиниста. И той ще слуша заповѣдите на Давида Теодорова; третѣо, Пера съ други шестъ души така също съ скрити орѣжия, мѣжду които имало единъ, който разбиралъ отъ дюменъ, ще да възлезе на кувертата и ще си распредѣли момчетата близо около дюментътъ, които така също ще да са престорятъ, че спятъ; четвърто, П. Юрдановъ и Савва Пеневъ ще да завзематъ двѣте предни крила на параходътъ съби съ по шестъ души въорѣжени момчета. Тѣхната длѣжностъ ще да бѣде да възпратъ матрозите, ако тие са възпротивятъ и нападнатъ. Матрозите отъ австрийските дунавски параходи стоятъ на преднината на параходътъ; запазени отъ двѣте страни на крилата на параходътъ, тие оставатъ изолирани *); пето, Митю Цвѣтковъ, съ двама души вѣрни и познати хора, ще да завземе параходската касса и никого нѣма да остави да са доближи до нея дордето *Радецки* бѣде подъ българска

*) Параходската команда на Радецки са е състояла отъ слѣдующите лица: капитанинтъ на парахода Догобертъ Енглендеръ, нѣмецъ по произхождение; екипажътъ машинисти, контролори и матрози слуги и слугини, сичко около 24 души.

команда; шесто, четирма души, най-здравите и силните, ще да налѣгатъ ужъ, че спятъ, до вратата на хамбарътъ, гдѣто биле санджците съ оржжіята, съ обжрните кжмъ вратата крака, и щомъ чуютъ командата, ще ритнатъ вратата. Въ числото на послѣдните влизали двама души македонци, дюлгери; седмо, поручикъ Войновски ще да бѣде главнокомандующи надъ сички, той ще са грижи за тишината; осмо, на момчетата ще да са обади чрезъ тѣхните познати да бѣдѣтъ готови за тревогата, да нападнатъ като свѣткавица на санджците, да ги разбиятъ и са вжоржжатъ, щомъ чуютъ командата на *оржжие*! Когато ще бѣде сичко горѣизложено готово, освѣнъ послѣдниятъ пунктъ, войводата облѣченъ въ своите войводски дрѣхы ще да излѣзи отъ камарата и ще да даде команда за дѣйствиа. Неговата свита или адютантите му ще да бѣдѣтъ слѣдующите лица отъ четата: Г. Апостоловъ, Спасъ Соколовъ, Д. Икономовъ, Н. Обретенковъ, Г. Матевъ, К. Апостоловъ, Ванковъ, братъ му Кирилъ и други. Байракътъ ще да са развие въ параходътъ, когато тоя послѣдниятъ си привземе на пжлно и когато четата му стане господаръ. Най-строга заповѣдъ са внушила, че никакви насилия и грубиянство било съ пжтниците, било съ командата на параходътъ, а най-повече съ турците и тѣхните жени, нѣма да бѣдѣтъ простени.

А *Радецки*, въ стѣните на който са рѣшявала собственната му участь, нищо не подозиралъ още, слѣдвалъ да пори по течението на водата. Положението вхтрѣ въ параходътъ, като потѣглилъ отъ Бекетъ, било горѣ-долу такова: господствующиятъ гласъ билъ на нашето болшенство. Строга дисциплина сжпрежена съ страхъ и съ рискъ на животъ лѣжала на него, но и това било малко. То са клатяло като море предъ бурата, готово да рипни отъ най-малкото подухвание. Мжкаръ и мал-

цина да знаяха, че до станцията имъ има само нѣколко часа още, но движението на голѣмците имъ, тѣхното сжбирание и живо разпекване, поотвжрзало и на тѣхъ ржцѣте. Осѣтили тие, че скоро има да са роди нѣщо, когато видѣли, че ставатъ нѣкакви предварителни приготовления и распорѣждания. Слава богу, че незнаяха сжщността, не бѣха чували сичките за *Козлодуй*, а които знаяха, не имъ сжобщаваха открито. Ни единъ нѣмало, който да спи, сички са вжртели изъ параходътъ, като орли, на сѣкхдѣ надничали и изгяждали, надмѣнно и безцеременно. Не оставали да не изглѣдатъ и готварниците, гдѣто дебѣли нѣмкини и маджарки съ бѣли фусети, приготвявали обѣдъ. Най-послѣ тие послѣдните биле принудени да са затворятъ, защото ги безпокоили, искали имъ да имъ насипжтъ по една «паничка» манжица, която цжртяла да са паржи на машината и която смждяла носовете на нашите хжшлаци.

— Стара вѣщице, защо затваряшъ — пари ли мислишъ, че нѣмамъ? крѣснало сжрдито едно младо хлапе и като бржкнало въ джебътъ си, извадило нѣколко наполеона, които запопратило въ вратата.

Който хвжряя злато, може ли да му са сжрдишъ? Сжбрали са на около любопитни, не захжснели да дойдатъ и калнерите, които по онова време не са церемоняха твжрде съ пжтниците, особено съ нашите рап; но преди да си застѣпатъ правата, преди да зематъ настжпателно положение, сжглѣдали *боклукугѣтж* по земята и извѣднажъ станали мазни и гладки, като мокро кадефе, извѣднажъ имъ преминало презъ умѣтъ, че тукъ може да има непредвидена икономия. Учтиво и меко са заловили да обясняватъ на хжшовчето, че часѣтъ е 10, тукъ има «регламентъ», днесъ е «таблѣ дотѣ», да почяка малко. Казали му даже и единъ пжтъ *господинъ*. Друго едно отдѣление пакъ наши, утоморили са та сѣд-

нали тѣжко срѣщу вратата на пѣрва камара и извадили ѣстие да си хапнатъ по нашенски, по бѣлгарски. Най-сѣблезнателниятъ артикулъ отъ гозбицата имъ билъ такавъ единъ лютъ и аздисалъ чесанъ, щото миризмата му влѣкла и са лѣпяла по стѣните като мѣгла. Отдавна двама келнери стоели надъ главите на нашите и имъ четели всевъзможни лекции отъ благоприличие.

— Това е «шкандалъ», това го правятъ само свините! викалъ единъ отъ тѣхъ.

Отъ нашите единъ му показвалъ стиснатъ юмрукъ, други му казалъ нецензурна дума, а трети му рѣкалъ, че му са виждалъ като муха. По-нататѣкъ, Димитъръ Дишлията, старъ хайдутинъ, събралъ около си десетина души млади момчета, съ нѣколко стѣкла бира на предяси, пѣялъ стара хайдушка пѣсенъ и са провиквалъ до сенѣо небе. Както са вирежава единъ отъ съучастиците въ походѣтъ, момчетата приличали тоя денъ на нѣкакви си гадове, съ насила затворени въ параходѣтъ, и то при постоянно мѣмране. Споредъ разказѣтъ на Руска Робѣтъ, който билъ единъ отъ непосвятените на тайната, т. е. ималъ билетъ за Кладово, най-много било мѣчно на момчетата, че не знаели кой ще да имъ бѣде войвода, кой ще да ги поведе и кому ще да са покоряватъ. Имало мнозина, които нито познавали Ботѣова, нито пакъ биле чули, че той е опредѣленъ за войвода.

— А бе, ние приличаме на разбита гемия! Пази боже, ако останемъ безъ глава—ще да ни распраснатъ и избиятъ като кучета, говорили мнозина.

По-забѣлѣжителни пѣтници тая заранъ въ *Радечки* биле: въ пѣрва камара, гдѣто билъ войводата имало нѣколко свищовски тѣрговци, които сѣдали около една масса и ужъ за тѣрговски работи говорили по мѣжду си, но бѣркали и политика, разисквали послѣдните сѣбития станали въ Тракия и дрѣновскиятъ манастиръ.

Други двама пѣтници, житари, разглѣждали на друга масса нѣкакви си проби отъ кукурузъ. Имало още други непознати ромѣни или нѣмци, мѣжне и жени, които богъ знае за какво сѣ си говорили и кои сѣ биле. Въ втора камара биле нѣколко турски чиновници, заедно съ своятъ харемъ и единъ двама още други турци, а останалите пѣтници сбирщина отъ бѣлгари, ромѣни и турци. Отъ тие послѣдните имало нѣкои агашетини, които на послани келимчета, надували своите наргелета съ подгжните крака и са мусели, че пѣтниците, нашите, биле до толкова немпрни, като, че мухи и оси ги хапаятъ. Капитанинѣтъ, който разчиталъ, че до Ломъ има цѣли четири часа, сѣдналъ на своятъ капитански столъ и почналъ да чете вѣстникъ.

Наближава вече рѣшителната минута, ето че са виждатъ вѣрбите отъ устието на р. Огоста, войводата, Войновски и другите по-приближени лица започнали живо да се движатъ и безпокоятъ. Незабравяли, че са трѣба хладнокрѣвие, но то било избѣгнало вече. Едини казвали да починемъ, време е, други мисляли да са почака още нѣколко минути, но врачаните: Саввовъ, Цвѣтковъ и други, които относително мѣстността имали рѣшающа гласъ, казали, че е време. Войновски забиколилъ втори пѣтъ караулите, Ботѣовъ разглѣдалъ за послѣденъ пѣтъ отъ кувертата положението въ параходѣтъ и бѣрзо са вѣрналъ въ камарата да са облича. Най-напрѣдъ Давидъ Тодоровъ, съ запалена цигара, съвѣсмъ спокойно се доближилъ до капитанинѣтъ, когото поздравилъ учтиво и го запиталъ за нѣщо. Трѣбало да му са отговори и да са обѣрне внимание на вѣпросѣтъ му, защото, както казахме, Давидъ говореше като сѣщъ нѣмецъ. Освѣнъ това, неговата аристократическа физиономия, златниятъ му ланцъ и хубавите му дрѣхы, турили капитанинѣтъ въ извѣстенъ респектъ. Отъ дума на дума,

Давидъ са примжкналъ въ отдѣлението на капитанинътъ, застаналъ на крака, станалъ правъ и самиятъ капитанъ. Послѣ нѣколко минути ето, че са изяснилъ при тѣхъ и попъ Савва облѣченъ цивилно*), който така също знаелъ шатъ-патъ нѣкоя нѣмска дума. Смѣсилъ са и той въ разговорътъ, попиталъ на Ломъ ли са отива по-напрѣдъ или на Видинъ, питание, което било пуснато само за бошъ-лафлжкъ. И той са намѣстилъ полегичка около капитанинътъ, така щото послѣдниятъ оставалъ мѣжду двамата си бждѣще замѣстници. И сичко това тихо, мирно и дипломатически станало, на което никой не обжрналъ внимание отъ страна на чуждите. А момчетата на-товарени съ држгите поржчки отдавна вече стоели като забити по своите опредѣлени мѣста. Единъ отъ ония, които са готвели да арестуватъ дюменджиките, спѣлъ съ отворени уста и хжркалъ като закланъ, отъ дяволия разбира са. Сички зянали въ вратата на пхрвата камара, отъ гдѣто щѣлъ да са появи славния войвода.

Тоя послѣдниятъ и втори пжтъ излѣзалъ на навжнъ, поглѣдалъ, поглѣдалъ и пакъ са вжрналъ бжрзо, като видѣлъ, че Давидъ и понецътъ са разговорътъ слад-

*) Попъ Савва Катрифоловъ билъ на младите си години святиеникъ, но за нѣкои мирски грѣхове, хвжралъ расото, отишелъ въ Руссия и отъ тамъ го изгонили, дошелъ въ Браила и похлоналъ на печатницата на Ботйова. Послѣдниятъ като са научилъ че е распоенъ, нѣмало гдѣ да го тури. А и за обичание човѣкъ е билъ той отъ точка зрѣние на Ботйовите възгледи. Джуманци, разградчени, станимакалийци, чирпанци и други що анекдоти приказватъ за него една отъ друга по-умни и гениални. Въ село Мерицлери мисля, чирпанско, той подбудилъ бжлгарите православни да сжборатъ протестанската черква. Отъ единъ манастиръ около Станимака навжрзалъ калугерите съ вжже и ги подбралъ по пхтѣтъ за Пловдивъ. Въ Цариградъ въ екзархията незнамъ пакъ какво направилъ, съ една рѣчь достойно носялъ расото.

ко сладко съ капитанинътъ. Часѣтъ билъ около 11 зранъта. До сега нѣмало още никакво насилие надъ никого, но щомъ Ботйовъ са вжрналъ, далъ заповѣдъ на двама души отъ свитата си да затворятъ камарата, да застанатъ на пжтните врата и да не пропусчатъ вжтрѣ никого. Бжрзо той си отворилъ куферчето, извадилъ примѣна войводска, сабля и други принадлежности и почналъ да са облѣча, съ растрѣперани ржцѣ, както свидѣтелствуватъ очевидците. Цивилните му дрѣхи, палто, панталони и обуца, хвжрчели изъ камарата кое на массата паднало, кое на стола и пр. Въ нѣколко минути той билъ вече войвода, готовъ за походъ, облѣченъ по слѣдующиятъ начинъ: облѣкло отъ сиво сукно, кжсо палто съ зелени ширите на около и по ржжавите напжстрено; панталони съ сирмени ширити и съ ботуши; астраганенъ калпакъ, половината червенъ и съ златенъ левъ на челото; сабля, револверъ, бинокль, рогъ презъ рамото и раскошенъ триколоръ най-отгорѣ пакъ презъ рамото съ джлги крапца на бедрото му. Хубавецътъ и представителниятъ Ботйовъ, облѣченъ въ тая униформа, дѣйствиелно заприличалъ на такавъ, за какъвъто билъ приготвенъ. Неговите огненни очи, запалени сега до апогея, сериозниятъ му и рѣшителенъ поглѣдъ, вджхнали куражъ и респектъ. Куферътъ си той оставилъ незатворенъ срѣдъ камарата, понеже не му билъ вече нуженъ. Като го притжреялъ да не е останало нѣщо, намѣрилъ единъ вжрзокъ прокламации, които подалъ на одного отъ свитата си да ги распрасва вече изъ параходътъ, който по тоя или по оня начинъ, трѣбало да стане вече тѣхно притежание*).

*) Отъ тие прокламации ние не можихме да намѣримъ нито единъ екземпляръ. Печатани нарочно само за тоя походъ и за бжлгарите въ Бжлгария, въ Ромжния не е останало нито единъ листъ. Въ Радецки тие биле праснати въ изобилие,

Случайно може би дордето трае обличанието, нито чужд не влѣзалъ и излѣзалъ изъ камарата. А пѣтниците, които по-горѣ описахме, присѣдствували на тоя актъ, на това коронясване на войводата. Кой знае, но тие може да сж са неосѣтели и не договорили даже каква е работата, или пакъ сж са утлашили и сж замрзнали на мѣстата си, като сж видѣли сабли, револвери, обличание и пр. Фактъ е, че тие не са мрѣднали отъ мѣстата си, нито пакъ отворили уста да запитатъ каква е тая работа? униформата на Ботѣова имаше голѣмо сходство съ оная на ромѣнските кавалеристи. Не е чудно да не сж помислили, че той е нѣкой ромѣнски офицеръ, който до сега билъ цивилень, а отъ тукъ натакъ пожелалъ да са облѣче.

— Готово? попиталъ войводата.

— Готово, отговорилъ Войновски.

— Да вжрвимъ, повторилъ той.

— Да вжрвимъ, отговорила свитата, която така сжщо била облѣчена.

— Отваряйте вратите! заповѣдалъ той войводски и стражата опжнала двата каната до назадъ.

Най-напрѣдъ войводата, а подира му свитата, като вихрушка искочили на вжнъ предъ очите на своите другари. Свирналъ Ботѣовъ съ своятъ рогъ, дръжналъ си за прѣвъ пѣтъ саблята, дръжнала ги и свитата, наклонилъ си главата нанаядъ и изрѣвалъ колкото си може съ своятъ грѣмливъ гласъ:

— На орѣжие момчета!

Който е виждалъ какво да кажемъ, който е виждалъ? Случаятъ е редкостъ, нѣма подходящо сравне-

послѣ въ Козлодуй, Милень камакъ и по другите села. Въ послѣдните мѣстности е немислимо да са намѣрятъ. Предполагахме, че у капитанинѣтъ на Радецки сж останали, комуто и писахме, но пакъ на пусто.

ние. Да кажимъ, като кога коватъ и тракатъ 200 300 дюлгери, ще сбжраме. Да рѣчемъ като кога са сжбаря здание, пакъ не прилича. То е било грѣмъ, трѣсѣкъ и пукуть, като че сѣка дѣска отъ параходѣтъ са е трушила, въ сжщото време е вѣяла бура и вѣтаръ хучалъ, който оглушилъ и зашамадилъ сички незнающи. Вратата на хамбарите искочили съ рѣзите заедно, на сѣки санджкъ са налѣпили по 10—15 души, и съ рѣцѣ чупели, и съ крака ритали и съ зѣби скжрцали. Не само дѣски хвжрчели по вжздухѣтъ, но цѣли санджци са носили на рѣцѣ, ножове дръжчели, фишечи, паласки и чанти падали, пушки са хващали по нѣколко рѣцѣ отъ единъ пѣтъ на една! Обикновенни пѣтници бѣгали съ наведени глави безъ цѣль и безъ опредѣление, нашите ги посрѣщали като вихрушка въ своите движения, едни прескачали, други отблжсвали, трети стѣпквали и пр.; жени пишели и подскачали отъ тржшканието и разбиванието на сѣки санджкъ шумъ и тропуть, глжчки, викове и крѣсжци! Но кажете кой на кждѣ може да отиди, когато Дунавѣтъ е джлбокъ, мжтенъ и распененъ?

А Ботѣовъ? Ботѣовъ въ апогея. Стои той гордъ и величественъ предъ камарата, подпира са съ своята гола сабля, трепери му цѣлото сжщество, тжржествува му душата, сжбаря са, труши са, разваля са на предъ му, плющи и ехти! Онова, което той проповѣдвалъ цѣли година за цѣлиятъ свѣтъ, да са разруши и унищожи сичко, да са *преобжрне хорското злато на олова и на жельзо*, сега въ тая минута го глѣдалъ на прѣдя си, балсжмъ и нектаръ тѣвли по неговите жили.

Когато са разнесалъ изъ параходѣтъ пжрвиятъ тресакъ, капитанинѣтъ, който слѣдвалъ да говори още съ двамата наши приятели, Давила и пошъ Савва, скоч-

налъ като попаренъ, надникналъ на надолу и като видѣлъ движение, ахналъ и охналъ и потърсилъ съ кракътъ си да натиска параходската пищялка*). Но въсно, Давидъ и попъ Савва го поели подъ мишниците и му казали: «робъ си!» Той извилъ рѣцъ и сварилъ да извика на командата си, «дръжте Разбойниците!» — Робъ сте, повторилъ Давидъ. — Обърнете са и погледните, кой стои на дюменътъ?

Капитанинътъ погледналъ задната страна на параходътъ и видѣлъ, че неговите хора стоятъ съ скръстени рѣцъ и съ наведени глави. Но матрозите съ нѣмска дисциплина, успѣли и награбили своите дълги върлини, чукове и дървета, кой каквото намѣрилъ и са впуснали къмъ срѣдата на параходътъ, т. е. на хамбарите, гдѣто нашите чупели. Но чякай да видимъ какво ще да кажатъ П. Юрдановъ и Савва Пеневъ, които видѣхме вече съ по шестъ души преди единъ часъ какъ запазиха входовите. Дошли отъ едната страна, посрѣщна ли ги шестъ револвера. Забиколили отъ другата, и тамъ сѣщото, не са шегувать хората. Тие сложили своите дървета и съ погледъ потърсили своятъ капитанъ за нови заповѣди. Гдѣ го? Попъ Савва са развявалъ на мѣстото му. Двамата дюменджии отдавна стоели по солдатски подъ устата на четири револвери. Единъ отъ тѣхъ на първо време са опрѣлъ нѣщо, но дордето направи какво-годѣ дѣйствиа, Руско Робътъ са залѣпилъ въ тѣмниятъ му крѣстъ и му обхрналъ краката на нагорѣ, които приличали на буквата Л**)

*) Тоя капитанинъ, както ще са види понататъкъ не билъ сѣщиятъ, но помощникътъ му, или друго лице.

**) Руско Робътъ са потеше и по Колѣда отъ здравина и крѣвнина. Въ Акийскиятъ затворъ по-послѣ, въ единъ день, той нарѣзалъ седемъ оки тютюнъ: отъ попотяване промѣнилъ една памучна антерия и една котленска аба; испилъ три стов-

— Да нахраняли жабите? а? Ще мърдашь ли? Куче! викалъ Робътъ, като че съ ферманъ ималъ право да му са покоряватъ хората.

Грѣмливиятъ гласъ: «на орѣжие момчета!» като електричество презвучалъ презъ ушите на послѣдните и ги турилъ въ движение. Въ 5 — 6 минути тие стоели вече наредени съ пушките въ рѣжа и съ четири очи глѣдали въ очите на своятъ войвода, комуто не можали да са нагледатъ, комуто са чудели отъ гдѣ излѣзи и гдѣ е билъ до сега.

— А бе брате, той прилича на царъ! Боже мой, такавъ е билъ и царъ Асѣнъ? питало едно младо карловче и плакало.

Димитръ Тодоровъ разказва, че като видѣлъ за първъ пѣтъ Ботйова, той са плѣнилъ до толкова, щото самъ на себѣ си говорилъ, че ей сега да му рѣче да са хвърли въ Дунавътъ, ще да са покори. Друго едно момче дошло да му цѣлува рѣжа; трето да му иска позволение да исколи турците и т. н. съ една рѣчь сички биле не само доволни по и плѣнени отъ своятъ вождъ.

Неговиятъ грѣмливъ гласъ произвелъ двойно дѣйствиe, едно на друго противорѣчащи. Отъ вѣтрѣ параходътъ грѣмъ и трѣсъкъ, а самиятъ параходъ, който до сега са борялъ съ дунавските води, заспалъ и станалъ играчка на течението. Като са чулъ гласътъ: «на орѣжие!» той успѣлъ само нѣколко пѣти да си обхрне колелетата и престаналъ сѣвершено. Юрдановъ Инжето, когото видѣхме вече, че бѣше приготвенъ за машината, като доганъ са впусналъ вѣтрѣ съ своите четирма другари, които опрѣли револверите си въ гърдите на машинистите и спрѣли ходѣнието. Бързината и редътъ, съ

ни вода; преблѣкалъ си чисти дрѣшки. вечеръта, сѣдналъ да си почини и умрѣлъ сиромашътъ!

които са извършило заробването и вжоржаването на дружината биле удивителни и непонятни за сѣкиго отъ пѣтиците, за командата на *Радецки* и за самиятъ капитанинъ. Далечъ билъ още сѣки да си състави приблизително поне понятие за работата и за хората, които така мигновено станаха господари на чуждото притежание, на животътъ и честта на сичките. Капитанинътъ Дагобертъ Енглендеръ, разказва, че той на здраво билъ увѣренъ, че е заробенъ отъ разбойници, които никакви закони и нравствени задлжения нѣма да въспратъ за да не извършатъ онова, което имъ е било прямата цѣль. Той са помирилъ вече съ участъта си, помирили са сички, чикали само що има да послѣдва послѣ пхрвите вече успѣхи на неприятельтъ. Двѣ-три минути най-много, дордѣто са получи извѣстие отъ сичките *части* въ параходътъ, че на сѣки предприятието е извършено благополучно, че побѣдата е пълна, траяло недоумѣнието мѣжду побѣдители и роби. Когато поручекъ Войновски отрицортувалъ на своятъ войвода, че *Радецки* е подъ неговата команда, тоя послѣдниятъ извикалъ:

— Нека заповѣда г. капитанъ долу!

Растреперанъ и цѣль развжлуванъ слѣзалъ той по сѣлбите отъ своето капитанско мѣсто, воденъ отъ Давида и отъ попъ Савва, и сжзнателно или безсжзнателно, поклонилъ са леко на войводата, който продължавалъ още да стои гордо съ голата си сабля въ ржка. Срѣщата на двамата тие началници, бивши и настоящи, юридически и фактически, станала предъ кабинетътъ на капитанинътъ, близо до коминътъ. Нашиятъ войвода билъ заобиколенъ отъ своята свита, а капитанинътъ самъ-самнѣничекъ по мѣжду имъ, запхтанъ и испотенъ.

— Непознатий господине? казалъ той Ботйову. — Вие извършихте тѣжко престѣпление, вие осквернихте австро-маджарскѣто знаме, компанията ще да си отмѣсти,

прибавилъ той и горделиво посочилъ на това знаме, което са развявало на задниятъ параходски деракъ.

— Азъ имамъ честь да бжда бжлгарски войвода, господинъ капитане, на 200 души смѣли юнаци, които са намиратъ тука въ параходътъ! Разбирашъ ли ма? Азъ отивамъ да са бия за свобода и за право на своятъ поробенъ народъ! Азъ имамъ право да ти потопя параходътъ, заедно съ тебъ и съ твоеото знаме, азъ отивамъ да мрж Турай параходътъ по-скоро въ мое распоражение, азъ сжмъ тукъ капитанъ, моята воля ще да са слуша*), изривалъ Ботйовъ така огненно предъ носътъ на капитанина и са ударилъ въ гжрдите колкото му е сила, като вржчилъ на послѣдниятъ и своето писмо.

Капитанинътъ затрѣпералъ, смутилъ са той отъ распалените думи и огнениятъ поглѣдъ и съ растреперана ржка послѣ писмото.

Ето това писмо до капитанинътъ на *Радецки*:

Monsieur Capitain :

Messieur les Passagers !

J'ai l'honneur de vous declarer qu'il y a dans ce bord insurgés bulgares dont j'ai l'honneur d'être le Voïvoda.

C'est au prie de notre bétaille et de nos instruments aratoires, c'est au prix de grands efforts et du sacrifices de nos biens, c'est en fin au prix de tout ce qu'il y a de plus cher dans ce monde que nous nous sommes procuré (à l'insu et malgré les poursuites des autorités de pays dont nous avons respecté la neutralité) ce que nous était nécessaire pour courrir à l'aide de nos frères insur-

*) Извѣстната Вазова пѣсенъ: «Тихъ бѣлъ Дунавъ са вжлува», е основана на чистата дѣйствителность и факти.

гés qui combattent si bravement sous le lion Bulgare pour la liberté et l'indépendance de notre chère Patrie — la Bulgarie.

Nous prions messieurs les passagers de ne s'inquiéter point, et de rester tranquilles. Quant à vous monsieur le Capitain j'ai le pénible devoir de vous inviter pour rendre le bateau à ma disposition jusqu'au débarquement, en vous déclarant en même temps que votre moindre opposition me mettrait dans la triste nécessité d'employer la force, et malgré moi me venger du détestable événement sur le bateau «Germania» à Roustchouk en 1867.

Dans tous les deux cas notre cris de guerre est celui-ci:

Vive la Bulgarie!

Vive Franz Joseff!

Vive le Comte Andrachy!

Vive l'Europe Chretienne!

Voivoda *H. Botioff.*

1876 Mai 17, sur le bateau.

Подписаните потвърждаваме същността на пастоящото:

(Под) I капитанъ *Д. Еглендеръ*

II « *Дойни*

I машинистъ *Харзелъ.*

(печать на Радеци).

(преводъ)

Господинъ Капитанъ,

Господа пътници!

Имамъ честта да ви обявя, че въ тоя параходъ са намиратъ бжлгарски бунтовници, на които азъ съмъ щастливъ да бжда войвода.

Това е пригответо съ голѣми мъжнотии, съ посрѣдството на нашите най-последни сили и пожертвования на нашите блага; това е свършено, най-послѣ, съ цѣната на сичко, което е най-сжкло на тоя свѣтъ, можахме да го приготвимъ—безъ знанието и при сичкото гонение на правителството*), кжмъ тераторията на което сме джржели неутралитетъ—; това, което ни бѣше потрѣбно, за да са притечемъ на помощ на нашите възстанали братия, които са биятъ толкова юнашки подъ бжлгарския левъ за свободата и независимостта на нашето сжкло отечество — Бжлгария.

Ние молимъ господа пътниците, да не са безпокоятъ никакъ и да останатъ спокойни; колкото за васъ, господине капитане, имамъ тѣжната длжжност да ви покана, да отстѣпите параходътъ на мое расположение, до точката на излизанието ни, като ви явявамъ въ сжщото време, че вѣщоето най-малко противостоеение ще да ма тури въ жалната необходимост и противъ волята си, да употреба силата и да си отмжста заради гнусното приключение върху параходътъ Германия въ 1867 г.**)

Въ сѣки случай нашиятъ гласъ за бой е слѣдующиятъ:

Да живѣй Бжлгария.

Да живѣй Францъ Иосифъ.

Да живѣй Графъ Андраши.

Да живѣй Христианска Европа!

17 Маий 1876

Изъ вапора Радеци.

Войвода: **ХРИСТО БОТЙОВЪ**

Сжвѣтникъ: **Давидъ Теодоровъ**

Мигю Цвѣтковъ.*).**

*) Думата е за ромжнското правителство. Това е нарочно да не са компрометира то предъ очите на Европа, а особено предъ своята сузеренка, като са е имало предъ видъ, че и втори пътъ ще да потрѣба.

**) Думата е за Цвѣтка и Никола, избити въ «Германия».

***). Вижда се работата, че нарочно са избрани да подпишатъ това писмо такива хора, които малко много иматъ тѣжаст и значение. Четата отива за Враца, а Теодоровъ и Цвѣтковъ са врачани и познати търговци: но чудно, че въ френския текстъ тѣхните имена ги нѣма. Колкото за самите писма и тѣхната автентичност, дума не може да бжде. Френския текстъ ние си доставихме отъ дирекцията на Ав. пар. Дружес-

— Това сме ние гостите на твоятъ параходъ, господине капитане, добавилъ войводата. — Воля ваша, както желайте така постъпете, но азъ ви повтарямъ, че сжмъ бунтовнически войвода задржте писмото при себъ си, то ще да ви помогне предъ вашето правителство и компанията ви.

— Имамъ честь да ви са препоржчамъ: капитанъ на *Радецки* и кавалеръ на тие и тие ордени.

— И азъ имамъ честь да ви са препоржчемъ: Христото Ботйовъ бивши публицистъ, а сега бжлгарски войвода.

И двамата *капитани*, бжлгарскиятъ и австрийскиятъ си подали ржка, разбрали са единъ други, че не въ тѣхенъ интересъ е да си правятъ неприятности. И двамата почнали да функциониратъ сѣки по своята частъ. Капитанинтъ-нѣмецъ бжрзо завзелъ пакъ своето капитанско мѣсто, отъ гдѣто робъ слѣзи преди малко време. Той си приготвилъ устата да надуе тржбата и заповѣда на машиниста; а нашиятъ капитанинъ са обжрналъ кжмъ своите подчинени и имъ заповѣдалъ да освободятъ чуждите части: дюменътъ, машината и матрозите, съ включение на кассата, която са пазяла отъ наши чякъ до Козлодуй. Споразумение пжлно било вждворено мжду двамата началници, склонилъ капитанинтъ на сичките искания отъ страна на Ботйова, далъ честна дума, че сичко ще да изпълне.

тво въ Виена, гдѣто са хране оригиналтъ. А бжлгарскиятъ преводъ са намира въ г. Ванкова въ Свищовъ, който той е зелъ на 17 Май 1876 г. отъ одного отъ Ботйовите другари. Бжлгарскиятъ преводъ е измѣненъ въ началото, а именно нѣма думите: *C'est au prix de notre bétail et de nos instruments aratoires*. Разликата е твжрдѣ малка, почти незначителна, която ние и не поправихме, тжй като преводътъ н е нашъ, а той сжставлява може би самиятъ оригиналъ на писмото, писано съ ржката на войводата.

ГЛАВА IV.

Козлодуйскиятъ брѣгъ.

I.

Дѣйствието или по-добрѣ участието на *Радецки* въ походътъ на нашиятъ войвода са раздѣля на двѣ части, на тайна или неволна и на явна и принудена. Границите на тие двѣ половини сж ей тука на това мѣсто, гдѣто сме сега. *Копаница* са казва малкото островче, което Дунавътъ мие отъ сѣка страна и при което свирна за пжрвъ пжтъ рогътъ на войводата и са развж бжлгарскиятъ байрякъ. Тукъ е срѣдата на пжттъ мжду Ряхово и «новата бжлгарска станция» Козлодуй, 10—12 километра е до Ряхово, толкова е и до Козлодуй. Тукъ спрѣ *Радецки*, съ което довърши пжрвата своя дѣятелность и пакъ тржгна изново подъ покровителството на зелениятъ бжлгарски байрякъ съ страшната девиза: *Свобода или смжртъ*. Мѣстото, границата искаме да кажемъ, не е токо така отъ простите и незабѣлежените. Тжкмотамъ ни долу, пи горѣ сж устията на двѣте планински рѣки Огоста и Свжта, които истичатъ отъ двѣ далечни разстояния, а тука са доближаватъ съ своето лжкатушение на сжвършенно близко разстояние и са давятъ въ колосалниятъ Дунавъ. Крѣпостите, лагерътъ, мостовите и пжтищата на римските гарнизони са виждатъ обиколени отъ зелена растителность: вжрби, топола и елха. Тѣх-

ните задрасчени и запушени лѣгла отъ напорѣтъ на великата рѣка, чули и възприели по гладката си повърхнина звуковете отъ войводскиятъ рогъ, неговите думи: «на оружие» и трѣсъкътъ отъ санджците. Но немилостиви биле тие двѣ богини на природата, особено помалката сестра, Скѣта. Не обадела тя на дунавскиятъ юнакъ, че ако неговиятъ байракъ са развя тамъ, гдѣто са тя дави и унищожава, ако той ѝ стана гостенинъ по сичкото ѝ лѣгло, то за отмъщение, той трѣбаше да умрѣ и са сжкруши тамъ, гдѣто са тя ражда въ балканска люлка, гдѣто шумоли и клокаче, гдѣто е горда, гдѣто мириши на здравецъ и на аглика . . .

Повърнало са статуквото въ нашиятъ *Радецки*, сѣкми отъ неговите хора, комуто са пукали преди малко устните завзелъ своето мѣсто, като почнимъ отъ капитанинѣтъ и свършимъ до каведжията. Дала са команда *Forverts* (напрѣдъ), сжживилъ са той, пакъ заплъщели неговите хвѣрковате колелата, съ тая само разлика, че сега царувалъ и заповѣдалъ въ неговите стѣни бѣлгарскиятъ левъ. Преди да трѣгне капитанинѣтъ свикалъ своята команда и сжобщилъ новината, че гостите сж хора благородни, бѣлгарски войвода и юнаците му, на бѣлгарскиятъ брѣгъ искатъ да излѣзатъ, за това да имъ помогне сѣкми въ приготвлението, което има да правятъ.

— Живѣйте братия бугари, и ние сме славени, извикали матрозите,

Бирата, виното и закуските почнали да са лѣятъ като на свадба, даромъ отъ параходѣтъ. Готварническите стаи, които успѣли да са затворятъ, са отворили изнове и дебѣлите нѣмкини наизлѣзли съ своите пандишпани и сладка, които наредъ поднасяли на нашите хѣшовчета и имъ казвали *ните*. Кафеджията на параходѣтъ са случило бѣлгарче отъ Панагюрище. То извело сич-

киятъ свой тютюнъ и го раздало на момчетата, заедно съ сичката си сермия кафе и сахаръ. Започнали и представления да ставатъ предъ новиятъ капитанинъ на параходѣтъ. Представилъ са единъ отъ машинистите, който преди минути бѣ натисналъ въ машината отъ Инджето, старъ далматинецъ, съ бѣла брада до поясътъ.

— Господине капитане! деветъ дрѣбни дѣчица имамъ, не въ Видинъ да ви закарамъ, но въ Бечу даже, ако желайте, казалъ той.

— Господинъ войводо! сжжелете са за нашите дѣчица, ние сме хора тѣрговци, са испречели предъ войводата находящите са въ камарата бѣлгарски тѣрговци, като имали слабостта да предполагатъ, че Ботѣвъ ще да изведе и тѣхъ на козлудийскиятъ брѣгъ.

— Орли ви бѣли дѣчицата и васъ самите, заедно съ парите ви, отговорилъ войводата съ презрѣние на малодушните поплуховци.

— Ефенди! това имамъ това ти давамъ, са проврѣло измѣжду наваницата едно растреперано сжщество и са обадило съ гласътъ на умирающе, като си подавало часовникѣтъ и прѣстенѣтъ, като са навѣждало да цѣлува рѣка.

Това сжщество било едно ефенди, или каймаканинъ съ харемѣтъ, за когото спомѣнахме по-горѣ. То било убѣдено 99 на стоте, че животѣтъ му е до днесъ, до тоя часъ, само не знаило да ли въ Дунавѣтъ ще да бѣде хвѣрлено, или просто разсѣчено. То било разбрало вече, че фантастическите комити, за които са говоряло и надъ пѣтъ и на крѣстопѣтъ, особено по това време, сега пошадналъ въ тѣхното царство, на тѣхните рѣци.

— Не сме ние като вашите бабаите и черкези да трабимъ и обираме часовници и прѣстени, му отговорилъ войводата, а послѣ и Войновски. — Ние сме трѣгнали да са биемъ за правата и свободата на своятъ народъ

да го отжрвемъ отъ вашите паши и черкези, а не да убиваме и грабиме мирното население, било то бѣлгарско или турско. Скрий си ти, ефенди, часовникътъ и бѣди спокоенъ, разкажи на вашите, че комитите сѣ бабаите на бойното поле, а не на кражбата и надъ беззащитните?

— Богъ да ви дава животъ и здрави, челеби! казалъ той, но пакъ не му са вѣрвало.

— Байрактътъ! Скоро байрактътъ да са развие, време е вече да заявимъ своето сѣществуване още върху течението на великата славянска рѣка, са обжрналъ и казалъ войводата на своите адютанти.

Никола Обретенъ развѣрзалъ бѣлата бохча, която стискалъ въ рѣцѣте си и прострѣлъ знамето върху една масса. Матрозите бѣрзо намѣрили една гладка върлина, върху която са прекувало то. Това знаме бѣ отъ чистъ зеленъ коприненъ платъ, съ левъ отъ сирма по срѣдъ и съ сирмени пюскюли на двата краища. То бѣше освятиavano презъ 1875 година въ червеноводската черкова; съ него Вѣрбанъ войвода потѣгли отъ послѣдното това село за кѣмъ Тѣрново*). Когато сичко било готово, Ботѣвъ извикалъ Куруто, сухо-тѣнко момче, най-високото по растъ мѣжду сичките и извѣстно по своята пѣрговина и лекост**), комуто подалъ знамето.

— Куру, прекрѣсти са и го цѣлуни! Съ него да паднешъ; и умрѣлъ вече, душманинътъ да не може да го истрагне изъ рѣцѣтите, казалъ Ботѣвъ.

Тѣржественно Куруто развѣло залениятъ байракъ срѣдъ параходътъ. Войводата и свитата му си отложили шапките, а послѣ и момчетата, па най-сѣтне и хората отъ параходътъ, заедно съ капитанинътъ! «Да живѣй Бѣлгария!» извикала дружината и опрѣла просѣлзените

си очи върху народниятъ идеалъ. Димитръ Дишлията, старъ хайдутинъ, който по-добрѣ научилъ своите чувства да са вжлнуватъ отъ байрякъ, по-надалечъ отишелъ. Стариятъ хайдутинъ, най-опитенъ и най-старъ по възраст мѣжду сичките, издигналъ своята пушка на въздухътъ и оглушителенъ грѣмъ са раздалъ по гладката рѣка, който подилашилъ гдѣ каквато птица имало изъ балтите, и не малко стрѣсналъ още пѣстрата публика отъ *Радеуки*. Капитанинътъ расперилъ рѣцѣ и са обжрналъ кѣмъ Ботѣва съ незадоволствие отъ тая непредпазлива постѣпка. Ботѣвъ отъ своя страна отъ само себѣ си разсѣрденъ и отъ капитанинътъ предезвиканъ, исправилъ са надъ главата на Дишлията съ стиснатъ юмрукъ.

— Нѣмашъ право, войводо! Тукъ байрякъ са отвара, а не вѣстникъ. Не само азъ, не само момчетата, но и ти трѣбаше съ грѣмъ да поздравите това свято нѣщо! Тѣй правяха едно време сичките вѣтхи войводи, отговорилъ Дишлията съ хайдужка гордостъ.

Ботѣвъ са поколебалъ и отгѣлилъ, а знамето са вѣтрѣ на равно съ австрийското. Капитанинътъ за още

особенно са неотличава байрактарътъ на Ботѣва, освѣтъ съ това, че като билъ още рая въ родниятъ си градъ, по двадесатъ пѣтъ въ годината влизалъ въ затворъ сѣ за едно и сѣщо: че пукалъ глави на турските чапѣжни и немилостиво са биелъ съ тѣхъ, безъ да прави разлика, че е позоренъ рая. Занаятътъ му билъ да продава съ конь по турските тузлѣшки села: антери, памукъ и пр. Тукъ той са настѣрилъ и овѣчилъ. Бабагличкътъ му станалъ до толкова извѣстенъ, щото самите турци ходѣли да го тѣрсятъ и искать помощта на ножътъ му. Напримѣръ, нѣкоя каджина, зели я едни, а други подсмѣрчатъ отъ страна, съ ножъ трѣба да са земи. — «Куру, хайде бе, направини туй добро», говорятъ страшливите. — «Добре, 25 оки брашно и 2 оки маджюнъ, давати ли? пита Куруто. — »Халалъ да ти сѣ отговарять турците и нашето Куру засуква рѣжави.

Ботѣвъ

*) Глѣдай нашите Записки т. I. стр. 236.

**) Куруто Симиолу е родомъ отъ Беси Джумая. Съ нищо

по-голяма сигурност, измолилъ отъ Ботйова да му даде и слѣдующето писмо:

Долуподписанните удостовѣряваме съ това, че ние бжлгарските вжзстаници съ сила принудихме капитанинътъ отъ Радецки да спрѣ на турскиятъ брѣгъ, макаръ и да нѣма станция. За бжлгарските вжзстаници.

Войвода Ботйовъ*).

На пжрвото извикване на оръжие, момчетата си зели само пушките, които по предварителна заповѣдъ биле напжлнени още отъ Ромжния. Сега са дала втора заповѣдъ да са облѣкатъ вече въ хжшовските си дрѣхи, нѣщо, което така сжщо са свжршило твжрде скоро. Поручекъ Войновски не можалъ да са стжрпи да не похвали дружината, че тя изглѣжда като редовна войска. Той ги нарѣдилъ въ строй, преброилъ ги и ги преглѣдалъ и имъ назначилъ десетници на бжрза ржка. Отчете десетъ души на страна и съ поглѣдъ избире нѣкого изъ по мѣжду имъ, когото опредѣля за десетникъ, като му записва името. Цѣлиятъ персоналъ отъ *Радецки* се распрасналъ да помага на момчетата да са облечатъ и стягатъ, особено жените-келнерици, които съ игла и съ конци въ ржка, тичали да шиятъ кому кончетата, кому дрѣхите, раниците и пр. Сичката дружина, като дома си, насѣдали по гладките и измити джски, туряла въ редъ своята хжшовска униформа. Шапки са хвжрляли и съ кадпаци са замѣстили, чипици са изували и царвули са предпочитали, палта и панталони са сжбличали и оставали въ небрѣжие, паласки и чанти са пжлнели съ фишечи, сѣвки бжрзалъ по-скоро да бжде готовъ и по-добро оръжие и припаси да земи. За да остане скрита тая необикновена и не чута сцена, било отъ неприятел-

*) Писмото е на нѣмски, оригиналътъ му е въ дирекцията на пар. дружество.

скиятъ брѣгъ, било отъ проходящите по Дунавътъ параходи и кораби, капитанинътъ, който билъ заинтересуванъ вече въ дѣлото, обтѣгналъ бѣло покривало (тента) отъ страна на *Радецки*, така щото нашите останали като въ харемликъ.

Мнозина отъ дружината не видѣли или пакъ забравили може би, но други, въ това число и покойникътъ Ю. Кжршовски, дневникътъ на когото имаме, казватъ, че войводата направилъ преглѣдъ на четата още вжтрѣ въ параходътъ, щомъ са тие нарѣдили

— Момчета! казалъ той. — Азъ сжмъ Христо Ботйовъ, менъ избра революционниятъ комитетъ да ви бжде войвода, да ви вода въ тоя славенъ походъ, да помогните на своите вжзстанали братия. Приемате ли ма за вашъ войвода?

— Приемаме, приемаме! Да живѣй Христо Ботйовъ! отговорила дружината.

— Вамъ бѣ казано, че отивате въ Сжрбия, продължилъ войводата. — Това не е истина; ние отиваме въ милото си отечество Бжлгария, ей сега ще да стжпимъ на окжрвавената земя, гдѣто сичко на огжнь горѣ, гдѣто нашите братия ни чѣкатъ съ отворени ржцѣ. За Сжрбия казахме ние, че отиваме, само да си скрпемъ дирите отъ неприятельтъ.

Но онии, които тржгнали да мржтъ, се едно имъ било въ Сжрбия ли ще да са извжрши тая актъ, или въ Бжлгария, вжпросъ даже не го направили, сички са обжрнали да поглѣднатъ брѣгътъ на кждѣто имъ посочилъ съ пжреть войводата. Понеже момчетата не биле още готови, а вжрховите на зелените брѣстове отъ селото Козлодуй са виждали вече, войводата казалъ на капитанинътъ да вжрви полека, и *Радецки* са заклатилъ мжрзеливо съ малакъ ходъ, а пасажерите му, нашите, напротивъ бжрзали най-усилено. Отъ когато са завзелъ

параходът до брѣгътъ Козлодуй, т. е. отъ островътъ *Копаница*, сичко са минало най-много около единъ часъ. Като са премѣнвалъ вече нашиятъ *Радецки* около голата мѣстность на селото, войводата, капитанинътъ и други още момчета, стоели заедно горѣ на параходътъ и разгѣждали мѣстото, гдѣ ще да излѣзатъ. Капитанинътъ, който отъ сичките най-добре познавалъ лѣглото дунавско, ималъ рѣшаючи гласъ, защото важното бѣ да са намѣри такава вода, гдѣто параходътъ да може да са доближи до сушата, лѣсно и скоро да стовари своите неканени гости. Радецки оставилъ обикновенниятъ си пѣтъ, срѣдата и течението и ударилъ на ребро къмъ сушата, къмъ бѣлгарскиятъ брѣгъ. Полека-лека и съ нѣмска предпазливостъ, да не са забие въ пѣсѣжкътъ, което щѣше да бѣде убийство, най-много за нашите, защото цѣлъ день не можаха са принесе, рискуваха да бѣдѣтъ изгорени съ параходътъ заедно. Двама отъ матрозите ст джлги вѣрлини въ рѣцѣ, стоели на преднината, измѣрвали водата и викали на високо: *вода добра*; капитанинътъ държалъ устните си на трѣбата за да извика на машинистътъ *стопъ*, тоя послѣдниятъ държалъ рѣката си готова да спрѣ ходѣтъ, когато са каже *вода не добра*, сичките наши момчета надничали въ Дунавътъ и са интересували.

Капитанинътъ не са лѣгалъ въ своята специалность, той сполучилъ, намѣрилъ *вода добра*, докаралъ своятъ *Радецки* до самиятъ брѣгъ, на десетина крачки. Турчили джски и сѣединили сушата, парахода спрѣлъ, момчета запѣли пѣсень юнашка и патриотическа, сичките са трупатъ на ходѣтъ, кой по-напрѣдъ да излѣзи. Най-напрѣдъ излѣзалъ Ботйогъ, подиря му послѣдвалъ Куруто байрактаринътъ и четирма души съ голи сабли, които вѣрвели да пазятъ священното знаме. Куруто го побилъ на брѣгътъ, вѣрху бѣлгарската земя и момчетата отъ

параходътъ, които стоели още запрѣни, извикали да живѣй и нѣкои потѣглили да гѣрмятъ, за да поздравятъ тѣржественниятъ актъ. Войновски стои съ гола сабля при входѣтъ и пази тишина, защото дружината са трупа единъ презъ други, кой по-напрѣдъ да излѣзи и застани подъ знамето. Той вика десѣтка по десѣтка да излѣзватъ, сѣки съ своятъ десѣтникъ на редъ и полека, но едвамъ може да надвие. Първа и втора десѣтка биле излѣзли вече и застанали подъ байрякътъ, когато са подала пограничната турска стража, заинтересувана отъ необикновенното спирание на параходътъ и бѣрзо тича право къмъ байрякътъ. Турци, първата жива душа, която дружината срѣща въ Бѣлгария—кой би билъ хладнокрѣвенъ? Сички посочили съ прѣстъ къмъ тѣхъ и намѣстили своите пушки, безъ да глѣдатъ на дисциплина и команда. Забранило са, изгѣрмяла само първата десѣтка и единъ отъ турците са повалилъ на земята предъ очите на пѣтниците и капитанинътъ. Тоя послѣдниятъ, който учтиво разговарялъ съ Давида, поблѣдналъ и направилъ движение да са тѣгли вече въ неприкосновенниятъ «Радецки».

Турчинътъ пада, другарите му бѣгатъ на назадъ къмъ Ломъ, а дружината тѣржествува и вика да живѣй, хвѣрлятъ са единъ презъ други на сушата, така щото мнозина попадали въ водата. Кой какъ стѣпни на сушата, на святата народна земя, наведе са та я цѣлуни и тогава вече минува подъ байрякътъ. Единъ татаринъ, който косялъ сѣно тамъ на близо, бѣга къмъ селото и носе въ пригѣржките си едно малко дѣте. Нѣкои отъ момчетата тѣглатъ да гѣрмятъ отгоря му, но войводата вика: «Стойте, дѣте носе човѣкътъ!» Въ десѣтина петнадесѣтъ минути, «Радецки» са освободилъ отъ нашите пѣтници па и тие отъ него. Той представлявалъ разбита гемия, нѣщо необикновенно, нѣщо което

показвало, че той е много видѣлъ и патилъ. 195 чифта обуца, толкова шапки, панталони и палта, гдѣ кое било хвѣрлено, лѣжели небрежно по неговата повѣрхностъ, никой не смѣе още да тури отгорѣ имъ рѣжа, сѣки вижда въ тѣхъ нѣкакво си прѣстѣпление, нѣкаква си необикновенностъ, при сичко, че мнозина казвали на хората отъ «Радецки», земете ги и ги носете за наше здравие. Не говоримъ за ступениге сандѣци и други частни кюфери, които зѣбели отворени, които веднажъ за винаги биле оставени отъ своите стопани. Ония отъ момчетата, които имали пари въ себѣ си и които чувствували тѣжко впечатление, като са отдѣлели стъ параходѣтъ, послѣдната легална почва, раздавали тие пари на матрозите и на жените—служанки, прощавали са съ тѣхъ не безъ нѣкаква си вътрѣшна симпатия и трогателностъ.

— Приказвайте за насъ вѣдѣто ходите, говорили нашите момчета.

— Живѣйте братия, да живѣй Бѣлгария! отговаряли хората на «Радецки» и стискали ръцѣте на нашите.

Който отива да мрѣ за свобода и за право, той вдѣхва почитание сѣкиму. Двамата капитани, нашиятъ и австрийскиятъ, отдалеч си отложили шапките единъ къмъ други и сѣки побѣрзалъ да си завземе мѣстото. Войводата са неправиленъ при своята нарѣдена на брѣгѣтъ дружина подъ байрякѣтъ, а капитанинѣтъ влѣзалъ въ параходѣтъ. На бѣрзо дигнали мостѣтъ, който сѣдиняваше параходѣтъ съ сушата, широкиятъ комнинъ захваналъ да бухти, котвите са подигнали на своите дебѣли синджири, колелетата си заклатили и нашъ Радецки хвѣржналъ по течението съ такава бѣрзина, щото отъ коминѣтъ огньнъ пскачало. Дордето той трѣгне, дружината съ лице обѣрната къмъ него, представила му

почетно оръжие. Когато той трѣгналъ, тя извикала да живѣй Францъ Иосифъ! да живѣй капитанинѣтъ! Отъ параходѣтъ имъ отговорили да живѣй Бѣлгария и войводата. Часѣтъ билъ единъ подиръ пладѣтъ, когато «Радецки» са сирѣлъ на брѣгѣтъ.

II.

Нека на бѣрза рѣжа свѣршимъ съ «Радецки», па тогава да послѣдимъ нашата дружина. Съ неговото прѣстигание въ Ломъ, прѣсната новина грѣмнала изъ градѣтъ и по другите четири страни на турската империя. Но «Радецки», който макаръ и неволно са чувствувалъ за сѣлучастнигъ, не са маялъ много-много, запушили кѣмъ Видинъ. Въ послѣдния тоя градъ, гдѣто бѣше мютюсарифликъ съ гарнизонъ, пашата турилъ на скелята единъ таборъ войска и са опиталъ да вѣрне параходѣтъ или поне да му извади сичките пассажири въ крѣпостѣта. Капитанинѣтъ, който преди нѣколко часа са цѣлуваше съ Ботѣова, знаеяъ своите права, издигналъ знамето и полѣтиаъ къмъ Радубацъ. Въ Оршова нѣмало вече що да са прави. Тукъ историческиятъ параходъ билъ задѣрженъ дълго време подъ строго изслѣдование командата му отъ самото австрийско правителство и компанията, защото В. Порта успѣла вече да са оплачи, че австрийските параходи конспериратъ съ бѣлгарските бунтовници противъ империята.

Но нека оставимъ да говорятъ самите документи по тоя въпросъ, които ние си доставихме отъ самата Дирекция, заедно съ въспомѣнанията на достѣйния капитанинъ отъ «Радецки», Д. Енглендеръ и които сичтаме за доста интересни. Понеже ние ги получихме кѣсно, то мѣжду тѣхъ и нашето писано за «Радецки»,

существовать нѣкои малки противорѣчия. И едините и другите сж на очевидци, нашите на момчетата отъ четата, а нѣмските — отъ хората на параходътъ. Ние ги печатимъ безъ измѣнения, както слѣдва:

(преводъ отъ нѣмски)

«Копие отъ протоколите снети отъ офицерите и отъ служащите на парахода «Радецки» по извършениятъ подвигъ на 29 Май 1876 г. н. ст. отъ бжлгарските въжстаниници, които съ силата на оръжието са заставили да ги пздаватъ при Козлудуй.

Изслѣдванието стана по распореджанието на главната дирекция на Дунавското Параходно Дружество чрѣзъ агенцията въ Оршова, въ присѣтствието на инспектора на параходите (Началника на 5 то отдѣление на Инспекторството въ Турно-Северинъ) и въ присѣтствието на Инспектора на агенцията въ Оршова. Снетиятъ оригиналенъ протоколъ е написанъ на канцелярска книга и слѣдва точно по изложенииятъ порядъкъ, и са намира въ горѣпомѣнатата агенция подъ № 8582 отъ 6 Юний 1876 г. н. ст. и 808, който са съхранява съ всичките оригинални прибавки и документи.

Протоколъ 10132/IV—876.

Повиканъ бѣше за испитвание господинъ Капитанъ Дагобертъ Енглендеръ, Комендантъ на «Радецки».

Вжпросъ. — Незабѣлѣвахте ли нѣщо извънредно, при вашето тржгвание отъ Гюргево, отъ пассажириите, които са качаха или пакъ отъ натоварените стоки?

Отговоръ. — Азъ нищо не забѣлѣзахъ при сегашното ми пжтувание отъ Гюргево. Г-нъ агентъ Штайнеръ, гюржевскиятъ управитель и австрийски вице-консулъ сжщо бѣха на пристанището при моето тржгвание.

Пасажерите са качаха както обикновенно, а тжй сжщо бѣха натоварени багажите и стоките.

В. — Незабѣлѣвахте ли нѣщо на другите ромжнски станции и не бѣше ли числото на пасажерите въ сравнение съ прѣдишните ви пжтувания по-голъмо?

О. — Сжщо и на другите ромжнски станции не забѣлѣзахъ нищо подозрително. Умноженцето на пассажириите можихъ да забѣлѣжа въ Турно-Могурели, което обстоительство единствено отдадохъ на това, че турскиятъ параходъ бѣше закжсниятъ на 12 часа. Въ Корабия азъ забѣлѣзахъ че закжснѣхме вслѣдствие натоварванието на 6 доста голѣми санджци, които бѣха адресирани до Турно-Северинъ, и които бѣха турени на опрѣдѣленото за това мѣсто и покрити съ мушамы. Въ Бекетъ забѣлѣзахъ, че са качиха по-вече пассажири отъ колкото другъ пжтъ и които по облѣклото си въ нищо не са различаваха отъ бжлгарските градинари, а особенно тие, които бѣха въ II класса.

В. — Каква форма имаха повечето отъ натоварените санджци и не-одозрѣхте ли нѣщо отъ тѣхната голѣма тѣжестъ?

О. — Натоварените санджци нѣмаха нищо подозрително на себѣ си; нѣкои отъ тѣхъ имаха формата на парижки манифактурни, а другите на обикновенни брашовски. Въ тѣжестъта имъ, сжщо не можихъ да подозра нѣщо, понеже тие ненадминуваха повече отъ 1½ — 2 центнера (150—200 фунты).

В. — Какви мѣрки употрѣбихте като са научихте, че нѣкои отъ пасажерите сж биле вжоржжени?

О. — Открито вжоржжени пассажири са качиха на парахода сичко — на — сичко: двама въ Гюргево и двама въ Бекетъ, които безъ никакви сжпротивления си прѣдадоха оръжието на сжхранение на ресторанта, за да ги охранява на опрѣдѣленото за тая цѣль мѣсто. Отгоре

Бекетъ, около 12 ¹/₂ часа вечеръ, съдържателя на ресторана, Алоизъ Махтъ, съгласно правилника, ми съобщихи, че нѣколко отъ пасажирите на II класъ биле въоръжени съ револвери, вслѣдствие на което азъ, на основание правилника, отидохъ веднага съ контролера Капора въ II класъ за да принудя както пасажирите да си предадѣтъ оружieto, а тѣй сѣщо и да направя една строга ревизия.

В. — Какви насилственни мѣрки бѣха употребени противъ васъ, за да ви принудятъ да са подчините на тѣхната воля?

О. — Като влѣзохме съ контролера Капора въ II класъ срѣцнахме на стѣлбата нѣколко пасажери, на които поискахме билетите, за да ги ревизираме, и тие безъ сѣко съпротивление си показаха билетите. Сѣщото направихме и въ коридора до вратата на II класа. При отваряннето на вратата азъ бѣхъ очуденъ като видохъ, че по голѣмото число пасажери са въоръжаватъ съ револвери и байонети, като събличаха на бѣрзо своите цивилни дрѣхы и са обличахъ въ униформи. Азъ попитахъ уплашено какво значи това? — На намѣсто отговоръ бѣхъ уловенъ за рамото*) и съ запрѣгнатъ право въ челото ми насоченъ револверъ, ми обясниха корективно, че тукъ събраните сѣ въстанници и сѣ твърдо рѣшени, даже съ сила, да взематъ парахода, за което ми предложиха да отстъпя на силата и безусловно да са подчинявамъ на тѣхните распорѣждания, като сѣщовременно ми предложиха да ги послѣдвамъ, за да идмъ при тѣхниягъ войвода; но безъ да почакавъ да

*) Става явно, че нашите въстанници най-напрѣдъ схванаха не капитанинѣтъ, но неговиятъ помощникъ, или друго нѣкое лице, и че той, капитанинѣтъ, е влѣзалъ да прави ревизия въ II класа, когато знакътъ е билъ даденъ вече. Р.

испълня тѣхното искание — съ сила ма повлякоха до палубата, гдѣто видѣхъ и останахъ очуденъ, че палубата въ едно кѣсо време бѣше обжрната на воененъ лагеръ, а пакъ тие невинни манифактурни сандѣци и брашовански кѣфери бѣха спочупени и вадаха отъ тѣхъ оружия, униформи и ги раздаваха на мирните пасажери. По тоя начинъ ние дойдохме до свободното мѣсто между котелѣтъ на машината и салона на I класа. Тукъ азъ видѣхъ секундъ капитанъ Дойми, обкрѣженъ съ въоръжени хора, на които щомъ каза, че азъ сѣмъ капитанъ парахода, тутакси истрѣгнаха оригиналното писмо, което му бѣха дали и ми го предадоха, което азъ съ моите бѣлѣжки испратихъ на уважаемата Централна Дирекция. Въ сѣщата минута дойде при мене единъ богато униформиранъ мѣжъ и ми обясни по френски, че той е войводата на бѣлгарските въстанници, като ми предложи, че азъ трѣбва да изпълнявамъ неговите заповѣди, а въ противенъ случай ще бѣда безпощадно застрѣленъ. На въпросѣтъ ми какво той иска отъ мене — обясни ми, че изисква са отъ мене да спра параходѣтъ на това мѣсто, което той ще ми укаже. На това предложенье азъ енергически отказахъ въ замѣна на което му предложихъ слѣдующето: да ги извада, безъ да установявамъ парахода на друга станция, на Радубецъ или пакъ на ромѣнскиягъ брѣгъ, но тие ми предложения бѣха отхвърлени и войводата на въстанниците остана непоколебимъ на волята си. Между тие дебати единъ отъ водителите, когото мисляхъ за попъ, взе командата на парахода и са распорѣди машината да върви полека. Заплашването на моята личностъ както и на персонелѣтъ на параходѣтъ, продължаваха да ставатъ по опасни, а въстанниците по-разявени. При такива обстоятелства и споредъ казванието на войводата, че той

ималъ човѣкъ, който знаелъ да управлява машина, отстъпихъ на силата.

В. — Въ този моментъ имаше ли нѣкой при васъ отъ другите пасажири, който да е билъ свидѣтель на тая сцена?

О. — Да, Видинскиятъ каймаканинъ и Ряховскиятъ капитанъ-де-портъ.

В. — Бѣше ли ви извѣстенъ пунктътъ, където вжз-станициите искаха да слѣзатъ.

О. — Азъ отидохъ пакъ на капитанския мостъ (мѣсто, отъ гдѣто капитана управлява парахода р.), и при менъ съ насоченъ револверъ стоеше единъ отъ водителите и ми каза, че трѣбва да ги извадя на Козлудуй, същовременно като ми указа пункта, къде трѣбва да спра парахода, точно опрѣдѣлено между едно черкезско село и едно турско беклеме. При това той ми напомни, че понеже тука Дунава е плиткъ, то азъ трѣбва съ най-голяма осторожностъ да слѣдя за хода на парахода, като ма заплашваше, че въ случай да застъдне парахода на пѣськъ, то азъ ще бѣда веднага застреленъ. Щомъ доближихме до тоя пунктъ, азъ обхрнахъ прѣдната частъ на парахода къмъ плитката вода, а вжзстанициите въ туй време сами си туриха моста и веднага започнаха да излизать по чисто войнишки редъ. Най напредъ излѣзе единъ отъ водителите съ развить байракъ и съ трѣба.

В. — Отъ коя станция са качиха най много паса-жери, които въ послѣдствие са оказаха вжзстаници и отъ коя станция бѣха натоварени най много санджаци, отъ които сж биле отпослѣ извадени оръжието и уни-формата?

О. — Повече отъ вжзстанициите са качиха отъ Гюргево, Турно-Могурели и Бекетъ, а по-вечето отъ санджаци бѣха натоварени отъ Гюргево и Корабия.

В. — Другите пасажери бѣха ли заплашвани или ошетени отъ вжзстаниците и приблизително колко бѣха тие на парахода?

О. — Слѣдъ като са отказахъ отъ моята безполезна оппозиция и са подчинихъ на тѣхните трѣбвания — престанаха да заплашватъ както менъ така и служащите и пасажирите. Повреди и щети на пасажирите нѣмаше.

В. — Какво направихте, после излизанието на вжз-станициите, като пристигнахте на първата станция?

О. — Първата станция после излизанието на вжз-станициите бѣше Ломъ-Паланка. Отъ тамъ азъ увѣдомихъ за станалата случка телеграфически уважаемата централна дирекция въ Виена и уважаемото параходно инспекторства въ Турно-Северинъ, а горѣмонатиятъ турски каймаканинъ са погрижи да увѣдоми своите власти.

На първообразното подписанъ капитанъ Дагобертъ Енглендеръ командантъ на парахода *Радецки*.

II Капитанъ Катерино Дойми, казва :

«Около единъ часъ отъ Бекетъ слѣзохъ отъ ком-мандатский мостъ и отидохъ въ кабината си.

Като излѣзохъ отъ кабината си, дойде насрѣща ми, съ бързи крачки, единъ човѣкъ облченъ въ една, съ златни ширити и златна яка украсена, униформа, подаде ми едно писмо и тури револверътъ на гърдите ми като каза : Азъ сжмъ началникътъ на около 200 души бжлгарски вжзстаници, ние сме рѣшени да вземемъ параходътъ и съ сила, подчинете са сами на нашите распорѣждения, иначе ние ще да бждемъ принудени да употребимъ оръжията си.

Въ това врѣме азъ са видяхъ обиколень отъ вж-оружени хора които, всички съ заплашвание, отпавиха оръжията си къмъ менъ.

Азъ вжзрашихъ на началникътъ, че немога нищо

да направа безъ распорѣжданieto на командантинѣтъ си, като му и казахъ да са обърне къмъ него.

Повлякоха ма вѣднага напредъ да тѣрсимъ капитанъ Енглендера, но тѣй като ние тукъ не го намѣрихме върнанахме са на дия къмъ неговата кабина, гдѣто тие слѣдъ нѣколко опитвания да отворятъ вратата, счупиха ги безъ да намѣрятъ вътре капитанѣтъ.

Въ тоя моментъ, дойде капитанъ Енглендеръ, воденъ отъ 6—7 въоръжени възстаници, началникѣтъ на които, ми грабна отъ ръцете писмото и го подаде на капитанъ Енглендеръ. Менъ ма пратиha въ салонѣтъ гдѣто ма вардиха 4—5 души въоръжени.

Слѣдъ нѣколко врѣме ми са позволи да отида на кувертата. Видяхъ дюйменжиките, че са пазиha отъ нѣколко възстаници, видѣхъ сѣщо и капитана Енглендеръ да ся пази, на командантскій мостъ, отъ едного отъ водителите.

Първиятъ машинистъ *Хасдасъ* казва:

«Долу въ камарата на машината чувахъ азъ постоянно глѣчка и ходение по покривѣтъ на долу на горе. За мое не малко оудване слѣдъ малко време забѣлѣзахъ явяванието на униформирани хора, които отправиха пушките си, готови за гърмене, къмъ мене.

Вардеше са отъ въоръжени хора сѣщо и влизанието въ камарати на машината. Двама отъ въоръжените дойдоха при мене и, на славянскій языкъ, категорически ми заявиха точно да испѣлнявамъ отъ горѣ получената команда за машината, въ противенъ случай тие щели да бѣдѣтъ принудени да ни убиятъ.

Понеже не разбирамъ славянскій языкъ, то единъ отъ слугите при машината, ми послужи за преводачъ. Чрезъ него азъ имъ казахъ, че всѣка команда която азъ получа отъ командантинѣтъ си ще я испѣлня точно.

Тѣ ми отговориха, че параходѣтъ са намиралъ въ тѣхната сила, че нѣмало вече капитанъ, че за неиспѣлнението на тѣхните заповѣди трѣбва азъ да отговарямъ съ животѣтъ си.

Слѣдъ малко време чухъ вече командованието на бѣлгарскій языкъ, което ми са преведе, и което азъ, въ мое положение, точно испѣлнихъ.

Азъ искахъ да пратя единъ отъ служителите на машината горе, за да може да склони водителѣтъ на възстаниците, да ми дава заповѣдите си на нѣмскій языкъ. Неговото отдалечение бѣше категорическо въспротивено. Последната команда бѣше: «полека» и «сѣвѣсъмъ полека». Машината върва около $\frac{1}{2}$ часъ съ половинъ отворени клапи. Слѣдъ това време чу са пакъ единъ другъ чуждѣ гласъ на нѣмскій языкъ и заповѣда да остави машината да върви съ пѣлна сила. Сега трѣгна машината въ рѣдовенъ ходъ, около 1 часъ съ отворени клапи. Единъ отъ водителите дойде, въ това време, при мене и ми каза да произведа много пара. По командата, слѣдъ това време, познахъ гласѣтъ на г-нѣ капитанъ Енглендеръ и разбѣрахъ, споредъ командата, «стой» и «назадъ» че са прои спиранието на параходѣтъ.»

Въспоменания на капитанинѣтъ.

«Пратениятъ протоколъ ви дава най-главните моменти на случката станала на парахода «Радецки» съ бѣлгарските възстаници, споредъ различните впечатлѣния на отдѣлните членове на екипажѣтъ. По при своята суха официалность, която въобще става при подобни протоколи; той не представлява толкова жива и богата съ краски картина, както тя стои предъ моите очи и никога нѣма да бѣде изгладена презъ животѣтъ ми.

Азъ описахъ ясно сцената, която са разыгра въ

2 класъ. Смаянъ отъ 20 души хора, които са обличаха въ форма и са вжоржаваха, намислихъ да са опитамъ съ едно енергическо дѣйствие дано въспра това, което са захващаше. За това и, за да кажа право, за да накуража и себе си, извикахъ съ високъ гласъ, като посочихъ съ ржката си на вжоржените хора, която ржка неволно трепереше—азъ заповѣдахъ: — «Тука на параходътъ има правило, сѣки да си предава оружieto на съхранение! Вие трѣбва да са подчините на това общо правило.»

Както е казано въ протоколътъ, азъ бѣхъ минута заобиколенъ отъ възстаниците и единъ отъ тѣхъ, който бѣше облѣченъ въ униформа, каза ми: — «Господинъ капитанъ, параходътъ е вече въ властта на възстаниците, и вие непременно трѣба да са покорите на тая властъ.»

Въ сѣщата минута са подигне една гюрюлтия на кувертата надъ главите ни толкова силна, като че преминуваше презъ параходътъ единъ ескадронъ конница.

Азъ поканихъ ония, които ма бѣха обиколили да идемъ на горѣ. Вѣроятно повече по причина на тая покана тие са съгласиха, но съ думите: — «Да, добре, ще идемъ на горе; но само ти заповѣдай съ насъ по-напрѣдъ къмъ нашиятъ войвода!»

И тѣй излѣзохме синца на бързо, въ безпорядѣтъ, а говорящиятъ нѣмски слѣдва отзадя ми по петите. Въ тая частъ на параходътъ намѣрихъ сцена до толкова изменена и за толкова скоро време, нѣщо което може да са изврши само въ театръ. Тая сцена е описана въ протоколътъ. Остава ми само да кажа, че заблѣжихъ нѣколко души, които съ такава бързина трушаха и отваряха сандѣците, щото кръвъ течеше отъ ржцѣте имъ.

При това, муницията, а особенно патроните са бѣха распрѣснали по кувертата, въ толкова голѣмо количе-

ство, щото и слѣдъ излизанieto на инсургентите остаха много не прибрane. Единъ отъ възстаническите водители, който билъ на близо до единъ отъ моите хора извикалъ: «А бе брате, пазете фишеците! За насъ сѣки куршумъ е по-сѣкъ отъ една турска глава!»

Кой бѣше тоя водителъ, азъ неможахъ да са науча точно. Когато азъ са вѣрнахъ назадъ съ моятъ ескортъ, сполучихъ на бързо да извикамъ по английски на машинистътъ отъ парахода, Хасделъ: «Никаква команда да не са слуша освѣнъ отъ мой гласъ!» и чухъ отговоръ: «All right sir.»

Единъ старъ турчинъ види са доста влияние, който са бѣше скрилъ тѣжко въ това време при машината въ горния джамлъкъ, чулъ тие бързо промѣнени мѣжду насъ думи, и азъ вѣрвамъ, че, вѣроятно, вслѣдствие на неговото свидѣтелство, турските пассажири на вапора и населението въ Ломъ и Видинъ, не ма считаха за съучастникъ на възстаниците и не ма раскжсаха на парчета, ако и да глѣдаха на менъ сѣкога подозрително и мрачно, обаче стояха спокойни.

Но за това по-послѣ. Сцената за предаванетоъ Ботйова манифестъ (писмото) на менѣ, пакъ не е вѣрна.

Тоя манифестъ са даде най-напрѣдъ на моя помощникъ слѣдъ като ма тѣрсили менѣ на сѣждѣ изъ параходътъ и не можали да ма намѣрятъ скоро. Когато ма доведаха при койводата, видѣхъ моя помощникъ капитанъ Дойми буквално като съ гвоздеи закованъ къмъ стѣната. Той стоеше съ гърбътъ си до затворената врата при салона на I класъ, а къмъ гърдите му бѣха посочени нѣколко байонети; въ сѣщото време около 15 — 20 души го мѣряха съ пушки, а войводата Ботйовъ съ гола сабля въ ржка говореше съ него славянски, защото помощникътъ ми бѣше далматинецъ. Той като ма видя, събщи това на Ботйова, като ма посочи само

воляваше здравия разумъ; Отъ послѣ приехъ това предложение открито и честно, и имъ са претекахъ на помощъ, като са убѣдихъ, че по-нататашното ми съпротивление ще бѣде безполезно и ще има за слѣдствие едно страшно крѣвопролитие на параходътъ. Азъ бѣхъ убѣденъ, че тие «посвятени на смъртъ» хора инстинктивно осѣщаха, че ако и да имаха моментално властъ въ рѣцѣте си, обаче една грѣшка направена отъ моя страна (за злонамѣрение разбира са не можаше и дума да бѣде), можеше да има такива послѣдствия, че не само ще въспречатъ на излизанieto на брѣгътъ, но можаше даже да докараме работата до сражение бортъ камъ бортъ съ нѣкой турски воененъ корабъ и т. н., и тѣхното свято дѣло ще са свърше съ загинаване.

Въ време на нашето пътувание до Козлодуй Ботйовъ показваше въ своите дѣйствия твърда енергия и прозорливостъ. Той тичаше и бѣрзаше на самъ на такакъ изъ *Радецки*, на сѣкѣдѣ насърчаваше и поддържаше нѣкои съвършено млади момчета, които бѣха до толкова неопитни съ пушките си, че вѣроятно не знаяха даже какъ да ги пѣлнятъ (нѣколко пѣти са случи, че пушките стрѣляха и куршумите потѣваха горѣ въ таванътъ).

Той милваше едни като дѣца съ двѣте си рѣцѣ по лицето, други пригрѣщаше, послѣ имъ говореше силни и високи думи, като посочваше често съ рѣката си на бѣлгарската земя и на синето сѣмънево небе. Ние като военни хора, говоряхме си на ухо мѣжду себѣ си, че тоя човѣкъ знай и разбира какъ да вдѣхне сила и куражъ на слабите и неопитните. На едни той поправяваше чантите и торбите съ хлѣбъ и ги учаше на онова, което незнаяха, съ една рѣчь, той бѣше на сѣкѣдѣ.

Впрочемъ на сѣкѣдѣ са водвори такава рѣшителностъ и спокойствие като, че параходътъ да отиваше

да прави едно «*partie de plaisir*», а не замисленъ високополитически ударъ, резултатътъ на който билъ, поне за мене, повече отъ сѣмнителенъ.

Ботйовъ често са сѣвѣщаваше съ двама-трима души на видъ много интелигентни хора, които бѣха въ неговата чета, вѣроятно, като офицери. Едно отъ момчетата му, вижда са работата бѣ предназначено за гарнизетъ, та за туй често свиряше съ своята трѣба. Той му забрани. По едно време, той са качи при мене да са научи колко минути оставатъ още до пристанището, и по какъвъ начинъ ще да излѣзи четата на брѣгътъ, като нѣма понтонъ?

И сичко това той правяше много бѣрзо, обаче не съ тая бѣрзина, която заморява командирѣтъ и на други повече бѣрка, отъ колкото да помага. Съвѣмъ не. Неговата команда бѣше твърда и ясна, и моята собствена команда на вапорѣтъ не можаше да бѣде по-спокойна. Между друго той ми казваше: «Знаете ли, г. капитанъ, защо ние избрахме вашиятъ параходъ? Ние знаемъ и другите и изучихме тѣхните капитани; предпочитаме вашиятъ вапоръ, че носи името на единъ славянски генералъ, Радецки, което е за насъ добро предзнаменование. Много го радваше и това, че азъ австрийски морякъ говоря славянски и давамъ команда на матрозите по славянски.

Най-послѣ дойдохме до брѣгътъ. Сега ми прѣдето-е единъ труденъ маневръ. Можаме да дойдемъ до брѣгътъ само съ носѣтъ на парахода, защото колелетата прѣчаха да са приближимъ по обикновениятъ начинъ. Трѣбваше още когато са спремъ, машината да продължава да работи, за да не може водата да повлече вапорѣтъ, а дѣската туряна за слизание на хората, да падне. Много отъ момчетата стѣгнати и съ пушки въ рѣцѣ, приготвяваха са да излизатъ.

Ботйовъ съ пламнали очи стоеше при мене на високо и чакаше съ нетърпение важниятъ моментъ. Виждаше са работата, че той бѣше благодаренъ отъ моята команда, защото въ сѣщиятъ моментъ, щомъ параходътъ са опря на земята, матрозите спуснаха джската и момчетата минуваха вече на брѣгътъ. Съ единъ благодаренъ погледъ и съ силно стисканне ръката, безъ да ми са обади обаче, той ма остави и бързо слѣзи изъ сжлбите, а послѣ растревожено извика нѣщо на своите хора. Азъ намѣрихъ това прощаване малко за неделикатно. Но разяснение на това негово поведение скоро ми са даде.

Тука са разигра една твърде безпокоителна сцена за която азъ малко остана да бжда засгрененъ отъ единъ отъ Ботйовите офицери — разбира са безъ моя вина. Това стана така. Когато около 100 души съ гарнистѣтъ, знаменосецѣтъ и 2—3 офицери (вижда са работата, че капитанинѣтъ счита офицери сички тие, които имаха каква-годѣ униформа, както ги ние описавме вече. Р.) бѣха вече на брѣгътъ и са готвяха за рекогносцировка, изненадѣйно са чу гласъ: «Турци гре, турци гре, (това е *бре*, както са вижда р)». И наистина, показа са нѣколко фесове по между голите бапри съ пушки на рамо.

Бѣше ли това само авангарда за една по-силна войска, или само нѣколко стражари отъ турските брѣгове стражи (което послѣ точно са констатира), въ тази минута не бѣше възможно да са опрѣдели. По само себѣ си са разбира, че водителите трѣбваше да помислятъ първото предположение и естествено нѣкакъ да ускорятъ дебаркадиранieto на сичките свои хора.

Офицеринѣтъ, който командувахе излизанieto, като видѣлъ че турнахме само една джка, не можалъ да разбере, че двѣ не бѣше възможно да туримъ при

това положение на параходѣтъ (джските не бѣха равни) и, като преписалъ сичко това на мое нарочно нежелание, тичалъ по вапорѣтъ, тжреалъ ма и викалъ съ растрѣперанъ гласъ: «Кждѣ е капитанинѣтъ? Кждѣ е? Искамъ да го убия!» Това ми казаха послѣ моите хора. Въ сѣщото това време изгърмя една пушка отъ българскиятъ форпостъ. Азъ погледнахъ и видихъ, че единъ турски солдатинъ падна мжртвъ на земята. Другите 5—6 души спряха са на една минута оплащени и послѣ избѣгаха.

Скоро слѣдъ това дебаркадиранieto на инсургентите бѣше свършено. Много отъ тѣхъ, като бързаха да преминатъ прѣзъ другата джка, която бѣше турната за удовлетворение на сжрдитиятъ офицеринъ, паднаха въ водата. Матрозите имъ помагаша, до дѣто можаха.

Азъ заповѣдахъ да имъ хвърлятъ на земята останалите дрѣхи, обуша, муниция и торби, но сѣщиятъ офицеринъ са обжрна и извика къмъ вапорѣтъ, но сега съ много добродушенъ тонъ и благодарно движение: «Сега нѣмаме вече нужда отъ този хлѣбъ, оставихме го тамъ нарочно. Нашите братия ни чакатъ вече и ни правятъ прѣсенъ хлѣбъ!»

Сега вече като излѣзаха сички, послѣдва една живописна и въ сѣщото време възвишенна сцена. Цѣлата българска чета са расположи въ живописни групи по хълмистата почва и покри едно толкова голямо пространство, щото даже на менъ са показваше много повече, отъ колко тя бѣше въ дѣйствителность. Тогава са раздаде единъ гласъ и сичките напанаха на колѣни и останаха въ такова положение — вѣроятно правяха молебень. Много отъ тѣхъ цѣлуваха земята, която бѣше тѣхното свято отечество и която твърде скоро щѣше да ги приеме въ себѣ си Тогава са издигна пакъ пошѣтъ, хвана байрякѣтъ и съ другъ единъ предмѣтъ,

който държеше въ дѣсната си ръка благославяше види са поборниците за свободата.

Мисля, че това бѣше кръсть: азъ не можахъ да видя съ просто око, а за да зема бинокль не намерихъ за умѣстно. Сцената бѣше тържествена и трогателна. Послѣ това сичките момчета станаха на крака, и азъ видѣхъ, че Ботйовъ застана на повисоко мѣсто и захвана да говори рѣчь, която са продължава двѣ три минути. Слѣдъ това извика са едногласно: «Урра, (да живѣй) Бѣлгария, урра, урра!» толкова силно и радостно, че ние моряци и военни, които различаваме нациите гдѣто знаатъ да викатъ урра и гдѣто не знаатъ, казахме по мѣжду си: «Тие бѣлгаре, ако и да сѣ малко и още не извѣстни, трѣбва да станатъ една силна нация.»

Въ продължение на това време нашата машина работеше съ сичката си сила назадъ и *Радецки*, който са бѣше заревелъ доста въ пестѣкътъ, захвана да излиза.

Възстаниците трѣгнаха вече въ походенъ маршъ; но подиръ нѣколко раскрача пакъ са извика:

Да живѣй Францъ Нозефъ!

Да живѣй Андраши!

Да живѣй капитанинътъ!

Азъ слушахъ тие «урра» съ отложена шапка и като чухъ своето име произнесено за едно съ толкова други високи хора, нѣщо което никогашъ не е ставало презъ животътъ ми, извикахъ въ отговоръ: «На добъръ часъ!» и направихъ нѣколко движения съ шапката си.

Въ това време *Радецки* са освободи сѣвѣмъ и продължи своето пътувание къмъ Ломъ. Въ скоро време не бѣ възможно вече да видимъ нашите гости и тѣхния войвода, макаръ и съ помощта на биноклите.

Като захванахме плуването отнова и като при-

стигнахме въ Видинъ, чухме, че инсургентите сичките до единъ биле искрани отъ турците и тѣхните глави донесени въ Ряхово. По-послѣ въ послѣдния градъ видѣхме единъ редъ сарѣци близо до агенцията, на които бѣха натикнати 17 глави! Сега послѣдния пътъ са видѣхъ съ бѣлгарските поборници, които излѣзоха въ неравна борба за свободата на своето отечество — това наше виждане бѣше страшно! На нѣкои на калпаците имаше турено по единъ параходенъ билетъ отъ *Радецки*. Моите хора препомнили нѣкои отъ тѣхъ. Азъ не можахъ да позная никого съ бинокль, а на брѣгътъ не излѣзохъ. На сичките дрѣхите бѣха хубави, както цивилните, така сѣщо и послѣ, когато са облѣкоха въ униформата. Послѣдните особенно бѣха блѣскави. Сините ширити прѣзъ гърдите имъ бѣха вѣроятно правени отъ женска ръка. Тѣзи ширити бѣха нѣщо непрактично, и азъ са надѣвахъ, че Ботйовъ ще ги унищожи прѣдъ битката, защото тие даваха добъръ прицѣлъ за неприятелските куршуми.

Ботйовъ хортуваше исклучително бѣлгарски; француски говореше неохотно и не добре, както това са вижда отъ неговиятъ манифестъ, който заключава много ортографически погрѣшки. Тоя манифестъ написа Ботйовъ скоро слѣдъ трѣгванието ни отъ Ряхово, въ салонътъ на I класса, и въ това време неговите другари, по показванието на келнерътъ, говоряхи помежду себе си бѣлгарски. Единъ отъ келнерите донесалъ нѣколко стѣкла бира и забѣлѣжилъ, че сѣкий пътъ когато той дохожда при массата, Ботйовъ покривалъ писаното съ попивателна книга. Книгата за манифестътъ са дала отъ ресторацията на «Радецки» съ пари (може да е преписвалъ Ботйовъ манифестътъ, защото, както казахме вече, той е сѣставенъ въ Гюргево. Р.)

Ако би са поискалъ оригиналътъ на тоя манифестъ,

писанъ отъ поетътъ и войводата за музей или друга нѣкоя национална пѣль. азъ вѣрвамъ че дирекцията на Дунавското Дружество би удовлетвори́ла охотно подобно едно искание. Обаче това е мое лично мнение.

Въ 1876 год., когато Ботйовъ излезе войвода съ 200 души за да са бие за свободата на България, имаше около 32—34 години, около 1,75 метра растъ, сухъ, но съ яко тѣлосложение. Той бѣше брюнетъ като южанинъ, макаръ цвѣтътъ на кожата му да не бѣше толкова тѣменъ, косите му бѣха тѣмно-кастенови, малко завити, не бѣха дълги, но добръ култивирани. Отдѣлните чърти на лицето бѣха тѣжни, особено устата и носътъ. Очите му много виризителни и по нѣкога блѣсташе.

Неговите постѣпки и разговорътъ му бѣха самоуверени и често повелителни. Стискиването на ръката му бѣше яко, нѣщо което азъ опитахъ самичекъ.

Тѣрпение нѣмалъ много, защото въ време на горѣписаните преговори за предаването на параходътъ, прѣди още да посочи върху ми съ револверъ говорящия нѣмски възстанигъ, Ботйовъ искаше самъ да ма убие. Показа ми са още той човѣкъ перевозенъ, защото при дълго хортувание крилата на носътъ му неволно треперяха.

Какво казваха турските власти на този бунтъ? За това имамъ много да ви съобща, но нѣмамъ сега толкова свободно време.

Въ Видинъ по просбата на австр. консулъ азъ трѣбаше да са ява на пашата. Облѣкахъ са въ пълна униформа и влѣзахъ въ градътъ. Многохилядната тѣжна турци, които стоеше струпана и чакаше при скелата, върху ми имаше отиравени своите враждебни поглѣди. Прѣди да напусна парахода, дадохъ заповѣдь на секундъ капитанъ Дойми, че ако да види нѣкакво смущение въ

градътъ, да трѣгне немедленно за Оршова, безъ да ма чяка, а само да пази параходътъ, знамето и пассажири́те.

Въ конакътъ ма чякаха гражданскиятъ паша и военниятъ губернаторъ, въ послѣдствие знаменитиятъ Османъ паша, между които ми показаха мѣсто да сѣдна. Въ сѣщото това време нѣкои отъ моите турски пассажири въ унизителна поза даваха свѣдения за случката на «Раденки» въ съвѣщателната стая. Нашите ми предложи́ха да зема 1000 души турски солдати, и часъ по-скоро да ги заведа въ Козлодуй, когато същевременно малкиятъ турски параходъ ще занесе моите пассажири и пощата въ Оршова.

Азъ не приехъ това. Нито молби, нито немилостиви поглѣди и минии, нито принудителното положение, въ което са намираше австр. консулъ, не можаха да надвиятъ на моето съпротивление, и турците останаха съ тѣхниятъ вапоръ, който подиръ 4—5 часа замина за Ломъ съ 80 души солдати, които малко остана да удави.

Ако азъ направихъ нѣкаква малка заслуга за българското дѣло—бѣше тази. Разбира са, че само моето съгласие са трѣбаше тука. Никакъвъ страхъ за отговорностъ нѣмаше. Сичките работяха съгласно за да обяснатъ на моето началство въ Виена, че нѣмало никаква друга възможностъ, освѣтъ да транспортирамъ турскиятъ аскеръ въ Ломъ.

Нарушенията на интернационалните договори, закъсняването на пощата и на пассажерите за тренътъ на желѣзницата, похарчването на кюмюръ, и пр. сичко това бѣше праздни работи. Стига само да имаше мое съгласие.

Малодушието на моятъ 60 годишенъ колега, капитанитъ Зизовичъ, въ 1867 год. въ Русчукъ, на параходътъ «Германия» не причинили едно възмутител-

но кръвопролитие, и двама български поборници за свобода не бѣха ли убити и нахвасани на парчета отъ турските солдати?

На подобно пѣщо, азъ благодаря богу, можахъ да побжрамъ, и ако това са показва малко самохвалство и комично, обаче тогава цѣло австрийско правителство и сичкото достоинство на страната са представляваше само отъ менѣ.

Подиръ това азъ бѣхъ повиканъ въ Виена да са прѣдства въ Вѣнканшното министерство, също и прѣтъ тогавашния австро унгарския генералъ консулъ въ Букурещъ, баронъ Salicé, да давамъ обяснения.»

Иванчо Хаджи Димитровъ, когото видѣха читатели, че придружи Ботѣова съ параходѣтъ и замина за Видинъ, потвърждава думите на капитанъ Енглендера. На Видинската скеля, той са билъ скрилъ въ кюмюрлюкѣтъ; но когато потеглилъ *Радецки*, спасенъ вече, капитанинѣтъ му казалъ: «излизай, свободни сме вече.»

Но на думата си. Единъ малакъ преглѣдъ станалъ още отъ войводата на Козлудуйския брѣгъ, гдѣто дружината била наредена и готова за походъ. Тукъ войводата произнесалъ нѣколко огнени думи и предложилъ на юнаците да са закжлнатъ върху бащината си земя, че ще да бждѣтъ вѣрни на отечеството си. Кжтвата са състояла въ това, че сички ще да са покоряватъ на войводата, ще измржѣтъ подъ байрякѣтъ, нѣма да нападатъ на мирното население и пр. Послѣ Ботѣовъ препоржчалъ Н. Войновски за свой намѣстникъ и другите повидни момчета и тржгнали къмъ голата ржтлина подъ открито знаме. Мѣстността, гдѣто е излѣзла дружината е гола-голиничка поляна, бжлхи да гонешъ по нея, както са е казало. Половинъ километръ е равна на вжтрѣливада, а послѣ са издига голата ржтлина, довольно висока, която служи на Дунавѣтъ като втори брѣгъ. Сж-

щата равнина е и къмъ селото Козлудуй, което са пада на источна страна по течението на Дунавѣтъ на 5—6 километра расстояние отъ *новата скеля*, както я нарича самъ Ботѣовъ.

Бжрзо дружината са покачила на високата ржтлина, отъ гдѣто са вижда сичката мѣстность. Съ пѣсни и съ ентузиазмъ потѣглила тя по своятъ пжтъ за България вече, самъ войводата, който вжрвялъ напрѣдъ пѣялъ:

Не ще ми ние богатство,

Не ще ми ние пари....

Часѣтъ билъ два и половина или три подиръ пладнѣ, времето било пролѣтно, слжницето грѣяло майско, птиците пѣяли раскошно.

— Момчета, балканѣтъ е още далечъ, да са отбиемъ въ Козлудуй, да земимъ кола и коние, товарѣтъ ни е голѣмъ, казалъ Ботѣовъ. — Освѣнъ това, пжтѣтъ ни вжрви презъ голо поле, колата ще ни служатъ още и за крѣпость.

Нѣма сжмнение, че предложението му са приело, момчетата биле въ таково нестроение, щото сѣко море имъ са струвало още до колѣно и въ Цариградъ би приели да влѣзатъ, а не само въ Козлудуй. Нашиятъ войвода, който вжспѣвалъ толкова години войводи, хайдутѣ, хжшове и балканъ, сега за пжрвъ пжтъ ги виждалъ. Както ще да видѣтъ по-нататѣкъ читателите, той не можалъ тжй скоро да направи разликата мжжду тая дѣйствителность и вѣстникарството. Той не застаналъ на войводеска почва, не станалъ диктаторъ въ най-силна смисжлъ на тая дума, водилъ са по вишегласие и свободно мнѣние, парламентарно така да са кажи. Сѣки ще да разбира, колко е била погрѣшна почвата. Вишегласие, свободна сѣки му воля, филантропия и прочее още принципи, можатъ да са сжблюдятъ само тогава, когато са пише уводна статия завѣстникѣтъ.

Дружината са раздѣлила на двѣ отдѣления. Байрякътъ, войводата и ония отъ дружината, които биле съ хубава униформа ударили срѣдъ селото, а останалите го забиколили отъ страна по върхътъ на рѣтлината като караулъ. Селото Козлуду брой сега около 400 къщи повече ромъни, а по малко българи и една частъ цигани. Тогава то било по-голъмо, защото имало и 50 — 60 къщи татари. Въ бордените на тие послѣдните влѣзла най-напрѣдъ четата. Тие са разбѣгали безъ да ги гонятъ кой и безъ да знаятъ кой влѣзва въ селото имъ. Времената да не забравятъ читателите, които обяснихме вече и които бѣха такива, щото сѣки мусульманинъ трѣбаше и на сѣня да вижда комити, а българиинъ на противъ — клане и московски хора. Едно младо татарче са засрамило да послѣдва примѣрътъ на своите съотечественици, т. е. да избѣга презъ бордените. То засѣднало тамъ близо до пѣтьтъ съ единъ старъ пищовъ и изгърмяло единъ пѣтъ срѣщо нашите пѣтници, па тогава търтило. Излишно е да казваме, че то било сжшперено на мѣстото си още.

Татари бѣгатъ, кучета лаятъ, прахъ и пепель са дига изъ главниятъ пѣтъ, право въ селото, на черковниятъ мегданъ тѣгле четата съ своятъ байрякъ. Само нейното извънредно бжрзание е спомогнало щото селото да са не разбѣга преди ти да пристигне. Селените дѣйствително чули грѣмъ, шумъ и видѣли байрякъ, но отведнажъ не можали да са сѣтятъ. Тѣхъ остави, но и крадливите черкези, хората, които бѣха въ турско вѣжъ отъ сѣкакви закони и тие не можали да подуматъ работата. Десятина души отъ тие послѣдните, отъ околните села, товаряли кукурузъ отъ черковните хамбари, които сж срѣдъ селото, на пицата така да са кажи. Дружината, която ги сжглѣдала отдалечъ, безъ да я видѣтъ тие, заградила ги и имъ отворила огънь. Грѣмъ на про-

паза, момчетата жедни и прѣсни още, отведнажъ искатъ да унищожатъ своятъ закѣлти врагъ. Повечето избили отъ черкезите, други ранили, а твжрде малко сполучили да избѣгатъ. И самъ войводата гжрмялъ тука. И сега още дирите на крушумите личатъ по вратите на тие хамбари.

Послѣ тоя грѣмъ вече въ центрѣтъ на селото, селените хукнали да бѣгатъ къмъ южната страна, а не къмъ сѣверъ, гдѣто Дунавътъ е бездѣненъ. Втората половина на нашата чета, която забиколила селото, ги посрѣщнала и тие биле принудени да си са върнатъ пакъ въ селото, но сички са испокрили, никой са не доближава до хората, които съ грѣмъ влѣзли въ селото, които хора убили. Слѣдва още байрякътъ да вжрви по срѣдъ селото, съ пѣсни патриотически, но само кучетата са доближаватъ да слушатъ и глѣдатъ на сжжните гости. По едно време, глѣда дружината, че на срѣща имъ искочило едно хлапе, тича като пеперуда, снѣма си фесътъ отъ главата и опява да го кжса на парчета, спира се предъ войводата и вика колкото си може:

— Да живѣйте братия! Охъ, братия, живъ ли бѣхъ да ви вида и посрѣщна. богъ и свята богородице да ви пожави, добре че дойдохте да ни избавите отъ мржсните кучета! . . . Моля ви са, запишете и мена, азъ ще дойда съ васъ!

Селскиятъ учитель, Младенъ Павловъ, било това распалено хлапе. Ботйовъ, душата комуто бѣ въ сжстояние да опѣнява великото и благородното, силно билъ развжлуванъ отъ тая пжрва срѣща, вжображилъ си е може би, че тоя случай нѣма да бжде пжрви. Той си подалъ ржката на Младена и го цѣлуналъ, като заповѣдалъ да го вжоржжатъ. Само той можалъ да разбира какви сж и кои сж гостите, само той и още единъ вжжмаринъ отъ Бжлгария тржгнаха съ байрякътъ!

— Скоро чорбаджията, братия, той е изѣдникъ надъ изѣдниците, скоро да отхвърнемъ селото отъ него, продължавалъ да вика Младенчо. — Азъ ще ви заведа на къщата му.

Сѣ по пътятъ малко по-далечъ отъ хамбарите е къщата на селския чорбаджия. Отбилъ ъа при него войводата съ нѣколко още момчета отъ дружината. Намѣрили го скритъ въ долапътъ, трепери и държи въ ръцѣте си една торба бѣли меджидии, правителствени пари, която отъ него повече трепери. Ботйовъ дигналъ ръка да го убие, но послѣ махналъ и казалъ;

— На дяволите! не сме дошли да убиваме хора изъ долапите.

Като излѣзълъ войводата, момчетата плѣснали на чорбаджията една двѣ плѣсници и му зели торбата съ парите, зели му и коньтъ, който билъ много добръ червенъ атъ. Зели още отъ селото около десетина коня, мѣжду които билъ атътъ и на нѣкого си Юно Прицъ, ромжнинъ и селски богаташъ. Ботйовъ самъ ходилъ на къщата му, самъ са качилъ на атътъ му. Задигнали и 15 — 20 кола, на които натоварили своите припаси и дрѣхи, а конете на вжѣждали ония, които не можали да вжрвжтъ. Съ една рѣчь, дружината свободно шетала изъ село, маяла са около половинъ до единъ часъ; даскалътъ Младенчо ѹ билъ ръководител и квартирмайсторъ. Нѣколко селени отъ по-рѣшителните и поразбраните са доближили до войводата, да видятъ каква е тая работа, за добро ли или за зло сж дошли гостите.

— Защо са вие боите, братия? Ние сме ваши братя, бжлгарски бунтовница, за вашата свобода и добрина сме дошли, казалъ войводата на селените.

— Ние сме власи, не знаемъ бжлгарски, отговорили послѣдните.

На ромжнски языкъ, който Ботйовъ знаеше като бжлгарски, расправилъ на власите, кой е и защо е дошелъ, държалъ имъ нѣщо като слово. Д. Тодоровъ, който стоялъ токо до него, казва, че войводата рѣкалъ най-послѣ: «ние сме хора на московицѣтъ.»

На 3 ¹/₂ — 4 часѣтъ вечерьта, четата излѣзла отъ селото и са сжбрала на краятъ съ другото отдѣление. Тукъ Ботйовъ сжглѣдалъ и са научилъ, че момчетата зели торбата съ парите отъ чорбаджията, която носялъ Н. Обретенковъ, като касиеръ на четата.

— Е, защо ви сж тие пари? На панаиръ отивате? махвайте ги на дяволите! казалъ той и Обретенковъ като развжрзва торбата и я хваща за едното кйоше, истжрсилъ на поляната сжблазнателния материялъ.

Нѣкои отъ момчетата са навели да зематъ по нѣколко, които хвжрляли и са замирали съ тѣхъ: на ли е пара пуста, жално имъ било да ги оставатъ така мжртвешки, да ги не побаратъ. Тжкмо що ги хвжртели и подминали, ето че единъ бжлгаринъ отъ селото тича го-логлавъ подиръ четата и пита за голѣмецѣтъ.

— Волѣтъ ми! Съ една ръка останахъ, сжжелете са за дѣцата ми! викалъ той.

Излиза, че когато гжрмели момчетата на татарчето, убили му волѣтъ и той дошелъ да иска да му го заплачатъ.

— Вжрни са подирята ни, ще намѣришъ на поляната повече отъ 1000 бѣли меджидии, набира си отъ тѣхъ колкото желашъ, казали мнозина отъ момчетата,

Но за вѣрвание нѣщо ли е, че бѣли меджидии са сжбиратъ по поляната? Ето защо практическиятъ бжлгаринъ не обржщалъ внимание и слѣдвалъ да са превива около войводата и да вика: «волѣтъ ми, дѣцата ми!» Повторили и потретили да го увѣратъ сериозно въ истинността на б. меджидии, но той и вратъ не пречуп-

ва даже да са обхрне и поглѣдне къмъ поляната, на кждѣто му сочали. Най-послѣ войводата са принудилъ и му заплатилъ 7 — 8 лири.

Потѣглила четата по направлението къмъ Стара-планина, т. е. къмъ югъ отъ дунавскиятъ брѣгъ. Не ударили презъ село Гложени, отъ гдѣто е по-право за шосето, но са взъзвили малко къмъ селата Бутанъ и Букювци на западъ. Мѣстността е поле съ ниви, почти безъ никаква гора. Пролѣтни птици пели и подскачали изъ зелената трѣва, сива чучулига са извивала на високо, трептяла и пресипвала да пѣе, пѣла и дружината. Войводата вжсѣдналъ на конь вхрвялъ напрѣдъ и съ пржстѣ сочалъ на сините Старо-планински вхрхове надъ Враца и надъ Берковица, които тукъ-тамъ биле напжстрени съ бѣли ивици снѣгъ. Десятъ години не билъ виждалъ той гърдите на високиятъ Балканъ, отдалечъ ги поздравлявалъ, поклонъ и приветъ имъ испращалъ, цѣлъ-цѣлничекъ билъ наелектризиранъ отъ хубостите на своето отечество, пѣлъ и са радвалъ като дѣте, ту дружината са обхрне та поглѣдне дали и тя е опоена, ту Балканътъ. Като дошле въ козлудуйските лозя, отъ могилата, която е край лозята са надигналъ пждаринътъ, разбира са арнаутинъ.

— Назадъ, че ви изгарямъ душата! извикалъ той и насочилъ къмъ четата, къмъ 200-та души, своята тжнка гега!

Русскиятъ князь дигналъ и го свалилъ на мѣстото му. Като отишле да го видѣтъ що е за човѣкъ и да му зематъ оржието, намѣрили му пушката праздна! Сиромашътъ, той падналъ за вѣрность и точность на своятъ занаятъ-пждарлжкъ, понеже черешите тжкмо що зрѣяха по онова време, а четата вхрвяла по направление да нагази въ лозята. Богъ знае да ли той са е договорилъ поне, че комити идатъ на срѣща му. Ботйовъ, ка-

залъ, че ако да би останалъ живъ нещастникътъ, щѣлъ да го награди само за тая му постжика, че обтѣгналъ праздна пушка срѣщо 200 души бунтовници.

По икиндия стигнала четата съ отворенъ байрякъ въ с. Бутанъ, чисто бжлгарско. Мжжката страна, т. е. помощта, още съ време отстжила изъ селото, останали само жените, които отъ най-напрѣдъ странели, но отъ послѣ като чули, че гостите говорятъ на тѣхниятъ языкъ, доближили са, захванали да са кржстятъ и цѣлуватъ байрякътъ. Колко тоя послѣдниятъ притежава обаятелна сила; кланятъ му са безсжзвателно и ония, които хаберъ нѣматъ отъ великото му значение! Оморени момчетата спрѣли са да отпочинатъ и сржбнатъ по една вода. Двѣ циганки, които сж интернационалки въ сѣко отношение, носили вода съ по два котла и поили гостите.

— Да ви е живо името, пашаларъ! Сега като е бжлгарско, не можемъ ли да замимъ тая воденица, която е на единъ изѣдникъ турчинъ? исправили са предъ четата двама цигани и попитали.

Ботйовъ и другите почнали да са смѣятъ отъ една страна на циганската наивность, а друга на тѣхната сжобразителность. Завчасъ тие разбрали кой вѣтръ вѣе. Зели воденицата, която джржали 2—3 дня, а послѣ.... послѣ бой, щото и земята порѣвала отдолу имъ. Отъ това село са присжединилъ къмъ четата, Марко Печенешки, врачанецъ, кржчмаринъ мисля, второто и послѣдното лице, което послѣдвало нашата чета. Много е рано още, пхрвиятъ день, три-четири часа отъ какъ сж влѣзли нашите юнаци въ земята, въ която сж дошле да умржтъ, но принудени сме да обадимъ още отъ сега на своите читатели, че надѣждата, святата надѣжда са поколеба вече, почва да изчезва огжнътъ, който горѣше още тая заранъ въ сичкото свое величие по Дунавътъ, на *Радецу-*

си и на бръгътъ. Онова, което са мисляло и въображавало отъ далечъ, грубата дѣйствителность го отрѣзала като съ сѣрпъ. Ония, народътъ, за любовта и доброто на които дошле да си жертвуватъ младините нашите юнаци, за които поетътъ-войвода стоялъ по два дѣня гладенъ и спалъ по пустите воденици, нѣмало ги, малко искали да знаятъ кой е дошелъ. Вода искать, беззащитните циганки излѣзатъ на мегданъ; за кола казали — нѣма кой да ги впрѣгне. Не говоримъ вече за онова, което са отчѣквали дружината и тѣхниятъ войвода: да наرامятъ пушките мѣстните патриоти и да застанатъ подъ сящениятъ байрякъ.

Тая студенина отъ страна на населението, тая подигравка така да кажемъ, да дойдешъ съ животътъ си да са жертвувашъ за нѣкого си, а тоя нѣкой си да не иска да та поглѣдне, е обстоятелство повече отъ убийство. Впечатлителната и наблюдателната натура на войводата била най-много поразена и поколибана. Той са смѣялъ, напръгаль са да покажи, че е веселъ, че нищо не забѣлѣзва, но нима той е отъ ония хора, които да могатъ да си скриватъ чувствата?

— Виждате ли, че народътъ не иска да не знае, че той нѣма никакво извѣстие, че спи мъртвешки? казалъ той на Георгия Матевъ и на Прокопия Денковъ. — Това кюлхане, Заимовъ, ни излѣга да направимъ една непростителна отъ историята глупость! Но напръдъ, България ще да живѣе и послѣ нашето загинване.

Послѣ той повикалъ Апостола, единъ отъ бившите врачански апостоли и съ жестока ирония му обхрналъ вниманието.

— Азъ са чуда, бае Апостоловъ, какъ тоя народъ са е стѣрпялъ до сега да бѣде рая, а не е вѣзстаналъ да са хвърле като звѣръ върху шията на своите тирани? Пакъ трѣбашели и вие да го распалвате до толко-

ва? Малко по-умѣренни не можахте ли да бѣдете? казалъ войводата и са осмихналъ ядовито.

Апостоловъ дигаль рамене. Той са извинявалъ, че никога тѣдѣва не е стѣпвалъ, че само Враца познава, че преди мѣсець и половина е билъ апостолъ. Но това не успокоило нашиятъ войвода, временно може да са каже той добилъ разочерование.

Рѣката Огостъ е на пѣтътъ на дружината близо до Бутанъ. По причина на голѣмите дждове презъ тоя мѣсець, тя била непроходима, довольно време са маяла четата на нейниятъ лѣви бръгъ, какъ да я пригази. Най-послѣ, вкарали вътрѣ колата, които зели отъ селото и по тѣхъ преминали като по мостъ. Забравихъ да кажа, че на пѣтътъ имъ телеграфътъ мѣжду Рѣхово и Ломъ, тие скѣсали на нѣколко мѣста свалила и много дереци. Въ селото Бутанъ едно момче отъ четата скритомъ са примѣжнало въ една къща и поискало вино, опжнало нѣколко пѣти и заспало. Сѣбудило са чякъ тогава, когато четата била твѣрде на далечъ. Бѣгало на долу на горѣ около селото, викало и най-послѣ са върнало въ селото. Криво са три дѣня по плѣвниците и изъ хендеците, дордето най-сѣтне българите селени го предади на турците, които го заклали съ пѣрво виждане, гробътъ му и до днесъ са познава до мостътъ.

Слѣдъ минуванието на Огоста, четата са наклонила къмъ коритото на р. Скѣта кѣдѣ источна страна, гдѣто е и шосето Рѣхова-Враца. Безъ пѣтъ, презъ нивята вървели. Мръжвало са вече, когато тие са докопали до шосето, слѣзли тѣжко на мостътъ на Бързинската рѣка, 23 километра отъ Рѣхово, а 50 до Враца. Мѣстностьта е една отъ най-хубавите, каквото е въобщлѣглото на кривата Скѣта: мекко-зелени ливади като кафефе, високи дървета тукъ тамъ на редко и малки купчини отъ дръвна горица, които опасва Скѣта въ свое

ето лакатушение. На дѣсниятъ брѣгъ сѣ селата: Липница и Галичени. Тукъ за пѣрвъ пѣтъ, въ тъмно вече, са явили отъ страна на шосето десетина души черкези съ коние, които изгърмели по единъ пѣтъ, безъ да повредатъ нѣкого и пакъ са загубили, но на време само. Отъ гърмежътъ на пушките са подплашили воловите на една кола, натоварена съ припаси, която хукнала отъ лѣва страна на пѣтъгъ и отишла да са невиди, или пакъ самъ бѣлгаринътъ-коларинъ е направилъ това нарочно да са отхърве отъ тѣжката кирия. Както и да е, но последниятъ като тичалъ подиръ, черкезите го сѣсѣкли и забрали мѣжду кониете колата, като шибали отчаянно воловите съ своите тѣжки камчици.

Дружината нѣмала време да са мая, тя предвиждала, че скоро ще да бѣде нападната, за това рѣшила да вжрви цѣла нощъ, да подмини околните черкески села: Суватите, Добролева (татарско) и Алтимиръ мисля и да доближи до Враца, гдѣто народътъ чѣка съ дѣцата си заедно. Има по-близо отколкото Враца, село Борованъ, на 43 километра, въ което споредъ най-вѣрни свѣдѣния, 400 души са готвели да минаватъ подъ байрякътъ на Ботйова. По пѣтътъ до това село, или по-добре цѣла нощъ, десетѣте души черкези ревностно преслѣдвали нашите юнаци, ту отъ една, ту отъ друга страна на шосето, ту отпредъ и отзадъ, като изгърмивали по единъ пѣтъ.

Сполучили да наранятъ К. Апостолова. По срѣдъ нощъ стигнали въ с. Борованъ съ оморени надѣжди и любопитство да видѣтъ часъ по-скоро своите нови другари. Мнозина отъ нашите момчета си въобразявали, че ще да бѣдѣтъ даже посрѣщнати. На пусто! Само будните кучета излѣзли да посрѣщатъ, само тие натискали около пѣтъгъ и тракали зѣби на 195 души пѣтници. Шосето преминува посрѣдъ селото. Дружината са спрѣ-

ла на мегданътъ предъ ханищата, чѣкала, хлопала по ближните врата, но кучета и пакъ кучета лаятъ, нѣма ни юнаци, ни селени, ни любопитни поне, дяволъ ги зель! Гдѣ Тракия, гдѣ срѣдногорски бѣлгаринъ? Сравнете тамошното население, какъ то посрѣщаше други подобни на Ботйова *). На сичкиятъ тоя шумъ и вѣкъ, отворила са една близна врата, на която са показалъ съ свѣщъ въ ржката единъ гърбатъ старецъ, нарочно може би оставенъ, защото боровенчени са знаели вече много добре, какви гости имъ идатъ тая нощъ. Сѣщиятъ день още е трѣгналъ отъ Ряхово особенъ курриеръ, Байчевъ, сѣщиятъ, когото въ 1887 г., русите изнесаха съ санджъкъ отъ софийското консулато, който отивалъ за Враца, но и по селата сѣбощилъ новината.

— Само жени има въ селото, мъжките са по работа, казалъ гърбатыятъ и затрѣшналъ вратата.

Избутали една жена изъ мѣрчената, която като чула, че ѝ са говори бѣлгарски, склонила да донесе нѣколко пѣти вода отъ ближната чюшма и напои каталисалите за вода пѣтници. Инакъ, тие рискували да излѣзатъ отъ селото жедни, при сичко че дѣлго са скитали да тѣрсятъ кладенци и чюшми изъ тѣмнината. И си заминали тие приспокойно отъ Борованъ безъ да нарушатъ сѣнътъ на неговите жители и позициите на скритите по пѣтниците лѣжливи сѣзаклѣтници! Това милосердие ние никога нѣма да простимъ на Ботйова въ качеството му на революционеръ и въобще разрушителъ. Той не разбиралъ истинското значение на единъ практически революционеръ, той билъ огненъ и горѣщъ теоретически, въ колоните на вѣстниците. Въ това отношение той е генералъ, неподражаемъ, а долу на земята, мѣжду хората, въ дѣйствителността, въ Борованъ, той

*) Глѣдай нашите Записки т. II.

е солдатынъ, трѣбало би да земи уроци отъ Бенковски, единъ отъ неговите букурешки хъшлаци. Какъвто го знаеме, съ какъвато цѣль и тѣжество мина, той трѣбаше да запази Борованъ отъ четерѣте кѣшета и съ ножъ като говѣда да подбира ония лѣжци, които биле на брой 400 души, които са общавали, а сега глѣдали презъ дупките на плѣтешата.

Разбира се, че това натякване на нашия войвода, ние го правимъ по принципъ, като излизаме отъ тая точка на зрѣние, че критикуваме единъ бунтовнически главатаръ, като са туряме всецѣло въ тогавашната епоха и понятия. Нѣма сѣмнение, че практически, да палишъ села и оставашъ на поляната невинни хора е голѣма безмислица; но нима да минешъ съ 200 души отъ колъ и вѣже сѣбрани неопитни хора, съ по стотина фишечи калпавъ баруть, съ които да са противопоставишъ на Султанътъ, не е сто пѣти по голѣма безмислица? Чудното е, че мнозина отъ дружината предложили на Ботѣова да подпалятъ това село, а той отказалъ буквално съ тие думи:

— Зорланъ гюзеликъ олмазъ: Ние трѣба да бързаме за Враца, къмъ която твърде лѣсно можатъ да ни заградятъ пѣтътъ.

Въ това обстоятелство, и съ тие надѣжди, че въ Враца ще да ставатъ чудеса, че въ Стара планина има 40,000 души братия, съ които на вѣрно е бързалъ да са сѣдини и види нашия войвода, оправданъ е до извѣстна степенъ, защо така хрисимо е миналъ Борованъ.

Мѣжду Борованъ и Баница има вече гора, която дружината нагазила съ предпазване, като си наръдила предварително стражите. Безъ да мигнатъ момчетата вѣрвели цѣла нощъ, десетъ часа пѣтъ извѣрвила отъ козлудуйскиятъ брѣгъ, бързали да са докопатъ до врачан-

ските гористи мѣстности, до които отъ Борованъ остава най-много 15 километра. Пукнало са зора, повѣлъ планински вѣтрецъ, замирисало на букова шума, която подкрѣпила капналите момчета, зарамялъ и ситенъ-дрѣбенъ дѣждецъ. На разсѣмване, минутно почивали тие насѣдали по край хендеците на шосето, когато излѣзали по мѣжду имъ единъ селенинъ, който си заврѣщали воловите изъ оходенската курия. Той разбралъ съ какви хора има срѣща и са обжрналъ та попиталъ:

— Гдѣ ви е голѣмецътъ? За бога, ако сте добри хора, елате да ни отжрватъ отъ единъ извѣдникъ черкезинъ, който ни е опѣкалъ тая нощъ за едно за друго, ограбени отъ колата и катранътъ.

Дѣйствиелно тамъ на близо имало пуснатъ керванъ отъ нѣколко кола. Черкезинътъ са залостилъ вътрѣ и нѣколко часа вече, като дома си отъ кола въ кола слѣдвалъ да обира, дрѣхи, черги, брадѣи, торби и пр., които вѣржалъ на денкове, отнаселъ ги тамъ нѣкъдѣ изъ гората и пакъ са врѣщали, тихъ и спокоенъ, а раята му са моле да бѣде снисходителенъ, бои са лоша дума да му каже. Ботѣовъ испратилъ нѣколко души момчета, които скоро са завѣрнали и водяли на предя си негова милость, старъ бѣлобрадатъ влахва, който трѣперялъ. Хванали го въ една покрита кола на джното, като развѣрзвалъ торбите.

— Йокъ билмезъ! отговорилъ той на войводата, като го запиталъ послѣдниятъ, съ какво право обира той сиромасите.

— Отсѣчете ми единъ пѣртъ да му дамъ едно «йокъ билмезъ», казалъ Ботѣовъ и самъ съ рѣката си стоварилъ 15—20 сурови дървета по голите плѣщи на грабителътъ, когото двама души държели за главата и рѣцѣте. И само това. Представете си, че по заповѣдъ Ботѣова, черкезинътъ билъ пуснатъ да си отиде по воля

и по бога, въ тая мѣстность, която била пълна съ черкески села, въ това положение, когато дружината била преслѣдвана, когато си криела дирите!

— Господъ го убилъ! нима сме главорѣзи да убиваме отдѣлни хора по пѣтицата? Това е унижение за нашето знаме, казалъ той въ сѣщото това време, когато черкезинътъ като стрѣла хвѣрчалъ вече презъ шумата къмъ своето село!

Человѣколюбие и бунтовничество сѣ идеални работи, но да ги четешъ по бѣлата книга, а не и да ги практикувашъ въ борованската кория.

ГЛАВА V.

Миленъ камакъ.

I.

Въ вторникъ на 18 май, слънцето изгрѣло нашите юнаци въ долината на оходенскиятъ мостъ, 50 километра отъ Дунавътъ, 5—6 до *Миленъ камакъ*, а 25 до Враца. М. камакъ, като най-висока мѣстность по тие страни вижда се не само отъ оходенскиятъ мостъ, но и по отъ далечъ, бѣлей се каменниятъ му вѣрхъ, стѣрчи конусобразно надъ зелените габари и осени. Джждътъ билъ вече престаналъ, деньтъ общавалъ, че ще да бѣде единъ отъ най-добрите, послѣ джждътъ, никждѣ облаче са немеркало, слънце ще да пече отъ заранята до вечерята, жегата ще да владѣе, вѣтъръ не вѣяло отъ никждѣ, утрѣнната тишина спомогнала на дружината да чуе нѣкакъвъ си глухъ шумъ, който постоянно са приближавалъ. Подиръ нѣколко минути сѣко сѣмнение изчезнало за причините на тоя шумъ: конница черкеска отъ дѣсна и лѣва страна са появила, която слѣдъ какъ маневрирания, отворила огнь отъ кониете, захучели винчестирските куршуми. Изозадъ по дирите на дружината са показали пакъ черкези пѣхота, които са примѣквали пѣлзишката изъ хендеците. Неприятелите биле около 200 души, слѣпо и сакъто сѣбрано на бърза рѣжа отъ околните села. Момчетата видѣли, че въ тѣхното число е и она разбойникъ старецъ, когото вой-

водата преди малко отпусна на свобода. Подъ болѣстите на жиловото дърво, той са втургалъ най-много. Първа сериозна срѣща съ закѣлтиятъ врагъ. Ботйовъ изведнажъ приелъ своето величие и настроения на войвода, изглѣдалъ рѣшително своите другари и имъ казалъ:

— Момчета! Боятъ ще скоро да са захване . . . Да покажемъ, братия, че знаемъ да умираме за нашето мило отечество!

Това казалъ той и хукналъ презъ гѣтата трѣва съ коньтъ си право къмъ неприятелътъ отъ дѣсна страна на пѣтътъ, като си въртялъ сабита около главата, която блѣщала подъ утрѣнните слънчове зари. Градъ куршуми са посипали върху му, които удряли въ земята и подхвърляли на високо корѣнните на трѣвата. По заповѣдъ на Н. Войновски, който е отбиралъ отъ военните работи, двама души конници, са впуснали да върнатъ войводата, който на явна смъртъ отишелъ да са излага. Той са сирѣлъ, изгърмялъ нѣколко пѣти въ редовете неприятелски и са върналъ. Черкезите почнали да налитатъ, гърмьтъ ставалъ по-на често, дало са команда и на дружината да отвори огънь, но по-на рѣдко. Пѣлзливкомъ трѣгнала тя изъ хендеците на шосето, самъ войводата слѣзалъ отъ коньтъ си и почналъ да гърми. Огъ първите още гърмежи, видѣли, че нѣколко черкези са катурнали отъ кониете си, което вѣдоушевило нашите. Черкезите отстъпятъ минутно предъ гърмежите, а нашите са исправятъ и трѣгнатъ по пѣтътъ. А мѣстността отъ оходенскиятъ мостъ до Баница и до подножието на Миленъ-камакъ е голо поле.

Около единъ часъ и повече слѣдвало така, дружината са увѣрила, че да продължава пѣтуванието си по тоя начинъ, т. е. да гони Враца и нейните гористи околности е нѣщо невъзможно, на сѣки петдесѣтъ крачки ще да са спира и отблѣсва нападателите. Но ето и

напредя имъ село Баница, населено съ българи и татари, което отдавна било вече събудено отъ гърмежите. Може би дружината въ пѣтътъ си за Враца, щѣла да премине презъ него, защото шосето го дѣли на двѣ, но шомъ го наближили на 300—400 крачки, обадили са нѣкои пушки отъ вѣтрѣ, противъ тѣхъ разбира са. Тие биле татарите, които са наредили по край плетещата. Тогава дружината си пречупва линията на дѣсна страна и подминува селото по двѣ съображения: първо, че то било неприятелско, второ, че полите на Миленъ-камакъ са отъ тая страна, 7—800 крачки далечъ отъ селото. Момчетата оскорили своятъ ходъ, трапища и долища наставатъ вече, не било мѣсто за кола, па и неможели тие да слѣдватъ съ своите волове вече подиръ дружината. Думата ни е за воениятъ «обозъ», който до тука слѣдваше подиръ дружината. Освободили го, като си зели едно друго, а уплашените нещастни селени на бързо испрѣгнали своите кола и тѣртили къмъ селото. Нѣмало нужда да ги освобождаватъ, защото ги чѣкали други освободители, които корѣнно щѣли да имъ помогнатъ. Тие освободители биле черкезите, които са впуснали подиря имъ и ги съсѣкли на мѣстата имъ.

Отъ къмъ западна страна на Баница стѣрчи върхъ, покритъ съ гора, високъ надъ селото около 200 метра, а далечъ единъ километръ. Тоя върхъ е источниятъ край на оня грѣбнакъ, въ средата на който са издига Миленъ-камакъ. Западниятъ му край са свършва надъ селото Чюренъ. Дължината на цѣлиятъ тоя грѣбнакъ или било е около три километра само. Той образува нѣщо като полукръгъ, на който испъкналостъта е къмъ Враца, т. е. къмъ Стара-планина, а вгълбнатостъта — къмъ Дунавътъ. Почти е покритъ съ гора, къмъ Дунавътъ правъ и стръменъ съ по-едра гора, а къмъ Враца полигатъ. Той е като първото предградие на балка-

нѣтъ и на нацидената мѣжду канариге Враца. Отъ Дунавѣтъ до него е равна съ убийствено еднообразие поляна. Цѣлата рѣклина на общъ изглѣдъ, имѣ формата на редутъ, отъ кѣмъ сѣверната страна на която трѣба да стои и пази притежательтъ ѳ, а отъ кѣмъ югъ да са предполага, че настѣпа неприятельтъ. Но разликата са сѣстои само въ това, че сѣверната частъ е непроходима. Ние ще да са вѣрнемъ пакъ кѣмъ Миленъ-камакъ, а сега да послѣдваме неговите изненадѣйни гости.

Тие послѣдните, както казахме, биле заставени да шавнатъ отъ своятъ правъ пѣтъ, трѣбало да са потѣрси обѣжище за тоя день, дордето настане мракътъ. Щомъ са отбиле отъ шосето и дошли подъ источниятъ край на тоя естественъ редутъ, Войновски изведнажъ го оцѣнилъ и казалъ на войводата да са възползуватъ и го завзематъ. Той заповѣдалъ да са отдѣлятъ 40 души момчета и тичишкомъ да вѣрватъ и завзематъ височината. Вижда са работата, че неприятельтъ не е предвидѣлъ това сѣображение, предполагалъ е, че нашите ще да избѣколятъ селото само и пакъ ще навлѣзатъ въ шосето, та за туй пренебрѣгналъ височината, която по-скоро можеше да завземе съ своята конница. Като видѣлъ, че са отдѣлили опредѣлените 40 души, тогава са впусналъ и той, но късно било вече.

А боятъ са продължавалъ, нашите отъ земята по-добре мѣрjali, отколкото неприятелите отъ конiete. Жителите на Баница разказватъ, че когато видѣли да паднатъ отъ конiete си двама души черкези, убити и когато при байрякътъ на дружината исвирала трѣба — кой знае защо — то тие разбрали въ какво са сѣстои работата и тѣртили да са искриятъ. Стражата отъ 40 души завзела вече височината, а останалите са приближавали кѣмъ тѣхъ заднишкомъ, като стрѣляли въ сѣщото време. Новите позиции измѣнили и планътъ на

черкезите. Тие са вѣспрѣли минутно, като видѣли направлението на нашите, не въ тѣхна смѣтка било да ги преслѣдватъ изъ гората. Преди да са влѣзи въ гората има полянка, заобиколена съ високи дървета. Тукъ дружината залюляла хоро, селените го глѣдали и разказватъ, че са чувало, когато играющите викали: «ихо!» Пѣма сѣмнѣние, че това хоро е било само на пукъ на врагътъ. До тука отъ нашите паднало едно 17 годишно хлапе, и то по свои погрѣшки. На около имало ягодки, подиръ които то са помамва и отчегарява на страна. Единъ черкезинъ са впусналъ вѣрху му като стрѣла и съ едно замахвание му снѣлъ главицата!

Като са качили вече на казаната височина сичките момчета, тогава сѣглѣдали срѣдниятъ вѣрхъ, най-високиятъ отъ бюлото. Той вѣрхъ е Миленъ-камакъ, съ който е почетена настоящата глава. Главатарите на четата намѣрили за добро, че на Миленъ-камакъ ще бѣдѣтъ въ по-голѣма безопасностъ и на минутата побѣрзали да го завзематъ съ време. Растоянието отъ источниятъ вѣрхъ до него е около два километра най-много. Отъ М. камакъ са вижда почти сичката околностъ на вѣдѣто и да са обѣрнешъ: на сѣверъ са оморява окоото отъ еднообразното поле, което са вижда почти до Дунавѣтъ. На югъ е испрѣченъ *Вислецъ* или вѣрхътъ отъ врачанските лозя, за които ще да говоримъ по-нататакъ. Задъ него, като прилѣчена, макаръ и да е това измама за окоото, са синѣй гордиятъ челопешки вѣрхъ въ Стара-планина, или Волѣтъ, съ една рѣчь, вижда са цѣлата линия на нашия герой и на неговите другари отъ козлудѣскиятъ брѣгъ до самиятъ му гробъ, и то по начинъ строго иерархически. Тамъ, гдѣто е той издѣхналъ, вѣрхътъ граниче съ облаците, мѣжду които бѣлъ орелъ цѣпи мѣждената. Тамъ е високо 1800—2000 метра. *Вислецъ*, гдѣто по-предниятъ день е почивалъ войво-

дата подъ хучението на водопадътъ—800—1000 метра. Миленъ-камакъ, гдѣто сега са намираме съ читателите, който стои съ помѣнатите двѣ точки на права като свѣщъ линия—600 метра. Задъ него извѣрвянието и познатото вече пространство съ точка Козлудуй—300 метра. Каква послѣдователност! Най-послѣ, на юго-западъ са вижда крайчица само, една тѣсна тѣсма отъ заклѣщената мѣжду хълмове и камани Враца, обѣтованната земя, центрътъ, сѣдалището на главнокомандующиятъ. Далечъ е тя най-много 14—15 километра отъ М. камакъ. Така близо са вижда священиитъ Балканъ, щото съ тояга да посѣгнешъ, гдѣто са е казало, крайтъ ще да го достигне. Както виждате, хубава позиция, но като са расхождашъ по нея съ бастонъ, а коньтъ ти или колата да чѣкатъ по-долѣ.

До колкото ние отбираме отъ позиции, мѣстнието ни е, че М. камакъ не е билъ въ полза на нашите, защото са стоели на челото му, не сж можали да са възползуватъ отъ сѣверниятъ му гърбъ, за който казахме, че е непроходимъ, права перпендикулярна стѣна е, така щото неприятельтъ, който са е чѣкалъ да дойде отъ три страни: центрътъ — югъ и крилата истокъ и западъ, можалъ е да види сичките. Отъ сѣка страна, той можалъ да ги наближи на стотина крачки, благодарение на полигатостта и шумките. Нашите сж имали само единъ пѣтъ — стѣната на сѣверъ, презъ която да отстъпятъ, трѣба да са спускатъ единъ по единъ, а спуснатите вече: мѣри ги колкото щѣшъ съ камаци. Южната страна, т. е. неприятелските позиции сж равни полени съ кола да ходешъ по тѣхъ.

Слжницето бѣлѣжело малки обѣдъ, когато дружината станала стопанинъ на М. камакъ. Неприятельтъ го нѣмало още. Щомъ стигнали момчетата, войводата и Войновски планирали мѣстността и заповѣдали да са

направятъ три реда шансове отъ камаци, толкова изобилни тука. Тие биле увѣрени, че боятъ е неминуемъ тоя день. Не са излѣгали. Черкешката потеря, която ги бѣше оставила на Баница са появила отъ кѣмъ селото Мриморна. Глѣдала, обиколяла и като видѣла на какво сж мѣсто нашите, оставили си кониете подъ баирѣтъ вързани и налѣтеля отъ три страни. Въ тридневното войводско сжществуване на Ботйова, тукъ стана най-отчаянната битка, на Миленъ-камакъ са пада палмата на цървенството. Лѣвото крило командувалъ Н. Войновски, а дѣсното самъ войводата. Той билъ до толкова непредпазливъ въ своята яростъ, щото нѣколко пѣти го дърпали момчетата да не излиза толкова на напредъ. Отъ много хвѣрление, иглената му пушка, Шаспо, мисла, са сгорѣшила и дордето истини, земалъ на заемъ отъ другите.

— Блѣскайте момчета, Враца са вижда, нашите гърмежи са чуватъ тамъ, помощта нѣма са забави! викалъ той.

И момчетата, два пѣти гърмнатъ, три пѣти са дигнатъ да поглѣднатъ въ дефилето врачанско.

— Ахъ, колко е близо Враца! Защо не побѣрзахме още малко? са чували гласове.

Мѣжду неприятелите освѣтъ винчестирски пушки, имало и отъ така нарѣчените черкезки, които по своята лѣкота, съ една рѣка можатъ да са хвѣрлятъ. Споредъ разказите на момчетата, черкезите хвѣрляли съ тие пушки *телли* куршуми *), защото косели върхувите на

*) Телли куршуми са правятъ така: като са лѣятъ куршумите, краищата на осуканъ тель са турятъ вътрѣ, гдѣто са заливатъ здраво. Растоянието отъ единътъ до другиятъ е три—четири прѣстъта. Непрактичността на тая система е очевидна, но преданието и мѣжду блѣгаре и мѣжду турци говори, че на душманинъ са хвѣрля съ «телли куршумъ».

гората и защото като ударили едно казапжченче, удрѣ-зали му корѣмътъ като съ ножъ. Послѣ два часа нападение и отблжскване, черкезите спрѣли малко, направили нѣщо като сжвѣщание и пакъ настѣпали. Това настѣпване било рѣшително. Гржмнали по единъ два пжти и извадили саблите, готови да са втурнатъ. Войновски избралъ една линия момчета, които имали револвери и ги турилъ на пжрво мѣсто. Понеже растоянието отъ едните до другите било твжрде малко—около 80—100 крачки, то нападателите биле принудени да са вжрнатъ предъ опустошителниятъ огнь. Тогава тие употребили хитростъ, своественна на тѣхъ. Покачили си голѣмите калпаци по шумките, а тие самите са свили на страна. Мѣрятъ и гжрмятъ момчетата вжрху тие калпаци, дупчатъ ги съ куршуми, вжлна и парчета отскачатъ на горѣ, а калпакътъ сѣ не пада.

— Измама, стойте не хвжрляйте на калпаците! извикалъ Пера.

Извикалъ той и спасилъ много фишеци, отъ които не малко отишле на праздно, но си испатилъ: единъ отъ неприятелските куршуми пронизалъ дѣсното му колѣно, отъ което на долу кракътъ са залюлялъ, като отсѣченъ. Подиръ него испицалъ малко по-на страна попъ Савва Катрафиловъ, единъ отъ най-приближените до войводата, както видѣха вече читателите. Куршумътъ го лизналъ презъ двата крака, като имъ сжжсалъ задните жили. Самъ войводата оставилъ своята линия и са затѣкалъ на помощъ при святеня му, видѣлъ му страшните рани и ги привжрзалъ съ каквото намѣри, викалъ още едно момче и го примѣстили на сѣнка подъ едно малко осенче.

— Водица! за богъ да прости, водица, че изгорѣхъ, живъ ще да са запала, викалъ священникътъ.

Но гдѣ водица на Миленъ-камакъ, въ припѣкътъ

мѣжду габари, меше и дрѣнъ? Водица са намира въ кузѣтъ, усонто, тамъ, гдѣто расте широколиста липа, гладка лѣска и крѣхакъ клѣнъ. А слжнцето, на което угрѣнната зора бѣ още благоприятна, както казахме, пече та са пука джрво и камакъ. Отъ никждѣ вѣтрець са не обажда, ако не за друго, то поне да разгони димътъ отъ пушките, който висялъ надъ главите на нашите юнаци, като вѣнецъ и лѣпниялъ чувствително по испотените имъ лица.

— Цѣлъ день синя мъгла са мждреше на Миленъ-камакъ, подъ която пукаха пушки, разказватъ жителите на най-ближното село Мряморна.

Много момчета, по сжвѣтите на единъ старъ хайдутинъ, джржели въ устата си куршуми, които смучали и отъ студенината на които потуляли своята убийствена жажда. Тие паднали, не можали да говоратъ вече, устните имъ са слѣпiali, като медени пити. Неприятелите, напротивъ, бѣха въ твжрде завидно положение относительно тая жизненна потрѣбность. Въ тѣхниятъ лагерь са намира студень изворъ, който тече мѣжду два камака и който е покритъ съ високи джрвета. Едно козарче, малко момче, което пасяло своите кози въ усонте токо подъ Миленъ-камакъ, подало си главата, полюбопитствувало е може би да поглѣдне, що за гржмъ е тоя гржмъ на вжрхътъ? Дружината го сжзрѣла и Ботйовъ му са помолилъ съ гласъ не на войвода, а на страдающе да имъ обаде имали тука нѣкждѣ на близо вода, и можели имъ то донесе? Момчето, като сѣко глупаво момченце, което далечъ било да разбира, че прави престѣпление, затичало са съ своята кратунка тамъ долу мѣжду крушакътъ (кжмъ сѣверна страна) и донесло една кратуна вода. Ботйовъ са до толкова зарадвалъ, што му далъ една лира бакшишъ. А водата той занесалъ на ранени-

ятъ свещеникъ и на други още, които не можали да дишатъ отъ жажда.

Боятъ сѣ продължава, неприятелътъ прави по нѣкога почивки и отстъпление, но това само сѣ цѣль да нападне по-одързостено. Дошле му нови сили, положението ставало отъ минута на минута по-лошо, на 30 — 40 крачки са приближавали нѣкои отчаяни черкези. Коните сѣ припасите и сѣ спицарията, като по-високи биле избити, убили най-послѣ и конътъ на войводата, не останалъ ни единъ конъ здравъ, колкото имали въ четата; а слънцето далечъ още, индия нѣма.

Въ това време въ Враца, къмъ която биле обжрнати поглѣдите, дигналъ са нѣкакъвъ са димъ, а послѣ, изъ пѣтьтъ къмъ Баница, т. е. къмъ Миленъ-камакъ, подигнало са прахъ, като когато вжрватъ много хора. Видѣли това явление мнозина, видѣлъ го и самъ войводата. Той поглѣдналъ презъ своятъ бинокль и радостно извикалъ:

— Помощъ момчета! Напрѣдъ братия, Враца гори, много народъ излѣзи изъ градътъ и ни иде на помощъ! Напрѣдъ, ние не сме сами! удрайте душманите!...

— Да живѣй България! Да живѣй войводата! смъртъ на тираните! Напрѣдъ! са истргнали радостни вжклицания изъ гърдите на сичките изгорели отъ жегата борци.

До сега отчаянни и оморени, тие рипнали като левове изъ своите позиции и валѣтели къмъ неприятелътъ. Гржмъ смѣсенъ съ викове са раздалъ по сичките линии на ржтлината и черкезите обжрнали на бѣгъ предъ ненадѣйната смѣлость, като сж са чудили може би какво стана, защо тие викове, отъ гдѣ на кждѣ тая смѣлость. Момчетата са вжрнали пакъ въ позициите си и втрѣщили поглѣди къмъ спасителната точка. Черкезите отъ своя страна така сжщо са заоглѣждали на около, разбрали,

че комитите видѣха нѣщо. А въ Враца, както ще да видѣтъ читателите по-нататъкъ, дѣйствително е имало пожаръ, както и хора излѣзли по пѣтьтъ. Боятъ пакъ са продължилъ, но не толкова отчаянно, не по сичките линии. Момчетата забравили и жажда и сичко. Изведнажъ станали тие весели, свѣтата надѣжда имъ вжскресила убитиятъ куражъ, почнали тие да мечтаятъ на широко и високо, както по-преди, когато излѣзваха изъ паракходътъ, когато тржгваха. Самъ войводата блѣстятъ отъ радостъ, слѣдвалъ да са расхожда тжржественно и да планира много работи.

— До тукъ ние са намирахме собствено въ Турция, като въ чужда земя, говорятъ той. — До тукъ бѣше мжчното. Отъ Враца нататъкъ, София, Панагюрище, Коприщица, Етрополе, Карлово, Сливенъ и въ други още много градове, бжлгарските знамена са развяватъ, протоненъ е проклѣтиятъ турченъ.

Нѣкои отъ момчетата почнали и да пѣятъ даже. Малко по-малко излѣзлите отъ Враца хора, т. е. помощта са приближавала къмъ М. камакъ, по прахътъ, който са дигалъ по пѣтьтъ са познавалъ и определялъ ходътъ имъ, защото мѣстността е гора. Непознатите пжтници са виждало работата, че твжрде много бжрзатъ, което още повече радвало нашите юнаци, че тие издадѣйно ще ударятъ неприятелътъ отъ къмъ гжрба.

Най-послѣ помощта са подала предъ позициите на М. камакъ, дошла лице срѣщо лице съ дружината.

— Това е турски аскеръ! са чули много гласове измѣжду нашите, които преминали по край ушите на сѣжкого като тржнки.

Да, турски аскеръ била помощта, която излѣзи отъ Враца, както видѣхме, която са чѣкаше съ такова нетжр-

пение, която възкреси духовете на нашите борци*). Тя са построила въ колони задъ гърбо̀тъ на черкезите, извирила имъ тръбата, чули са нѣкои команди отъ тѣхните началници, а черкезите ободрени и поддрѣпени отъ тая военна сила, спуснали са рѣшително върху позициите на нашите сирачета, боятъ са захваналъ сериозно въ истинска смисълъ на тая дума. Червените войскареки фесове, тѣхната тръба и командата имъ, позната на сичките почти момчета още отъ дѣтинство, нѣма нужда да казваме какво тѣжко и отчаянно впечатление имъ са произвели. Да тържествувашъ преди малко до апогея, че дѣлото ти е блѣстящо, че Враца е въ расположението ти, че ти ти испраща помощ да си отворишъ пътъ, а изведнажъ да ти са представятъ червените фесове, войска царска, за която ти си мислилъ, че е пропѣдена унищожена вече, такива двѣ противоположни смѣни въ кжко време—това е безбожно отравяние на цѣлата душа, това е ножъ въ сърцето на ония хора, които иматъ за господаръ на студениятъ разумъ и разсѣдѣкъ, но хвърковатите чувства и идеалътъ. Мракъ, униния и дълбокоотчаяние са воцарило въ нашия лагерь. Сички млъкнали, лицата имъ приняли гробенъ цвѣтъ, убити поглѣди са само срѣщали измѣжду зелѣните габрачини и осени, които биле нѣми, но имали прямо сѣобщение съ отпадналата душа, които говорили едно и сѣщо: «изгубени сме!»

Като китка надъ сичко това, като знакъ, че царска войска е дошла, като начало на поражение, зеленятъ

*) Войската била не повече отъ 100 души, пѣхота. Но за да достигне по-скоро и доде на помощъ на черкезите, на вжсѣдали на коние. Тя била испратена отъ Враца. Нашите говорятъ, че тая войска била единъ таборъ, но това не е вѣрно. Цѣлото число на неприятелътъ на М. камакъ не е било повече отъ 350 души.

байрякъ съ левѣтъ, който са развявалъ до това време надъ главите на борците, рухналъ и са повалилъ на земята, което падание са придружило съ грозни и тържествующи викове отъ позициите на неприятелътъ. Байрактарътъ, Куруто, билъ ударенъ съ куршумъ въ корѣмътъ, падналъ на мѣстото си и извикалъ. Тая загуба повлияла на Ботѣвата поетическа душа твърде силно. Той далъ заповѣдъ да отковатъ вече знамето, казалъ, че отъ него нѣма нужда. Едно сливѣче го снѣло и запасало на кръстѣтъ си. По позициите имало вече натѣркаляно убити до десетина души момчета и толкова ранени, които викали и са моляли, кой за вода, кой за помощъ, кой най-послѣ да го добиятъ. Карпината е една отъ обикновенните, но на Ботѣвата душа са представила най-за грозна.

— Нѣма войводата, какво стана съ него? Гдѣ е той отишѣлъ? са чули гласове измѣжду момчетата, при сичко, че Ботѣвъ липсвалъ едвамъ преди десетина минути.

Потърсили го тукъ тамъ, обадили нѣкои, които го видѣли, че той слѣзалъ въ усонто, долу подъ върхътъ. Подъ самиятъ върхъ на М. камакъ отъ кжмъ сѣверна страна висѣ голѣма канара, презъ която може да са слѣзи долу почти пѣлзничкомъ. Въ джното на тая канара, 5—6 метра на ниско има пещеря, около която растатъ липови дървета. Въ тая пещера намѣрили Ботѣва, М. Цвѣтковъ, Апостоловъ, Обретеновъ и други, които нарочно отишѣли да го търсятъ. И можете ли да си представите какво е търсилъ тукъ нашия герой? Облѣгнатъ на едната си рѣка и замисленъ, очите му биле пѣлни съ сжлзи, мраченъ и отчаянъ глѣдалъ той въ гжстата гора, която са захващала отъ краката му. По сѣтителите, които спомѣнахме по горѣ, предѣжили кжмъ него твърде смутено. Той нито помислилъ да си скрие

отъ тѣхъ чувствата, да имъ не показва сжлзите си. Напротивъ, като ги видѣлъ още повече заплакалъ.

— А бе господинъ Ботйовъ, какво е това? запитали тие при сичко, че добре знаали причините. — Момчетата са оглѣждатъ и питатъ за васъ, страшно е да не напуснатъ позициите!

Ботйовъ мълчи и не отговаря, криво и сжрдито изглѣжда Апостолова и Обретенова, бивши апостоли въ тая страна.

— И ние сме дошли народъ да освобождаваме! казалъ той. — Гдѣ е народътъ? Гдѣ сж тие измжчени робове, които ни викаха? Гдѣ е Заимовъ, гдѣ е тоя лжжецъ съ жжи да го расжжсамъ? Онова, което сжмъ мислялъ и работилъ презъ цѣлиятъ си животъ, два дена бѣха доволно да го опровергаятъ, да покажатъ моето дълбоко заблуждение! . . . Сичко е вече напусто, изгоряха двѣста души, историята никога нѣма ни прости . . . По-добре да бѣхъ падналъ да са удави въ Дунавътъ, да не виждахъ тоя позоръ, какъ бжлгарскиятъ народъ е стадо говеда!

Апостоловъ са опиталъ да възрази нѣщо и да даде надѣжда, но Ботйовъ го преварилъ.

— Махвайте са отъ очите ми и ние идиоти съ идиоти! Помнители като лжжахте въ Влашко, че народътъ ще да ни поерѣщне на Дунавътъ? Ние не сме друго нищо за тоя народъ сега, освѣнъ разбойници! . . .

Сички мжлчели предъ тие думи, защото нѣмало що да възразятъ. Ботйовъ си отрилъ очите и излѣзалъ на позицията съ гола сабля, да командува, престорилъ са на веселъ, по нима е било възможно да си скрие той истинските чувства? Сички, които го поглѣднали въ лицето, познали го.

II.

Мржкнало. Мржкнало за обикновенните и лагерните хора, но за нашите борци са пукнало пролѣтна зора, наставалъ день, въздхнали тие свободно. Наставало тиха маййска нощъ, повѣлъ дунавски вѣтъръ, който расждилъ барутниятъ димъ, повлѣкла по трѣва и по шумки прѣсна роса, станало *майна* (почивка въ двата лагеря), чули са турската трѣба, изгубили са неприятелите, ви, дѣли съ очите си когато отетжила войската кжмъ подножията. Видѣли са свободни момчетата, печалели тия день само едно, че осжмнали и замржкнали господае ри на своите позиции. Сжбрали са, сприказали са, казали си единъ други дневните впечатления и мѣнния-почнали да рапортуватъ за загубите и побѣдите, кой кого ударилъ и кого видѣлъ да падне, рѣкли: «богъ да прости А. Горова», десетникътъ Никола сопотченчето, Хаджи Георгия и много още други. Преброили са, липсுவать ококо 25—30 души, които не можатъ да стоятъ на крака, убити и ранени, а може би и изгубени, или избѣгали*). Дорцето ставали тие сжвѣщания и распоредания, ранените братия не биле престанали още да заявяватъ своето сжществувание. Отъ четири страни по позициите, тжрколени до нѣкоя шумка, едни отъ тѣхъ викали «вода», втори епелирали кжмъ другари да ги не «оставятъ», трети хжркали въ агония, четвърти бжлнували и пр. Войводата са страшно вжлнувалъ, тѣхните предсмжртни гласове така са отражавали върху му, щото

*) Жителите на близкото село Мряморъ, разказватъ, че постѣ два мѣсеца, като са дало заповѣдъ да са погрѣбътъ убитите на М. камакъ, намѣрили 22 скелата изъ шумата и неизвѣстно още число изгорѣли въ една колиба. Тѣхните кости сж законани въ мряморската черква св. «Спасъ», т. е. на убитите.

той не можалъ да разсѣждава и планира за бѣдѣето. Обрѣщалъ внимание на сѣки одного отъ тѣхъ, искалъ да имъ дава цѣркви, питалъ за раните имъ и имената имъ, трѣгналъ да отиди и са прощава съ тѣхъ, цѣлувалъ нѣкоп, които намѣрилъ по челата, мъчно му било, махналъ най-послѣ съ рѣка и заповѣдалъ да вѣрватъ по-скоро. Тѣй би трѣбало и да бѣде. Човѣкъ, който е казалъ надъ ранениятъ Хаджи Димитра думите:

На една страна захвърлилъ пушка,
На друга сабля на двѣ строшена,
Очи тѣмнѣять, глава са люшка,
Уста проклинатъ цѣла вселенна!

и то безъ да го е видѣлъ съ очите си, безъ да при-
сѣтствува на мѣстото, то сега, въ качеството си на вой-
вода, когато съ ушите си слушалъ охканията, сѣки
може да си въобрази впечатлението му.

Естествено, че сичките ранени борци трѣбало да
останатъ сѣки на мѣстото си, рѣшително никаква въз-
можность нѣмаю да ги носять съ себѣ си презъ гори
и долини, безъ конь и кола. безъ неизвѣстно бѣдѣе,
въ пътуване, което било просто бѣгание по-опасно и
отъ онова на нощните обирачи, когато ги вногнатъ отъ
селото съ кучетата. Мѣжду останалите, въ това число
и байрактарѣтъ Куруто, по сѣка вѣроятность е билъ и
попъ Савва Катрафиловъ. Дѣдо Димитръ Мазната увѣ-
рява, че той крилъ въ Стара-планина нѣкого си попъ-
ударенъ въ краката, който най-послѣ и избѣгалъ есенъ,
та въ Влашко; по това обстоятелство са оправергава
отъ мнозина. Както спомѣнахме вече, убитите са стоели
тука цѣли два мѣсеца, никой не смѣлъ да пристѣпи
отъ околните жители около М. камакъ, само орлите и
кучетата имали това право. Подиръ два мѣсеца дошелъ
защития по селата, който задигналъ селените отъ Мря-
моръ и ги завелъ да събиратъ трупите. То не било

трупове, но скелете, сухи кости на брой 22 купчинки.
Тамъ на близо има кошара на нѣкого си, Диловъ, въ
която изгорѣли неизвѣстно число момчета, по сѣка вѣ-
роятность ранени повечето. Тие биле предадени отъ ов-
чарите, а запалени, защото не са предали на турците,
но изгърмели. Кой сѣ биле тие мъченици, ние не знаемъ.

Убитите отъ страна на черкезите сѣ биле най-
малко два пѣти повече отъ нашите. Тие биле дигнати
и разнесени по селата си още на вториятъ день. Ба-
ничени разказватъ, че ги носили въ кола, обвити въ
черги; черкезите имъ говорили, че това сѣ комити. Само
единъ бѣлгаринъ, старъ дѣдо, Йоца Коевъ, пѣдаринъ
на гората на М. камакъ, е билъ допустнатъ да при-
сѣтствува, както въ битката, въ събиранieto на пад-
налите черкези, така и при изгарянieto на момчетата
въ колибата и по-послѣ, като неможалъ никой да са
яви тамъ. Но отъ него нищо не може да са добие.
Осемдесетъ годишната му възраст го е докарала въ
дѣтински периодъ, и той разказва не истина, но сѣ-
нища. Като са ударилъ Ботйовъ съ душманите, въ ре-
довете на тие послѣдните имало ужъ и наше бѣлгаре.
Той видѣлъ това и Дѣдото го чуло съ ушите си като
викалъ:

— На горѣ пушките, дѣца! на горѣ држете, са-
кжъ да не сте хвърляли на мѣсто, не виждате ли, че
наши братия бѣлгаре вѣрватъ на прѣдъ, господъ ще да
ни гръмне отъ небето!

По тая причина, Ботйовъ билъ побѣденъ.

Подиръ нѣколко дня, когато Дѣдото спало една
нощ на М. камакъ, явилъ му са на сѣнь Ботйовъ,
побутналъ го за рамото и му казалъ:

— Ти старче, обадили на народѣтъ? Допитали са?
Да събирешъ поповете на седемъ села, манастиръ да за-

правишъ тука, три дѣня и три ноци молба да са молите! . . .

И дѣйствително, най-напрѣдъ дѣдо Йоцо зелъ инициативата да са постави кръсть на върхътъ на М. камакъ, който днесъ е подновенъ и е направено нѣщо като параклисицъ, гдѣто сѣка година на 18 Майй са служи литургия, прави са сборъ, събиратъ са околните села чякъ отъ Враца.

До два часътъ послѣ вечера, нашата дружина са съвѣщавала на М. камакъ мѣжду своите позиции и убити другари: какво трѣба да прави отъ сега натака? Войводата, послѣдовател на Херцина, на Хайне, Продуна и К. Маркса, рѣшавалъ своите дѣйствия по парламентаренъ начинъ, подавалъ въпросътъ на гласуване. Рѣшили да върватъ на прѣдъ по три съображение: първо, да дойдатъ по-близо до Враца, гдѣто Ботйовъ са ласкаля още, че ще да влѣзи съ отворенъ байрякъ; второ, да наблизатъ голѣмиятъ Балканъ, царството на хъшовите и линията, която води къмъ разбунтованната Тракия; и третѣо, че ако осмънатъ по тие мѣстности, то ще да бѣдѣтъ нападнати на другиятъ день отъ тройно по-голѣмо число неприятели. Вървали, че пѣтьтъ имъ е заграденъ, но рѣшили съ сили да си пробиятъ изходъ. Извили са малко къмъ истокъ, по дирите си и са надвѣсили къмъ долината, презъ която върви шосето Ряхово-Враца, което заранѣта бѣха оставили по неволя при селото Баница. Позициите при М. камакъ са бѣлѣели отъ книжа, което било прокламациите, за които говорихме, че са прѣснаха най-напрѣдъ въ *Радецки*. Ранениятъ въ кракътъ, Пера македонецътъ или херцеговицътъ, носели го на рѣцѣ редъ по редъ.

Ношѣта била безмѣсична, пѣтъ никакъвъ, гладна и жедна дружината, а сѣнь, а почивка — отъ влашката

земя още не биле виждали. Щомъ са смѣхнали въ полите на М. камакъ, близо вече до шосето, около хладното изворче, за което по-горѣ спомѣнахме, че оставаше въ лагерьтъ на неприятелите, чули гласъ отъ шумата: «кимъ санѣзъ?» а послѣ силенъ огнь върху имъ, отъ който падналъ убитъ, Давидъ Теодоровъ *), съвѣтничътъ на войводата! Тая чувствителна загуба дошла да увелечи оная, която причини М. камакъ. Нашите си отмѣстили, като грѣмнали и убили на същото мѣсто единъ мелезиминъ или чаушъ. Черкезите шетали отъ шумка на шумка, като невѣстулки. Единъ отъ тѣхъ, който не сварилъ да избѣга при приближаванieto на четата, употребилъ хитростъ. Испусналъ си пушката, прострѣлъ си рѣцѣте и са вицѣпилъ като кютюкъ. Познали го и го съсѣкли. По едно време, момчетата започнали да падатъ твърде на често, никой не обръщалъ внимание, сѣки мислялъ, че това паданне е нѣщо обикновено. Върѣли са и намѣрили, че диви лозини и по-вой биле обтѣгнате отъ една шумка до друга, което спѣвало пѣтниците. И тая дяволщина била плодъ на черкезката хитростъ. Когато нападнали турците, Пера, както го носели на рѣцѣ, извикалъ:

— Блѣскайте момчета, блѣскайте да са помне и знае, кога е минувалъ отъ тука Ботйовъ войвода!

Десятъ-дванайсе километра е разстоянието отъ М. камакъ до насрѣщниятъ, южниятъ баиръ, къмъ който са стрѣмели нашите братия; но тъмнината, гѣстата шума, долините, безсѣмницата, кривението на лѣво и на дѣсно, правили това кѣсо разстояние двойно и тройно.

*) Давидъ Теодоровъ, както казахме, билъ човѣкъ съвсѣмъ европейски, говорялъ язиците: нѣмски, френски и ромънски. Вършалъ търговия съ Виена и Букурещъ, съ една рѣчь, не билъ човѣкъ отъ гладните и скитниците.

Губили са, чѣкали са, падали, ставали, осжмнали най-послѣ на вѣрхътъ, който е въ врачанските лозя. На мѣстото *Вислецъ*, или *Рѣчката*, при единъ водопадъ, тие са спрѣли, два часа най-много далечъ отъ Враца, сѣверо-источна страна. Като минали шосето и набили гжсталакътъ, не видѣли вече неприятелтъ. Чудно, че ние не можахме да му хванемъ дирите не само презъ цѣлиятъ день, 19-ий Майй. Дирите ли са биле изгубили на дружината, или въ Враца са вѣрнали, не знаемъ. Най-вѣрното е това, че тие сж са отгѣглили къмъ Враца, като сж са бояли за нейната безопасностъ, било отъ вѣтрѣ, било отъ жнѣ. Нея сж пазяли. К. Ботйовъ и Ив. Данчевъ, които бѣха изгубени тоя день, видѣли черкестите въ лозята. Както и да е, но дружината тоя день е стояла на едно мѣсто, при водопадътъ, ѣла и почивала, водяла споразумение съ врачанскитъ главнокомандующе Заимовъ, както ще да видимъ по-на долу. На Вислецъ, като височена, тие биле въ добра позиция. Малко са видѣли на свобода и починали, нахраняни и не жедни, хжшовскиятъ духъ са воцарилъ. Войводата билъ веселъ и бодръ, Н. Войновски почналъ да учи дружината на военно обучение, момчетата са сжжили. Тоя день, 19-ий Майй, е единствениятъ, въ който тие осѣтили хжшовскиятъ животъ. Околните притажатели на кошари и колпби, *джржави* по врачански, донесе овни и ерета, клали, драли, пѣкли и ѣли подъ дебѣлите сѣнки. Ботйовъ съ бинокль въ ржцѣ са расхождалъ по ржтлината и изглѣждалъ, ту Балканътъ съ своите каменни стѣни, ту къмъ Враца, ту къмъ М. камакъ, който са вижда отъ тука, както казахме и който той не можалъ да забрави още съ лѣжащите тамъ жертви. Пакъ поетъ, а не войвода си останалъ той. Около М. камакъ са виели орли, сжбрани да кжсатъ бѣли мѣса, отъ старо-планинските вѣрхове са подавали други и надъ

Вислецъ, бжрзо лѣтели подъ облаците къмъ плякмата на Милень-камакъ. Тѣхъ той слѣдялъ, съ тѣхъ са занимавалъ дълго време.

— Глѣдайте ги, колко тие величественно са вѣртятъ и извиватъ, но колко хищни и немилостиви ще да бждатъ съ нашите покойни другари! говорялъ той.

И тихата нощъ била жестока къмъ нашите борци, и тя оставила горчиви слѣди въ душата на тѣхниятъ чувствителенъ войвода. Като сжбрали вече сичките на Вислецъ, биле поражени отъ липсуванието на нѣколко момчета; най-влиятелните, като че малка била загубата въ лицето на Давидъ Тодорова. Нѣмало Георгия Матева, Митя Цвѣткова, Иванца Данчева, русинътъ князь или баронъ, Димитра Дишлията, най-стариятъ хайдутинъ, най-послѣ братътъ на войводата, Киррилъ *) и много други още момчета. Войводата чупялъ ржцѣ, пращалъ да ги тжреятъ, свирилъ и пр., но сичко на пуето.

Но да оставимъ дружината за минута да си почива на хубавиятъ Вислецъ, при която пакъ ще да са вжрнемъ. Хайдите да надникнемъ въ ближната Враца, името на която спомѣнахме толкова пжти, която ни е важна и въ отношения къмъ дружината и нейниятъ войвода, виновница на тѣхното дохождане на Вислецъ, па и за удовлетворение на читателите. Както е познато отъ нашите *Запаски* още (т. I.), Враца са считаше за III окржгъ отъ революциониятъ въ тая година районъ. Тукъ бѣха апостоли: С. Заимовъ, Г. Апостоловъ, Н. Обретенковъ, Ив. Дончевъ и С. Соколовъ мисля, единствениятъ окржгъ, гдѣто имаше най-много апостоли. За-

*) Киррилъ Ботйовъ билъ болѣнъ още въ Ромжния, трѣсало го, та за туй му сжвѣтвали да остане. Той не послушалъ. Мѣжду 18 и 19-ий го втрѣсло изново и той са изгубилъ въ гората съ Ив. Данчева.

имовъ като диярбекирски заточеникъ, стари отъ сички, почналъ малко по-малко да злоупотрѣбѣва почестите, които му са отдавали отъ другите. Той не билъ апостолъ, но станалъ нетърпимъ и дръбнавъ беглекчия, грубъ и честолюбивъ. Другите апостоли бѣха святици въ сѣко отношение, вино ракия не туряха въ устата си, а той са расположила въ кѣщата на познатата патриотка баба хаджийка и почналъ моабети съ мезета и манджи. По едно време достигналъ до подобно сжображение, щото почналъ да прави засѣдания скритомъ отъ своите другари. Последните, осжърбени и докачени, тѣглили са на страна. Той са пусналъ по-нататъкъ и настроилъ врачанската революц. комиссия да ги пропжди, което и станало. По тая причина, Г. апостоловъ и Н. Обретенковъ съ голѣмъ рискъ са впуснали по шосето и минали въ Ромжния презъ Ряхово, като оставили и апостолство и окръгъ. Това станало още въ края на м. Мартъ.

Сега Заимовъ останалъ самъ въ цѣль окръгъ, распасанъ приготвявалъ кърваво възстание, като писалъ писма по другите окръжи и въ Ромжния, както видѣха вече читателите. Писалъ той онова, което му раждало вжображението, а не дѣйствителността и положението. Панагюрище, Коприщица, Батакъ и цѣла Тракия въстанаха преди мѣсець, царуваха и огаснаха вече трѣва израсна върху пепелищата, а Заимовъ са мѣдри още въ кѣщата на баба Хаджийка, пише кървави писма и само заблуждава другите, че «на 11-ий Майи и Александръ да дойде, пакъ ще да има пукать на пушки»! А за станалото въ Тракия той не можеше да не знае подробно. Не само *кървавото писмо**) билъ получилъ, но и двама панагюрци са истърсили въ Враца

около 1-ий Майи съ двѣ турски глави, турени въ конски торби.

Извѣстието за преминуването на нашата чета въ Козлудуй на 17-ий Майи, която чета врачаните щѣха да срѣщатъ съ талиги, свари Заимова още распасанъ. Новината била до толкова грѣмлива щото наелектризи-рала сухо и сурово при пѣрвото ѝ получаване, въ това число и Заимова. Направилъ са тертипъ за възстания, но както ще да видѣтъ читателите, тоя тертипъ билъ така гевшекъ, като, че длѣжността на градътъ е била само да поерѣщне Ботйова и му каже: «хайде на добръ часть!» Вторникъ вечеръ, когато нашите борци са сражаваха на М. камакъ, врачанските сжзаклѣтници стоели вече на военна нога, така да кажемъ. Най-напрѣдъ тие дали огнь на нѣколко мѣста въ градътъ, знакъ за революция, който огнь билъ огасенъ отъ самите бѣлгаре; а послѣ, при кѣщата на баба Хаджийка, изгърмели нѣколко пѣти. Турското население, което знаело вече за Коприщица и Панагюрище, което имало извѣстие, кой е миналъ на с. Козлудуй и кѣмъ кѣдѣ отива, като видѣло огньтъ и чуло гърмежите въ Враца, отчаяло са вече за своето сжществувание. То избѣгало въ ближните до градътъ канари, управителниятъ домъ са затворилъ, а солдатите, половинъ рота, са затворили по ханищата, гдѣто биле на квартира, съ една рѣчь, нашите останали господари на градътъ. Момчетата вжоржжени отъ петите до зѣбите, съ калпаци и левове, съ навуца и съ чанти, пречели по улиците, влизали и излизали изъ кѣща въ кѣща. Предводителите на възстаналите биле: самъ апостолътъ Заимовъ, покойниятъ попъ Коста и Анковъ.

Часътъ по 8 презъ нощта тие развили народниятъ байракъ, «свобода или смъртъ», приготвенъ отъ Мица Крѣсткева и цѣлата чета, на брой около 200 души, съ войводата и съ священници, влѣзли въ черко-

*) Глѣдай нашите Записки т. I.

вата «Вознесение», дуварите на която сж сщциска крѣпостъ. Тие преминали тжржественно презъ чаршията, запалили по пжтѣтъ си една магазинъ и заедно съ пламачите на пожарѣтъ, изгжрмели още нѣколко пушки. Щомъ влѣзли въ черкова, дали кѣтва предъ кржстъ и предъ евангелие, че ще да бжджтъ вѣрни, ще да сложатъ кости за отечеството. И си представеге, че цѣла нощъ тие останали въ черковата безъ сѣкакво дѣйствиe! Нито на турците нападнали, нито къмъ Ботѣова са отправили. Споредъ тѣхъ самите, цѣлата имъ била да почѣкатъ и другите, да са сжбирели поне 2000 души!

Като божи хорица, тие осжмнали съ живо и съ здраво въ черкова, слѣдвали да са растжпатъ изъ черковниятъ дворъ съ ятагани и съ пушки, перели са единъ други му и само една ги мисжлъ вжодушевлявала, за едно са грижели: кога ще да са подаде Ботѣовъ да излѣзятъ и го поерѣшнатъ съ тжржество? Други планъ, до колкото испитвахме, не сж имали нашите врачански приятели отъ черковата «Вознесение». Градѣтъ още слѣдвалъ да бжде въ тѣхно распореджанне. Гачо Ивановъ, вжзстанникъ, ходѣлъ изъ улиците съ десетъ души да пази караулъ. Излѣзли и други отъ черковата, помжчили са да даджтъ пакъ огжнъ на нѣкои кжщи, убили едно куче срѣдъ улицата, минали по край аскерѣтъ, но той избѣгалъ отъ тѣхъ.

И така, ние имаме тоя день два вжзстанически лагери, на два часа далечъ единъ отъ други, Ботѣовъ на Вислецъ съ 150 души, а Заимовъ въ черковата «Вознесение» въ Враца. Послѣдниятъ писалъ кжрваво писмо, че работата му е готова, който день поиска може да вжзстанн, господаръ е на положението, играй си съ турците. Другиятъ, основанъ на тие извѣстия, запжтилъ са и дошелъ до гжрбѣтъ на Заимова. Тржгналъ на помощъ, а то излѣзло противното. Кому да помага? Помага са

на човѣкъ, който е почналъ вече да вжрши нѣщо, който е далъ знакъ на сжществуване поне. Единѣтъ си испжлнилъ длжжността повече отъ блѣскаво, испжбналъ са отъ чужда земя, заробилъ параходъ, миналъ рѣка, дошелъ на една педа мѣсто. Другиятъ — на сжжканъ адресъ попадналъ. Както и да е, по приговорите почнали още предъ обѣдъ мѣжду двата лагеря; куриерите влизали и излизали свободно било въ града, било въ черковата. Най-напрѣдъ претегналъ пратеникѣтъ на нашите борци отъ Вислецъ, съ писмо до Заимова, подписано отъ войводата. Въ писмото са говоряло, че четата минала съ цѣлъ да спомогне на вжзстаналите врачани, които щѣли да я срѣшатъ на Дунавѣтъ, а за голѣма жалостъ никой са още не билъ по мрждналъ, при сичко, че тя са биле цѣлъ день на М. камакъ, на животъ и смжртъ. Апелиралъ къмъ патриотизмѣтъ на врачанци, а Заимова предавалъ на проклѣтия, ако той като апостолъ не си испжлне длжжността и обѣщанието, дадено въ писмата му. «Ако вие не вжзстаните и превзмите градѣтъ, свжршвалъ той, то ще да нанесете неизгладимо пятно вжрху челото на бжлгарскиятъ народъ.» Подиръ пладнѣ достигналъ отговоръ отъ Заимова, който донесалъ Никола Стояновъ. Той билъ спиракъ на нѣколко мѣста отъ караулите на четата, които пазяли около Вислецъ. Най-послѣ го завели при войводата, който стоялъ подъ едно джрво и му подалъ писмото. Заимовъ, който билъ господаръ на градѣтъ, не му са щѣло да напусне Враца и нейната черкова Вознесение, казвалъ, че му е невжзможно да излѣзи, и че не той, но Ботѣовъ трѣбало да слѣзи отъ Вислецъ и дойде въ градѣтъ. Слѣдъ прочитанието на това писмо, Ботѣовъ излѣзалъ отвжнъ себѣ си и нарѣкалъ Заимова предателъ. Написалъ му второ писмо по сжщиятъ човѣкъ, а на тоя послѣдниятъ казалъ:

— Защо са маете вие още? Кого чѣкате та не вѣжзаставате? Гдѣ ви остана думата?

Подиръ заминуванието на вториятъ куриеръ, Н. Войновски и Обретенковъ отишли и са надвѣсили надъ Враца, отъ гдѣто глѣдали съ бинокли и видѣли, че въ градътъ са не забѣлѣзва никакво движение, улиците пусти, никой не влѣзва и не излѣзва. По едно време, Ботйовъ са ядосалъ и предложилъ да са нападне Враца и са отмѣсти на невѣрните сѣзаклѣтници, но три условия му пречели да изпълне това. Първо, че момчетата, както видѣхме, тукъ трѣбало да починатъ за първъ пътъ чакъ отъ Влашко; второ, отъ Враца ималъ извѣстие, че на костелевския мостъ го чѣкалъ другъ войвода, Митю Спахийчето, съ 300 души юнаци, събрани отъ околните села: Долня и Горня Кремена и други; а костелевския мостъ са пада по пътятъ за Стара-планина; третѣ, че са боялъ отъ потерята и войската, които го бѣха спрѣли на М. Камакъ, да го не чѣкатъ тамъ на близо и го заградятъ щомъ слѣзи отъ гората и настане равното поле, което са простира мѣжду Вислецъ и градътъ. Тая предпазливостъ е била на мѣстото си. За да станатъ врачанските сѣзаклѣтници господари на градътъ, да преминуватъ презъ улиците съ отворенъ байрякъ и да биятъ кучета на мѣсто хора, причината е била присѣтствието на Ботйова на Вислецъ. А за да оставятъ неприятелите отъ М. камакъ четата да я не преслѣдватъ презъ нощта и да я не нападнатъ презъ деня на 19-ий, причината е била Враца. За нея сѣ са тие бояли, ето защо оставили четата да си вѣрви спокойно къмъ балканътъ, т. е. къмъ Вислецъ, а тие отишли та ѝ запазили пътятъ къмъ Враца, като биле увѣрени, че тя непременно ще влѣзи въ градътъ. Така щото, черкезите и войската, които видѣхме на М. камакъ, бездѣйствуваха тоя день, пазяли само четата отдалеч, да

не трѣгне къмъ Враца. Ако врачани бѣха излѣзли за Вислецъ, то тая потеря щѣше да остане мѣжду два огня.

Нито едното, нито друго станало. Ботйовъ замръзналъ на Вислецъ съ своите надѣжди, отчаянъ много повече отколкото на М. камакъ. А що е станало съ Заимова въ черковата Вознесение? И за тѣхъ са намѣрило исходна точка, трѣбало най-послѣ отъ истокъ или отъ западъ да имъ дойде онова, което заслужвали и очѣкваха.

— Аскеръ, аскеръ иди! са чули гласове най-напрѣдъ по улиците въ Враца, а послѣ и въ самата черкова.

И наистина, по орханишкиятъ пътъ дошелъ единъ баталионъ войска, отъ тая войска, която бѣше си разчистила вече смѣтките въ Панагюрище и въ Коприщица. Бѣгъ изъ черковата, ама какъвъ бѣгъ? презъ глава и презъ рѣцѣ! Калпаки и паласки са сѣмнали, ножове и пушки са отпасвали и сичко това непотрѣбно вѣщество са предавало на съхранение въ черковните заходи. Тѣсна била черковната врата за сѣзаклѣтниците, когато тие бѣгали по къщата си, когато забравили и клѣтва, и обѣщание. Тоя бѣгъ събудилъ оплашаното турско население, скоро са то вжвѣрнало въ своята първобитностъ. Сѣчь и обиръ са почнали по сичките линии на градътъ, страхъ, трепанъ и второ пришествие настанало за бѣлгарското население. Ни по-малко, ни по-много — двадесетъ бѣлгарски глави паднали въ единъ часъ по улиците! Мѣжду убитите билъ и свещеникъ Коста, честенъ и благороденъ пастиръ!

Заимовъ останалъ непожатъ. Отъ най-напрѣдъ, когато слушахме за неговото апостолство, когато четехме зевнешките му писма съ крѣвъ подписани и отношението му къмъ Ботйова, ние скърцахме зѣби про-

тивъ него. Въ заключение обаче на комическото му възстание, каквито бѣха повечето по други мѣста, и сега вече, подиръ истичанието на цѣли дванадесѣтъ години, ние сме доволно снисходителни къмъ личността му. Въ едно е само той виновенъ предъ насъ, че не билъ човѣкъ за бунтовникъ, както казахме, а е станалъ такавъ, а това не е престѣпление, не е негова грѣшка. Ни енергия, ни рѣшителностъ, ни искра отъ бунтовнически огънь е притежавалъ той; но при липсването на тие качества, едно е той притежавалъ: билъ е патриотъ. Станалъ апостолъ и главнокомандующъ по необходимостъ, противъ волята си може би. Мѣчилъ са и той за добро, трудилъ са, но толкова можалъ. Ако ние отъ Ботйова не сме благодарни въ село Борованъ, то какво може да искаме отъ Заимова, който пушка не е хващалъ въ ржцѣте си? Писалъ кървави писма, че тѣй му кефнало, помислилъ, че това е звучната метода!

Като са свършило клането въ Враца, той билъ вече аржкъ човѣкъ въ тоя градъ. Никой го не пребиралъ въ кѣщата си, сѣки си затварялъ портите отъ него, като холера останалъ, клѣтникътъ сръдъ, улицата. Облѣченъ съ женски дрѣхи — кѣсеобразната физиономия му спомагала на това — съ паничка ходѣлъ да проси оцетъ ужъ, а солдатите го побутватъ отъ тукъ отъ тамъ. Единъ отъ сѣзаклѣтниците разказва, че майка му безъ да знае, ненадѣйно го намѣрила въ избита. Завикала и заплакала и той пакъ си зелъ паничката и излѣзалъ по улиците. Добри врачански граждани, че никой не го предалъ при сичко, че подъ земята го дигали. Това имъ прави честь.

Най-послѣ като видѣлъ, че за него нѣма животъ, че послѣ издиганieto на байрякътъ той мѣрщина живѣй, зелъ една мотика и са опжилъ по пѣтътъ къмъ Ряхово ужъ, че отива да копае кукурузи. Това било

слѣдъ нѣколко дѣна вече. На единъ часъ расстояние вжнъ отъ градътъ има ханчета, които са казватъ Хаджи Маноуи. Отвжнъ, на пейката стои белоукъ-башия и разказва за побѣдите, било надъ врачанци, било надъ Ботйова. Ето, че са подава и нашиятъ апостолъ съ мотика на рамо, босъ и облѣченъ съ работнически дрѣхи. Белоукъ-башията го подозрѣлъ по бѣлата кожа на лицето му и краката му.

— Стой жено! отъ кои си и кѣдѣ отивашъ? попигалъ той.

Заимовъ са обяснилъ ужъ, но това обяснение било такова, щото доплняло и ония условия, които говорили още въ негова полза. Нѣколко тояги по гърбътъ, и той ималъ ржцѣте си вжрзани на назадъ! Така са свърши врачанското възстание, тѣй помогна то на Ботйова, така свърши неговиятъ апостолъ. Ботйовъ са научилъ отъ околните селени за идването на войската и клането въ градътъ. Още вечерята оставилъ Вислецъ и потѣглилъ за балкантътъ, който е на расстояние отъ послѣдното това мѣсто около на 15 километра. Сирѣлъ са по сръдношъ на костелевскиятъ мостъ да чѣка четата на Митя Спахийчето, както му бѣ общано. Два часа чѣкалъ, но нито чета, нито Спахийчето. Явилъ са единъ селенинъ, който казалъ, че по заповѣдъ отъ Враца, четата не са събрала. И отъ тукъ като си зема нашата дружина двѣте пари, слѣзла въ полето и прекосала за Стара планина презъ орханйското шосе.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I Въесто предисловие	1
II Рождение, дѣтство и пр.	25
III Политическа и литературна дѣятелность.	81
IV <i>Радецки</i>	293
V Козлодуйския брѣгъ	365
VI Милень-камакъ	411
VII Смъртта на Ботйова	441

По-главни печатни погрѣшки.

Стр.	редъ	писано:	чети:
34	18	копто	който
36	16	1664	1864
60	9	ми	му.
72	15	водили	вадили
85	4	ето	своего.
118	11	желата	жегата
184	16	ворилъ	говорилъ.
193	6	заткоръ	затворъ

